

T. C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
İSLAM HUKUKU BİLİM DALI

17. VE 18. YÜZYIL KIBRIS ŞER‘İYYE SİCİLLERİNE GÖRE
MÜSLÜMAN-ZİMMÎ İLİŞKİLERİ VE İSLÂM HUKUKU
AÇISINDAN TAHLİLİ

DOKTORA TEZİ

Ümit GÜLER

BURSA - 2015

**T. C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
İSLAM HUKUKU BİLİM DALI**

**17. VE 18. YÜZYIL KIBRIS ŞER‘İYYE SİCİLLERİNE GÖRE
MÜSLÜMAN-ZİMMÎ İLİŞKİLERİ VE İSLÂM HUKUKU
AÇISINDAN TAHLİLİ**

DOKTORA TEZİ

Ümit GÜLER

**Danışman:
Prof. Dr. Recep CİCİ**

BURSA - 2015

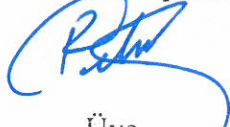
T. C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, İslam Hukuku Bilim Dalı'nda 711023010 numaralı Ümit GÜLER'in hazırladığı "17. ve 18. Yüzyıl Kıbrıs Şer'iyeye Sicillerine Göre Müslüman-Zimmî İlişkileri ve İslâm Hukuku Açısından Tahlili" konulu Doktora Tezi ile ilgili tez savunma sınavı, 19/02/ 2015 günü 10:00 – 12:00 saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin/çalışmasının başarılı (başarılı/başarısız) olduğuna oybirliği (oybirliği/oy çokluğu) ile karar verilmiştir.

Üye (Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu
Başkanı)

Akademik Ünvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Prof. Dr. Recep CİCİ

Üye

Akademik Ünvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Prof. Dr. Halil İbrahim ACAR

Üye

Akademik Ünvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

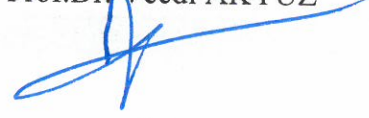
Yrd. Doç. Dr. M. Salih KUMAŞ

Üye

Akademik Ünvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

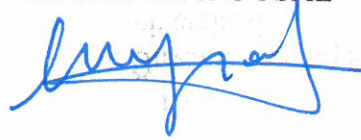
Prof. Dr. Vecdi AKYÜZ

Üye

Akademik Ünvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Prof. Dr. Enver UYSAL

19/02/2015

ÖZET

Yazar	: Ümit GÜLER
Üniversite	: Uludağ Üniversitesi
Enstitü	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
Ana Bilim Dalı	: Temel İslam Bilimleri
Bilim Dalı	: İslam Hukuku
Tezin Niteliği	: Doktora Tezi
Sayfa Sayısı	: XIV + 223
Mezuniyet Tarihi	: 19.02.2015
Danışmanı	: Prof. Dr. Recep CİCİ

17. ve 18. Yüzyıl Kıbrıs Şer‘iyye Sicillerine Göre Müslüman-Zimmî İlişkileri ve İslâm Hukuku Açısından Tahlili

Bu tez, Kıbrıs şer‘iyye sicillerinde yer alan ve Müslüman-zimmî ilişkileri kapsamına giren hukukî uygulamaları İslâm hukuku açısından tahlil ederek, yaklaşık üç yüzyıl boyunca Osmanlı idaresi altında kalan Kıbrıs adasında birlikte yaşamış Müslüman ve gayri müslim halkların bir arada yaşama tecrübelerine ışık tutmayı amaçlamaktadır.

Araştırma dönemi olarak, adadaki ilk ve en eski şer‘î mahkeme uygulamalarını ve Tanzimat öncesi hukukî yapıyı yansıtan 17. ve 18. yüzyıllar, araştırma bölgesi olaraksa, gayri müslimlerin nüfusun yaklaşık üçte ikisini oluşturduğu, Müslüman ve gayri müslim halklar arasında yoğun ilişkilerin kurulduğu Kıbrıs adası seçilmiştir.

Çalışmada, Müslümanlar ve zimmîler arasında meydana gelen ve şer‘î mahkemeye intikal eden hukukî ilişkilerin neler olduğu, ihtilafların nasıl çözüldüğü ve bu çözümlerde İslâm hukukuna ne ölçüde bağlı kalındığı gibi soruların cevapları aranmıştır.

Şer‘iyye sicillerinden örnekleme yöntemi ile seçilen belgeler, modern hukuk tasnifine uygun olarak medenî hukuk kapsamına giren şahıs, aile, miras, eşya ve borçlar hukuku başlıkları altında ele alınmış ve tahlil edilmiştir.

Tez, giriş ve eklerle beraber üç bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında Kıbrıs’ın 17. ve 18. yüzyıllardaki genel durumu üzerinde durulmuş, birinci bölümde ise

Osmanlı Devleti'ndeki Şer'î mahkemeler ve Şer'iyye sicilleri ele alınmıştır. İkinci bölümde Şahıs, aile ve miras hukukuna; üçüncü bölümde ise eşya ve borçlar hukukuna dair Şer'î mahkeme kayıtlarının İslâm hukuku açısından tahlilleri yapılmıştır. Çalışmanın sonunda yer alan ekler kısmında araştırmada elde edilen istatistiksel veriler ve örnek belgeler paylaşılmıŐtır.

Tezin temel kaynaklarını, 17. ve 18. yüzyılları kapsayan 22 adet Kıbrıs Şer'iyye sicil defteri ile klasik ve çağdaş İslâm hukuku çalışmaları oluşturmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Kıbrıs, İslâm Hukuku, Osmanlı Hukuku, Müslüman-Zimmî İlişkileri, Hukukî Tahlil.

ABSTRACT

Author : Ümit GÜLER
University : Uludağ University
Institution : Social Science Institution
Field : Basic Islamic Sciences
Branch : Islamic Law
Degree Awarded : Doctoral Degree Thesis PhD
Page Numbers : XIV + 223
Degree Date : 19.02.2015
Supervisor : Prof. Dr. Recep CİCİ

The Relations between the Muslims and Dhimmis (non-muslims) and Their Analysis from the Point of View of Islamic Law According to Cyprus Qadi Records between 17th and 18th Centuries

This dissertation analyzes muslim-dhimmi relations in terms of Islamic law in the light of Cyprus Qadi records. Thus it sheds light on three hundred years coexistence experience of muslim and dhimmi people under Ottoman administration in Cyprus Island.

Research period is 17th and 18th centuries that it exemplifies the first and the oldest Islamic court practices before Tanzimat period. Research area is Cyprus Island where non muslim constitutes the majority and it represents very well muslim and non muslim relations.

The study concentrates on law issues which occurred between muslims and dhimmis. Thus it searches for questions regarding solutions to issues of law and to what extent issues were solved according to Islamic law.

Documents have been selected by applying sampling method from qadi records. These documents which are in accordance with modern law have analyzed within law of persons, law of family, law of deceased's estate, law of property and code of obligation.

The dissertation consists of an introduction, three chapters and an appendix. The introduction focuses on 17th and 18th centuries of Cyprus. The first chapter

concentrates on Islamic courts and their qadi records of Ottoman state. The second chapter analyzes the subject in terms of law of person, law of family and law of deceased's estate. The third chapter scrutinize the qadi records that related to law of property and code of obligation in terms of Islamic law. The appendix contains statistical data and sample documents.

The main sources of this dissertation are 22 qadi records of Cyprus in 17th and 18th centuries and classical and modern Islamic law.

Key Words: Cyprus, Islamic Law, Ottoman Law, Muslim-Dhimmi Relations, Legal Analysis.

ÖNSÖZ

Tarih boyunca birçok medeniyete ev sahipliği yapmış olan Kıbrıs adası, içinde barındırdığı farklı etnik ve dinî unsurlarla var olagelmıştır. 1571 ve 1878 tarihleri arasındaki Osmanlı hâkimiyetinde Müslümanlar ve adada çoğunluğu oluşturan gayri müslimler, yaklaşık 300 yıl boyunca beraber yaşamış; ticaret başta olmak üzere hayatın tabii seyri içerisinde birçok farklı sahada birbirleriyle temas halinde olmuşlardır. Osmanlı döneminde her ne kadar gayri müslimler belli oranda hukukî özerkliğe sahip olsa da, Müslümanlar ve gayri müslimler arasında meydana gelen hukukî meseleleri çözüme bağlamada şer'î mahkemeler yegâne müracaat mercii olmuştur. Bu mahkemelerde tutulan şer'îye sicilleri, Osmanlı döneminde itinayla muhafaza edilmiş olup bugün tarih içerisinde meydana gelen Müslüman-zimmî hukukî ilişkilerinin gözlemlenebileceği en zengin ve güvenilir kaynakları oluşturmaktadır. Ayrıca mahkeme tarafından icra edilen İslâm hukuk pratiğinin teoriyle olan irtibatı da ancak bu kaynaklar vasıtasıyla ortaya çıkarılabilir. Konunun zikredilen bu öneminden hareketle 17. ve 18. yüzyıl Kıbrıs şer'îye sicilleri ışığında Müslüman-zimmî ilişkilerinin İslâm hukuku açısından tahlilini yapmayı amaçlayan bu çalışma, medenî hukuk sahasına giren şahıs, aile, miras, eşya ve borçlar hukukuna dair mahkeme kayıtlarına hasredilmiştir.

Çalışmada, Osmanlı Kıbrısındaki söz konusu iki grup arasında meydana gelen ve şer'î mahkeme kayıtlarına yansıyan hukukî ilişkilerin neler olduğu, vâki olan ihtilaflara kadıların ne tür çözümler ürettiği, bu esnada İslâm hukukunun tatbik edilip edilmediği ya da ne ölçüde tatbik edildiği sorularına cevap aranmıştır.

Giriş kısmında önem, kapsam, araştırma metodu ve kaynaklar açısından konu ele alındıktan sonra, ilgili dönem çerçevesinde Kıbrıs'ın genel durumu üzerinde durulmuştur.

Birinci bölümde ilk olarak Osmanlı'da şer'î mahkemeler konusu ele alınmış, daha sonra şer'îye sicilleri hakkında bilgi verilmiştir. Kıbrıs'a dair özel hususlar "Kıbrıs Şer'î Mahkemeleri" ve "Kıbrıs Şer'îye Sicilleri" başlıkları altında zikredilmiştir.

Çalışmanın ana kısmını ikinci ve üçüncü bölümler oluşturmaktadır. İkinci bölümde şahıs, aile ve miras hukukuna; üçüncü bölümde de eşya ve borçlar hukukuna dair Kıbrıs kadı sicillerinden elde edilen belgelerin İslâm hukuku açısından tahlili yapılmıştır. Ayrıca her iki bölüm sonuna “Değerlendirme” başlığı eklenerek, bir bütün olarak konu ve belgeler nicelik ve nitelik açısından değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Öncelikle yoğun mesailerine rağmen bu çalışmanın meydana gelmesinde yardımlarını esirgemeyen danışman hocam Prof. Dr. Recep CİCİ’ye şükranlarımı sunarım. Tez izleme komitesi üyesi olarak rehberlik ve tez takibi konusundaki katkılarından dolayı Prof. Dr. Enver UYSAL ve Yrd. Doç. Dr. M. Salih KUMAŞ’a, tezi okuyarak sağladığı katkı ve yönlendirmelerinden dolayı Dr. Adem YIGIN’a, özellikle tez konusunun seçimi ile ilgili teşvik ve yardımları için Prof. Dr. M. Akif AYDIN’a, kısmen veya tamamen tezimi okuyup katkılarda bulunan Prof. Dr. M. Asım YEDİYILDIZ, Dr. Mutlu GÜL ve Yrd. Doç. Dr. Abdurrahim KOZALI’ya; Sultan II. Mahmut Kütüphanesi Araştırma Merkezi sorumlusu M. Kemal KASAPOĞLU’na ve yardımı dokunan tüm arkadaşlarıma sonsuz teşekkürlerimi arz ederim.

Ümit GÜLER
İSTANBUL-2015

İÇİNDEKİLER

ÖZET	iii
ÖNSÖZ.....	vii
İÇİNDEKİLER	ix
KISALTMALAR.....	xiv
GİRİŞ.....	1
I. KONUNUN ÖNEMİ VE KAPSAMI.....	1
II. ARAŞTIRMA METODU VE KAYNAKLAR.....	5
III. 17. VE 18. YÜZYILLARDA KIBRIS'IN GENEL DURUMU	7
A. KIBRIS'IN TARİHİNE GENEL BİR BAKIŞ	7
B. ADANIN SİYASÎ, SOSYAL VE İDARÎ DURUMU	10
C. ADADAKİ MÜSLÜMAN VE ZİMMÎ NÜFUS	13

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANLI'DA ŞER'Î MAHKEMELER VE ŞER'İYYE SİCİLLERİ

(17. VE 18. YÜZYILLAR)

I. ŞER'Î MAHKEMELER	17
A. ŞER'Î MAHKEMELER VE KADILIK	17
B. KADILARIN YARDIMCILARI	21
1. Müftü.....	21
2. Nâib	22
3. Şühûdü'l-Hâl	23
4. Kassâm.....	23

5. Kâtip.....	24
6. Muhzır.....	24
7. Subaşı.....	25
8. Çavuş.....	25
9. Mübâşir.....	26
10. Müşâvir.....	26
11. Mahkeme Tercümanı.....	27
C. KIBRIS ŞER'Î MAHKEMELERİ.....	27
II. ŞER'İYYE SİCİLLERİ.....	33
A. TANIMI VE MAHİYETİ.....	33
B. MUHTEVASI.....	35
1. İ'lâm.....	36
2. Hücçet.....	36
3. Ma'rûz.....	37
4. Mürâsele.....	38
5. Emir ve Buyruldu.....	38
C. KIBRIS ŞER'İYYE SİCİLLERİ.....	39

İKİNCİ BÖLÜM

KIBRIS ŞER'İYYE SİCİLLERİNE GÖRE MÜSLÜMAN-ZİMMÎ İLİŞKİLERİNİN ŞAHIS, AİLE VE MİRAS HUKUKU AÇISINDAN TAHLİLİ

I. ŞAHISLAR HUKUKU.....	43
A. VASÎ TAYİNİ.....	44
B. VASÎNİN TASARRUFU.....	48
II. AİLE HUKUKU.....	52
A. EVLENME AKDİ VE HUKUKÎ SONUÇLARI.....	53

1. Nikâh (Evlenme Akdi).....	53
2. Mehir.....	58
3. Nafaka.....	61
4. Kadının Kocasına Karşı Görevleri.....	64
B. EVLİLİĞİN SONA ERMESİ VE HUKUKÎ SONUÇLARI.....	65
1. Talâk.....	65
2. Muhâlea.....	67
3. Tefrik (Kazâî Boşanma).....	69
4. İddet.....	73
5. Hidâne.....	75
III. MİRAS HUKUKU.....	77
A. VÂRİS.....	79
B. TEREKE.....	82
C. TEREKE ÜZERİNDEKİ HAKLAR.....	83
D. BEYTÜLMÂL.....	84
IV. DEĞERLENDİRME.....	86

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KIBRIS ŞER'İYYE SİCİLLERİNE GÖRE MÜSLÜMAN-ZİMMÎ İLİŞKİLERİNİN EŞYA VE BORÇLAR HUKUKU AÇISINDAN TAHLİLİ

I. EŞYA VE BORÇLAR HUKUKU.....	92
A. EŞYA HUKUKU.....	93
1. Su Alma Hakkı (Hakku'ş-Şirb).....	93
2. Ön Alım Hakkı (Şüf'a).....	95
3. Rehin.....	97
4. Vefâen Satış (Bey' bi'l-Vefâ).....	99

B. BORÇLAR HUKUKU.....	100
1. Borcun Kaynakları.....	100
a. Akid.....	101
(1) Akdin fesâdı	102
(2) Fuzûlînin akdi	104
(3) Akdin ikâle yoluyla sona ermesi	106
b. Haksız Fiiller	107
(1) Gasp	107
(2) İtlâf	111
c. Haksız İktisap.....	114
2. Borcun Hükümü.....	118
3. Borçların Sona Ermesi	122
a. İfâ	122
b. İfâ yerine edim.....	125
c. İbrâ	126
d. Zaman aşımı.....	128
4. Akidler	131
a. Satım akdi (Bey‘).....	131
(1) Kesin satış (Bey‘ü'l-bât)	133
(2) Mukâyada satışı (Bey‘ü'l-mukâyada)	134
(3) İrâdî şart (Ca‘lî şart)	136
(4) Şart muhayyerliği (Hıyârü'ş-şart)	137
(5) Ayıp muhayyerliği (Hıyârü'l-ayb)	139
(6) Aldanma muhayyerliği (Hıyârü'l-gabn)	141
b. Hibe.....	143
c. Kira akdi (İcâre).....	144
d. Karz akdi (Borç verme)	150

e. Kefalet akdi	151
f. Sulh akdi	154
C. DEĞERLENDİRME	157
SONUÇ	161
KAYNAKLAR.....	168
EKLER.....	179
EK 1: 17. VE 18. YÜZYIL KIBRIS KADI SİCİLLERİNDEN ELDE EDİLEN İSTATİSTİKSEL VERİLER	180
EK 2: ÖRNEK SİCİL METİNLERİ.....	191
ÖZGEÇMİŞ	223

KISALTMALAR

Kısaltma	Bibliyografik Bilgi
a.g.e.	Adı Geçen Eser
a.g.m.	Adı Geçen Makale/Madde
a.g.tb.	Adı Geçen Tebliğ
A.H.İ. Yay.	A.H.İ. Tekstil, Orman Ürünleri Yayıncılık
bkz.	Bakınız
C.	Cilt
çev.	Çeviren
D.A.Ü.B.	Doğu Akdeniz Üniversitesi Basımevi
D.E.Ü.İ.F.D.	Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
der.	Derleyen
DİA	Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
D.İ.B.	Diyanet İşleri Başkanlığı
ed.	Editör
H.	Hicrî
haz.	Hazırlayan
H.Ü.İ.F.D	Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
I.J.M.E.S.	International Journal of Middle East Studies
I.J.T.S.	International Journal of Turkish Studies
İ.İ.A.V.	İslami İlimler Araştırma Vakfı
İ.İ.G.Y.A.	İslâm'da İnanç, İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi
K.A.Y.M.	Kıbrıs Araştırma-Yayın Merkezi
K.T.T.K.	Kıbrıs Türk Tarih Kurumu
M.	Milâdî
md.	Madde
M.E.B.	Millî Eğitim Bakanlığı
M.Ü.İ.F.V.	Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı
No.	Number
O.A.	Osmanlı Ansiklopedisi
O.A.V.	Osmanlı Araştırmaları Vakfı
O.T.A.M.	Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi
ö.	Ölümü
p.	Page

pp.	From page to page
S.	Sayı
s.	Sayfa
sdl.	Sadeleştiren
ss.	Sayfadan sayfaya
S.Ü.H.F.D.	Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi
T.A.L.İ.D.	Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi
T.D.A.V.	Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı
thk.	Tahkik
thr.	Tahriç
T.K.A.E.	Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü
T.T.K.B.E.	Türk Tarih Kurumu Basımevi
ty.	Basım tarihi yok
U.Ü.İ.F.D.	Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
v.dğr.	Ve diğerleri
vb.	Ve benzeri
vd.	Ve devamı
Vol.	Volume
vs.	Vesaire
Yay.	Yayınevi, Yayınları, Yayıncılık
yay.y.	Yayıncı yok
y.y.	Basım yeri yok

GİRİŞ

I. KONUNUN ÖNEMİ VE KAPSAMI

Tezin amacı, Kıbrıs şer‘iyye sicilleri ışığında adadaki Müslüman-zimmî ilişkilerini İslâm hukuku açısından tahlile tâbi tutmaktır. Burada kullanılan “Müslüman-zimmî ilişkileri” ifadesiyle şer‘î mahkemeye intikal eden ve taraflardan birinin zimmî, diğerinin Müslüman olduğu hukukî ilişkiler kastedilmektedir. Araştırma dönemi olarak adanın Osmanlılar tarafından 1571 tarihinde fethedilmesinden sonraki ilk iki asır olan 17. ve 18. yüzyıllar belirlenmiştir. Bu yüzyılların seçilmesindeki temel sebep, bu dönemin adadaki ilk ve en eski şer‘î mahkeme uygulamalarını ve oradaki Tanzimat öncesi hukukî yapıyı yansıtırıyor olmasıdır.

Bizi böyle bir çalışmaya sevk eden iki temel faktör vardır: Birincisi, şer‘iyye sicillerinin, İslâm hukukunun Osmanlı tatbikatı açısından çok değerli bilgiler ihtiva etmesidir. Bu bilgiler İslâm nazarî hukukunun belli bölge ve zamanlarda ne düzeyde tatbik edildiği ya da pratiğe nasıl yansıdığı, uygulamada karşılaşılan sıkıntı ya da aksaklıkların olup olmadığı vb. sorulara yönelik önemli veriler sunmaktadır. İkinci faktör ise, Kıbrıs şer‘iyye sicillerinin belli bir bölge ve zaman içerisinde yer alan Müslüman-zimmî ilişkilerini hukukî açıdan incelemek için oldukça elverişli bir mahiyet arz etmesidir. Osmanlı Kıbrısı’nda gayri müslimler zaman zaman değişkenlik gösterse de, ada nüfusunun yaklaşık üçte ikisini oluşturmaktaydılar. Zimmîler bu şekilde adanın çoğunluğunu oluşturmakla beraber Müslümanlarla sosyal ve ticarî konularda sıkı bir ilişki içerisindeydiler. Nitekim araştırmamızdan elde edilen verilere göre ilgili dönemde Müslümanlar ve zimmîler arasında meydana

gelen ve şer'î mahkeme kayıtlarına yansıyan hukukî ilişkilerin oranı %12'dir.¹ Söz konusu dönemde Anadolu'da bu ilişkilerin genel olarak hangi oranda olduğunu anlamak açısından, Osmanlı şer'iyeye sicilleri üzerine kıymetli araştırmaları olan Ronald C. Jennings'in (ö. 1996) verdiği bilgiler aydınlatıcı olabilir. Jennings, 17. yüzyıla ait Kayseri, Trabzon ve Amasya şer'iyeye sicilleri üzerine yapmış olduğu araştırmalarında bu ilişkilerin Kayseri'deki oranının %9, Amasya'daki oranının %5, Trabzon'daki oranının ise %10 olduğunu belirtir.² Bunların yanı sıra milâdî 1612-1613 yıllarına ait İstanbul şer'iyeye sicilinin hukukî tahlilini yapan Recep Çiğdem'in verdiği bilgiye göre, incelediği defterdeki Müslüman-zimmî ilişkilerinin oranı %16,5'tir.³ Bu oran, zikredilen diğer rakamlara nispetle yüksek gözükebilir; ancak sadece bir defterdeki durumu ortaya koyduğu için şehirdeki genel durumu yansıtmaması bakımından sınırlıdır. Esas itibarıyla birkaç şer'iyeye sicil defterine istinaden verilen istatistiksel rakamların bizlere şer'î mahkemenin bulunduğu bölgedeki gerçek durumu verme olasılığı düşüktür. Zira bir defterdeki durum bir başka deftere göre oldukça farklı bir tablo ortaya koyabilmektedir. Bu sebeple bir bölgeye ait şer'iyeye sicillerindeki istatistiksel durumu gerçeğe yakın oranda yansıtmaya rakamlar verebilmek için mevcut tüm sicillerin incelenmesi gerekmektedir. Bununla beraber yukarıda zikredilen oranlar araştırmacılara bir fikir vermesi açısından önem arz etmektedir. Nitekim görüleceği üzere Kıbrıs'ta şer'î mahkemeye yansıyan Müslüman-zimmî ilişkilerindeki oran, Anadolu'daki genel durumun üzerindedir. Bundan dolayı Kıbrıs şer'iyeye sicilleri, hem Osmanlı Kıbrısındaki zimmîler ile

---

¹ Ele alınan döneme ait şer'iyeye sicillerinde 10076 adet mahkeme kaydı bulunmaktadır. Bunların 8289 adedi hukukî ilişkilere dairdir. Geriye kalan 1787 adet mahkeme kaydı ise ma'rûz, mürâsele, buyruldu gibi belgelerdir. Böylece hukukî gerekçelerle mahkemede karşı karşıya gelen taraflara dair kayıtların, ilgili döneme ait toplam şer'î mahkeme kayıtları içerisindeki oranının %82 olduğu ortaya çıkmaktadır. Araştırmada verilecek oranlamalarda hukukî ilişkilere dair 8289 adet şer'î mahkeme kaydı temel alınacaktır.

² Ronald C. Jennings, **Studies on Ottoman Social History in the Sixteenth and Seventeenth Centuries: Women, Zimmis and Sharia Courts in Kayseri, Cyprus and Trabzon**, The Isis Press, İstanbul, 1994, p. 411. Jennings'in verdiği bilgilere göre taraflardan en az birinin zimmî olduğu dava kayıtlarındaki oran Kayseri'de %20, Amasya'da %8 ve Trabzon'da %15'tir. Araştırmamızdan elde edilen sonuca göre ise bu oran Kıbrıs'ta %38'dir.

³ Recep Çiğdem, **The Register of the Law Court of Istanbul 1612-1613: A Legal Analysis**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, University of Manchester the Department of Middle Eastern Studies, Manchester, 2001, p. 39. Rossitsa Gradeva Bulgaristan'a ait dört adet 17. yy. şer'iyeye sicili üzerine yapmış olduğu çalışmasında, Müslüman ve Ortodoks Hristiyanların mahkemede taraf oldukları davaların oranına dair %16 ile %27 arasında değişen rakamlar vermektedir ve bu oranlar oldukça yüksektir. Geniş bilgi için bkz. Rossitsa Gradeva, **Rumeli Under the Ottomans, 15th-18th Centuries: Institutions And Communities**, The Isis Press, İstanbul, 2004, p. 169.

Müslümanlar arasında cereyan eden hukukî ilişkileri tespit etmek hem de onlara yönelik hukuk tatbikatını incelemek bakımından oldukça elverişlidir.

Genel olarak şer'iyeye sicillerinde, taraflardan birini Müslüman diğerini zimmîlerin oluşturduğu hukukî ilişkilere dair kayıt sayısı, Müslümanlar ya da zimmîler arası hukukî ilişkilere göre oldukça azdır. Nitekim araştırmamızdan elde edilen verilere göre ilgili dönemde Müslümanlar arası meydana gelen hukukî ilişki oranı %62 iken, zimmîler arasında bu oran %26'dır. Müslüman-zimmî kayıtlarındaki oran ise %12'ye düşmektedir. İlgili döneme ait 10076 mahkeme kaydından 8289'u halk arasında ya da halk ile devlet yetkilileri arasında meydana gelen hukukî ilişkileri konu edinmektedir. Onların içerisinde de 979 adet kayıt Müslüman-zimmî hukukî ilişkilerine dairdir. Görüldüğü üzere bu alanda genel bir hukukî tahlil yapabilmek için oldukça yüksek sayıda sicil kaydının taranması ve Müslüman-zimmî hukukî ilişkilerine dair kayıtların da diğer kayıtlar içerisinde ayıklanması gerekmektedir. Hâl böyleyken çok sayıda belgenin taranmasının zorluğundan olsa gerek, ne İslâm hukukçuları ne de diğer araştırmacılar tarafından bugüne kadar şer'iyeye sicilleri ışığında Müslüman-zimmî hukukî ilişkilerini ele alan müstakil ve kapsamlı bir çalışma yapılmış değildir. Ancak bugün Kıbrıs şer'iyeye sicillerinin çoğunun transkripsiyonu, alanında uzman bir heyet tarafından sağlanarak araştırmacıların hizmetine sunulmuş olmasından dolayı, 17. ve 18. yüzyılları kapsayan 22 defterdeki 10076 adet belgeyi tarama imkânını elde etmiş bulunmaktayız. Çalışmamız bu yönüyle Kıbrıs şer'iyeye sicilleri üzerine bugüne kadar yapılmış dönem açısından en kapsamlı, belge açısından da en zengin olma niteliğini kazanmış bulunmaktadır.

Kıbrıs şer'iyeye sicilleri üzerine yapılmış tek müstakil hukukî çalışma, Kemal Çiçek'in M. 1698-1726 yıllarını kapsayan şer'iyeye sicil defterleri üzerine hazırlamış olduğu *Zimmis (non-muslims) of Cyprus in the Sharia Court: 1110/39 A.H./1698-1726 A.D.*⁴ adlı doktora tezidir. Çiçek bu çalışmasında, belirtilen tarihleri kapsayan yedi adet şer'iyeye sicil defterini incelemekte ve Osmanlı Kıbrısındaki zimmîlerin

---

⁴ Kemal Çiçek, *Zimmis (Non-Muslims) of Cyprus in the Sharia Court 1110/39 A.H. / 1698-1726 A.D.*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, The Faculty of Arts of the University of Birmingham, Birmingham, 1992. Yazarın bu sahada makale çalışmaları da bulunmaktadır. bkz. Kemal Çiçek, "İki Toplumlu Bir Şehirde Adalet Arayışları: Lefkoşe Mahkemesi'nde Rumlar ve Türkler (1698-1726)", *Osmanlı Ansiklopedisi*, Ankara, 2000, C. IV, s. 334-350; Kemal Çiçek, "Interpreters of the Court in the Ottoman Empire as Seen From the Sharia Court Records of Cyprus", *Islamic Law and Society*, Vol. IX, No. 1, 2002, p. 1-15.

hukukî statüsü hakkında önemli bilgiler sunmaktadır. Kıbrıs şer‘iyye sicillerini hukukî açıdan birkaç makalede değerlendirmeye tâbi tutan bir diğer araştırmacı da Ronald C. Jennings’tir. Jennings, adanın sosyal ve ekonomik tarihi üzerine yaptığı çalışmalarını toplamış olduğu *Christians and Muslims in Ottoman Cyprus and the Mediterranean World, 1571-1640*⁵ adlı kitabında Osmanlı Kıbrısı’ndaki hukukî sistemle ilgili kayda değer bilgiler vermektedir. Yazar ayrıca Kayseri, Trabzon ve Kıbrıs şer‘iyye sicilleri üzerine yapmış olduğu çalışmalarını topladığı *Studies on Ottoman Social History in the Sixteenth and Seventeenth Centuries* adlı kitabı içerisinde de Kıbrıs şer‘î mahkemesinde boşanma⁶ ve yemin⁷ konularını ele almaktadır.

Osmanlı idaresinden çıktığından bu yana toplumsal barış ve huzurunu yitiren Kıbrıs, bugün hâlâ iki toplum arasında kalıcı bir barışın sağlanamadığı ve ateşkes halinde olan bir coğrafyadır. Dolayısıyla Kıbrıslı Müslüman ve gayri müslimlerin ortak tarihlerinin hukukî veçhesinin ortaya konulması, Osmanlı’ya ve adanın Müslüman ya da gayri müslim halkına dönük birtakım itham ve iftiraların⁸ bertaraf edilmesine katkı sağlayacağı gibi, barış içerisinde yaşamak için nelerin gerekli olduğuna da kendi tarihsel tecrübeleri kanalıyla ışık tutacaktır.

Buraya kadar zikredilen etkenler bizi böyle bir araştırmaya sevk etmiştir. Son olarak tez konusunun sınırlarını belirleme çerçevesinde ifade edilmelidir ki, bu çalışmada Osmanlı Kıbrısı’ndaki Müslümanlar ve zimmîler arasında meydana gelen ve şer‘î mahkeme kayıtlarına yansıyan hukukî ilişkilerin neler olduğu, vâki olan ihtilaflara kadıların ne tür çözümler ürettiği, bu esnada İslâm hukukunun tatbik edilip edilmediği ya da ne ölçüde tatbik edildiği sorularına cevap aranacaktır.⁹

---

⁵ Ronald C. Jennings, **Christians and Muslims in Ottoman Cyprus and the Mediterranean World, 1571-1640**, New York University Press, New York, 1993, p. 8.

⁶ Ronald C. Jennings, “Divorce in the Ottoman Sharia Court of Cyprus, 1580-1640”, **Studies on Ottoman Social History in the Sixteenth and Seventeenth Centuries: Women, Zimmis and Sharia Courts in Kayseri, Cyprus and Trabzon**, p. 517-531.

⁷ Ronald C. Jennings, “The Use of Oaths of Denials at an Ottoman Sharia Court: Lefkoşa (Nicosia), 1580-1640”, **a.g.e.**, p. 539-553.

⁸ bkz. Çiçek, **a.g.e.**, p. 1 vd.

⁹ Tezde ele alınacak hukukî ilişkiler, medenî hukuk sahasına giren şahıs, aile, miras, eşya ve borçlar hukuku ile sınırlıdır.

II. ARAŞTIRMA METODU VE KAYNAKLAR

Şer'iyeye sicillerinden örnekleme yöntemi ile seçilen belgeler, modern hukuk tasnifine uygun olarak medenî hukuk kapsamına giren şahıs, aile, miras, eşya ve borçlar hukuku başlıkları altında ele alınacaktır. Tahlil öncesinde belgenin ilgili olduğu konunun İslâm hukuku açısından kısaca izahı yapıp belge metnine yer verilecektir.¹⁰

Mahkeme kayıtlarındaki hukukî uygulamaların tahlilini¹¹ yaparken mevzuya dair İslâm hukukundaki tüm görüşleri zikretmek yerine, ana hatlarıyla Hanefî mezhebindeki hâkim görüşler (esahh-ı akvâl) belirtilecektir. Nitekim söz konusu dönemde kadıların Hanefî mezhebindeki en sahih görüşleri tatbik etme gibi bir mükellefiyetleri vardır.¹² Dolayısıyla Kıbrıs'ta görevli olan kadıların da farklı mezheplerin görüşleriyle hüküm verme ya da Hanefî mezhebi içerisindeki hâkim görüşleri terk etme gibi bir salahiyetleri bulunmamaktadır. Bununla beraber genel olarak İslâm hukukundaki ya da Hanefî mezhebindeki görüşlerin tamamının zikredilmesi halinde, çalışmanın çok daha dar bir alanla sınırlandırılması gerekecek ve böylece zaten birçok çalışmada işlenmiş olan konular gereksiz yere tekrar edilmiş olacaktır. Ancak bu araştırmada mümkün merteye, İslâm hukukçuları tarafından bilinen hususlar tekrar edilmek yerine, Kıbrıs'taki Müslüman-zimmî hukukî ilişkileri daha geniş ölçüde ortaya konulmaya ve şer'î mahkemelerin icra ettiği hukukî uygulamaların Hanefî mezhebi ile ilişkisi belirlenmeye çalışılacaktır. Bir davada verilen hükmün Hanefî mezhebine göre muteber olmaması gibi durumlar, İslâm-Osmanlı hukuku açısından daha etraflıca ele alınıp değerlendirilecektir.

Bugüne kadar Osmanlı dönemi Müslüman-zimmî hukukî ilişkilerinin tahlilini ele alan müstakil bir çalışma yapılmamış, ancak az da olsa muhtelif araştırmalar içerisinde konuya dair bazı bilgilere yer verilmiştir. Bunlar genellikle aile hukukuyla ilgili olup hukukun diğer dalları üzerine pek fazla araştırma yapılmamıştır. Mevcut

---

¹⁰ Metni uzun olan belgelerin konuyla sadece doğrudan ilgili olan kısımları zikredilmiş olup tamamı dipnotlarda ya da ekler kısmında verilmiştir.

¹¹ Belgelerin tahlili şahıs, aile, miras, eşya ve borçlar hukuku açısından yapılacaktır; yargılama hukuku ile ilgili hususlar araştırma kapsamına dâhil değildir. Osmanlı dönemi İslâm yargılama hukuku için bkz. Abdülaziz Bayındır, **Şer'iyeye Sicilleri-İslâm Muhâkeme Hukuku Osmanlı Devri Uygulaması**, İ.İ.A.V. Yay., İstanbul, 1986.

¹² M. Âkif Aydın, **Türk Hukuk Tarihi**, 5. Baskı, Hars Yay., İstanbul, 2005, s. 97. Daha geniş bilgi için bkz. s. 20-21.

araştırmalar ışığında Osmanlı coğrafyasının farklı yerlerindeki Müslüman-zimmî hukukî ilişkilerine dair önemli görülen tespitler de yeri geldikçe paylaşılacaktır.

Tez, giriş ve eklerle beraber üç bölümden oluşmaktadır. Girişte Kıbrıs'ın 17. ve 18. yüzyıllardaki genel durumu üzerinde durulacak, birinci bölümde Osmanlı Devleti'ndeki şer'î mahkemeler ve şer'iyeye sicilleri ele alınacaktır. İkinci bölümde şahıs, aile ve miras hukukuna; üçüncü bölümde de eşya ve borçlar hukukuna dair şer'î mahkeme kayıtlarının İslâm hukuku açısından tahlili yapılacaktır. Tezin sonundaki ekler kısmında ise araştırmada elde edilen istatistiksel veriler ve örnek belgeler paylaşılacaktır.

Tezin temel kaynaklarını 17. ve 18. yüzyılları kapsayan 22 adet Kıbrıs şer'iyeye sicil defteriyle beraber¹³, el-Mebsût, el-Hidâye, Mültekâ gibi Hanefî mezhebine ait muteber klasik fıkıh kitapları ve “ahvâlü'ş-şahsiyye”, “ahkâmu'z-zimmiyyîn” gibi başlıklar taşıyan çağdaş İslâm hukuku çalışmaları oluşturmaktadır.

Daha pratik bir ifade imkânı sağlamak açısından araştırmada zaman zaman *Müslüman* kelimesi *Müslim* şeklinde de kullanılacaktır. Nitekim kimi akademik çalışmalarda da bu tarz kullanımlara rastlanmaktadır.

Mahkeme kayıtlarının transkripsiyonu verilirken uzun okunan (a) harfi (â), (u) harfi (û), (i) harfi (î) şeklinde yazılmıştır. Metinde geçen kelimeler aslına dokunulmayıp olduğu gibi verilmiştir. Ayn harfi (‘) sembolü ile okunamayıp tahmin edilen kelimeler köşeli parantez “[ ]” içerisinde, okunamayan kelimeler parantez içerisinde soru işaretiyle “(?)”, okunamayan cümleler ise parantez içerisinde üç nokta “(..)” ile gösterilmiştir. Şer'iyeye sicillerine atıf yapılırken “KŞS-Defter No-Sayfa No/Hüküm No” kombinasyonu kullanılmıştır. Örneğin KŞS-3-5/9 şeklindeki bir kısaltma: Kıbrıs şer'iyeye sicilleri, defter no: 3, sayfa no: 5, hüküm no: 9 anlamına gelmektedir.

---

¹³ Araştırmanın veri tabanını oluşturan 22 adet şer'iyeye sicil defteri söz konusu döneme ait defterlerin tamamına yakındır. Defterlerin transkripsiyon metinlerinden istifade edilmiş olup tezde metinleri verilen belgeler asıllarıyla karşılaştırılmıştır. Kıbrıs şer'iyeye sicil defterlerine dair geniş bilgi için bu çalışmanın “Kıbrıs Şer'iyeye Sicilleri” adlı başlığına bakınız.

III. 17. VE 18. YÜZYILLARDA KIBRIS'IN GENEL DURUMU

Osmanlı Kıbrısı'ndaki Müslüman-zimmî hukukî ilişkilerine dair yapılacak bu araştırmada, yerli halkın tarihsel tecrübesini, adanın ilgili dönemdeki siyasî, sosyal ve idarî yapısını kısaca ele almak uygun olacaktır. Bu bölümde ilk olarak ana hatlarıyla Kıbrıs'ın genel tarihine, ardından 17. ve 18. yüzyıllardaki siyasî ve sosyal durumuna, daha sonra da idarî yapılanmasına temas edilecek, son olarak da Müslüman ve zimmî nüfus yapısına dair bilgi verilecektir.

A. KIBRIS'IN TARİHİNE GENEL BİR BAKIŞ

Eski çağlardan itibaren Kıbrıs, konumu itibariyle dinî ve ticarî bir güzergâh üzerinde bulunmuş,¹⁴ coğrafi sahasının küçüklüğüne rağmen birçok farklı etnisiteye, dine ve medeniyete ev sahipliği yapmıştır. M.Ö. 4000'lerden M.S. 1570-71'deki Osmanlı fethine kadar adaya Mikenler, Mısırlılar, Hititler, Akalar, Dorlar, Fenikeliler, Asurlular, Persler, Makedonyalılar, Romalılar, Bizanslılar, Müslümanlar (Araplar, Memlükler), İngilizler, Lüzinyanlar, Cenevizliler ve Venedikliler sahip olmuşlardır. Dinî inanç bakımından da Putperestlik, Zerdüştlük, Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslâmîyet adada tecrübe edilen en önemli dinlerdir.¹⁵

Kıbrıs'a hâkim olan devletler arasında, Osmanlılara kadar adada en uzun süre kalan ve toplum üzerinde kalıcı izler bırakan Roma İmparatorluğu önemli bir yere sahiptir. Kıbrıs, Büyük Roma İmparatorluğu'nun M.S. 395 yılında idarî bakımdan ikiye ayrılmasıyla birlikte Bizans (Doğu Roma) İmparatorluğu sınırları içerisinde kalmış; bu tarihten M. 1191 yılında kesin biçimde imparatorluktan kopuşuna kadar bir eyalet olarak varlığını sürdürmüştür.¹⁶

Roma İmparatorluğu'nun milâdî 4. yüzyılda Hıristiyanlığı devletin resmî dini, Yunancayı da resmî dili olarak kabul etmesi tarihten kalan birçok etnik grubun geleceği üzerinde önemli bir etkiye sahip olmuştur. Bir yandan ada üzerinde Hıristiyanlığın yayılması, diğer yandan Yunancanın etkisiyle bu unsurlar zaman

¹⁴ Geniş bilgi için bkz. M. Akif Erdoğan, **Kıbrıs'ta Osmanlılar**, Galeri Kültür Yay., Lefkoşa, 2008, C. I, s. 1.

¹⁵ Nuri Çevikel, **Kıbrıs – Akdeniz'de Bir Osmanlı Adası (1570-1878)**, 47 Numara Yay., İstanbul, 2006, s. 18.

¹⁶ Işın Demirkent, "Kıbrıs", **DİA**, I-XLIV, Ankara, 2002, C. XXV, s. 371.

içerisinde kendilerini Yunan olarak telakki etmeye başlamış¹⁷ ve böylece adada Helen kültürünün hâkimiyeti meydana gelmiştir.¹⁸ Kıbrıs üzerine yaptığı önemli çalışmalarla bilinen Jennings de gayri müslimler üzerinde oluşan bu etkiye işaret etmektedir.¹⁹

Bizanslılar devrinde Hıristiyanlık adada olabildiğince yayılmış ve Kıbrıs'ın geleceğinde çok önemli bir rol oynayacak olan Kıbrıs Ortodoks kilisesi kurulmuştur. Bu dönemde Kıbrıs'ın ekonomik olarak geliştiği bilinmektedir.²⁰ Müslümanların adayı fethederek vergiye bağladıkları bazı dönemler istisna tutulursa, Kıbrıs üzerindeki Bizans hâkimiyeti yaklaşık 8 asır sürmüştür.²¹

Müslümanlara karşı düzenlenen Üçüncü Haçlı Seferinin (M. 1191) sonucunda Kudüs Krallığı yıkılmış ve krallığını kaybeden Guy de Lusignan Kıbrıs adasını ele geçirmiştir. Böylece adada Bizanslılardan sonra Lüzinyanlar dönemi başlamıştır.²² Bu dönemde adada kültürel ve iktisadî bir refah yaşanmış olsa da, bu durum yerli halka pek yansımamış, daha çok yönetici sınıf, varlıklı tüccar ve yüksek rütbeli devlet memurları arasında gerçekleşmiştir.²³ Böylece adada feodal bir düzen kuran Lüzinyanlar, dönemleri boyunca yerli halkı sömürmüşler ve mahrumiyet içerisinde bırakmışlardır.²⁴

1489 yılında adanın hâkimiyetini ele geçiren Venedikliler²⁵ mevcut feodal düzeni koruyup güçlendirmekle beraber halkı vergi ve angaryalarla daha fazla sömürmüşlerdir. Nitekim onlar Kıbrıs'ı bir yerleşim yerinden ziyade askerî ve ticarî bir sömürge ya da bir koloni olarak kullanmışlardır.²⁶ Tarihçilerin bildirdiğine göre Venediklilerin Kıbrıs'ta gayretlerini yoğunlaştırdıkları iki temel nokta vardır:

---

¹⁷ Halil Fikret Alasya, **Kıbrıs Tarihi ve Kıbrıs'ta Türk Eserleri**, 2. Baskı, T.K.A.E., Ankara, 1977, s. 25.

¹⁸ Çevikel, **a.g.e.**, s. 30.

¹⁹ Jennings, **Christians and Muslims in Ottoman Cyprus and the Mediterranean World, 1571-1640**, p. 8.

²⁰ Alasya, **a.g.e.**, s. 25; Çevikel, **a.g.e.**, s. 30.

²¹ Nuri Çevikel, **Kıbrıs Eyaleti**, D.A.Ü.B., Gazi Mağusa, 2000, s. 15. Müslümanlar'ın adayla olan münasebetleri için bkz. Demirkent, "a.g.m.", C. XXV, s. 372.

²² Ahmet C. Gazioğlu, **Kıbrıs'ta Türkler 1570-1878**, K.A.Y.M., Lefkoşa, 1994, s. 3; Çevikel, **a.g.e.**, s. 15.

²³ Çevikel, **a.g.e.**, s. 16.

²⁴ Gazioğlu, **a.g.e.**, s. 3; Çevikel, **a.g.e.**, s. 16; Erdoğan, **a.g.e.**, C. I, s. 3.

²⁵ Vergi Bedevi, **Kıbrıs Tarihi**, 2. Baskı, K.T.T.K., Lefkoşa, 1966, s. 89; Demirkent, "a.g.m.", C. XXV, s. 371.

²⁶ Gazioğlu, **a.g.e.**, s. 9; Çevikel, **a.g.e.**, s. 16.

Bunlardan birincisi, toprak ve halktan olabildiğince istifade etmek; ikincisi ise bu durumu tehdit edebilecek bir Türk saldırısına karşı bölgenin en güçlü kalelerini inşa etmektir.²⁷

Kıbrıs tarih boyunca sahip olduğu stratejik ve jeopolitik konumuyla egemen güç olma iddiasında olan her devlet için göz ardı edilemeyecek bir yer olagelmıştır. Aynı şekilde Osmanlılar da 16. yüzyılın başlarından itibaren Doğu Akdeniz ve onu çevreleyen topraklarda hâkimiyeti sağlamış ve bu süreç içerisinde adaya düzenlenecek bir sefer için şartlar olgunlaşmıştır. Öyle ki, o dönemde Venedik idaresi altında olan Kıbrıs, Latin ve diğer milletlere mensup korsanlar tarafından kullanılmaktaydı. Osmanlı, Akdeniz'deki askerî ve ticarî denizcilik faaliyetlerine ve Akdeniz'in Müslüman sahillerine yapılan tacizlere bir son verme arayışıyla Venedikliler'le diplomatik yollarla anlaşma yoluna gitmişse de, onlar buna yanaşmamış ve faaliyetlerine devam etmişlerdir.²⁸ Öte yandan adanın eski bir İslâm memleketi olmasının da sefer kararında etkili olduğu ifade edilmektedir. Nitekim Ebüssuûd Efendi seferle ilgili fetvasında korsanlıkların yanı sıra adanın daha önce dârülişlâm olmasını ve buradaki İslâm eserlerinin tahrip edilmesini gerekçe göstermekteydi.²⁹ Ayrıca adanın fethi kararının alınmasında, Kıbrıs'ın dirlik olarak kendisine bırakılmasını isteyen ve Kıbrıs kralı olmayı arzulayan Nakşa (Naksos) Dukasının tahrik ve teşviklerinin de rol oynadığı tespitler arasındadır.³⁰ İfade olunan bu sebeplerden ötürü Osmanlı donanması Lala Mustafa Paşa kumandanlığında taarruza geçmiş; böylece Kıbrıs'ın Osmanlı topraklarına katılması 9 Eylül 1570 tarihinde Lefkoşa'nın fethiyle başlamış ve 1 Ağustos 1571 tarihinde Magosa'nın iltihakıyla da tamamlanmıştır.³¹

Görüldüğü üzere Kıbrıs halkı özellikle Lüzinyanlar ve Venedikliler döneminde maruz kaldığı baskılar nedeniyle hayli zor dönemler geçirmiş; gerek Lüzinyanlar gerekse Venedikliler halkı birçok feodal vergi ve mükellefiyet altında yüzlerce yıl sömürmüşlerdir. Bunun yanında Lüzinyanların ve Venediklilerin Katolik; Kıbrıs'ın yerli halkının Ortodoks olması ise bir diğer baskı unsurunu

²⁷ Jennings, **a.g.e.**, p. 4-5; Çevikel, **a.g.e.**, s. 16.

²⁸ Alasya, **a.g.e.**, s. 45-50; Dündar, **a.g.e.**, 30-34; Çevikel, **a.g.e.**, s. 20-21.

²⁹ Hüseyin Algül, "Osmanlılar Devrinde Kıbrıs Seferinin Mânevî Cephesi ve Ebussuud Efendi'nin Seferle İlgili Fetvası", **U.Ü.İ.F.D.**, S. 2, Bursa, 1987, s. 40.

³⁰ Kemal Çiçek, "Kıbrıs (Osmanlı Dönemi)" **DİA**, Ankara, 2002, C. XXV, s. 374.

³¹ Çiçek, "a.g.m.", C. XXV, s. 374.

oluşturmuş ve Ortodoksluğun ada içerisinde saf dışı edilmesi için büyük çabalar sarf edilmiştir.³² Bu baskılardan ötürü Venedik idaresi altındaki ada halkının Osmanlı hükümetine adam ve mektup göndererek adanın fethini talep etmiş oldukları³³ ve fetih esnasında kimi yerlerde Osmanlı ordusuna yardım ettikleri de verilen bilgiler arasındadır.³⁴

B. ADANIN SİYASÎ, SOSYAL VE İDARÎ DURUMU

Osmanlı yönetimi Kıbrıs'ın fethini müteakiben adaya Anadolu'dan nüfus aktarımında bulunmuş, yerli halkın da gönlünü kazanacak ve sadakatlerini temin edecek bir dizi reformlar yapmıştır.³⁵ Örneğin Bizans, Lüzinyan ve Venedik dönemindeki feodal yapı tasfiye edilerek Müslim-gayri müslim herkes toprak sahibi kılınmıştır. Böylece Osmanlı döneminde gayri müslimler Anadolu'dan göç ettirilip adaya yerleştirilen Müslüman köylülerle eşit haklara sahip olmuşlardır.³⁶ Fethin gerçekleşmesinin hemen ardından, adanın refaha kavuşturulup halkın her türlü üretim faaliyetlerini üstlenmesi ve neticede hem kendileri hem de devlet hazinesi için artı değer kazandıracak duruma getirilmesi için gerekli tedbirler alınıp teşviklerin yapılması da söz konusu reformlardandır.³⁷ Öyle ki bizzat padişah tarafından Kıbrıs'ın idarecilerine emirler gönderilerek adanın kalkındırılması, her türlü zulüm ve görevi kötüye kullanma fiillerinden sakınmaları emredilmiş, aksi halde mazeret kabul edilmeyeceği bildirilmiştir.³⁸

Adanın sahip olduğu bu sulh, istikrar ve intizamın 17. yüzyılın ikinci çeyreğine kadar devam ettiği, o tarihten sonra ise imparatorluğun genelinde olduğu gibi Kıbrıs adasında da durumun kötüye gittiği görülür.³⁹ 17. ve 18. yy. Osmanlı'sında dönem dönem bir canlanma gerçekleştiren idareciler gelmiş olsa da bu devirde devletin, karşılaşmış olduğu çeşitli iç ve dış meselelere köklü çözümler getirememiş olmasından dolayı genel olarak gerilediği, çözüldüğü ve nihayet

---

³² Çevikel, **a.g.e.**, s. 19.

³³ Çevikel, **a.g.e.**, s. 20.

³⁴ Çiçek, "a.g.m.", C. XXV, s. 374.

³⁵ Adada gerçekleştirilen reform ve ıslahatlar için bkz. Alasya, **a.g.e.**, s. 91; Gazioğlu, **a.g.e.**, s. 151; Dündar, **a.g.e.**, s. 377; Çevikel, **Kıbrıs – Akdeniz'de Bir Osmanlı Adası (1570-1878)**, s. 94-95.

³⁶ Dündar, **a.g.e.**, s. 377; Çevikel, **a.g.e.**, s. 94-95.

³⁷ Çevikel, **a.g.e.**, s. 95.

³⁸ Gazioğlu, **a.g.e.**, s. 120; Çevikel, **a.g.e.**, s. 95.

³⁹ Çevikel, **a.g.e.**, s. 95-96.

çöktüğü kabul edilmektedir.⁴⁰ Söz konusu yüzyıllarda Kıbrıs'ta başlıca sorun oluşturan konular şu şekilde özetlenebilir:

- Adaya yönetici olarak atanan idarecilerin yüksek vergi taleplerinden kaynaklanan rahatsızlıklar ve hatta buna bağlı olarak zaman zaman ortaya çıkan isyanlar.⁴¹

- Kıbrıs'a vazifesi gereği gelmiş olan ehl-i örfden (askerî ve idarî yetkililer) bazılarının görevlerini kötüye kullanarak halka haksızlık ve eziyet etmeleri.⁴²

- Valilerin, vergileri bizzat kendilerinin toplatması gerekirken bu iş için ağaları aracı tutmaları.⁴³

- Adada meydana gelen veba, çekirge afeti, kuraklık, kıtlık ve depremler gibi doğal afetler.⁴⁴

- Dış güçlerin tertibi ve tahrikiyle isyan hareketlerinin meydana gelmesi.⁴⁵

- 18. yüzyılın son çeyreğine doğru Avrupalılar'ın Kıbrıs ve diğer yerlerdeki gayri müslim tebaanın hamiliğini iyiden iyiye ele geçirmeye çalışıp Osmanlı'nın iç işlerine doğrudan müdahil olmaları.⁴⁶

- 1754 yılı ve sonrasında devlet tarafından Kıbrıs kilisesi başpiskoposu ve Kıbrıs divân tercümanına (dragoman) verilen ayrıcalıkların sonraları Hıristiyan cemaati sömürmek için kullanılması.⁴⁷

Burada kaydedilen olumsuz şartların yanı sıra Osmanlı Kıbrıs'ındaki gayri müslim tebaa ile ilgili ifade edilmesi gereken bir husus da şudur: Gayri müslim halkın zaman zaman isyan hareketlerine kalkışmış olması, onların devlete karşı sadakatlerinin bulunmadığı şeklinde yorumlanmamalıdır. Nitekim 1768-1774 Osmanlı-Rus harbi esnasında ve önceki bazı olaylarda gayri müslim tebaa asla isyana yeltenmemiş ve Osmanlı'nın zayıf anını kollamamıştır.⁴⁸ Bu dönemde meydana gelen isyanlar daha çok vergi artırımında bulunan yöneticilere karşı olmuştur. Hatta 18. yüzyılın ikinci yarısından sonra bu isyanlara Müslümanların da destek verip

---

⁴⁰ Çevikel, **a.g.e.**, s. 96.

⁴¹ Alasya, **a.g.e.**, s. 98; Gazioğlu, **a.g.e.**, s. 326-332.

⁴² Çevikel, **a.g.e.**, s. 99.

⁴³ Çevikel, **a.g.e.**, s. 100.

⁴⁴ Gazioğlu, **a.g.e.**, s. 172-177; Çevikel, **a.g.e.**, s. 100.

⁴⁵ Alasya, **a.g.e.**, s. 97.

⁴⁶ Çevikel, **a.g.e.**, s. 108.

⁴⁷ Gazioğlu, **a.g.e.**, s. 330.

⁴⁸ Çevikel, **a.g.e.**, s. 116.

katıldıkları görülür.⁴⁹ Dolayısıyla söz konusu dönemin genel karakteristiğini oluşturan sorunların önemli bir kısmının sistemden değil, şahısların yanlış uygulamalarından kaynaklandığı söylenebilir. Nitekim Alman tarihçi Maier'in 17. ve 18. yy. Kıbrıs'ına dair şu tespiti de bu gerçeğin bir ifadesidir: "Kıbrıs'ta toplumun siyasî, iktisadî ve sosyal refahını temin edecek kanunlar (ya da müesseseler) mevcut idi. Mesele, kanunlardan değil, ancak bunların tatbik edilmiş tarzından doğmaktaydı."⁵⁰

Adanın idarî durumuna da kısaca temas edilecek olursa şunlar ifade edilebilir: Osmanlı, kendisinden önce adaya hâkim olan Lüzinyanlar ve Venedikliler ya da kendisinden sonra hâkim olacak İngilizler gibi adayı koloni haline getirip sömürmemiş, bilakis oranın yurt edinilmesi, kalkınması ve istikrar bulması için her türlü düzenlemeyi yapmaya çalışmıştır.⁵¹ Ayrıca Osmanlı'nın Kıbrıs'ı fethiyle beraber gayri müslimler zimmî statüsünü almış⁵² ve adada dönemin tipik Osmanlı idarî düzeni uygulanmıştır.⁵³

Osmanlı idarî düzeninin uygulanmasıyla birlikte adada beylerbeyi, sancakbeyleri, kadılar, subaşları, timar ve zeâmet sahipleri, yeniçeri askerleri vb. unsurlarıyla geleneksel Osmanlı eyalet yönetim sistemi tatbik edilmiştir.⁵⁴ Ancak bu dönemde Kıbrıs'ın statüsünün birçok kez değiştiği de görülür.⁵⁵ Adanın fethinin tamamlanmasıyla Kıbrıs, Osmanlı'ya bağlı bir eyalet haline getirilerek yönetimin başına beylerbeyi (vali) atanmıştır. Kıbrıs 1670 yılında Kaptan Paşalığına devredilmiş ve Kaptan Paşalık da adayı müsellim adı verilen bir vekil aracılığıyla yönetmeye başlamıştır. Ada, 1685 yılında yaşanan bir isyan hareketi sonrasında daha uygun olacağı düşünülerek, 1703 yılında vezîriâzama "has" olarak verilmiştir. Bunun sonucunda adaya muhassıl adı verilen bir yönetici atanmış; 1745 yılında ise ada yeniden ayrı bir il olarak üç tuğlu paşalık statüsüne dönüştürülmüştür. Bundan kısa bir süre sonra, 1748 yılında, tekrar muhassıllığa devredilmiş olan Kıbrıs, yaşanan

---

⁴⁹ Çevikel, **a.g.e.**, s. 112.

⁵⁰ F. Georg Maier, **Cyprus From Earliest Time to the Present Day**, Elek Books Ltd, London, 1968, p. 116'dan Naklen Çevikel, **a.g.e.**, s. 98.

⁵¹ bkz. Alasya, **a.g.e.**, s. 91; Gazioğlu, **a.g.e.**, s. 151; Dündar, **a.g.e.**, s. 377; Çevikel, **a.g.e.**, s. 94-95.

⁵² Çiçek, **a.g.e.**, p. 56.

⁵³ Alasya, **a.g.e.**, s. 80; Çiçek, **a.g.e.**, p. 56; Gazioğlu, **a.g.e.**, s. 123.

⁵⁴ Çevikel, **Kıbrıs Eyaleti**, s. 61.

⁵⁵ Gazioğlu, **a.g.e.**, s. 123.

birtakım sosyal karmaşanın ardından 1785 yılında Dîvân-ı Hümâyün'a bağlanarak idare edilmeye başlanmıştır.⁵⁶

Eyalet içi idarî yapılanmaya da kısaca temas edilecek olursa Kıbrıs Beylerbeyliği Anadolu'dan kendisine bağlanan Alaiye, İçel, Tarsus ve Sis ile birlikte, ada içerisinde de Lefkoşa (paşa sancağı), Girne, Magosa, Baf, Tuzla ve Hırsofu olmak üzere on sancakbeyliğine ayrılmıştı.⁵⁷ Ayrıca ada, Tuzla, Limasol, Mesariye, Karpas, Piskopi, Magosa, Lefkoşa, Gilan, Pendaye, Morfo, Girne, Evdim, Hırsofu, Baf, Kukla ve Lefke olmak üzere on altı kaza merkezine bölünmüştü.⁵⁸ Her kazanın başında Rumeli Kazaskeri tarafından tayin edilen bir kadı ya da nâib⁵⁹ bulunurdu. Kadıların en büyüğü Lefkoşa kadısı olup başkadı diye anılırdı ve diğer kadıların malî muamelatını teftiş yetkisine sahipti.⁶⁰ Kadılar sadece şer'î işlerle meşgul olmaz aynı zamanda idarî işlere de bakarlardı.⁶¹ Kadılardan başka müftüler de bulunmakla beraber onlar idarî işlere karışmaz, yalnızca fetva makamı olarak hizmet verirlerdi. Müftüleri şeyhülislâm tavsiye eder, Rumeli kazaskeri atardı.⁶²

Kıbrıs'ın 17. yüzyılın başındaki idarî düzenine dair yukarıda değinilen hususların, zamanla bazı küçük değişikliklere uğramakla birlikte esas itibariyle 19. yüzyılın ikinci çeyreğine kadar devam ettiği söylenebilir.⁶³

C. ADADAKİ MÜSLÜMAN VE ZİMMÎ NÜFUS

Adadaki Müslüman ve zimmî nüfus bilgilerine geçmeden önce zimmîleri oluşturan etnik unsurların kimlerden teşekkül ettiğine bakmakta fayda vardır. Adada Osmanlı öncesi dönemden kalan grupların bir kısmı Yunan ve Ortodoks Hıristiyanlık potasında kısmen dengeli bir topluluk arz etmekteydiler. Kıbrıs adasında çoğunluğu oluşturan ve Rum ismi etrafında oluşan bu grubun yanında yine yerli olarak kabul edilebilecek daha başka etnik-dinî mahiyette unsurlar da mevcuttu. Adada Osmanlı tebaası olarak Rumlarla birlikte Latinler, Ermeniler, Maronitler ve Yahudiler⁶⁴ de

⁵⁶ Çiçek, **a.g.e.**, p. 57-58; Gazioğlu, **a.g.e.**, s. 123-125.

⁵⁷ Dündar, **a.g.e.**, s. 89. (İleriki dönemlerde sancaklar birtakım yapısal değişikliklere uğramıştır. Geniş bilgi için bkz. Dündar, **a.g.e.**, s. 89-90).

⁵⁸ Dündar, **a.g.e.**, s. 99-100; Çevikel, **a.g.e.**, s. 67.

⁵⁹ Çiçek, "a.g.m.", C. XXV, s. 325.

⁶⁰ Alasya, **a.g.e.**, s. 90.

⁶¹ Alasya, **a.g.e.**, s. 89.

⁶² Alasya, **a.g.e.**, s. 90.

⁶³ Çevikel, **Kıbrıs – Akdeniz'de Bir Osmanlı Adası (1570-1878)**, s. 79.

⁶⁴ Jennings, **a.g.e.**, p. 143.

bulunuyorlardı.⁶⁵ Fakat bahsettiğimiz bu zimmî grupların kendi aralarındaki nüfus miktarının ne kadar olduğuna dair elimizde güvenilir bir veri yoktur.⁶⁶

19. yüzyıldan önce yeterli ve güvenilebilir bir sayım olmadığından 17. ve 18. yüzyıllara dair verilen nüfus rakamları, ya cizye defterlerine ya da değişik zamanlarda adayı ziyaret etmiş olan Batılı seyyah, din adamı veya konsolosluk görevlilerinin verdiği kulaktan duyma ve birbirlerinden son derece farklı rakamlara dayanmaktadır.⁶⁷ Osmanlı Devleti adanın fethini müteakip Anadolu'dan Müslüman bir nüfusu Kıbrıs'a iskân ettirmeye gayret göstermiştir.⁶⁸ Tarihçilerin vermiş olduğu bilgilere göre 17. yüzyılın başlarında Müslümanlar kırk bin,⁶⁹ gayri müslimler ise yüz elli bin civarındadır.⁷⁰ Batılı bir gözlemciye göre ise 1696 yılında kadınlar, çocuklar ve iş yapamayacak durumda olanlar hariç ada nüfusu yirmi sekiz bin Hıristiyan ve sekiz bin Müslüman'dan oluşmaktaydı.⁷¹ Bu döneme dair verilen bazı istisnâ rakamlar⁷² göz ardı edilerek belli bir oran ifade edilecek olursa, İnalçık'ın ve Çevikel'in de belirttiği üzere 17. ve 18. yüzyıllarda ada nüfusunun Rumlar'ın lehine 1/3 oranında olduğu söylenebilir.⁷³ Bunun yanı sıra zaman zaman doğal ve beşerî faktörler sebebiyle ada nüfusunda dalgalanmaların meydana geldiği de ifade edilmektedir.⁷⁴

Çevikel'in verdiği bilgilere göre 18. yüzyılın ikinci yarısında nüfusun ada çapındaki dağılımı şöyleydi: Zimmî nüfus Magosa, Mesariye, Limasol, Piskopi, Baf ve Kukla'da daha kalabalıktı. Buna mukabil Lefkoşa, Girne, Tuzla, Hırsofu, Gilan, Evdim ve Değirmenlikte ise Müslümanlar daha yoğundu. Nitekim zimmîlerin en az buldukları yer ada merkezi olan Lefkoşa, en yoğun buldukları yer ise Mesariye idi.⁷⁵

---

⁶⁵ Çiçek, **a.g.e.**, p. 61; Jennings, **a.g.e.**, p. 143 vd.

⁶⁶ Çevikel, **a.g.e.**, s. 213.

⁶⁷ Çiçek, **a.g.e.**, p. 60-61; Çevikel, **a.g.e.**, s. 216.

⁶⁸ Erdoğan, **a.g.e.**, C. I, s. 16.

⁶⁹ Erdoğan, **a.g.e.**, C. I, s. 40.

⁷⁰ Alasya, **a.g.e.**, s. 81.

⁷¹ Çevikel, **a.g.e.**, s. 156.

⁷² Geniş bilgi için bkz. Çevikel, **Kıbrıs – Akdeniz'de Bir Osmanlı Adası (1570-1878)**, s. 156.

⁷³ Çevikel, **a.g.e.**, s. 156; Halil İnalçık, "Kıbrıs'ta Türk İdaresi Altında Nüfus", **Kıbrıs ve Türkler**, haz. Cevat Gürsoy v.dğr., T.K.A.E., Ankara, 1964, s. 53. Belirtilen oran bugün de yaklaşık olarak bu şekildedir.

⁷⁴ Geniş bilgi için bkz. Çevikel, **Kıbrıs Eyaleti**, s. 214 vd.

⁷⁵ Çevikel, **Kıbrıs'ta Osmanlı Mirası**, s. 193.

Yerleşim açısından Müslümanların ve zimmîlerin ada içerisindeki durumuna bakıldığında, Osmanlı dönemi Kıbrıs zimmîleri üzerine değerli araştırmalarda bulunan Kemal Çiçek'in tespitleri konuya ışık tutmaktadır. Çiçek'e göre 18. yüzyılda özellikle başkent Lefkoşa'da Müslümanlar ve zimmîler arasında yerleşim bakımından herhangi bir ayırım yoktur. Çiçek bu dönemde adadaki Müslüman ve zimmî toplumların birbirine iyi bir şekilde entegre olduklarını, farklı dinlere mensup insanların aynı köy veya mahallede beraberce yaşadıklarını ifade etmektedir.⁷⁶ Çevikel de 18. yüzyılın ikinci yarısına dair benzer bir tespitte bulunarak, bu dönemde bütünüyle Türk veya bütünüyle Rum kazası veya köyü olmadığını,⁷⁷ kaza ve nahiye merkezlerinde mahallelerin bir kısmında bir cemaat, diğer bir kısmında ise başka bir cemaatin yoğun bulunduğunu ifade etmektedir.⁷⁸

---

⁷⁶ Çiçek, **a.g.e.**, s. 65.

⁷⁷ Çevikel, **Kıbrıs Eyaleti**, s. 222.

⁷⁸ Çevikel, **a.g.e.**, s. 223. Osmanlı coğrafyasında Müslüman ve zimmîlerin ayrı ayrı yaşadıkları yerleşim yerleri olmakla beraber birbirleriyle karışık yaşadıkları yerler de oldukça yaygındı. Dolayısıyla Osmanlı'da dinî-mezhebî grupların kompartımanlar halinde yaşadığı düşüncesi kısmen doğrudur. Farklı dine veya mezhebe mensup olanların ayrı mahalle ve köylerde yaşama eğilimi varsa da bunun genel bir uygulama olmadığı, çok sayıda köy ve mahallenin karışık bir dinî terkibe sahip bulunduğu bilinmektedir. Geniş bilgi için bkz. Nevzat Erkan, **18. yy'ın İlk Yarısında Üsküdar'da Müslim-Gayrimüslim İlişkileri-Şerhiye Sicilleri ve Müdevvel Kaynaklar Işığında**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2012, s. 217 vd.; Mehmet Öz, "Osmanlılar (Sosyal Hayat)", **DİA**, İstanbul, 2007, C. XXXIII, s. 536.

BİRİNCİ BÖLÜM
OSMANLI'DA ŞER'Î MAHKEMELER VE ŞER'İYYE
SİCİLLERİ
(17. VE 18. YÜZYILLAR)

I. ŞER'Î MAHKEMELER

A. ŞER'Î MAHKEMELER VE KADILIK

Kuruluşundan itibaren şer'î kaza usulünü benimsemiş olan Osmanlı Devleti'nde şer'î mahkemeler (meclis-i şer') Tanzimat dönemine kadar her türlü hukukî ihtilafın ele alındığı bir kurum olmuştur. Şer'î mahkemelerde bir kadı ile birlikte bulunduğu yerin büyüklüğüne göre sayıları değişen muhtelif yardımcıları bulunurdu. Kadıların yargı işlerini yürütebilecekleri ve her an bulunabilecekleri muayyen bir yerleri olmakla beraber şer'î mahkemelerin belli bir makam binası¹ yoktur. Kadı genelde kendisinin ikamet ettiği evde ya da cami, mescit, medrese gibi yerlerde görevini icra etmiştir.²

Kadı, bir fıkıh terimi olarak insanlar arasında meydana gelen çekişme ve davaları şer'î hükümlere göre çözümlenmek için yetkili makamca tayin edilen kişiyi ifade eder.³ Osmanlı'da kadı, idarî ve hukukî bütün hükümlerin yürütücüsü demek olup aynı zamanda hükümetin emirlerini yerine getiren bir makama sahiptir. Kadılara önceleri hâkimü's-şer', daha sonra kısaca hâkim⁴ denilmiştir. Kadının hüküm verdiği yere ise meclis-i şer' denirdi. Mahkeme kelimesi Arapça hüküm verilen yer anlamına geliyorsa da bunun yaygın kullanımının Osmanlı'nın son zamanlarına denk geldiği ifade edilmektedir.⁵

İslâm hukukuna göre kadı olabilmek için gerekli şartları Hanefî hukukçuları genel olarak şu şekilde belirtmişlerdir: Kadı âkil, bâliğ, hür ve Müslüman olmalıdır. Ayrıca âdil, ilim sahibi ve dil, göz, kulak gibi uzuvlarının da yeterli düzeyde sağlıklı

---

¹ Şer'î mahkemelerin ilk olarak 1836'da belli bir makam binasına sahip olduğu belirtilmekteyse de M. Âkif Aydın bu iddiayı tutarlı bulmamaktadır. Aydın, mahkemelerin resmî bir yapıya kavuştuğu tarihin kesin olarak bilinmemekle beraber verilen tarihten çok daha önceleri olması gerektiğini ifade etmektedir (M. Âkif Aydın, "Mahkeme (Osmanlı Devleti'nde Mahkeme)", **DİA**, Ankara, 2003, C. XXVII, s. 343).

² Ahmet Akgündüz – Halil Cin, **Türk Hukuk Tarihi**, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 2011, s. 262-263; Aydın, **a.g.e.**, s. 83; Halil Cin – Gül Akyılmaz, **Türk Hukuk Tarihi**, Sayram Yay., Konya, 2003, s. 154; İlber Ortaylı, **Osmanlı Devleti'nde Kadı**, Turhan Kitapevi, Ankara, 1994, s. 50-51.

³ Ömer Nasuhi Bilmen, **Hukuk-ı İslâmiyye ve Istilahât-ı Fıkhiyye Kamusu**, I-VIII, Bilmen Yay., İstanbul, 1970, C. VIII, s. 204; **Mecelle**, md. 1785.

⁴ Kadı ile aynı anlamda kullanılsa da hâkim tabiri kadı tabirinden daha umumîdir. Çünkü hâkim ünvanı kadıya verildiği gibi devlet başkanına da verilir (bkz. Bilmen, **a.g.e.**, C. VIII, s. 204; Mehmet Erdoğan, **Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü**, Rağbet Yay., İstanbul, 1998, s. 223).

⁵ Ekrem Buğra Ekinci, **Osmanlı Hukuku**, Arı Sanat Yay., İstanbul, 2008, s. 369.

olması gereklidir.⁶ Kadının sahip olması gereken nitelikler⁷ Mecelle'nin Kitâbu'l-Kazâ bâbında şu şekilde belirtilmektedir:

“Hâkim, hakîm (hikmet sahibi), fehîm (anlayışlı), müstakîm (doğru yolda) ve emîn, mekîn (yetkin), metîn olmalıdır. Hâkim, mesâil-i fihhiyyeye ve usûl-i muhâkemeye vâkıf ve deâvi-i vâkıâyı onlara tatbikan fasl ve hasma (davayı bunlara göre çözebilecek), ayrıca temyiz-i tâmme muktedir (tam ehliyetli) olmalıdır.”⁸

Bilindiği gibi Osmanlı'da kadıları yetiştiren kurum medreselerdi. Buralarda eğitimlerini tamamlayıp icâzet alanlar, icâzet alış sırasına göre matlap defteri denilen deftere yazılırlar ve bunlara mülâzım denirdi. Mülâzımlar eğer kazâ mesleğini seçerlerse en küçük idârî birlikten başlamak şartıyla kadı olarak tayin edilirler; daha sonra belli şartlarla kademe kademe yükselerek kazaskerlik ve şeyhülislâmlığa kadar çıkabilirlerdi.⁹ İcâzet aldıktan sonra bir müddet müderrislik yapıp sonra kadı olmak isteyenler de müderrisliklerinin derecesine göre kaza, sancak ve eyaletlerden birine kadı olurlardı.¹⁰

Osmanlı'da kadıların tayini şu şekilde oluyordu: Kadılıklar dereceleri itibariyle mevleviyet denilen büyük ve kaza kadılıkları şeklinde daha küçük iki ayrı gruba ayrılırdı.¹¹ Rumeli ve Anadolu kazaskerleri 14. yüzyıldan 16. yüzyılın ortalarına kadar tüm kadıları tayin yetkisine sahipti. 16. asırdan sonra ise birtakım üst rütbeli kadıları tayin etme yetkisini şeyhülislâmlık kazanmıştır.¹²

Kadılar Osmanlı'nın ilk kuruluş yıllarında süresiz olarak göreve getirilirken vazife talep edenlerin çoğalması ve yeterli sayıda kadılığın bulunmaması sebebiyle zamanla bu usulden vazgeçilmiş ve kadıların görev süreleri 16. yüzyılın sonlarında üç yıla; 17. yüzyıl içinde ise iki yıla indirilmiş olup ardından bu süre daha da

⁶ Ebû Bekr Alâeddin Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed el-Hanefî Kâsânî, **Bedâiu's-Sanâi' fi Tertîbi's-Şerâi'**, I-X, thk. Ali Muhammed Muavvez, Adil Ahmed Abdulmevcûd, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1997, C. IX, s. 85-86; Fahreddin Atar, **İslâm Adliye Teşkilâtı**, D.İ.B.Yay., Ankara, 1979, s. 140.

⁷ Uygulamada bu hususlara her zaman riayet edildiği söylenemez; nitekim bunlar şart değil, kadılarda bulunması gereken vasıflardır (Akgündüz – Cin, **a.g.e.**, s. 271).

⁸ Ali Himmet Berki, **Açıklamalı Mecelle**, Hikmet Yay., İstanbul, 1982, s. 407; **Mecelle**, md. 1792, 1793.

⁹ Ahmet Akgündüz, **Şer'îye Sicilleri**, T.D.A.V. Yay., İstanbul, 1988, C. I, s. 68.

¹⁰ İsmail H. Uzunçarşılı, **Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilâtı**, T.T.K.B.E., Ankara, 1965, s. 87; İkinci, **a.g.e.**, s. 369.

¹¹ Bu grupların kendi aralarındaki dereceleri için bkz. Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s. 91-99; Akgündüz – Cin, **a.g.e.**, s. 269-270.

¹² İkinci, **a.g.e.**, s. 369.

kısaltılarak mevleviyet denilen büyük kadılıklara bir yıl, diğerlerine ise yirmi ay süre ile tayinler yapılmıştır.¹³ Görev süresi sona eren (ma‘zûl) kadı tayin olacağı yeni bir kadılık boşalınca kadar İstanbul’da beklemek zorundaydı.¹⁴ Bu bekleme süresince medreselerde müderrislik yaparak teorik bilgilerini geliştirme imkânları da vardı.¹⁵

Bilindiği gibi Osmanlı Devleti idarî taksimat olarak önce eyâletlere, eyaletler sancaklara, sancaklar kazalara, kazalar nahiyelere ve nahiyeler de köylere ayrılıyordu. Nahiye ve köyler dışında kalan diğer idarî merkezler aynı zamanda birer yargı merkeziydi ve her yargı merkezinde birer kadı bulunuyordu. Osmanlı adlî teşkilatının temel taşı olan kadılar, buldukları yerin hem hâkimi, hem belediye başkanı, hem de mülkî amiri makamındaydılar.¹⁶ Ancak sancak ve vilâyetteki kadılar, buranın mülkî amiri olmamakla beraber belediye işlerine de bakarlardı.¹⁷ Kadıların görev ve yetkileri şu şekilde özetlenebilir:

Şer‘î hükümleri icra; şer‘iyye sicillerinin (kararların) yazımı; veli veya vasîsi olmayan küçükleri evlendirme; yetimlerin ve gaiplerin mallarını muhafaza; vasî ve vekilleri tayin veya azil; vakıfları ve muhasebelerini kontrol; evlenme akdini icra; vasiyetleri tenfiz ve kısaca bütün hukukî işleri takip etmek kadıların görev ve yetkileri arasındaydı. Onlar, devletin siyasî ve idarî meselelerine karışmazlar ve bu konuları ilgili mülkî amirlere terk ederlerdi. Bunlarla birlikte merkezden gelen emir ve talimatları icra da kadıların görevleri arasında yer almaktaydı.¹⁸

Kadılar ancak tayin edildikleri bölge hudutları içerisinde ikamet edenlerin davalarına bakabilirdi ve bunun haricindeki yerlerde yetkileri yoktu.¹⁹ Davacı ve davalı farklı yerlerde oturuyorsa, davalının ikamet ettiği yerdeki şer‘î mahkemede dava açılabilirdi. Başka bir kaza sınırları içinde bulunan akar (gayrimenkul) davalarında, davalının oturduğu yerin kadısı yetkili olurdu. Ceza davalarında genellikle suçun işlendiği yerin kadısı yetkili olmakla beraber padişah bu davaya başka bir mahkemede bakılmasını da emredebilirdi. Bir kadı, muayyen bir beldede

---

¹³ M. Âkif Aydın, “Mahkeme (Osmanlı Devleti’nde Mahkeme)”, **DİA**, Ankara, 2003, C. XXVII, s. 343.

¹⁴ Aydın, **a.g.e.**, s. 83.

¹⁵ Ekinci, **a.g.e.**, s. 371.

¹⁶ Uzunçarşılı, s. 83, 108-109; Akgündüz – Cin, **a.g.e.**, s. 267; Ekinci, **a.g.e.**, s. 373.

¹⁷ Ekinci, **a.g.e.**, s. 373.

¹⁸ Akgündüz – Cin, **a.g.e.**, s. 267; Geniş bilgi için bkz. Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s. 108-109; İlber Ortaylı, “Kadı (Osmanlı Devleti’nde Kadı)”, **DİA**, İstanbul, 2001, C. XXIV, s. 69-73.

¹⁹ Aydın, **a.g.e.**, s. 85.

hükmetmek üzere vazifelendirildikten sonra başka bir belde hükmedemezdi. Ancak hükümdar bazı hallerde hususî olarak kadıyı başka bir belde vazifelendirebilirdi.²⁰

Statü bakımından Osmanlı kadıları arasında adlî bir hiyerarşi bulunmamaktadır. Kadılar arasındaki farklılıklar kıdem, rütbe ve maaş yönüyledir. Mülkî âmirlerin kadılar üzerinde kontrol yetkisi olmamakla birlikte, kadılar merkezden gönderilir ve doğrudan burayla yazışırlardı. Hükümdarın kadıları tayin ve azletme yetkisi olsa da onların işlerine müdahalede bulunamazdı.²¹

Osmanlı'da kadıların görevlerini icra ederken belli bir mezhep ya da içtihatla kayıtlanma durumuna dair de şunlar söylenebilir: Osmanlı'nın ilk dönemlerinde kadıların Hanefî mezhebine göre hükmetmelerine yönelik herhangi bir sınırlama bulunmamaktadır.²² Nitekim M. 1479 tarihli bir kadı beratı da bu durumu teyit ederek kadının sadece imamların içtihadına uymalarının gerekliliğinden (iktidâ-i içtihad-ı eimme) bahseder.²³ Ayrıca 16. asra gelinceye kadar Osmanlı mahkemelerinde zaman zaman diğer mezhep görüşlerinin de uygulandığına şahit olunmaktadır. 15. asra ait Bursa kadı sicillerinde rastlanan kayıtlardan Şâfiî içtihadının hukukî ve sosyal ihtiyaca daha iyi cevap verdiği konularda, Bursa'daki Hanefî kadısının Şâfiî mezhebinden nâibler tayin ettiği ve onların kendi mezheplerine göre verdikleri hükmü aynen uyguladığı bilinmektedir.²⁴ Ayrıca Ebüssuûd Efendi (ö. 1574) de verdiği bir fetvasında kadıların davalının mezhebinin görüşlerine muhalif bir hüküm veremeyeceğini bildirmektedir.²⁵

16. asrın ortalarına kadar devam eden bu uygulama, kadı ve müftü beratlarından da anlaşıldığı üzere sona ermiş ve artık kaza ve fetvada sadece Hanefî mezhebi esas alınır olmuştur.²⁶ Aydın'ın da belirttiği üzere Osmanlı bir süre diğer

---

²⁰ Ekinci, **a.g.e.**, s. 371.

²¹ Ekinci, **a.g.e.**, s. 371-372.

²² Aydın, **a.g.e.**, s. 96-97.

²³ Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s. 114.

²⁴ M. Âkif Aydın, **İslâm Osmanlı Aile Hukuku**, M.İ.F.A.V. Yay., İstanbul, 1985, s. 72, 115-117.

²⁵ “Zeyd-i Hanefî gâip iken fevt olup Şâfiî dâyinleri (alacaklıları) cümle verese gâip iken deynlerin ispat edüp, Şâfiî kâdısı hüküm idüp ba'dehu Hanefî kâdısı tenfiz eylese makbul olur mu? el-Cevâb: Olmaz, kudât memâlik-i mahrûsada müdde'â aleyh mezhebine muhâlif hükümden men olunmuştur. Hükmü ve tenfizi bâtıldır” (Pehlül Düzenli, **Şeyhülislâm Ebüssuud Efendi ve Fetvâları**, O.A.V. Yay., İstanbul, 2012, s. 369-370).

²⁶ “Eimme-i Hanefîyyeden muhtelefun fihâ olan mesâili kemâ yenbeğî tettebbu edüp esahh-ı akvâli bulup anıla amel eyleye...” (Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s. 86, 113). Nitekim H. 1087-1089 / M. 1676-

mezheplere mûsamaha göstermiş ancak daha sonra bu mûsamaha ortadan kalkmıştır. Böylece 16. yüzyılın ortalarından sonra Osmanlı'nın kaza ve fetva uygulamalarında ortaya çıkan bir mezhep tutuculuğunun kendini gösterdiği söylenebilir.²⁷ Nitekim söz konusu döneme ait Ebüssuûd Efendi'nin fetvaları da bu hususu desteklemektedir.²⁸ Ayrıca, Hanefî mezhebi içerisindeki ihtilafli mevzularda da -padişah aksine izin vermediği sürece- esahh-ı akvâl (hâkim görüş) ile hükmedilmesi gerekliydi.²⁹

Anadolu ve Rumeli'de hâl böyle olmakla beraber ahali Hanefî mezhebine mensup olmayan yerlerde, bir Hanefî başkadının riyasetinde diğer mezheplerden de kadılar (nâib) tayin edilmekte; böylece diğer mezhep müntesiplerinin hukukî ihtilafları kendi mezheplerine göre çözülmekteydi. Aynı durum müftüler için de geçerlidir. Farklı mezheplerden kadıların tayin edildiği bölgelere ihtiyaç duyulan mezhebin görüşlerine göre fetva vermek üzere müftüler de tayin edilmiştir.³⁰

B. KADILARIN YARDIMCILARI

1. Müftü

Kelime anlamı olarak fetva makamı ya da fetva konusunda âlim olan kişiye verilen addır.³¹ İstilahî olarak müftü, fetva veren, şer'î meselelerin hükmünü beyana memur olan kişidir.³² Osmanlı'da müftüler resmî olarak kadılara bağlı olmamakla beraber kadıların müşâviri konumundadırlar. Onlar kadılara davaya uygulanacak hükmün tespitinde yardımcı oldukları gibi, Hanefî mezhebi içerisinde farklı görüşlerin bulunduğu durumlarda hâkim görüşün (esahh-ı akvâl) tespitinde de

---

1678 tarihlerini kapsayan beş numaralı Kıbrıs Şer'iyeye sicil defterinde bu bilgiyi destekleyici mahiyette şu kayıt bulunmaktadır: “*Meclis-i şerifleri savbına da'avât-ı lâyika ithâfiyla inhâ olunur ki, kalem-rev-i hükûmetinizde iftâya size izin verilmişdir, gerekdir ki esahh-ı akvâl-i eimme-i Hanefîyye ile iftâ idüp mahall-i iftânızı el-Müftü-i bi-Lefkoşa deyü tahrîr edesiz bâkî der-mesned-i şeri'at-bâd*” (KSS-5-1/2). Benzer kayıtlar için bkz. KSS-14-47/208; KSS-15-4/21; KSS-16-108/160; KSS-17-49/74; KSS-18-10/22; KSS-20-10/24; KSS-21-20/80.

²⁷ Aydın, **Türk Hukuk Tarihi**, s. 97.

²⁸ “Mesele: Zevci nâbedîd olan Hind nafakaya aczi olıcak teşeffü edüp Şafîî kâdısı tefrik edüp zevc-i âhara varsa ba'dehû Zeyd gelse zevcesini geri alabilir mi? el-Cevâb: Alamaz. Cevab-ı âhâr: Teşeffü hususu Diyar-ı Rum'da cârî olmaya deyu men-i sultânî vâkî olmuştur. Ebüssuûd” (M. Ertuğrul Düzdağ, **Şeyhülislâm Ebussuud Efendi Fetvâları Işığında 16. Asır Türk Hayatı**, Enderun Kitapevi, İstanbul, 1972, s. 44).

²⁹ “Mesele: Esahh-ı akvâl ile amel eyliyesun deyu beratında mukayyed olan kâdı kavli-i zaif ile amel eylese hükmü nâfiz olur mu? el-Cevâb: Gayet zaif olunca olmaz” (Düzenli, **a.g.e.**, s. 370).

³⁰ D'ohson, **Tableau Général de l'Empire Ottoman**, yay.y., Paris, ty., C. IV, s. 584'den naklen Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s. 174; Ekinci, **a.g.e.**, s. 376.

³¹ Ahmed Ebû Hâkâ, **Mu'cemu'n-Nefâis**, Dâru'n-Nefâis, Beyrut, 2007, s. 915.

³² Bilmen, **a.g.e.**, C. VIII, s. 206.

yardımcı olmuşlardır. Nitekim bu sebeple zaman zaman fetva bizzat kadı tarafından istenmiştir.³³

Taraflar meseleyi mahkemeye intikal ettirmeksizin müftüye başvurarak sorunlarını daha kolay yoldan çözebilecekleri gibi; mahkemeye başvurduktan sonra da müftüden fetva alıp bunu kendi lehlerinde kadıya ibraz edebilirlerdi. Fetva kadıyı bağlayıcı değildi; ancak kadının fetvayı reddetmesi için elinde kuvvetli gerekçelerin bulunması gerekirdi.³⁴ Aksi halde ilgili taraf davayı bir yüksek mahkeme niteliğinde olan Dîvân-ı Hümâyun'a taşıdığına sebepsiz olarak fetvayı reddeden kadı müşkül durumda kalırdı.³⁵

2. Nâib

Nâib, sözlükte birinin yerine geçen, onun yerini tutan kişiye verilen addır.³⁶ Terim anlamı itibarıyla de kadıların verdiği yetki çerçevesinde, belirli bir süreliğine veya belirli bir iş için kadıların yardımcı olmaları amacıyla tayin edilen kişilerdir.³⁷ Belirli bir işi yapmak için görevli olanlar, genellikle bir keşif veya benzeri bir görev için vazifelendirilirdi. Bununla birlikte, kadılar tayin edildikleri halde bazı yerlere bizzat gitmeyerek kendi adlarına görev icra eden nâiblerini gönderebilirlerdi.³⁸ Böylece belli bir süre için nâib tayin edilenler, kadının görevi başında olmadığı zamanlarda ona vekâleten görev yaparlardı. Osmanlı'da bu durumun en yaygın örneği uzak bir yere görevlendirilen kadının oraya gitmeyip yerine bir nâib tayin etmesidir. Aynı şekilde emekliye ayrılan kadılar da kendilerine bir nevi emekli maaşı (arpalık) olarak verilen kazalara gitmeyerek yerlerine bir nâib gönderirlerdi. Kazâ görevini vekâleten yürüten bu nâibler, toplayacakları harçların üzerinde anlaşmışları bir miktarını kadıya verir, geri kalanını ise ücret olarak alırlardı.³⁹

³³ Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s. 173; Atar, **a.g.e.**, s. 117-122; Aydın, **a.g.e.**, s. 101.

³⁴ Aydın, **a.g.e.**, s. 101-102.

³⁵ Aydın, **a.g.e.**, s. 102. Haim Gerber de incelediği döneme ait Bursa şer'iyeye sicillerinde kadıların getirilen fetvayı daima kabul ettiklerini ve getiren tarafın davayı kazandığını ifade etmektedir (Haim Gerber, "Sharia, Kanun and Custom in the Ottoman Law: The Court Records of 17th Century Bursa", **International Journal of Turkish Studies**, Vol. II/1, Wisconsin, 1981, p. 145-146.

³⁶ Ebû Hâkâ, **a.g.e.**, s. 1287.

³⁷ Erdoğan, **a.g.e.**, s. 360.

³⁸ Ali Haydar, **Dürerü'l-Hükkâm Şerh-i Mecelleti'l-Ahkâm**, 3. Baskı, Hukuk Matbaası, İstanbul, 1330, C. IV, s. 704; Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s. 117; Bayındır, **a.g.e.**, s. 89-92.

³⁹ Aydın, **a.g.e.**, s. 89.

3. Şühûdü'l-Hâl

Mahkemede yapılan yargılamanın gözlemcisi olarak bulunan, adaletle hükmolduğuna ve aleniyetin varlığına şahitlik eden kişilere “şühûdü'l-hâl” denir. Hicrî IV. asırdan beri müesseseseleşmesini tamamlamış olup en az iki kişiden oluşurdu. Bu kişiler davayı dinlerler ve kadı gerektiğinde kendileriyle istişarede bulunabilirdi. Bunlar hiçbir şekilde karara katılmazlar, ancak davanın cereyanı ve verilen hükmün birbirine mutabık olduğuna dair hazırlanan i‘lâmı imzalarlardı. Bunların hazır bulunmadığı ya da hükmü imzalamadığı dava muteber sayılmazdı. Şühûdü'l-udûl ya da udûlü'l-müslimîn de denilen ve o kaza bölgesinin ileri gelenlerinin arasından seçilen kişilerin kadının âdil karar vermesinde önemli etkilerinin olduğu belirtilmektedir.⁴⁰

4. Kassâm

Sözlükte taksim eden, taksim işini çokça yapan anlamına gelen kassam,⁴¹ ıstilahî olarak tereke (terike) tespit ve yazımı, taksimle ilgili muameleleri ifa ve buna bağlı ihtilafları çözme hususunda görevli olan hâkimi ifade eder.⁴²

Osmanlı’da kadıların görevlerinden birisi de ölen kişinin (mûris) ardında bıraktığı malları (terike) vârislerine şer‘î miras hukukuna göre taksim etmektir. Bazı mahkemelerde bu görevi kadı adına kassâm yapardı; şayet kassâm yoksa bu işi bizzat kadı görürdü.⁴³ Her kadılıkta müstakil bir kassâm defteri vardı ve vefat eden şahsın terekesi kassâmın huzurunda tespit edilip kalem kalem bu deftere kaydedilirdi. Sonra değerleri bilirkişi aracılığıyla takdir edilerek altlarına yazılır ve tereke şer‘î usule göre taksim edilirdi. Bu taksimat işinden belli bir oranda harç (resm-i kısmet) tahsil edilirdi. Şayet mûris bir devlet memuru ise, bu gibi kimselerin miras taksimatını kazasker kassâmları yapar ve onlar da bu işten kazasker adına belli bir oranda harç tahsil ederlerdi.⁴⁴

⁴⁰ Aydın, **a.g.e.**, s. 90; Ekinci, **a.g.e.**, s. 376.

⁴¹ Ebû Hâkâ, **a.g.e.**, s. 996.

⁴² Erdoğan, **a.g.e.**, s. 294.

⁴³ Aydın, **a.g.e.**, s. 90; Ekinci, **a.g.e.**, s. 377.

⁴⁴ Akgündüz, **a.g.e.**, C. I, s. 75.

5. Kâtip

Mahkemede kadıdan sonra en mühim vazifeli olan kâtip, yargılama sürecinde kadının önemli bir yardımcısıdır. Hediye almak gibi kötü bir davranışta bulunmaması için kadı kâtibi uygun bir yerde bulundururdu.⁴⁵ Kâtibin en önemli görevi, tarafların iddia ve savunmalarını ve şahitlerin beyanlarını doğru olarak zapt etmektir.⁴⁶

Hukuk metinlerini yazma konusunda uzman olan kâtipler, dava sürecini ve kararları bunlar için belirlenmiş usule (sak usulü) uygun olarak kayda geçirerek muhakeme esnasında bir eksikliğin olmamasında önemli bir rol oynarlardı.⁴⁷ Nitekim 1331/1913 tarihli Hükâm-ı Şer' ve Mehâkim-i Şer' iyye Kanunu her mahkemede bir başkâtip ile yeteri kadar kâtibin bulundurulmasını hükme bağlamıştır.⁴⁸

6. Muhzır

Muhzır, sözlük anlamı itibariyle “huzura getiren, hazır bulunduran” anlamına gelir.⁴⁹ İstilahî olarak ise “Gerek görülen kişileri hâkim huzuruna götürme, yani mahkemeye celbetme görevini yürüten memurdur.”⁵⁰ Mahkemede hazır bulunması istenen kişiye kadı tarafından bir celb kâğıdı (mürâsele) çıkarılır ve muhzır bununla ilgili şahsı mahkemeye çağırırdı. Muhzırın zor kullanma yetkisi yoktu; ancak bazı durumlarda kadının talebiyle yanına asker alabilirdi. Bunun yanı sıra muhâkeme sırasında mahkemede ki asayişin temini de muhzırın görevlerindendi. Zaman zaman merkezden kadılık bölgesindeki suçluların takibi, âsilerin yakalanması, soruşturmalarda yardımcı olma gibi hususlarda görevlendirilebilirdi. Mahkeme kâtipliğine ihtiyaç duyulmayan küçük kadılıklarda da muhzır bulunur ve kitabet işini kadı veya muhzır yapardı.⁵¹

Muhzırları tayin ve azil yetkisi kadılara ait olmakla birlikte, büyük kadılıklarda birden fazla muhzır bulunur ve böyle yerlere muhzırbaşı da tayin edilirdi. Muhzırların aldıkları ücret miktarı buldukları konum ya da görevlerine

⁴⁵ Bayındır, **a.g.e.**, s. 81.

⁴⁶ Atar, **a.g.e.**, s. 138; Akgündüz, **a.g.e.**, C. I, s. 74.

⁴⁷ Atar, **a.g.e.**, s. 138; Aydın, **a.g.e.**, s. 91; Ekinci, **a.g.e.**, s. 377.

⁴⁸ Akgündüz, **a.g.e.**, C. I, s. 75.

⁴⁹ Ebû Hâkâ, **a.g.e.**, s. 258.

⁵⁰ Bayındır, **a.g.e.**, s. 81.

⁵¹ Recep Ahıskalı, “Muhzır”, **DİA**, İstanbul, 2006, C. XXXI, s. 85.

göre zaman içerisinde değişse de genel olarak mahkeme harçlarından belli bir miktar olarak belirleniyordu.⁵²

7. Subaşı

Kelime anlamı itibariyle su veya sü eski Türkçede “asker, ordu” anlamına geldiğinden, askerbaşı ya da ordubaşı gibi anlamlara gelir. İstilahî olarak da Osmanlı Devleti’nde daha çok asayişle ilgilenen devlet memurunu ifade eder.⁵³

Osmanlı’da mahkeme kararlarının yerine getirilmesi de kadının vazifesiydi. Bu işi merkezde çavuşlar; sancak, kaza, nahiye ve köylerde ise merkezden tayin olunan subaşılar yapardı. Sancaklarda sancakbeyinin özel ücretli adamı ve polis âmiri, kaza ve daha küçük merkezlerde ise idare âmiri olan subaşılar, şer‘î mahkemelerde de icra ve infaz memuru olarak görev yapmışlardı. Şer‘î mahkemenin kararlarını tatbik etmek, hapsine karar verilen şahısları hapsedmek, hapishaneye nezaret etmek, cezaları infaz etmek ve cezaî tazminatları tahsil etmek subaşılardan başlıca görevleri arasındadır. Güvenlik görevlilerinin fonksiyonlarını ifa yanında, günümüzdeki zabıta ve belediyeye ait birçok görevler de subaşılara aittir. Belirtilmesi gereken önemli bir husus da subaşılardan, kadıların emri altında çalışmalarıdır. Serbest dirliklerde subaşıyı dirlik sahibi, serbest olmayan dirliklerde ise sancak beyi tayin ederdi. Köylerde köy subaşıları, sancaklarda sancak subaşıları ve kazalarda ise toprak subaşıları bulunurdu.⁵⁴ Osmanlı’da subaşılar görevlerinin karşılığı olarak timar sahibi kılınmışlardır.⁵⁵

8. Çavuş

Bir önceki başlıkta temas edilen subaşının görevleri hükümet merkezinde çavuş teşkilatı tarafından icra edilirdi. Kısaca bu görevler şöyle özetlenebilir: Şer‘î mahkemelerden sâdır olan i‘lâmların icrası, borçlunun mallarını satarak borcun ödenmesi, gerektiği durumlarda hapis cezasının ya da hukuken kesinleşen nakdî ve bedenî cezaların infazıdır. Çavuş teşkilatı, günümüzde icra memurlarının tamamen; emniyet görevlileri ve savcının görevini ise kısmen yerine getiren bir kurumdur.⁵⁶ Bu

⁵² Ahıskalı, “a.g.m.”, C. XXXI, s. 85.

⁵³ Mücteba İlgürel, “Subaşı”, **DİA**, İstanbul, 2009, C. XXXVII, s. 447.

⁵⁴ Akgündüz, **a.g.e.**, C. I, s. 74.

⁵⁵ İlgürel, “a.g.m.”, C. XXXVII, s. 447.

⁵⁶ Akgündüz, **a.g.e.**, C. I, s. 74.

teşkilat 20 Temmuz 1836 tarihinde Dîvân-ı Deâvî Nezaretine, yani günümüzdeki karşılığıyla Adalet Bakanlığına çevrilmiştir.⁵⁷

9. Mübâşir

Sözlükte bir işe başlayan ve başlayıcı manalarını ifade eden mübâşir kelimesinin, Osmanlı adliye teşkilatında ifade ettiği iki manası bulunmaktadır. Birincisi: Mahkemelerde celp ve tebliğ işlerini gören memur demektir. Bu manada muhızır ile eş anlamlıdır ve bunlar bazen çavuşların vazifesini ifa ederler. İkincisi: Tanzimattan önce devletçe gördürülmesi veya soruşturulması gereken bir işin yapılmasında veya soruşturulmasında görevlendirilen memurlardır.⁵⁸ Bu çeşit mübâşirlerin zaman zaman sorgu hâkimi gibi görev yaptıkları da ifade edilmektedir.⁵⁹ Bu görevlilerin sabit bir ücretleri olmadığından gittikleri yerlerin halkından mübâşiriye adı altında harç tahsil edilirdi.⁶⁰

10. Müşâvir

Kelime anlamı itibariyle istişare eden, danışan anlamlarına gelen müşâvir kelimesi,⁶¹ ıstılahî olarak hukukî meselelerin çözümünde kendisine danışılan, kendisiyle istişare edilen kişi anlamına gelir.⁶² Osmanlı'da kadı ihtiyaç halinde müftüler ve fikhî iyi bilen kişilerle istişare edebildiği gibi,⁶³ muhâkeme esnasında da bunları yanında bulundurabilirdi.⁶⁴

Osmanlılar bunlar dışında 1331/1913 tarihli Hükûm-ı Şer' ve Mehâkim-i Şer'iyeye Kânun-ı Muvakkâtı ile kazaskerliklerde, bazı kadılıklarda ve vilâyet merkezlerindeki yoğun iş yükü olan şer'î mahkemelerde ihtiyaca göre bir veya iki müşâvir kadrosu ihdâs etmişlerdir.⁶⁵ Bunun yanı sıra müşâvirler kadılık yapabilecek vasfa sahip şahıslar arasından seçildiği için bazı kadılıkların müşâvirleri (Mekke ve

⁵⁷ Akgündüz, **a.g.e.**, C. I, s. 74; Ekinci, **a.g.e.**, s. 377; bkz. Orhan F. Köprülü, "Çavuş", **DİA**, İstanbul, 1996, C. VIII, s. 236-238.

⁵⁸ Akgündüz, **a.g.e.**, C. I, s. 74; Mehmet Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, 3. Baskı, M.E.B., Ankara, 1993, C. II, s. 592.

⁵⁹ Bayındır, **a.g.e.**, s. 81; Akgündüz, **a.g.e.**, C. I, s. 74; Pakalın, **a.g.e.**, C. II, s. 592.

⁶⁰ Akgündüz, **a.g.e.**, C. I, s. 74; Pakalın, **a.g.e.**, C. II, s. 592.

⁶¹ Ebû hâkâ, **a.g.e.**, s. 661.

⁶² Erdoğan, **a.g.e.**, s. 434.

⁶³ Ali Haydar, **a.g.e.**, C. IV, s. 714; **Mecelle**, md. 1811.

⁶⁴ Bayındır, **a.g.e.**, s. 80.

⁶⁵ Bayındır, **a.g.e.**, s. 80.

Medine) tek başına hüküm verme yetkisine sahiptir.⁶⁶ 8 Muharrem 1336/1917 tarihli Usûl-i Muhâkeme-i Şer'îye Kararnamesine göre şer'î mahkemelerde icabına göre bir veya birden fazla müşâvir bulunurdu. Müşâvir, kadının bulunduğu zamanlarda kendisine havale edeceği, gıyabında ise bütün davaları ve diğer şer'î işleri yürüterek onun vekili olurdu.⁶⁷

11. Mahkeme Tercümanı

Osmanlı'da Kıbrıs, Kudüs, Amasya, Kayseri, Trabzon gibi zimmî nüfusun yoğun olduğu yerlerdeki şer'î mahkemelerde tercümanlar istihdam edilmiştir. Bu tercümanların kadının teklifi üzerine padişah tarafından verilen berat ile mahkemelerde görev yaptıkları ifade edilmektedir.⁶⁸

C. KIBRIS ŞER'Î MAHKEMELERİ

İlgili dönemde Kıbrıs, idarî ve adlî yapısı itibariyle tipik bir Osmanlı toprağıdır. Dolayısıyla şer'î mahkemelere dair yukarıda verilen bilgiler genel olarak Osmanlı Kıbrısı için de geçerlidir. Adanın fethiyle birlikte oluşturulan Kıbrıs beylerbeyliğine Anadolu'dan Müslüman nüfus sevk edilmeden önce, burada ilk olarak Osmanlı idarî teşkilatı kurulmuş ve ada devletin merkezî sistemine bağlanmıştır. Nitekim Lefkoşa'nın fethinden hemen sonra adaya bir beylerbeyi ve kadı tayin edildiği belirtilmektedir.⁶⁹

Kıbrıs şer'î mahkemelerine geçmeden önce adadaki adlî yapıya değinmekte fayda vardır. İlgili dönemde Kıbrıs'ta şer'î mahkemeler başta olmak üzere, Dîvân-ı Kıbrıs ve cemaat mahkemelerinin varlığından bahsedilmektedir.⁷⁰ Ancak Osmanlı Kıbrısı'ndaki bu kurumlar üzerine henüz yeterince çalışma yapılmadığından konu aydınlığa kavuşturulmuş değildir.

⁶⁶ Ali Haydar, **a.g.e.**, C. IV, 701.

⁶⁷ Akgündüz, **a.g.e.**, C. I, s. 80.

⁶⁸ Mehmet Akman, **Osmanlı Devleti'nde Ceza Yargılaması**, Eren Yay., İstanbul, 2004, s. 51; Kemal Çiçek, "Interpreters of the Court in the Ottoman Empire as Seen From the Sharia Court Records of Cyprus", **Islamic Law and Society**, Vol. IX, No. 1, 2002, p. 9.

⁶⁹ Çevikel, **Kıbrıs – Akdeniz'de Bir Osmanlı Adası (1570-1878)**, s. 76.

⁷⁰ Alasya, **a.g.e.**, s. 87-90; Çevikel, **a.g.e.**, s. 172-174; Kemal Çiçek, "Cemaat Mahkemesinden Kadı Mahkemesine Zimmilerin Tercihî", **Pax Ottomana Studies in Memoriam Prof. Dr. Nejat Göyünç**, ed. Kemal Çiçek, Ankara, 2001, s. 35.

Dîvân-ı Kıbrıs'ın, vali başkanlığında toplanan, başkadı ve dîvân üyelerinden⁷¹ meydana gelen bir temyiz mahkemesi vazifesi gördüğü ve burada daha çok vergi konuları ve ağır ceza davalarına bakıldığı ifade edilmektedir.⁷²

Osmanlı Kıbrıs'na dair bir araştırmada, cemaat mahkemelerinin kadıların baktığı ağır ceza davalarının dışındaki dinî niteliği olan ve doğrudan cemaat üyelerini ilgilendiren meseleleri ele aldığı ifade edilmekle⁷³ beraber, bu bilginin tashihe ihtiyacı vardır. Öyle ki Osmanlı döneminde ruhban sınıfının hukukî yetkilerine ilişkin literatürdeki birtakım abartılı söylemlerin⁷⁴ aksine, yapılan son araştırmalarda bu yetkilerin iddia edildiği kadar geniş olmadığı ortaya çıkmıştır.⁷⁵ Osmanlı genelinde olduğu gibi⁷⁶ Kıbrıs'ta da ruhban sınıfının adlî yetkilerinin evlenme boşanma gibi bazı aile hukuku ve vârisiz ölen ruhban sınıfı mensuplarının terekelerine el koyma gibi bazı miras hukuku meselelerini⁷⁷ kapsadığı ifade edilebilir.⁷⁸ Aynı zamanda diğer Osmanlı coğrafyasında ve Kıbrıs'ta, taraflarını

---

⁷¹ Dîvân üyelerini, Lefkoşa'da bulunan en yetkili Türk askerî, malî ve adlî yetkililer ve zimmîlerin temsilcisi olarak da Rumların kendi aralarından seçtiği ve kendisine "Tercümân-ı Sarây-ı Muhassıl" (dragoman) denilen bir reâyâ vekili oluştururdu (Çevikel, **Kıbrıs Eyaleti**, s. 65).

⁷² Çevikel, **Kıbrıs – Akdeniz'de Bir Osmanlı Adası (1570-1878)**, s. 172.

⁷³ Mehmet Zekâ, "Kıbrıs'ın Sivil ve Ağır Ceza Mahkemeleri'nde Osmanlı Devri'nde (1571-1878) Tatbik Edilen Kanunlara ve Bu Mahkemelerin Yapısı ve Tarihçesine Kısa Bir Bakış", **Milletlerarası Birinci Kıbrıs Tetkikleri Kongresi (14-19 Nisan 1969) Türk Heyeti Tebliğleri**, Ankara, 1971, s. 179.

⁷⁴ Konu ile ilgili görüş ve tartışmalar için bkz. M. Macit Kenanoğlu, **Osmanlı Millet Sistemi: Mit ve Gerçek**, Klasik Yay., İstanbul, 2004, s. 203 vd.

⁷⁵ Kenanoğlu, **a.g.e.**, s. 203 vd. "Literatürde yaygın olarak kabul görüp dile getirilen otonom millet sistemi teorisinin sağlam hukukî temelleri olan bir görüş olmadığı, Osmanlı Devleti'nin gayri müslimleri idarî, malî, adlî ve cezaî sahalarda hiçbir zaman otonom bir yapı içerisine oturtmadığı ifade edilmektedir. Bunlarla beraber gayri müslimlerin dengeli ve kontrollü bir biçimde devletin temel hukukî yapısını bozmayacak ve hukukun mülkîlik vasfını ve kanunların genelliği prensibini ortadan kaldırmayacak şekilde tek bir hâkim hukuk sistemi altında yönetilmesinin söz konusu olduğu belirtilmektedir. Gayri müslimlerin kendi hukuklarını uygulama hakkının, aralarında anlaşma ve ruhanî reisin tavsiyelerine uyma yoluyla hallededebildikleri ihtilaflarda söz konusu olduğu ve bu şekilde çözüme kavuşturulamayan ihtilafların ancak Osmanlı mahkemelerince şer'î hukuka uygun olarak kesin çözüme bağlandığı ifade edilmektedir" (Kenanoğlu, **a.g.e.**, s. 396-397).

⁷⁶ Kenanoğlu, **a.g.e.**, s. 245, 269-270.

⁷⁷ Miras hukukuna dair yetki şunu kapsamaktadır: Osmanlı'da gayri müslim ruhanî liderlere sadece vârisiz ölen ruhban sınıfının 5.000 akçenin altındaki terekesine el koyma yetkisi verilmiştir. Yaklaşık olarak H. 11. yüzyıldan sonra ise söz konusu meblağ sınırlandırması da olmaksızın el koyma hakkının tanındığı ifade edilmekle beraber, bu el koyma hakkının verilmesindeki başlıca amacın bir yandan din ve vicdan hürriyeti açısından kilisenin kadîm kanunlarından bilhassa ruhbanları ilgilendiren adetlere olabildiğince izin vermek; bir yandan da patriklerin devlete her yıl ödemek zorunda oldukları meblağı karşılayacak kaynağı bulmalarını sağlamak olduğu ifade edilmektedir" (Kenanoğlu, **a.g.e.**, s. 270-271). Osmanlı'da ruhanî reislerin kendi cemaatleri üzerinde daha çok disiplin cezası niteliği taşıyan birtakım cezaî yetkileri de bulunmaktadır. Geniş bilgi için bkz. Kenanoğlu, **a.g.e.**, s. 221 vd.

⁷⁸ Çiçek, **a.g.e.**, p. 71.

zimmîlerin oluşturduğu şer‘î mahkeme kayıtlarının oldukça yüksek sayıda olması da bu görüşün daha tutarlı olduğunun bir göstergesidir.

Kıbrıs’taki cemaat mahkemelerinin varlığı ve adli yetkileri hususunun henüz yeterince aydınlığa kavuşmamış olması hasebiyle bu konuda kesin bir kanaat belirtme noktasında temkinli olmakta fayda vardır. Zira Osmanlı Kıbrısı’ndaki zimmîler üzerine yapılan bazı araştırmalarda cemaat mahkemelerinin varlığından bahsedildiği gibi,⁷⁹ bu duruma şüpheli yaklaşanlar da vardır.⁸⁰ Bununla birlikte Osmanlı genelindeki durum da göz önünde bulundurulursa adadaki ruhanî reislerin cemaat içerisinde meydana gelen bazı aile ve miras hukuku meselelerini ele alma yetkilerinin olduğu ifade edilebilir.⁸¹

Osmanlı Kıbrısı’nda şer‘î mahkemeler Müslümanların ve zimmîlerin hayatında merkezî bir rol oynamaktadır. Nitekim bu mahkemenin dikkati çeken en önemli özelliği sadece Müslümanlar ve zimmîler arasındaki değil, taraflarını gayri müslimlerin oluşturduğu meselelerde de kendisine sıklıkla müracaat edilmiş olmasıdır. Benzer bir tespitte bulunan Jennings ve Çiçek, bu durumun oluşmasında şer‘î mahkemeye duyulan itimadın önemli bir rolü olduğunu ifade etmektedirler.⁸²

Çiçek, büyük ölçüde Kıbrıs (Lefkoşa) sicillerine dayanarak hazırladığı bir makalesinde, zimmîlerin cemaat mahkemesi yerine şer‘î mahkemeye başvurularında rol oynayan temel faktörleri şu şekilde izah etmektedir: a) Kadının kararlarının nihai olması sebebiyle cemaat mahkemeleri için de bağlayıcı olması; b) Osmanlı hukuk sistemi içerisinde cemaat mahkemelerinin statü olarak bir tür “hakem heyetleri” olmaktan öteye gidememeleri; c) statüleri gereği cemaat mahkemelerinin kazaî yetkilerinin çok sınırlı olması, yani kararlarının uygulanmasının tamamen tarafların rızalarına bağlı olması hasebiyle taraflardan birisi karara uymak istemediği takdirde mahkeme kararının uygulanma imkânının bulunmaması. Bunlara ilâveten cemaat mahkemesinin hükmüne razı olmayan bir zimmînin şer‘î mahkemeye başvurmasında İslâm hukuku açısından bir engel bulunmamakta, Hanefî mezhebine

⁷⁹ Çiçek, **a.g.e.**, p. 69; Çiçek, “a.g.m.”, s. 35.

⁸⁰ Jennings, **Christians and Muslims in Ottoman Cyprus and the Mediterranean World, 1571-1640**, p. 69. Araştırma kapsamında incelenen sicillerde de cemaat mahkemelerinin varlığına dair herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır.

⁸¹ Çiçek, **a.g.e.**, p. 69; Çiçek, “a.g.m.”, s. 35.

⁸² Çiçek, **a.g.e.**, p. 80; Jennings, **a.g.e.**, p. 75-76.

göre kadının başvuruyu kabul etmesi gerekmektedir.⁸³ Nitekim Osmanlı'da da uygulama bu yönde olmuştur.⁸⁴ Bütün bunlar cemaat mahkemelerinin zimmîler arasındaki etkisini azaltarak onların şer'î mahkemeleri kullanmaları için uygun bir zemin hazırlamıştır.⁸⁵ Söz konusu etmenlerin sonucu olarak Osmanlı genelinde olduğu gibi⁸⁶ Kıbrıs'ta da zimmîlerin şer'î mahkemeyi sıklıkla kullandıkları ifade edilebilir.⁸⁷

İlgili dönem için adadaki şer'î mahkemelerin sayısı ve dağılımına dair net bir rakam vermek pek mümkün gözükmemektedir. Çünkü zaman zaman bazı kazalar başka kazalara bağlanabilmekte, dolayısıyla şer'î mahkemelerin bulunduğu yerler ve sayıları değişmekteydi.⁸⁸ Ancak adanın 18. yüzyılın son yarısındaki durumunu yansıtan şu bilgiler konuya ışık tutması açısından önemlidir: Söz konusu dönemdeki dâhilî yönetim düzenine göre ada bir sancaktı ve sancak merkezi Lefkoşa kazasıydı. Lefkoşa'da fetva verme makamında bulunan bir müftü ve kazaî işleri icra eden başkadı mertebesinde bir kadı vardı.⁸⁹ Bunların tayinini Rumeli kazaskeri yapardı.⁹⁰ Söz konusu dönemde Lefkoşa kazasının dışında on beş kaza merkezi daha vardı. Bunlar, Mesariye, Magosa, Karpas, Baf, Hirsofu, Kukla, Evdim, Tuzla, Leymosun, Piskopi, Gilan, Girne, Lefke, Morfo ve Pendaye'den oluşmaktaydı.⁹¹ Bu kazalarla beraber iki büyük nahiye olan Dağ ve Değirmenlikte de şer'î mahkemeler vardı ve bunların başında kadı⁹² ya da nâibler bulunmaktaydı. Lefkoşa başkadılığı genel olarak diğer kaza ve nahiye kadılıklarından da sorumlu olması hasebiyle bu makamlara nâib atamalarını gerçekleştirmekteydi.⁹³ Söz konusu kaza ve nahiyelerdeki şer'î mahkemeler kendi bölgelerindeki davaları gördüğü gibi, zaman zaman Lefkoşa başkadılığına da davaların intikal ettirildiği olmuştur. İlgili dönemde

⁸³ Abdülkerim Zeydan, *Ahkâmü'z-Zimmiyyîn ve'l-Müste'menîn fî Dâri'l-İslâm*, Mektebetü'l-Kudüs, Bağdad, 1982, s. 572.

⁸⁴ Çiçek, "a.g.m.", s. 47-48.

⁸⁵ Çiçek, "a.g.m.", s. 48.

⁸⁶ Geniş bilgi için bkz. Jennings, *Studies on Ottoman Social History in the Sixteenth and Seventeenth Centuries*, p. 411; Çiğdem, *a.g.e.*, p. 39; Gradeva, *a.g.e.*, p. 169; Erkan, *a.g.e.*, s. 24 vd.

⁸⁷ bkz. Ek 1, Tablo 2.

⁸⁸ Çiçek, *a.g.e.*, p. 70. Muhtelif tarihlerdeki kazalar için bkz. Alasya, *a.g.e.*, s. 89; Çiçek, *a.g.e.*, p. 70.

⁸⁹ Çevikel, *Kıbrıs Eyaleti*, s. 67. Fetva vermesi için Lefkoşa kadısına da izin verildiği olmuştur. bkz. *KŞS-5-1/2*.

⁹⁰ Alasya, *a.g.e.*, s. 89-90.

⁹¹ Alasya, *a.g.e.*, s. 89; Çevikel, *a.g.e.*, s. 68-69.

⁹² Çiçek, "a.g.m.", *DİA*, C. XXV, s. 325.

⁹³ Çiçek, *a.g.e.*, p. 70; Çevikel, *a.g.e.*, s. 68-69.

Lefkoşa başkadılığında çoğunlukla nâibler bulunmuştur. Bunun sebebi bu makamın arpalık olarak bazı eski kazaskerlere ya da eski kadılara verilmesidir. Bu kimseler genelde Kıbrıs'a gitmeyerek yerlerine iltizamen başkalarını nâib olarak görevlendirmişlerdir. Bu görevi üstlenen nâib de görevi süresince vergilerden elde ettiği gelirin bir kısmını asıl kadiya vermekte, bir kısmını da ücret olarak kendisi almaktaydı.⁹⁴

Çalışmamızın veri tabanını oluşturan Kıbrıs şer'î mahkemesi kayıtları ve bugün Kuzey Kıbrıs'ta muhafaza edilen şer'iyeye sicillerinin büyük çoğunluğu Lefkoşa kadılarına aittir. Bu sicillerde çoğunlukla Lefkoşa civarından olmakla beraber adanın her tarafından gelen insanların dava kayıtları bulunmaktadır. Lefkoşa dışındaki kazaların ve iki büyük nahiyenin de şer'î mahkemeleri bulunmasına rağmen neden bu insanların başkadılığa müracaat ettikleri hususu dikkati çekmekte ve üzerinde ayrıca araştırma yapılmasını icap ettirmektedir. Muhtemelen bu durum, davayı gören hâkimin nâib statüsünde olmasından ve ilgili meselede hüküm verme yetkisinin olmamasından kaynaklanmıştır. Nitekim ifade edildiği gibi Osmanlı'da kadılar, kimi davalara bakmak ve muhakemeyi yürütmek amacıyla nâibler tayin etmiş ve onlar da kendilerini tayin eden kadının verdiği yetki çerçevesinde görevlerini yerine getirmişlerdir. Dolayısıyla bir kadı, nâibini yetkili olduğu bütün konularda vekil kılabilirdiği gibi, kendisine bazı sınırlı yetkiler tanınması da mümkündür.⁹⁵ Ancak bu hususun tam olarak aydınlığa kavuşturulması için taraflarını sadece Müslümanların ve zimmîlerin oluşturduğu kayıtlar değil, belli bir döneme ait tüm kayıtların incelenmesi gerekmektedir.

---

⁹⁴ Çevikel, **a.g.e.**, s. 68-69.

⁹⁵ Bayındır, **a.g.e.**, s. 91.

18. yüzyılın ikinci yarısında adadaki kaza merkezlerini gösteren harita (Bunlar aynı zamanda şer'î mahkemelerin bulunduğu yerlerdir).⁹⁶

⁹⁶ Harita için bkz. Çevikel, a.g.e., s. 66. Not: Değirmenlik ve Dağ nahiyyelerinde de şer'î mahkemeler bulunmaktadır.

II. ŞER'İYYE SİCİLLERİ

Osmanlı döneminde İslâm hukuk esaslarına istinat ettirilerek meydana getirilen şer'î mahkemeler, devletin muhtelif devirlerindeki hukukî, iktisadî, dinî, askerî, idarî ve içtimaî hayatı hakkında bize çok değerli bilgiler verecek olan siciller bırakmıştır. Bu siciller, tez konumuz bağlamında daha çok hukukî yönleri ön plana çıkarılarak ele alınacaktır. Bu bölümde ilk olarak şer'îyye sicillerinin tanımı ve mahiyeti üzerinde durulacak, daha sonra ihtiva etmiş olduğu belge türlerine temas edilecektir. Son olarak Kıbrıs şer'îyye sicil defterleri hakkında bilgi verilerek konu tamamlanacaktır.

A. TANIMI VE MAHİYETİ

Kadınların verdikleri i'âm, hüccet ve cezalarla görevleri gereği tuttıkları çeşitli kayıtları ihtivâ eden defterlere şer'îyye sicilleri, kadı defterleri, kadı dîvânı,⁹⁷ kadı sicilleri,⁹⁸ mahkeme defterleri, şer'îyye sicil defterleri⁹⁹ ve zabt-ı vekâyi sicilleri gibi isimler verilmektedir.¹⁰⁰ Zaman zaman bunlardan Osmanlı mahkeme kayıtları veya Osmanlı mahkeme sicilleri diye de söz edilmektedir.¹⁰¹

Bazı kaynaklarda kimi mahkeme hükümlerinin İslâm tarihinin ilk dönemlerinden beri (H. 120) kayda geçirildiğinden bahsedilmekle birlikte,¹⁰² mahkeme defterlerinin sistematik olarak tutulmasının ilk olarak Osmanlı ile başladığı ifade edilmektedir.¹⁰³ Ayrıca Memlükler, Selçuklu ve İlhanlılar dönemlerine ait birtakım mahkeme kayıtlarının varlığı bilinmekte ve bunlardan bazıları günümüze ulaşmış bulunmaktadır.¹⁰⁴ Ancak ifade edildiği üzere mahkeme kayıtlarının

⁹⁷ Yunus Uğur, "Şer'îyye Sicilleri", **DİA**, İstanbul, 2010, C. XXXIX, s. 8.

⁹⁸ Fethi Gedikli, "Osmanlı Hukuk Tarihi Kaynağı Olarak Şer'îyye Sicilleri", **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, C. III, S. 5, İstanbul, 2005, s. 187.

⁹⁹ Gedikli, "a.g.m.", s. 187.

¹⁰⁰ Bayındır, **a.g.e.**, s. 1; "Hâkim mahkemeye sicillât defteri vaz' edip vereceği i'âmât ve senedâtı hîle ve fesâdden sâlim olabilecek muntazam bir sûrette ol deftere kayd ve tahrîr ve onun hıfzınâ dikkat ve i'tinâ eder" (**Mecelle**, md. 1814).

¹⁰¹ Gedikli, "a.g.m.", s. 187.

¹⁰² Ali Himmet Berki, **İslâm Şeriatinde Kazâ**, Yargıçoğlu Matbaası, Ankara, 1962, s. 142-143; Aydın, **a.g.e.**, s. 107; Hasan İbrahim Hasan, **Târîhu'l-İslâm**, I-IV, 7. Baskı, Mektebetü'n-Nehdati'l-Mısriyye, Kahire, 1991, C. I, s. 398; Ekinci, **a.g.e.**, s. 183-184.

¹⁰³ Uğur, "a.g.m.", C. XXXIX, s. 8.

¹⁰⁴ Uğur, "a.g.m.", C. XXXIX, s. 8-9.

defterlerde toplanmasının (sicil/sicillât) oluşum tarihi henüz yeterince açıklığa kavuşturulmuş değildir.¹⁰⁵

Bugün Osmanlı şer‘î mahkemelerinden günümüze ulaşan en eski defter 1455 tarihli Bursa şer‘iyye sicil defteri olmakla beraber, bu defterlerin daha erken dönemlerden itibaren tutulmuş olabileceği ifade edilmektedir. Osmanlı Devleti’nde merkezde ve taşrada her tabakadan insanlar arasında cereyan eden hukukî ilişkilere dair kayıtları içeren bu defterler, Osmanlı hayatının aile, toplum, ekonomi ve hukuk gibi birçok alanının tarihi için en önemli kaynak olma özelliğini taşımaktadır. Kadıların Osmanlı sistemindeki etkin rolleri sebebiyle şer‘iyye sicilleri, sosyal ve yerel tarih çalışmalarında da ana kaynak konumundadır.¹⁰⁶ Nitekim bu çalışmada da şer‘iyye sicillerinin daha çok hukukî veçhesiyle ilgilenilmektedir.

Mahkeme sicillerinin ma‘rûzlara, i‘lâmlara, hüccetlere, aile hukukuna, terekeye, izinnâmeye, emir ve fermanlara, vekâlet ve kefâletlere ait ayrı ayrı tutulanları olduğu gibi, çeşitli vesikaları bir arada karışık olarak bulunduranları da vardır.¹⁰⁷ Araştırma kapsamında incelenen Kıbrıs sicillerinin tamamının karışık olarak tutulmuş olduğu ifade edilebilir.

Yazılı belgelerin hazırlanmasında öteden beri İslâm âleminde uygulanmakta olan usul, Osmanlı mahkemelerinde de tatbik edilerek yapılan muamelelerin çeşidine göre gerekli bilgiler eksiksiz kaydolunmuştur. İslâm hukukunda yazılı muamelelerde takip edilecek usul, fıkıh kitaplarında “eş-şurût ve'l-mehâdir ve's-sicillât”¹⁰⁸ bölümlerinde işlenmektedir.¹⁰⁹ Osmanlılar yazılı muameleleri daha standart hale sokmuşlar ve fıkıhın bütün bablarıyla ilgili belge çeşitlerini bütünlük içinde Türkçe olarak düzenlemiş ve bu konuda mecmualar¹¹⁰ telif etmişlerdir. Böylece şer‘iyye sicillerinde kullanılacak kelimelere varıncaya kadar üslup birliği sağlanmıştır.¹¹¹

¹⁰⁵ Uğur, “a.g.m.”, C. XXXIX, s. 8.

¹⁰⁶ Uğur, “a.g.m.”, C. XXXIX, s. 8. Ayrıca Türkiye’de şer‘iyye sicilleri ve ehemmiyetlerine işaret eden ilk iki makale şunlardır: İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “Şer‘î Mahkeme Sicilleri”, **Ülkü Halkevleri Dergisi**, C. 5, S. 29, Temmuz 1935, s. 365-368; T. Mümtaz Yaman, “Şer‘î Mahkeme Sicilleri”, **Ülkü Halkevleri Dergisi**, C. 12, S. 68, İlk Teşrin 1938, s. 153-164.

¹⁰⁷ Bayındır, **a.g.e.**, s. 1.

¹⁰⁸ Ebû Cafer et-Tahavî’nin “eş-Şurûtu’s-Sağîr” ve “eş-Şurûtu’l-Kebîr” adlı eserleri bu konudaki ilk telif olarak bilinmektedir (Bayındır, **a.g.e.**, s. 1).

¹⁰⁹ Bayındır, **a.g.e.**, s. 1.

¹¹⁰ Şer‘î mahkemelerde sicil defterlerine kaydedilip taraflara verilen hüccet, i‘lâm, temessük vb. belgelerin yazılış usulü “sakk-i şer‘î” diye bilinir. Bu usule dair yazılmış eserlere “sak

Osmanlı'ya ait şer'iyeye sicilleri içerisinde birçok kayıt türü vardır. Bunların bir kısmı mahkemedeki işlemler sonucu oluşanlar, bir kısmı da İstanbul'dan gelen belge suretleridir. İ'lâm, hüccet, tereke kayıtları birinci tür; ferman, emir, buyruldu, tezkere, berat ise ikinci tür belgelere örnek olarak verilebilir. İlk tür belgeler çoğu zaman sicil defterinin ön kısmına (sicil-i mahfûz); merkezden gelen belgelerin suretleri ise arka kısmına (sicil-i mahfuz defterlü) kaydedilmiştir. Kadıların şahsî notları ve fetva örnekleri de sicillerde bulunabilmektedir.¹¹²

Sicil defterleri genelde hâkimin cübbesinin cebine girecek ölçüde küçük, dar ve uzunca olup¹¹³ ortalama 100 sayfa civarındadır ve 400-500 kayıt içermektedir. XV. ve XVI. yüzyıl şer'iyeye sicillerinin önemli bir kısmı Arapça olarak tutulmuştur. XVI. yüzyıldan itibaren Arap coğrafyası dışındaki defterler çoğunlukla Osmanlı Türkçesi ile kaleme alınmış olsa da, benzer olaylar için kullanılan hukukî terminoloji aynıdır.¹¹⁴ Sicil kayıtları daha çok rik'a, ta'lik veya dîvânî hatla yazılmış olup kayıtların kronolojik sıralamasına her zaman dikkat edilmemiştir.¹¹⁵

B. MUHTEVASI

Kadılar hem adlî hem de idarî görevler üstlenmiş olduklarından şer'iyeye sicillerinde onların her iki göreviyle ilgili kayıtlar bulunmaktadır. Adlî kayıtların başında i'lâmlar, hüccetler, vakfiyeler ve ma'rûzlar gelir. İdarî olanları ise memur ve müderris tayini, resmî yapıların keşif ve tamiri, vakıfların murakabesi ve vakıf binalarının kiraya verilmesi, vergi ve cizyelerin toplanması, esnaf teftişi, narh koyma, yiğitbaşı ve kethüda tayini, mukataa teftişi gibi kayıtlardır.¹¹⁶ Şer'iyeye sicillerinde yer alan birtakım hukukî belge türlerine dair genel bir bilgi verilerek tanıtılmasında fayda vardır. Nitekim ilgili şer'iyeye sicillerinde bu belge türlerine çokça rastlanmıştır.

---

mecmuaları" denir (Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s. 116). Geniş bilgi için bkz. Süleyman Kaya, "Sak", **DİA**, İstanbul, 2008, C. XXXV, s. 586-587.

¹¹¹ Bayındır, **a.g.e.**, s. 1-2.

¹¹² Uğur, "a.g.m.", C. XXXIX, s. 9.

¹¹³ Bayındır, **a.g.e.**, s. 2.

¹¹⁴ İlgili döneme ait Kıbrıs şer'iyeye sicilleri Osmanlıca'dır. Ancak nadiren de olsa Arapça tutulan kayıtlara rastlanmıştır.

¹¹⁵ Uğur, "a.g.m.", C. XXXIX, s. 9.

¹¹⁶ Bayındır, **a.g.e.**, s. 3.

1. İ'âm

İ'âm sözlükte “bildirmek, öğretmek, işaret koymak” anlamlarını ifade etmektedir. İstilahî olarak ise şer'î bir hükmü ve altında kararı veren kadının imza ve mührünü taşıyan yazılı belgeye i'âm denmektedir. Genellikle i'lâmât-ı şer'iyeye olarak kullanılır.¹¹⁷

Mahkemenin verdiği kararlara i'âm denmesinin sebebi muhatabın icra makamları olmasıdır. Nitekim yargı görevini ifa eden mahkemeler verdikleri kararları icra makamına bildirmek zorundadır.¹¹⁸ Her i'âm belgesi davacının iddiasını, delillerini, davalının cevabını, varsa def'in sebeplerini, verilen hükmün gerekçelerini ve nasıl karar verildiğine dair kayıtları içerir.¹¹⁹

Muhâkeme esnasında tarafların ve şahitlerin ifadeleri mahkemece tutanağa geçirilmiş olacağından, verilecek i'lâmın bu kayıtlara aykırı bir yanı bulunmaması için hâkimin tutanakları inceleyip yazacağı i'lâmla karşılaştırması gerekir.¹²⁰

İ'âm belgelerinin diğer şer'iyeye sicilleri kayıtlarından ayrılan en önemli özelliği hâkimin verdiği kararı içermesidir. Dolayısıyla i'âm hüccet, ma'rûz vb. belgelerden farklıdır. Ancak örfî anlamda ve uygulamada hüküm ihtiva etsin etmesin altında kadının imza ve mührünü taşıyan her belgeye i'âm denildiği, bu sebeplerle arşivlerde birçok ma'rûzun i'âm diye kaydedildiği ifade edilmektedir.¹²¹

2. Hüccet

Kelime anlamı olarak “delil, burhan, senet” manalarına gelen hüccet, “bir davanın sıhhatine delalet eden şey” demektir.¹²² Osmanlı hukuk terminolojisinde hüccet kelimesi iki anlamda kullanılmaktadır. Birinci anlamıyla şahitlik, ikrar, yemin

¹¹⁷ Bayındır, **a.g.e.**, s. 3; Pakalın, **a.g.e.**, C. II, s. 51; Ahmet Akgündüz, “İ'âm”, **DİA**, Ankara, 2003, C. XXVIII, s. 72.

¹¹⁸ Akgündüz, “a.g.m.”, C. XXVIII, s. 73.

¹¹⁹ Bayındır, **a.g.e.**, s. 3; Akgündüz, “a.g.m.”, C. XXVIII, s. 72.

¹²⁰ Ali Haydar, **a.g.e.**, C. IV, s. 768; Bayındır, **a.g.e.**, s. 3.

¹²¹ Akgündüz, “a.g.m.”, C. XXVIII, s. 72. Geniş bilgi için bkz. Ali Haydar, **a.g.e.**, C. IV, s. 764-770; Bayındır, **a.g.e.**, s. 3-11; Akgündüz, **a.g.e.**, C. I, s. 29-36; Akgündüz, “a.g.m.”, C. XXVIII, s. 72-73.

¹²² Pakalın, **a.g.e.**, C. I, s. 865.

ve yeminden nükûl gibi davayı ispata yarayan hukukî delillerdir.¹²³ Mecelle’de “beyyine hüccet-i kaviyye” demektir.¹²⁴

İkinci anlamıyla hüccet, kadı huzurunda taraflardan birinin ikrarını, diğerinin de tasdikini içeren ve bir hükmü ihtiva etmeyen hususlara dair düzenlenmiş belgelere verilen addır.¹²⁵ Hüccet asıl anlamıyla bu belgeler için terim olarak kullanılmıştır. Ancak genellikle her iki anlamı ifade eden belgelere de, gerektiğinde bir hakkı ispat edici delil olarak kullanılabilmesi dolayısıyla hüccet denilmiştir.¹²⁶

Hüccetler esas itibariyle mahkemelerin noterlik çalışmalarının ürünüdür. Bunların i‘lâmlardan farkı, hâkimin hükmünün bulunmamasıdır. Nitekim i‘lâmda mutlaka hâkimin hükmü yazılı olmalıdır.¹²⁷ Taraflara verilen hüccetlerin bir sureti sicile kaydolunmakla birlikte¹²⁸ orijinal hüccetlerde kadının ismi ve mührü bulunduğu halde sicillere kaydedilmiş hüccetlerde bunlar yer almaz.¹²⁹

Kadılar tarafından ele alınmış her türlü kazaî vakalar hüccetlerin konusunu oluşturmaktadır. Başlıca hüccet çeşitleri şunlardır: Köle ve köle azadı (i‘tâk, tedbîr, mükâtebe), evlenme (akd-i nikâh), karşılıklı rıza ile boşanma (muhâlea), boşama (talâk), nikâhın feshi, nafaka, terbiye velâyeti (hidâne), miras, rehin, rehni kaldırma, (fekk-i rehin), borçla ilgili ihtilafı konular, alım-satım anlaşmaları, icâre, sulh, vekâlet, vesâyet, emanet, hacr-iflâs, lukata, gasp, cinayet vs.¹³⁰

3. Ma‘rûz

Ma‘rûz kelime anlamı olarak “arz edilen şey” anlamına gelir. Terim olarak da biri asıl diğeri tâli olmak üzere iki anlamı vardır: İ‘lâmların birçoğu icra makamına hitaben yazılarak onlara arz edildiğinden i‘lâmlara da ma‘rûz anlamı verilebilmekteyse de bu, ma‘rûzun tâli anlamını oluşturur. Asıl anlamı itibariyle ma‘rûz, kadı tarafından yazıldığı halde kadının kararını içermeyen ve hüccet gibi

¹²³ Ahmet Akgündüz – Mustafa Oğuz, “Hüccet”, **DİA**, İstanbul, 1998, C. XVIII, s. 446; Bilmen, **a.g.e.**, C. VIII, s. 118.

¹²⁴ **Mecelle**, md. 1676.

¹²⁵ Ali Haydar, **a.g.e.**, C. IV, s. 718; Pakalın, **a.g.e.**, C. I, s. 865.

¹²⁶ Akgündüz – Oğuz, “a.g.m.”, C. XVIII, s. 446.

¹²⁷ Bayındır, **a.g.e.**, s. 12.

¹²⁸ **Mecelle**, md. 1814.

¹²⁹ Akgündüz – Oğuz, “a.g.m.”, C. XVIII, s. 446.

¹³⁰ Akgündüz – Oğuz, “a.g.m.”, C. XVIII, s. 446; Geniş bilgi için bkz. Bayındır, **a.g.e.**, s. 12-18; Akgündüz, **a.g.e.**, C. I, s. 21-29; Akgündüz – Oğuz, “a.g.m.”, C. XVIII, s. 446.

hukukî bir durumun tesbiti açısından yazılı delil olarak kabul edilemeyen ve sadece kadının icra makamlarına idarî bir durumu arz ettiği yazılı kayıtlara veya halkın icra makamına yahut kadıya hitaben yazdığı şikâyet dilekçelerine denir. Kısaca ifade edilecek olursa astın üste yazdığı bir isteği veya bir durumun arzını içeren yazılı belge veya kayıtlardır. Buna ma‘rûz denildiği gibi arıza veya arz da denilmektedir. Ancak genellikle ma‘rûzat kelimesi kullanılır.¹³¹

4. Mürâsele

Şer‘iyye sicillerinde yer alan ve kadının kendisine denk veya daha aşağı rütbedeki şahıs yahut makamlara hitaben kaleme aldığı yazılı belgelere mürâsele/mürâselât denilmektedir. Mürâseleler genellikle sanığın mahkemeye celbiyle alakalı olmakla beraber daha başka konulara dair de olabilir.¹³²

5. Emir ve Buyruldu

Şer‘iyye sicillerinde bulunan bir diğer belge türü de merkezden gelen emir ve buyruldu kayıtlarıdır. Osmanlı’da padişahlar zaman zaman birtakım taleplerini yazılı olarak kadınlara bildirmişlerdir; bunlar da defterlere “evâmir ve ferâmin” ya da “ferman-ı hümâyûn” olarak kaydedilmiştir.¹³³ Buyruldu ise sadrazam, beylerbeyi ve kazaskerler gibi devlet erkânından daha alt makamda olan memurlara gönderilen yazılı emirlerdir.¹³⁴

Yukarıda ifade olunan belge türleri sicil okumalarında çokça karşılaşılan, en önemli ve kayıtların ezici çoğunluğunu temsil eden türlerdir.¹³⁵ Bunların dışında daha başka kayıt türleri olmakla birlikte, araştırma konumuz açısından bir ehemmiyet arz etmediği için bunlarla iktifa edilecektir.

---

¹³¹ Bayındır, **a.g.e.**, s. 18-26; Akgündüz, **a.g.e.**, C. I, s. 37.

¹³² Akgündüz, **a.g.e.**, C. I, s. 38.

¹³³ Akgündüz, **a.g.e.**, C. I, s. 39; Pakalın, **a.g.e.**, C. I, s. 697.

¹³⁴ Akgündüz, **a.g.e.**, C. I, s. 44; Pakalın, **a.g.e.**, C. I, s. 248.

¹³⁵ Bayındır, **a.g.e.**, s. 26; Akgündüz, **a.g.e.**, C. I, s. 50.

C. KIBRIS ŞER'İYYE SİCİLLERİ

Kıbrıs şer'iyeye sicilleri birçok akademik çalışmada ele alındığından burada tez çalışmamızı ilgilendirdiği kadarıyla konuya temas edilecektir.¹³⁶ Söz konusu dönemde Kıbrıs'ın Osmanlı Devleti idaresi altında olması hasebiyle adada görev yapan kadılar Osmanlı adlî düzenine bağlıydılar ve devletin diğer yerlerinde olduğu gibi görevleri süresince sicil defterleri tutmaktaydılar. Dolayısıyla Osmanlı Devleti'ndeki şer'iyeye sicillerinin mahiyet ve muhtevasına dair yapılan izahat, genel olarak Kıbrıs sicilleri için de geçerlidir.

Kıbrıs şer'iyeye sicillerinin katalogunu veren Vergi Bedevi'ye göre Kıbrıs şer'iyeye sicilleri toplam 54 adettir.¹³⁷ Ancak bu bilginin güncellenmesi gerekmektedir. Nitekim KKTC Milli Arşiv ve Araştırma Dairesi bünyesinde çoğunluğu İngilizler dönemine (1878-1960) ait, bir kısmı sicil bir kısmı zabıt¹³⁸ adı altında toplanan 45 adet şer'iyeye sicili daha vardır.¹³⁹ Bunların yanı sıra henüz tasnifi tamamlanmamış birçok belgenin de bulunduğu ifade edilmektedir.¹⁴⁰ Dolayısıyla belgeler üzerindeki tasnif çalışmaları tamamlanmadığından, Kıbrıs şer'iyeye sicillerine dair net bir bilgi vermek şimdilik mümkün değildir.

Araştırma konumuzun veri tabanını oluşturan kadı sicilleri, Kıbrıs Vakıflar İdaresi Arşivinde bulunan Osmanlı dönemine ait ilk 22 adet defterdir. Bunlar söz

---

¹³⁶ Geniş bilgi için bkz. Vergi Bedevi, "Kıbrıs Şer'î Mahkeme Sicilleri Üzerinde Araştırmalar", **Milletlerarası Birinci Kıbrıs Tetkikleri Kongresi (14-19 Nisan 1969) Türk Heyeti Tebliğleri**, Ankara, 1971, s. 139 vd; Ronald C. Jennings, "Archival Materials and Research Facilities in the Cyprus Turkish Federated State: Ottoman Empire, British Empire, Cyprus Republic", **Studies on Ottoman Social History in the Sixteenth and Seventeenth Centuries: Women, Zimmis and Sharia Courts in Kayseri, Cyprus and Trabzon**, p. 567 vd.; Mustafa Kemal Kasapoğlu, "Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'ndeki Arşiv Merkezleri", **Osmanlı Coğrafyası Kültürel Arşiv Mirasının Yönetimi ve Tapu Arşivlerinin Rolü Uluslararası Kongresi 21-23 Kasım 2012 Bildiriler**, Korza Yay., Ankara, 2013, C. III, s. 930 vd.

¹³⁷ Bedevi, "a.g.m.", s. 139.

¹³⁸ İngiliz dönemi kadı defterleri bu şekilde adlandırılmaktadır.

¹³⁹ Kasapoğlu, "a.g.b.", C. III, s. 931. 45 adet sicilin Vergi Bedevi'nin belirttiği 54 adet sicille ortak olanlarının bulunup bulunmadığı şimdilik kesin olarak bilinmemekle beraber, defterlerin kataloglarında belirtilen tarihlerden ve sayfa sayılarından anlaşıldığı kadarıyla birbirlerinden farklıdır.

¹⁴⁰ KKTC Milli Arşiv ve Araştırma Dairesi yetkililerinin verdiği bilgiye göre tasnifi yapılmamış sicil ve zabıt evrakları genel olarak tespit edilebildiği kadarıyla şöyledir: 1 adet Karpaz (1887-1927), 6 adet Magosa (1873-1972), 4 adet Tuzla (1871-1926) ve 1 adet Mesarya (1898-1940), bir miktar da Lefke'ye ait sicil ve zabıt vardır.

konusu arşivdeki 17. ve 18. yüzyıllara ait kadı sicillerinin tamamıdır.¹⁴¹ Bu sicillerin en eskisi 1016/1607 yılından başlayıp sonuncusu 1215/1800 yılına ulaşmaktadır. Bu döneme ait şer‘iyye sicillerinin büyük bir kısmı bugün mevcut olmamakla beraber ne kadarının eksik olduğu bilinmemektedir.¹⁴² Sicillerdeki kayıtlar çoğunlukla Lefkoşa bölgesine ait olmakla birlikte hemen hemen adanın her bölgesinden gelen insanları konu edinen kayıtlara da rastlanmaktadır. İlgili dönemde Lefkoşa şer‘î mahkemesinin dışında daha birçok şer‘î mahkeme bulunmasına rağmen bu mahkemelerden günümüze çok az şer‘iyye sicili ulaşmıştır. Nitekim bugün Kıbrıs şer‘iyye sicilleri olarak bilinen sicil defterlerinin büyük çoğunluğu Lefkoşa kadılarına aittir. Bunların dışındaki sicil defterlerinin günümüze ulaşmamasının sebebi şer‘iyye sicillerinin zaman içerisinde kaybolması ya da telef olması olarak tahmin edilmektedir.¹⁴³

Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğünün (Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, İstanbul) personelinden oluşan Türk Arşivciler Derneği ve Kıbrıs Vakıflar İdaresi arasında 2005 yılında “Kıbrıs Vakıflar İdaresi Arşivinde bulunan Kıbrıs şer‘iyye sicil defterlerinin günümüz Türkçesine çevrilmesi, bilgisayar ortamına aktarılması ve restorasyonlarının yapılması işbirliği projesi” gerçekleştirilmiştir. Söz konusu işbirliği projesi çerçevesinde vakfiye kayıt defterleri, Osmanlı dönemi (1571-1859) şer‘iyye sicilleri (10.000 orijinal sayfa), Osmanlı döneminin devamı niteliğindeki İngiliz dönemi (1859-1923) sicil defterleri ve mazbata defterlerinin günümüz Türkçesine çevrilmesi işlemi 2008 yılında tamamlanmış olup, Kıbrıs Vakıflar İdaresi bünyesinde kurulan Sultan II. Mahmut Kütüphanesi Araştırma Merkezinde araştırmacıların hizmetine sunulmuştur.¹⁴⁴

---

¹⁴¹ 1A numaralı ilk defterin daha çok hükümet merkeziyle yapılan malî konulardaki yazışmaları içerdiği ifade edilmekle beraber, araştırmacılarla paylaşılmaması sebebiyle tez kapsamına dâhil edilememiştir.

¹⁴² KKTC Milli Arşiv ve Araştırma Dairesinde bulunan 1693-1695 ve 1726-1727 yıllarına ait iki kadı defterinin dışında 17. ve 18. yüzyıllara ait başka sicillerin olup olmadığı şimdilik bilinmemektedir. Yapılacak tasnif çalışmaları neticesinde bu yüzyıllara ait yeni sicil kayıtlarının ortaya çıkması muhtemeldir.

¹⁴³ Çevikel, **a.g.e.**, s. 69-70.

¹⁴⁴ Kasapoğlu, “a.g.b.”, C. III, s. 936.

Tezimizin veri tabanını oluşturan Kıbrıs şer'iyeye sicil defterlerinin numara, tarih¹⁴⁵ ve sayfa sayıları şöyledir:

- 1B: 1057-1272 / 1647-1856, 81.¹⁴⁶
- 2: 1010-1018 / 1601-1608, 129.
- 3: 1018-1019 / 1608-1610, 182.
- 4: 1043-1046 / 1634-1636, 248.
- 5: 1087-1089 / 1676-1678, 110.
- 6: 1110-1111 / 1698-1699, 200.
- 7: 1120-1121 / 1708-1709, 121.
- 8: 1125-1126 / 1713-1714, 171.
- 9: 1127-1130 / 1715-1718, 62.
- 10: 1132-1133 / 1720-1721, 145.
- 11: 1133-1138 / 1721-1725, 98.
- 12: 1136-1139 / 1724-1727, 147.
- 13: 1138-1146 / 1725-1733, 227.
- 14: 1143-1148 / 1730-1735, 130.
- 15: 1147-1157 / 1734-1744, 241.
- 16: 1156-1168 / 1744-1755, 227.
- 17: 1157-1161 / 1744-1748, 107.
- 18: 1169-1198 / 1756-1784, 133.
- 19: 1179-1183 / 1766-1769, 153.
- 20: 1182-1196 / 1768-1782, 166.
- 21: 1198-1212 / 1784-1797, 365.
- 22: 1212-1215 / 1798-1800, 128.

---

¹⁴⁵ Bir defterin tarih aralığı belirtilirken o defterde sadece bir örneği bulunan tarih hariç tüm belge tarihleri dikkate alınmıştır.

¹⁴⁶ Bu defterdeki 18. yy. sonrası kayıtlar hukukî tahlillere ve istatistiksel verilere dâhil edilmemiştir.

İKİNCİ BÖLÜM
KIBRIS ŞER‘İYYE SİCİLLERİNE GÖRE MÜSLÜMAN-ZİMMÎ
İLİŞKİLERİNİN ŞAHİS, AİLE VE MİRAS HUKUKU AÇISINDAN TAHLİLİ

I. ŞAHISLAR HUKUKU

Asıl konuya geçmeden önce mahkeme kayıtlarından elde edilen veriler üzerinde kısa bir değerlendirme yapmak uygun olacaktır.

İnceleme konusu yapılan döneme ait şer'î mahkeme sicilleri içerisinde şahıslar hukukuyla alakalı olup taraflarını Müslümanların ve zimmîlerin oluşturduğu kayıtların sayısı ve çeşitliliği sınırlı olmakla beraber, hukukî ilişkileri yansıtması bakımından önem arz eden birçok belgeye rastlanmıştır. İlgili döneme ait 8289 adet şer'î mahkeme kaydı içerisinde şahıslar hukukuna dair belge sayısı 658 olup, oran olarak %8'e tekabül etmektedir.¹

Şahıslar hukukuna dair 658 adet belgenin, taraflar açısından Müslüman-Müslüman, zimmî-zimmî ve Müslüman-zimmî gruplarına dağılımı şöyledir:

Taraflarını Müslümanların oluşturduğu kayıt sayısı 534'tür. Bu rakam şahıslar hukukuna dair belgelerin %81'inin Müslümanlar arasında meydana geldiğini göstermektedir. Taraflarını zimmîlerin oluşturduğu kayıt sayısı ise 99 olup, oran olarak %15'e tekabül etmektedir. Araştırma konumuzun çerçevesine giren Müslüman-zimmî kayıt sayısı ise 25'tir ve bu da oran olarak %4'e denk gelmektedir.²

Belge sayısı ve oranı açısından sözü edilen grupların kendi içerisindeki durumu şöyledir: Taraflarını sadece Müslümanların oluşturduğu toplam mahkeme kaydı 5141 adet olup bu kayıtların 534'ü şahıslar hukukuna aittir. Bu da oran olarak %10'a denk gelmektedir.³ Taraflarını sadece zimmîlerin oluşturduğu şer'î mahkeme kaydı ise 2169 olup bunun 99'u şahıslar hukukuna dairedir; oran olarak bu da %5'e tekabül etmektedir.⁴ Araştırma konumuza temel olan Müslüman-zimmî kayıtlarındaki genel duruma bakılacak olursa daha önce de ifade edildiği gibi şahıslar hukukuna dair şer'î mahkeme kaydının pek fazla olmadığı görülür. Nitekim taraflarını Müslümanların ve zimmîlerin oluşturduğu 979 adet mahkeme kaydının 25'i şahıslar hukukuna dairedir. Bu da oran olarak %3'e tekabül etmektedir.⁵ Sayıca

---

¹ bkz. Ek 1, Tablo-3, Grafik-3.

² bkz. Ek 1, Tablo-4, Grafik-4.

³ bkz. Ek 1, Tablo-9, Grafik-9.

⁴ bkz. Ek 1, Tablo-10, Grafik-10.

⁵ bkz. Ek 1, Tablo-8, Grafik-8.

az da olsa bu kayıtlarla birlikte Müslümanlar ve zimmîler arasında meydana gelmiş olan şahıslar hukukuna dair birçok ilişkinin varlığı, mahiyeti ve bunlara yönelik hukuk tatbikatı ortaya çıkmaktadır.

Bu kısa giriş bilgilerinden sonra “vasî tayini” ve “vasînin tasarrufu” gibi iki alt başlıkta mahkeme kayıtları İslâm hukuku açısından ele alınıp tahlil edilecektir.

A. VASÎ TAYİNİ

Konu ile ilgili şer‘iyye sicillerinde tespit edilen belgelere geçmeden önce başlık hakkında, özellikle Hanefî mezhebi çerçevesinde bilgi verilecektir. Sözlükte “eklemek, bitişmek; birinden bir işi üzerine almasını istemek” anlamındaki “vasy” kökünden türeyen vesâyet, İslâm hukukunda mümeyyiz ya da gayrı mümeyyiz küçük gibi edâ ehliyeti bulunmayan yahut eksik olan veya ehliyeti sonradan kısıtlanan (mahcûr) bir kişinin mallarını koruma, işletme ve onun adına o malda tasarruf etme yetkisinin başka bir kimseye tanınmasını ifade eden bir terimdir.⁶ Vesâyet yetkisine sahip kimseye de vasî denir.⁷

Vasî tayininin Hanefî mezhebindeki durumu kısaca şöyledir: Vesâyete ihtiyaç duyan kısıtlı/kâsır⁸ kişinin babası ve babadan dedesi varsa vesâyet hakkı bunlara aittir; şayet yoksa Hanefî hukukçuları prensip olarak vasîyi tayin hakkını babaya vermiştir ve vefatından önce onun seçtiği kimse vasî olur. Baba vasî tayin etmemiş ise bu hak babanın babası olan dedeye intikal eder. Bunların tayin ettiği bir vasî de yoksa vasî tayini yetkisi hâkime geçer.⁹ Velinin vasiyet ile tayin ettiği vasîye, vasî-i muhtâr; kadının tayin edeceği vasîye ise vasî-i mansûb ya da vasî-i kâdı adı verilir.¹⁰ Osmanlı uygulamasında babanın bulunmadığı hallerde yetkili vasî olarak genelde annenin tayin edildiği ifade edilmektedir.¹¹ İncelenen Müslüman-zimmî dava

⁶ Ali Bardakoğlu, “Vesâyet”, **DİA**, İstanbul, 2010, C. XLIII, s. 66; Ayrıca bkz. Hamza Aktan, “Vesâyet”, **İ.İ.İ.G.Y.A.**, İstanbul, 1997, C. IV, s. 456.

⁷ Bilmen, **a.g.e.**, C. V, s. 116.

⁸ Kısıtlı/kâsır: Küçüklük, ihtiyarlık, sefeh vb. gibi hacri (kısıtlılığı) gerektiren sebeplerle medenî haklarını kullanmaktan mahrum bulunan kimse (Erdoğan, **a.g.e.**, s. 233).

⁹ Muhammed Kadri Paşa, **el-Ahkâmü's-Şer‘iyye fi'l-Ahvâli's-Şahsiyye**, dirâse ve thk. Muhammed Emin Saraç, Ali Cum‘a Muhammed, Dârü's-Selâm, Kahire, 2006, C. II, s. 1023; Hayreddin Karaman, **Mukayeseli İslâm Hukuku**, İz Yay., İstanbul, 2001, C. I, s. 254; Aktan, “a.g.m.”, C. IV, s. 456; Bardakoğlu, “a.g.m.”, C. XLIII, s. 66 vd.; **Mecelle**, md. 974.

¹⁰ Subhi Mahmesânî, **el-Mebâdiü's-Şer‘iyye ve'l-Kânûniyye fi'l-Hacr ve'n-Nafakât ve'l-Mevâris ve'l-Vasiyye**, Dârü'l-İlm li'l-Melâyiñ, Beyrut, 2002, s. 80.

¹¹ Aydın, **a.g.e.**, s. 242; Nurcan Abacı, **Bursa Şehrinde Osmanlı Hukukunun Uygulanması (17. yy.)**, T.C. Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 2001, s. 166; Akyılmaz – Cin, **a.g.e.**, s. 264.

kayıtları için annenin vasî atanması durumunun diğerlerine oranla yarı yarıya olduğu söylenebilir. İlgili döneme ait kayıtlar arasında vesâyete dair dava sayısı on üç adettir. Tayin edilen vasîlerden onunun baba, anne, oğul gibi yakın akraba, geriye kalan üçünün ise yabancı ya da uzak akrabalar olduğu görülmektedir.

İslâm hukukunda atanılacak vasînin niteliğiyle ilgili de birtakım hususlar vardır. Hanefî hukukçularına göre kısıtlı kişi bir gayri müslim ise kendisine vasî tayin edilecek kişi Müslüman olabilir.¹² Ancak Müslüman bir kimseye bir gayri müslimin vasî atanması câiz değildir.¹³ Ayrıca zimmînin harbî bir vasî atanması da geçerli görülmemiştir. Fakat bir zimmî yine zimmî birini vasî olarak atayabilir.¹⁴ Bir kadının, kör bir kimsenin veya kazif suçu sebebiyle had cezasına uğramış birinin de vasî tayin edilmesi meşrudur.¹⁵ Ancak vesâyette temel gaye ehliyetli ve eksik ehliyetlilerin (kısıtlı/kâsır) malî haklarının korunması olduğundan, gerek veli gerekse kadı tarafından tayin edilen vasînin aralarında yetki farklılığı bulunsa da¹⁶ bu gayeyi gerçekleştirecek ehliyeti taşıması önemlidir. Vasînin tam edâ ehliyetinin bulunması (bâliğ ve reşîd), üstleneceği görevi ifaya ehil (emanet) ve zikrettiğimiz gibi eğer Müslümanın vesâyetini üstlenecekse Müslüman olması şartında fakihler hemfikirdir.¹⁷ Nitekim aşağıda yer verilecek belgede de kadının tayinini yapacağı kişiyi zikrederken “*vesâyete ehl olan*” ifadesini kullanması, onun bu şartları dikkate aldığı bir göstergesidir.

İncelenen sicillerde vasî tayinine dair birçok örneğe rastlanmakla beraber farklı dinden bir vasî tayini çok az görülmektedir.¹⁸ Bu ender rastlanan durumla ilgili

¹² Bilmen, **a.g.e.**, C. V, s. 181; Vehbe Zuhaylî, **el-Fıkhü'l-İslâmî ve Edilletuhu**, I-VIII, 2. Baskı, Dârul-Fıkr, Dimaşk, 1985, C. X, s. 7579.

¹³ Gelibolulu Damad Abdurrahman b. Muhammed b. Süleyman Şeyhîzâde, **Mecmaü'l-Enhur fi Şerhi Mülteka'l-Ebhur**, I-IV, thr. Halil İmrân el-Mansûr, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 1998, C. IV, s. 455; Muhammed Kadri Paşa, **a.g.e.**, C. III, s. 1094; Zeydan, **a.g.e.**, s. 461; Zuhaylî, **a.g.e.**, C. X, s. 226; Mahmesânî, **a.g.e.**, s. 61.

¹⁴ Ebû Bekr Şemsüleimme Muhammed b. Ahmed b. Sehl Serahsî, **el-Mebsût**, I-X, Çağrı Yay., İstanbul, 1983, C. XXVIII, s. 25; Zeydan, **a.g.e.**, s. 461.

¹⁵ Serahsî, **a.g.e.**, C. XXVIII, s. 25.

¹⁶ Geniş bilgi için bkz. Bilmen, **a.g.e.**, C. V, s. 203-206.

¹⁷ Abdülkerim Zeydan, **el-Medhal li-Dirâseti's-Şerâti'l-İslâmiyye**, 9. Baskı, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1986, s. 337; Mahmesânî, **a.g.e.**, s. 61; Bardakoğlu, “a.g.m.”, C. XLIII, s. 67.

¹⁸ Ali İhsan Karataş, 18. yüzyıl Bursa şer'iyeye sicilleri üzerine yaptığı araştırmasında genellikle gayri müslimlere kendi dindaşlarından ve akrabalarından birinin vasî tayin edildiğini, bununla beraber zaman zaman Müslüman vasî tayininin de vâki olduğunu ifade etmektedir. Anlaşıldığı kadarıyla incelenen belgelerde Müslüman üzerine gayri müslim vasî tayini söz konusu olmamıştır. bkz. Ali İhsan Karataş, **Mahkeme Sicillerine Göre 18. Yüzyılda Bursa'da Gayrimüslimler**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 2005, s. 65.

ilk olarak zimmî üzerine vasî tayini üzerinde durulacaktır. Siciller arasında bu tür üç ayrı kayıt bulunmaktadır.¹⁹ Burada örnek olarak ele alınacak 1125/1713 tarihli belgeye göre, babanın vefat etmesi sebebiyle kadı zimmî çocuklar için Müslüman bir vasî tayin etmektedir ki, belgenin aslı şöyledir:

Medîne-i Lefkoşa'ya tâbi' Eşçillora nâm karye sâkinlerinden iken bundan akdem hâlik olan Hacı Ergiro veled-i Antoni nâm zimmînin sulbî sağır oğlu Sergi ve sulbiye sağîre kızı Ergiri'nin tesviye-i emrleriçün cânib-i şer'-i enverden bir vasî nasb u ta'yîn olunmak lâzım ve mühim olmağın hâkim-i mevki'-i sadr-ı kitâb tûbâ lehû ve hüsn-i me'âb dahi vesâyete ehl olan işbu bâ'isü'l-vesîka Mehmed Ağa bin el-Hâc Süleyman nâm kimesneyi sağîrân-ı mezbûrânın tesviye-i emrlerine vasî nasb u ta'yîn eyledikde ol dahi vesâyet-i merkûmeyi kabul ve hizmet-i lâzimesini edâya ta'ahhüd ve iltizâm etmeğın mâ vaka'a bi't-taleb ketb olundu.²⁰

Görüldüğü üzere ilgili belgede kadının yapmış olduğu zimmî üzerine Müslüman vasî tayini İslâm Hukukunun tatbikatı açısından bir sorun oluşturmamaktadır. Zira kadının burada ve benzeri davalarda²¹ yaptığı İslâm hukukunu uygulamaktan ibarettir. Ancak kadının söz konusu çocuklar için zimmîlerden değil de Müslümanlardan birini vasî atamasının sebebi tam olarak bilinmemekle birlikte bu durumun zimmîler arasında bu göreve liyakatli birinin ya da onlardan böyle bir talebin olmamasına bağlı olduğu söylenebilir. Çünkü incelenen diğer kayıtlar arasında zimmîlere de vasîlik verildiği birçok defa müşahede edilmiştir.²² Zaten daha önce de ifade edildiği gibi Hanefî hukukçularına göre kendisine vasî tayin edilecek kişi zimmî ise vasînin de zimmî olmasında herhangi bir mâni yoktur.²³

Konuyla ilgili 1146/1734 tarihli bir diğer belgede farklı bir durumla karşılaşılmaktadır. Söz konusu dava konu itibariyle nafaka talebine dair olsa da, içeriğinde hâkimin Müslüman bir çocuğa, babasının vefatından sonra zimmî annesini vasî tayin ettiği görülmektedir ki, belge şöyledir:

¹⁹ KŞS-6-22/57; KŞS-8-47/125; KŞS-8-51/233.

²⁰ KŞS-8-51/233.

²¹ KŞS-8-47/125; KŞS-19-22/57.

²² KŞS-14-10/35; KŞS-14-10/37; KŞS-10-74/276.

²³ Serahsî, a.g.e., C. XXVIII, s. 25.

*Cezîre-i Kıbrıs'da medîne-i Lefkoşa mahallâtından Mahmud paşa mahallesi sâkinlerinden iken bundan akdem fevt olan Sinan bin Sinan nâm müteveffânın sulbî sagîr oğlu Mustafa nâm sagîrin babası müteveffâ-yı mezbûrdan müntakil emvâl-i mevrûsesini zabt ve hıfz ve kibel-i şer'den vasî nasb olunan anası Maro nasrâniye meclis-i şer'-i hatîr-i lâzimü't-tevkîrde ikrâr-ı tâm ve takrîr-i kelâm ve ifâde-i merâm idüp vasî olduğum oğlum sagîr-i mezbûr Mustafa...*²⁴

Daha önce de zikredildiği gibi İslâm hukukuna göre Müslüman üzerine gayri müslim bir vasî tayini câiz değildir. Hanefî mezhebinde de genel hüküm böyledir.²⁵ Bu noktada kadının farklı bir mezhebin görüşüyle hüküm verebilme ihtimali düşünülebilir. Ancak diğer mezheplere göre de ittifakla böyle bir vesâyetin câiz olmadığı ifade edilmektedir.²⁶ Ayrıca Osmanlı hukuk tatbikatına yönelik çalışmalarda da böyle bir hükme rastlanmamıştır. Nitekim Osmanlı hukuk tarihçilerinin de ifade ettiğine göre Osmanlı hukukunda vesâyet altına alınacak kişi Müslüman ise vasînin de Müslüman olması gerekmektedir.²⁷

Bu son belgedeki uygulamaya incelenen tüm siciller içerisinde sadece bir defa rastlanmıştır. Benzer bir dava bir başka kayıta da bulunmaktadır; ancak burada kadı, Müslüman çocuk üzerine Müslüman bir vasî tayin etmiştir. Buna göre kadı, zimmî annenin vefatından sonra kendisi de zimmî olan fakat daha sonra İslâm'ı seçen çocuğa zimmî akrabalarından değil de, yabancı bir Müslümanı vasî tayin etmektedir.²⁸ Bu belgede de görüldüğü gibi kadının, Müslüman bir kişiye zimmî bir

²⁴ KŞS-14-126/512. Belgenin tamamı: “Cezîre-i Kıbrıs'da medîne-i Lefkoşa mahallâtından Mahmud paşa mahallesi sâkinlerinden iken bundan akdem fevt olan Sinan bin Sinan nâm müteveffânın sulbî sagîr oğlu Mustafa nâm sagîrin babası müteveffâ-yı mezbûrdan müntakil emvâl-i mevrûsesini zabt ve hıfz ve kibel-i şer'den vasî nasb olunan anası Maro nasrâniye meclis-i şer'-i hatîr-i lâzimü't-tevkîrde ikrâr-ı tâm ve takrîr-i kelâm ve ifâde-i merâm idüp vasî olduğum oğlum sagîr-i mezbûr Mustafa'nın nafaka ve kisve bahâya eşedd-i ihtiyâcı olmağla babası müteveffâ-yı mezbûrdan müntakil emvâl-i mevrûsesinden kadr-i ma'rûf kibel-i şer'den nafaka ve kisve bahâ farz ve takdîr olunması bi'l-vesâye matlûbundur dedikde hâkim-i mevki' sadr-ı kitâb tûba leh ve hüsn-i me'âb hazretleri meşveret-i sikât ile sagîr-i merkûm Mustafa'ya târîh-i kitâbdan beher yevm yedişer sağ akça nafaka ve kisve bahâ farz ve takdîr idüp meblağ-ı mefrûz-ı mezbûr sagîr-i merkûmun nafaka ve kisve bahâsına harc ve sarf lede'l-iktizâ istûdâneye ve lede'z-zafer rücû'a merkûm Maro'ya kibel-i şer'den izin verilüp mâ vaka'a bi't-taleb ketb olundu.”

²⁵ Muhammed Kadri Paşa, a.g.e., C. III, s. 1094; Şeyhîzâde, a.g.e., C. IV, s. 455; Zeydan, *Ahkâmü'z-Zimmiyyîn ve'l-Müste'menîn fi Dâri'l-İslâm*, s. 461.

²⁶ Zeydan, a.g.e., s. 337; Zuhaylî, a.g.e., C. X, s. 7331.

²⁷ Aydın, a.g.e., s. 242; Akgündüz – Cin, a.g.e., s. 460; Akyılmaz – Cin, a.g.e., s. 265; Ekinci, a.g.e., s. 412.

²⁸ Konu ile ilgili 1110/1698 tarihli davanın kaydı şöyledir: “Baf kazâsına tâbi' Anarida nâm karye sâkinelerinden iken bundan akdem hâlike olan Margaro bint-i (?) nâm nasrâniyyenin helâkından sonra ta'akkul-ı dîn mertebesinde olmağla şeref-i İslâm'la müşerref olup mahrûse-i Lefkoşa'da

vasî tayininde bulunması, ancak özel şartlardan dolayı istisnâ bir durum olabilir. Şer'iyeye sicilleri mahiyeti icabı hükmün verilmesinde etkili unsurları açıkça zikretmediğinden, bu konuda kadının neden böyle bir hüküm verdiği dair net bir bilgiye sahip olunamamaktadır.

B. VASÎNİN TASARRUFU

Burada vasînin tasarruflarına dair üç örnek üzerinde durulacaktır. Ele alınacak ilk belge 1033/1624 tarihli olup zimmî bir vasînin, vesâyeti altında bulunan zimmî kısıtlı (kâsır) adına yaptığı bir satın alma işlemi ile ilgilidir. Bu mahkeme kaydında Müslüman şahıs, sahip olduğu mülkü kısıtlı kişi adına tasarrufta bulunma yetkisine sahip olan vasîye satmakta ve vasî de kısıtlı adına satın alma işleminde bulunmaktadır. Söz konusu mahkeme kaydı şöyledir:

... *Mülk menzilimi bi-cümleti't-tevâbi' ve'l-levâhuk mezbûr Yani'ye yetmiş guruşa tarafeynden îcâb ve kabulü hâvî bey'-i bât-ı sahîh-i şer'î ile bey' u teslîm edüp ol dahi vasî olduğu sağîr-i mezbûr Piyeri için ber-vech-i muharrer iştirâ vü tesellüm ve kabz u kabul eyledikten sonra semeni olan meblağ-ı mezkûr yetmiş guruşu sağîr-i mezbûrun mâlından olmak üzere müşterî-i mezbûr yedinden tamamen ahz ü kabz eyledim...*²⁹

Ayaandoni mahallesinde sâkin sadrî oğlu Mehmed bin Abdullah nâm mühtedî-i sağîrin vâlidesi merkûme Margaro'dan intikâl iden mâlını hıfz ve ahvâlini zabta bir vasî nasb u ta'yîn olunmak lâzım ve mühim olmağın hâkim-i mevki'-i sadr-ı kitâb dahi vesâyet uhdesinden gelmeğe kâdir olan işbu râfi'u'l-kitâb Hüseyin Çavuş bin Veli nâm kimesneyi sağîr-i mezbûrun vâlidesinden intikâl eden mâlını kabz ve hıfza ve sâ'ir tesviye-i umûruna vasî nasb u ta'yîn idüp ol dahi vesâyet-i merkûmeyi kabul ve merâsimini edâya ta'ahhüd ve iltizâm etmeğın mâ hüve'l-vâki' bi't-taleb ketb olundu." (KŞS-6-22/57).

²⁹ KŞS-10-74/276. Belgenin tamamı: "Medîne-i Lefkoşa mahallâtundan Merdivenli Çeşme mahallesi sâkinlerinden el-Hâc Muslu bin Ahmed nâm kimesne meclis-i şer'-i hatîr-ı lâzımü't-tevkîrde işbu bâ'isü's-sifr Piyeri veled-i Piyeri nâm sağîr zimmînin kibel-i şer'-i enverden mansûb vasîsi olan Yani veled-i Yerelomi nâm zimmî muvâcehesinde ikrâr-ı tâm ve takrîr-i kelâm edüp yedimde mülküm olup mahalle-i mezbûrede vâki' bir taraftan Piyeri zimmî mülkü ve bir taraftan Eter (?) nâm Nasrâniyye mülkü ve tarafeynden tarîk-ı âmm ile mahdûd bir bâb fevkânî ve üç bâb tahtânî hâne ve iki sundurma ve bir hammâm ve bi'r-i mâ'î ve kenîf ve havluyu müştemil mülk menzilimi bi-cümleti't-tevâbi' ve'l-levâhuk mezbûr Yani'ye yetmiş guruşa tarafeynden îcâb ve kabulü hâvî bey'-i bât-ı sahîh-i şer'î ile bey' u teslîm edüp ol dahi vasî olduğu sağîr-i mezbûr Piyeri için ber-vech-i muharrer iştirâ vü tesellüm ve kabz u kabul eyledikten sonra semeni olan meblağ-ı mezkûr yetmiş guruşu sağîr-i mezbûrun mâlından olmak üzere müşterî-i mezbûr yedinden tamamen ahz ü kabz eyledim; min ba'd mâru'z-zikr menzil mezbûr Piyeri'nin mülk-i müşterâsıdır; keyfe mâ yeşâ' ve hasbe mâ yehtâr mutasarrıf olsun dedikde mukarr-ı merkumun minvâl-i meşrûh üzere câri ve sâdir olan ikrârını el-mukarru-lehü'l-mezbûr vicahen tasdik ve şifâhen tahkik edicek mâ vaka'a bi't-taleb ketb olundu."

1110/1698 tarihli bir diğere vasî tasarrufu örneği de, vasînin vesâyeti altında bulundurduğu çocukların malları üzerinde satış işleminde bulunmasına dairdir. Söz konusu belgede kocasının ölümüyle evlatlarının vesâyetini üstlenen Müslüman bir kadın, çocuklara ait bazı mülkleri zimmî bir şahsa satmaktadır. Belge şöyledir:

... *Mülk menzili harâbe müşrif olmağla Omorfa kazâsına tâbi' Matoş nâm karyede vâki' kırk dört dip eşcâr-ı zeytunu ile beyne't-tâlibîn müzâyede olunup ragabât-ı nâs munkatı'a olduktan sonra mezbûr Elyasi üzerinde hakk-ı karâr ile on beş guruş üzerinde karâr idüp ziyâdeye tâlib-i âharı dahi olmamağla müvekkilem merkûme Rabia vesâyeti hasebiyle mezbûr Elyasi'ye bi-safkatın vâhidetin tarafeynden icâb ve kabulü hâvî bey'-i bât-ı sahîh-i şer'î ile on beş guruşa bey' u teslim ol dahi ber-vech-i muharrer iştirâ vü tesellüm ve kabz u kabul eyledikten sonra...*³⁰

Konuyla ilgili 1019/1610 tarihli üçüncü örnek de yetim çocukların annesi, aynı zamanda vasîsi olan bir Müslüman kadının, vefat eden kocasının bir zimmîdeki alacağını vekil vasıtasıyla mahkemeye başvurarak talep etmesine dairdir. Mahkeme kaydının aslı şöyledir:

Oldur ki; Bundan akdem Şâm-ı Şerîf'de vefât eden merhûm Hamza Ağa'nın evlâd-ı sığârına vasî olan zevcesi Fatma bint-i Selim'in tarafından vekîl-i şer'î olan

³⁰ **KŞS-6-38/106.** Mahkeme kaydının tamamı: *Mahrûse-i Lefkoşa mahallâtından Tophâne mahallesi sâkinlerinden iken bundan akdem fevt olan es-Seyyid Mehmed bin Durmuş nâm kimesnenin sulbî sağır oğlu Durmuş'un vâlidesi ve kibel-i şer'-i enverden mansûbe vasîsi olan Rabia bint-i Ali nâm hâtûn tarafından bey'-i âti'z-zikri ikrâra vekîl olup zâtını ma'rifet-i şer'iyye ile ârifân olan Ali bin Hüseyin ve Hüseyin bin Mehmed nâm kimesneler şehâdetleriyle şer'an vekâleti sâbite olan Yûsuf Beşe bin Murad nâm kimesne meclis-i şer'-i hatîr-i lâzîmü't-tevkîrde işbu bâ'isü's-sifir Elyasi veled-i Tomazo nâm zimmî muvâcehesinde bi'l-vekâle üzerine da'vâ ve takrîr-i kelâm idüp sağır-i mezbûr Durmuş'un babası müteveffâ-yı mezbûr es-Seyyid Mehmed'den intikâl iden mahrûse-i merkûme kazâsına tâbi' Ayamarina nâm karyede vâki' bir taraftan Simoni mülkü ve etraf-ı selâsesi tarîk-i âmm ile mahdûd ve mümtâz yedi bâb harâbe tahtânî ve bir bâb fevkânî hâne ve bir sundurma ve bir mikdâr havlu ve bir harâbe yağ değirmeni ve bir mandırayı müstemil mülk menzili harâbe müşrif olmağla Omorfa kazâsına tâbi' Matoş nâm karyede vâki' kırk dört dip eşcâr-ı zeytunu ile beyne't-tâlibîn müzâyede olunup ragabât-ı nâs munkatı'a olduktan sonra mezbûr Elyasi üzerinde hakk-ı karâr ile on beş guruş üzerinde karâr idüp ziyâdeye tâlib-i âharı dahi olmamağla müvekkilem merkûme Rabia vesâyeti hasebiyle mezbûr Elyasi'ye bi-safkatın vâhidetin tarafeynden icâb ve kabulü hâvî bey'-i bât-ı sahîh-i şer'î ile on beş guruşa bey' u teslim ol dahi ber-vech-i muharrer iştirâ vü tesellüm ve kabz u kabul eyledikten sonra yine karye-i merkûme Ayamarina'da vâki' lede'l-ahâlî ve'l-cîrân ma'lûmü'l-hudûd seksen dönüm tarlasını dahi bâ-izn-i sâhib-i arz mezbûr Elyasi'ye fâriğ ve hakk-ı tasarrufunu tefvîz ol dahi tefevvüz ve kabul etmeğın semen-i mezbûr ile bedel-i mezkûr cem'an on sekiz guruşu tamâmen yedinden ahz u kabz eyledi fî mâ ba'd mârru'z-zikr menzil ve eşcâr-ı mezbûr Elyasi'nin mülk-i müşterâsı ve arâzî-i meşfûre dâhil-i taht-ı tasarrufu olmuşdur keyfe mâ yeşâ ve hasbe mâ yehtâr mutasarrıf olsun dedikde gibbe't-tasdikî's-şer'î mâ hüve'l-vâki' bi't-taleb ketb olundu."*

Abdürrahim Çelebi ibn-i Mehmed mahfil-i kazâda mahmiyye-i Lefkoşa muzâfâtından Dimbo nâm karye sükkânından İstavrino veled-i Seçelli nâm zimmî muvâcehesinde bast-ı merâm edüp merhûm-ı mezbûr Hamza Ağa hâl-i hayâtında merkûm zimmîye otuz sikke altun verüp bir kantâr mahlûc penbe selem edüp hâlâ vefât etmekle zimmî-i mezbûrun zimmetinde kalmışdır, taleb ederim dedikde gıbbe's-su'âl ikrâr edüp velâkin akçe verdim dedikde penbe ihzârına üç güne dek mehl verüp kayd olundu.³¹

Burada önce Hanefî mezhebinin konuya dair görüşlerini ana hatlarıyla ifade edip belgelerin tahlillerini o çerçevede yapmak uygun olacaktır. Genel olarak vasî, çocuğun menfaatine olan her türlü tasarrufa yetkilidir. Örneğin çocuk adına hibe kabul edebilir, rehin verebilir, alım-satım, kiralama gibi tasarruflarda bulunabilir. Fakat vasî çocuğun malını kendisi için satın alamadığı gibi kendi malını da çocuğa satamaz. Ancak çocuğun lehine açık bir durumun söz konusu olduğu takdirde bu işlem câiz görülmüştür.³²

Yukarıda zikredilen birinci ve ikinci örnekte vesâyet altında bulunan yetim çocuklar adına mülk satın alma ve satış yapma işlemi gerçekleştirilmektedir. Hanefî hukukçularına göre de vasînin böyle bir yetkisi vardır. Hatta bu noktada Hanefiler, alışverişte gabn-i fâhiş söz konusu olmadığı müddetçe, gabn-i yesîrin akdin sıhhati açısından bir mahzur oluşturmayacağını da ifade etmektedirler.³³ Bununla birlikte mahkeme kayıtlarında açıkça görüldüğü gibi, kendilerine vasî tayin edilen yetimlerin malları üzerinde haksız bir tasarrufta bulunulmasının ve yetimin zarara uğratılmasının engellenmesi için teoride var olan hükümler, pratikte de aynen tatbik edilmiştir. Verilen örnek mahkeme kaydında da görüleceği üzere, bu tür satışlarda vasî satış gerekçesi olarak mahkemeye meşru bir sebep sunmak durumundadır. Vasînin mal satışını konu edinen üç adet mahkeme kaydının ikisinde, gerekçe olarak yetimin malının “*harâbe müşrif olmağla*” yani malın harabe olmaya yüz tutmuş

³¹ KŞS-3-164/1034; Benzer davalar için bkz. KŞS-3-33/217; KŞS-3-164/1033.

³² Bilmen, **a.g.e.**, C. V, s. 183-188; Bardakoğlu, “a.g.m.”, C. XLIII, s. 68; Aktan, “a.g.m.”, C. IV, s. 457; Ayrıca bkz. Serahsî, **a.g.e.**, C. XXVIII, s. 29 vd.

³³ Mesela; vasî, yetimin yüz kuruşluk bir malını doksan beş kuruşa satsa ve yine doksan beş kuruşluk bir malı yetim için yüz kuruşa satın alsa sahih olur. Aksi halde, yani fâhiş gabin söz konusu olursa vasînin satışı fâsit olur (Bilmen, **a.g.e.**, C. V, s. 184. Ayrıca bkz. Burhaneddin İbrâhim b. Muhammed b. İbrâhim el-Halebî, **Mülteka'l-Ebhur**, I-II, thk. Vehbi Süleyman Gavecî, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1989, C. II, s. 332).

olduğu şekilde satışın gerekçesinin ifade edildiği görülmektedir.³⁴ Söz konusu diğer kayıta da “zarûret-i deyn nafakaları için” ifadesi geçmektedir.³⁵ Şer‘î mahkeme kayıtlarına yansıdığı üzere, şayet vasî tarafından gerçekleştirilen satış işlemi hukukî bir gerekçeye dayanmadan yapılmış ise, bunun yetimler lehine telafi edilmesi için hukuk yolunun açık olduğu da müşahede edilmektedir. Nitekim kimi kayıtlarda, üzerlerindeki vesâyet sona eren âkil bâliğ kişilerin vasîlerinin “hukukî bir gerekçesi olmaksızın kendilerine ait malın satışını yapmış oldukları” iddiasıyla mahkemeye malın iadesi için başvurdukları görülmektedir.³⁶ Bu davalar kimi zaman davacılar lehine,³⁷ kimi zaman malı elinde tutan kişilerle anlaşma yoluna gidilerek,³⁸ kimi zaman da satışın hukukî bir gerekçeye³⁹ dayanmış olduğunun ortaya çıkmasıyla davacılar aleyhine sonuçlanmıştır.⁴⁰ Hangi tür gerekçelerin hukukî olup olmadığı şer‘iyye sicillerinden görülemiyor olsa da, vesâyetteki asıl amacın çocuğun ya da genel olarak kısıtlının hukukunu koruma ve menfaatini temin etme olduğundan,⁴¹ kuvvetle muhtemel olarak bunun takdirini kadı yapmıştır. Nitekim şer‘î mahkemenin yetimlerin hakkını koruyup gözetme hususunda oldukça titiz davrandığı söz konusu kayıtlarda açıkça müşahede edilebilmektedir.

Zikredilen son mahkeme kaydında ise vasînin, vesâyeti altındaki yetimlerin bir alacağını tahsil etmek için mahkemeye başvurduğu görülmektedir. Hanefî hukukçularına göre vasîlerin yetkilerinden biri de vesâyeti altında bulunan kişinin alacağını tahsil etmektir.⁴² Bununla birlikte kadının uygulamalarından bayan vasî tayin edilebildiği⁴³ de görülmektedir ki, Hanefî mezhebine göre bayan vasî tayin edilmesinin herhangi bir mahzuru yoktur.⁴⁴

³⁴ KŞS-3-10/73; KŞS-6-38/106.

³⁵ KŞS-4-33/93.

³⁶ KŞS-10-46/160; KŞS-10-87/349; KŞS-11-66/230; KŞS-13-108/333.

³⁷ KŞS-10-46/160.

³⁸ KŞS-10-87/349; KŞS-13-108/333.

³⁹ “... Şer‘le zarûret-i deyn için bey‘a arz olunup ragabât-ı nâs bi‘l-külliyye münkâtı‘a olduktan sonra elli bin akçe ile üzerimde hakk-ı karârla karâr ve ziyâde bir akçe tâlib-i âhar zuhûr etmemekle ben dahî bâğ-ı mezkûru ma‘rifet-i şer‘le iştirâ ve semeni olan meblağ-ı mezkûru mezbûrenin vasiyyesi mesfûre Milo nasrâniyyeye teslim eyledim ol vechile bâğ-ı mezkûr mülk-i müşterâm olup...” (KŞS-11-66/230).

⁴⁰ KŞS-11-66/230.

⁴¹ Bardakoğlu, “a.g.m.”, C. XLIII, s. 68. Ayrıca bkz. Serahsî, a.g.e., C. XXVIII, s. 29 vd.

⁴² Bilmen, a.g.e., C. V, s. 186.

⁴³ KŞS-3-164/1033; KŞS-3-164/1034; KŞS-11-66/230; KŞS-14-10/35; KŞS-14-10/37.

⁴⁴ Bilmen, a.g.e., C. V, s. 180; Bardakoğlu, “a.g.m.”, C. XLIII, s. 67.

II. AİLE HUKUKU

Şer'î mahkeme kayıtları ışığında Osmanlı Kıbrısı'ndaki Müslüman-zimmî ilişkilerinin gözlemlenebildiği bir diğer hukuk dalı da aile hukukudur. Konu ile ilgili belgelerin tahliline geçmeden önce elde edilen veriler hakkında kısa bir değerlendirme yapmak uygun olacaktır.

Her ne kadar İslâm hukukuna göre Müslümanlarla gayri müslimlerin İslâm aile hukuku çerçevesindeki ilişkilerine yönelik birtakım sınırlamalar olsa da, İslâm'ın cevaz vermiş olduğu hususlar itibariyle bu gruplar arasında da ailevî ilişkiler meydana gelebilmektedir. Nitekim incelenen Kıbrıs kadı sicillerinde Müslümanlar ve zimmîler arasında meydana gelmiş olan ve İslâm aile hukuku sahasına giren birçok hususa rastlanmıştır. Döneme ait 8289 adet şer'î mahkeme kaydı içerisinde aile hukukuna dair kayıt sayısı 964 olmakla birlikte, bu rakam oran olarak %12'ye tekabül etmektedir.⁴⁵ Aile hukukuna dair bu belgelerin, taraflar açısından Müslüman-Müslüman, zimmî-zimmî ve Müslüman-zimmî gruplarına dağılımı ise şöyledir:

Taraflarını Müslümanların oluşturduğu kayıt sayısı 821'dir. Bu, aile hukukuna dair belgelerin %85'inin Müslümanlar arasında meydana geldiğini göstermektedir. Taraflarını zimmîlerin oluşturduğu kayıt sayısı ise 119 olup, oran olarak %12.5'e tekabül etmektedir. Esas olarak araştırma konumuzu ilgilendiren Müslüman-zimmî kayıt sayısı ise 24'tür ve bu da oran olarak %2.5'e denk gelmektedir.⁴⁶ Ortaya çıkan bu rakam Müslümanlar ve zimmîler arasında aile hukukuna dair pek fazla hukukî ilişkinin mahkemeye yansımadağını göstermektedir.

Belge sayısı ve oranı açısından sözü edilen grupların kendi içerisindeki durumu şöyledir: Taraflarını sadece Müslümanların oluşturduğu toplam mahkeme kaydı 5141 adet olup bu kayıtların 821 adedi aile hukukuna aittir. Bu da oran olarak %16'yı teşkil etmektedir.⁴⁷ Taraflarını sadece zimmîlerin oluşturduğu şer'î mahkeme kaydı sayısı 2169 olup bunun 119 adedi aile hukukuna dairdir ve oran olarak bu da %5'e tekabül etmektedir.⁴⁸ Esas olarak araştırma konumuzu ilgilendiren, taraflarını

⁴⁵ bkz. Ek 1, Tablo-3, Grafik-3.

⁴⁶ bkz. Ek 1, Tablo-5, Grafik-5.

⁴⁷ bkz. Ek 1, Tablo-9, Grafik-9.

⁴⁸ bkz. Ek 1, Tablo-10, Grafik-10.

Müslümanların ve zimmîlerin oluşturduğu mahkeme kaydı ise 24 adettir. Yine oran olarak bu da %2'yi oluşturmaktadır.⁴⁹

Tezin bu bölümünde, İslâm aile hukuku sahasına giren ve taraflarını Müslümanların ve zimmîlerin oluşturduğu şer'î mahkeme kayıtları ele alınarak İslâm hukuku açısından tahlil edilecektir.

A. EVLENME AKDİ VE HUKUKÎ SONUÇLARI

1. Nikâh (Evlenme Akdi)

İncelenen mahkeme kayıtları Müslümanlar ve zimmîler arasında yapılmış nikâh akidlerine dair çok az bilgi vermektedir. Nitekim söz konusu dönemde mahkemede icra edilen nikâh akdi sadece iki tanedir. Ancak bu, iki toplum arasında evliliklerin olmadığı anlamına gelmez. Çünkü nikâh akdi için mahkemeye başvurulmasa da evlilik boyunca veya sonrasında mahkemeye yansıyan bazı davalar, iki toplum arasında gerçekleşen evlilik ilişkilerini ortaya koymaktadır.⁵⁰ Hatta Müslümanlar ve zimmîler arasındaki evliliklerin Anadolu coğrafyasına göre Kıbrıs adasında daha fazla olduğu söylenebilir.⁵¹

İslâm hukukuna göre nikâh, esas itibariyle tarafların ve şahitlerin iştirakiyle akdedilen medenî bir akid olduğundan, geçerli olabilmesi için resmî bir memurun veya bir din adamının huzurunda yapılması gibi bir şart söz konusu değildir.

Kayıtlara yansıdığı kadarıyla Müslüman ve zimmî taraflar arasında şer'î mahkeme tarafından icra edilen nikâh akidlerinin oldukça sınırlı olması, Müslümanların ve zimmîlerin kendi aralarında meydana gelen nikâh akidlerindeki

⁴⁹ bkz. Ek 1, Tablo-8, Grafik-8.

⁵⁰ Mahkeme kayıtlarına yansıyan on yedi Müslüman-zimmî evliliği tespit edilmiştir. bkz. **KSS-3-48/310; KSS-3-66/435; KSS-3-137/847; KSS-4-95/227; KSS-6-58/173; KSS-6-112/326; KSS-8-47/224; KSS-10-21/58; KSS-10-82/320; KSS-10-93/383; KSS-11-78/264; KSS-11-96/317; KSS-13-62/199; KSS-13-104/322; KSS-13-116/360; KSS-15-157/554; KSS-21-84/231.**

⁵¹ Konya ve Bursa kadı sicilleri üzerine yapılan araştırmalarda Müslüman-zimmî evliliklerine rastlanmamakla beraber İstanbul sicillerinde birkaç örnek bulunmaktadır. Konya için bkz. Hayri Erten, **Konya Şer'îye Sicilleri Işığında Ailenin Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Yapısı (XVIII. Y.Y. İlk Yarısı)**, T.C. Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 2001, s. 46; Mehmet İpçioğlu, **Konya Şer'îye Sicillerine Göre Osmanlı Ailesi**, Nobel Yay., Ankara, 2001, s. 18; Bursa için bkz. Abdurrahman Kurt, **Bursa Sicillerine Göre Osmanlı Ailesi: 1839-1876**, Uludağ Üniversitesi Basımevi, Bursa, 1998, s. 16; Karataş, **a.g.e.**, s. 42. 1612-1613 yıllarına ait İstanbul kadı sicilinde bir (Çiğdem, **a.g.e.**, s. 263), 18. yüzyıl Üsküdar sicillerinde ise iki Müslüman-zimmî evliliği vardır. (Erkan, **a.g.e.**, s. 239). Osmanlı toplumunda genelde Müslüman-zimmî evliliklerine rastlanmamakla beraber zaman zaman bu evliliklerin meydana geldiği bilinmektedir (İlber Ortaylı, **Osmanlı Toplumunda Aile**, Pan Yay., İstanbul, 2000, s. 20).

durumun ne olduğu sorusunu akla getirmektedir. Bu soruya bağlı olarak 17. ve 18. yüzyıllara ait tüm sicil kayıtları üzerinde yapmış olduğumuz taramada, şer‘î mahkemece icra edilen ve taraflarını Müslümanların oluşturduğu nikâh akdi sayısı sadece üç olarak ortaya çıkmıştır.⁵² Taraflarını zimmîlerin oluşturduğu nikâh akdi sayısı ise sadece bir tanedir.⁵³ Belirttiğimiz gibi İslâm hukukuna göre nikâh akdinin geçerli olması için mahkeme tarafından icra edilmesi gibi bir zorunluluk yoktur. Bundan dolayı söz konusu rakamlar oldukça düşüktür. Kıbrıs’taki bu durumu daha iyi anlayabilmek için Osmanlı genelindeki nikâh akdi uygulamalarına kısaca göz atmakta fayda vardır.

Osmanlı’da nikâh kimi zaman bizzat kadı kimi zaman da mahalle imamı tarafından kıyılmıştır. Bununla beraber imamların her istendiğinde hemen nikâh kıyma gibi bir yetkileri yoktur. Öyle ki, taraflar buldukları yer mahkemesinden nikâh için gerekli izni alıp o din adamına hitaben bir izin kâğıdı (izinnâme) getirdiklerinde, din adamı bu vazifeyi yerine getirmiştir. Ancak ifade edildiğine göre bu uygulama zaman zaman gevşemiş ve kadı izni olmadan da nikâhlar kıyılmıştır.⁵⁴ Osmanlı daha sonraları denetimi sağlayabilmek amacıyla kadı huzurunda veya kadı izniyle kıyılmayan nikâhların varlığıyla ilgili bir ihtilaf meydana geldiğinde, mahkemelerin bu davaları görmesine izin vermemiştir. Böylece kadının izni olmaksızın kıyılan nikâhlar geçerli kabul edilmekle birlikte, nikâhın varlığıyla ilgili bir ihtilaf meydana gelince taraflar ihtilafı mahkemeye intikal ettiremez olmuşlardır. Bu tedbirin nikâh akdinin kontrol altında tutulmasına büyük oranda katkısının olduğu ifade edilmektedir.⁵⁵

Osmanlı’da gerek yukarıda sözü geçen hususlar, gerek idarî bakımdan kadıya bağlı imamların kadıların rızası hilafına nikâh kıymalarının düşünülememesi, gerekse de ailelerin nikâhların aleniyetini ve ispat kolaylığını temin için resmî bir kaydın olmasını istemeleri sebebiyle, nikâhların çoğunun ya kadı tarafından ya da kadı izniyle bir din adamı tarafından kıyıldığı ifade olunmaktadır.⁵⁶ Fakat Osmanlı’da kadı tarafından verilen nikâh izinnamelerinin şer‘iyye sicil defterlerine kaydedilme

⁵² bkz. KŞS-4-115/268; KŞS-4-197/456; KŞS-4-232/515.

⁵³ bkz. KŞS-11-97/321.

⁵⁴ M. Âkif Aydın, **İslâm-Osmanlı Aile Hukuku**, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı (İFAV) Yay., İstanbul, 1985, s. 87-90.

⁵⁵ Aydın, **a.g.e.**, s. 94-95.

⁵⁶ Aydın, **a.g.e.**, s. 95.

gibi bir zorunluluğu yoktur. Bunun yanı sıra Kıbrıs şer'iyeye sicillerinin önemli bir kısmı da bugün mevcut değildir. Dolayısıyla bu noktada adadaki nikâh akidlerinin ne oranda şer'î mahkemece ya da kadı izniyle kıyıldığını tam olarak tespit etmek mümkün gözükmemektedir. Ancak mevcut belgeler ışığında görülen odur ki, Osmanlı Kıbrısı'nda gerek Müslümanların ve zimmîlerin kendi aralarında, gerekse Müslüman-zimmî evliliklerinde nikâh akidleri kadı huzurunda neredeyse hiç gerçekleştirilmemiştir.

Bu noktada Müslümanlar ve zimmîler arasında gerçekleşen 1138/1725 tarihli bir nikâh akdi örneğine bakılacak olursa, bu sicil kaydında zimmî bir bayan ile Müslüman bir erkeğin nikâh maksadıyla mahkemeye başvurdukları görülür. İlgili davanın kaydı şöyledir:

*Tribyodi mahallesi'nde sâkine Mariyo bint-i Tomazo nâm bîkr-i bâliğa tarafından vekîl olduğu es-Seyyid Süleyman bin Davud ve Molla İbrahim bin Mustafa Efendi nâm kimesneler şahâdetleriyle şer'an vekâleti sâbit olan Abdurrahman bin Hüseyin makâm-ı kazâda Lefke'den Receb Ali nâm kimesneye Allâh'ın emr-i şerîfi ve Peygamber aleyhi's-salâtü ve's-selâm şerî'ati üzre 2900 [guruş] mihr-i mü'eccel ile tezvîc ve inkâh ol dahî tezevvüc ve kabûl eylediği bu mahalle şerh verildi.*⁵⁷

Bu belgede Müslüman bir erkek ile zimmî bir bayanın nikâh akdinin kadı tarafından kıyıldığı görülmektedir. İslâm hukukuna göre Müslüman erkek ile ehl-i kitap kadının evliliği câizdir.⁵⁸ Bu cevaz Kur'ân-ı Kerîm'de açıkça ifade edilmekle birlikte⁵⁹ aksi durum, yani gayri müslim bir erkek ile Müslüman kadının evlenmesi

⁵⁷ KŞS-11-96/317. Diğer nikâh akdinin metni ise şöyledir: “Cezîre-i Kıbrıs'da medîne-i Lefkoşa mahallâtından Karamanîzâde mahallesinde sâkine ve zâtı ma'rîfet-i şer'iyeye ile ârifân Ömer Beşe bin Ali ve Mehmed Beşe bin İbrahim nâm kimesneler ta'rîfleriyle mu'arrefe olan Ağsa bint-i Artıyon nâm nasrâniyye meclis-i şer'de el-Hâc Mehmed bin Ali mahzarında ikrâr-ı tâm ve takrîr-i kelâm idüp ben nefsimi elli guruş mehr-i mü'eccel üzerine şerî'at-i şerîfe muktezâsinca işbu mezbûr el-Hâc Mehmed'e tezvîc ve akd-i nikâh idüp ol dahî nefsi için vech-i meşrûh üzre tezevvüc ve kabûl eyledi dedikde gıbbe't-tasdîka's-şer'î mâ vaka'a bi't-taleb ketb olundu.” (KŞS-13-116/360).

⁵⁸ Serahsî, a.g.e., C. IV, s. 210; Kâsânî, a.g.e., C. III, s. 458; Abdülganî b. Talib b. Hammâde ed-Dımaşkî el-Hanefî el-Meydânî, *el-Lübâb fî Şerhi'l-Kitâb*, I-II, thk. Abdülmecîd Tu'me Halebî, Dârü'l-Ma'rife, Beyrut, 1998, C. II, s. 8.

⁵⁹ Mâide 5/5. Âyet-i kerîmenin meâli şu şekildedir: “Bugün size temiz ve iyi şeyler helâl kılınmıştır. Kendilerine kitap verilenlerin yiyeceği size helâldir, sizin yiyeceğiniz de onlara helâldir. Mümin kadınlardan iffetli olanlar ile daha önce kendilerine kitap verilenlerden iffetli kadınlar da, mehirlerini vermeniz şartıyla, namuslu olmak, zina etmemek ve gizli dost tutmamak üzere size

haram kılınmıştır.⁶⁰ Nitekim bu hükme muhalif olabilecek herhangi bir durum, ne doğrudan ne de dolaylı olarak incelenen döneme dair mahkeme kayıtlarına yansımıştır.

Bahis mevzuu olan akid çerçevesinde nikâh akdinin unsur ve şartlarına kısaca bakmakta fayda vardır.

Hanefî hukukçularına göre evlenme akdinin rüknü irade beyanı, yani icap ve kabulden ibarettir.⁶¹ Vekâletle de bu işlem yerine getirilebilir.⁶² İlgili akidde taraflardan olan evlenecek kızın bizzat bulunmayıp vekil aracılığıyla temsil ediliyor oluşu, istisnaî bir durum olmayıp Osmanlı toplumunda yaygın bir uygulamadır; bunun yanı sıra bayanın bizzat mahkemede bulunması da gayet tabiidir.⁶³ Zira bir diğer nikâh akdi örneğinde zimmî kadın mahkemede bizzat kendisi bulunmuştur.⁶⁴

Hanefî mezhebine göre evlenme akdinin in'ikat, sıhhat, nefâz ve lüzum olmak üzere dört grup şartı vardır. Bu şartlardan birine yönelik herhangi bir riayetsizlik söz konusu olduğunda muhtelif hukukî neticeler doğmaktadır.⁶⁵ Şimdi söz konusu şartların ilgili dava kayıtlarıyla alakalı boyutlarına ana hatlarıyla temas edilecektir.

Hanefî hukukçularına göre genel itibariyle kuruluş (in'ikat) şartları evlenme ehliyeti, meclis birliği ve evlenme engelinin bulunmaması şeklinde ifade edilir.⁶⁶ Bunlardan evlenme engelini sıhhat şartı sayanlar da vardır.⁶⁷

Evlenme ehliyeti, nikâha gerek kendileri adına gerekse velayet ilişkisi çerçevesinde başkası adına iştirak edenlerin, ehliyet için asgari şart olan temyiz

---

helâldir. Kim inanmayı kabul etmezse onun ameli boşa gitmiştir. O, ahirette de ziyana uğrayanlardandır.”

⁶⁰ Serahsî, **a.g.e.**, C. V, s. 45; Kâsânî, **a.g.e.**, C. III, s. 465. Hıristiyanlık'ta genel olarak farklı bir din mensubuyla evlenmek meşru olmamakla beraber bu yasaklama hem kadın hem de erkek için geçerlidir (Arthur Tarleton Macmillan, **What Is Christian Marriage?**, Macmillan Co. Ltd., London, 1944, s. 96 vd.). Yahudilik'te de bu yasaklama olmakla beraber bazı reformcu hahamlar Katolik mezhebinde olduğu gibi doğacak çocukların kendi dinlerine tâbi olması şartıyla buna izin verirler (Hayrullah Örs, **Musa ve Yahudilik**, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1966, s. 376).

⁶¹ Bilmen, **a.g.e.**, C. II, s. 15; Zekiyyüddin Şa'bân, **el-Ahkâmü's-Şer'iyye li'l-Ahvâli's-Şahsiyye**, 5. Baskı, Câmîiatu Karyunus, Bingazi, 1989, s. 86; Abdülvehhâb Hallâf, **Ahkâmü'l-Ahvâli's-Şahsiyye fi's-Şer'iati'l-İslâmiyye**, 2. Baskı, Dârü'l-Kalem, Kuveyt, 1990, s. 22.

⁶² Bilmen, **a.g.e.**, C. II, s. 20; Şa'bân, **a.g.e.**, s. 90.

⁶³ Aydın, **a.g.e.**, s. 95.

⁶⁴ bkz. **KŞS-13-116/360**.

⁶⁵ Kâsânî, **a.g.e.**, C. III, s. 325; Şa'bân, **a.g.e.**, s. 90; Hallâf, **a.g.e.**, s. 24.

⁶⁶ Şa'bân, **a.g.e.**, s. 100-101.

⁶⁷ Geniş bilgi için bkz. Aydın, **a.g.e.**, s. 18.

gücüne sahip bulunmaları gerektiğini ifade eder.⁶⁸ Kuruluş şartlarından meclis birliği ise, tarafların irade beyanlarının araya başka bir iş veya icaptan dönüşü ifade eden bir davranışın girmediği aynı toplantıda ortaya konması anlamına gelir.⁶⁹ Kuruluş şartlarının üçüncüsü olan, tarafların birbiriyle evlenmelerine mâni bir engelin bulunmaması şartı devamlı ve geçici olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır.⁷⁰ Bunlardan devamlı olanlarını; kan, sıhrî ve süt (radâ) hısımlığı oluşturur.⁷¹ Nitekim bunlar bizzat Kur'ân tarafından yasaklanmıştır.⁷²

Geçici evlenme engelleri arasında ise din ayrılığı,⁷³ dört kadınla evli olma, üçlü boşama, iddet süresi içinde bulunma, başkasıyla evli olma ve aynı anda iki hısımlı⁷⁴ bir nikâh altında tutma gibi nedenler bulunmaktadır.⁷⁵ Görüleceği gibi bu hususlar açısından ilgili sicil kaydına bakıldığında İslâm hukukuna aykırı herhangi bir durumla karşılaşılmamaktadır.

Söz konusu nikâh akdinde şahitlerin varlığı da görülmektedir. Hanefî hukukçularına göre nikâh akdi hür, âkil, bâliğ, Müslüman iki erkek veya bir erkek ve iki kadın şahidin huzurunda yapılmalıdır.⁷⁶ Bunun yanı sıra evlenecek kadının ehl-i kitap bir gayri müslim olması durumunda şahitlerin de ehl-i kitaptan olabileceği ifade edilmektedir.⁷⁷ İlgili nikâh akdinde gayri müslim şahitler bulunmamakla beraber üçten fazla erkek Müslüman şahidin mevcut olduğu görülmektedir. Aynı şekilde Müslümanlar ve zimmîler arasında gerçekleşen bir diğer nikâh akdinde de gayri müslim bir şahide rastlanmamaktadır.⁷⁸ Ancak zimmîler arasında gerçekleşip

⁶⁸ Kâsânî, **a.g.e.**, C. III, s. 325; Şa'bân, **a.g.e.**, s. 100; Hallâf, **a.g.e.**, s. 24.

⁶⁹ Kâsânî, **a.g.e.**, C. III, s. 325; Şa'bân, **a.g.e.**, s. 101; Hallâf, **a.g.e.**, s. 24.

⁷⁰ Serahsî, **a.g.e.**, C. IV, s. 198 vd; Şa'bân, **a.g.e.**, s. 140; Zuhaylî, **a.g.e.**, C. IX, s. 6624.

⁷¹ Serahsî, **a.g.e.**, C. IV, s. 198 vd; Zuhaylî, **a.g.e.**, C. IX, s. 6625-6641; Şa'bân, **a.g.e.**, s. 140; Hallâf, **a.g.e.**, s. 45-47.

⁷² Nisâ, 4/23.

⁷³ Daha önce de belirtildiği gibi bu engeli Müslüman kadının gayri müslim erkekle evlenmesi durumu oluşturur (Serahsî, **a.g.e.**, C. V, s. 45; Kâsânî, **a.g.e.**, C. III, s. 465).

⁷⁴ Örneğin iki kız kardeşle birden evlenmek gibi... Kadınlar arasında hangi derecedeki hısımlığın böyle bir evlenmeye engel olacağı hususundaki ölçü şudur: Evlenilmek istenilen kadınlardan birisi erkek olarak varsayıldığında diğeri ile evlenmesi yasak ise onların ikisini bir nikâh altında birleştirmek câiz değildir.

⁷⁵ Zuhaylî, **a.g.e.**, C. IX, s. 6641 vd.; Şa'bân, **a.g.e.**, s. 169-171; Hallâf, **a.g.e.**, s. 51-57.

⁷⁶ Bilmen, **a.g.e.**, C. II, s. 28-29; Zuhaylî, **a.g.e.**, C. IX, s. 6562-6566; Şa'bân, **a.g.e.**, s. 113-116.

⁷⁷ Meydânî, **a.g.e.**, C. II, s. 6; Zeydan, **a.g.e.**, s. 347; Şa'bân, **a.g.e.**, s. 114.

⁷⁸ bkz. KŞS-13-116/360.

belgelere yansımış olan nikâh akdi kaydında, şahitler arasında gayri müslim bir tercüman bulunmaktadır.⁷⁹

İlgili nikâh akdinin İslâm hukuku açısından temel noktaları böyle olup Hanefî mezhebindeki teorik esaslara göre muhalif bir durum oluşturması söz konusu değildir. Nitekim daha önce de ifade edildiği gibi Osmanlı'da nikâhın kadı huzurunda ya da kontrolünde yapılması nikâhın unsurları ve şartlarıyla tam olmasının kontrolünü de sağlamaktaydı.⁸⁰ Mevcut belgelerde yeterli bilgi olmadığı için bu kontrol mekanizmasının Osmanlı genelinde olduğu gibi Kıbrıs'ta da tam olarak ne düzeyde uygulandığı görülememektedir. Ancak mevcut şer'î mahkeme kayıtlarının ışığında denilebilir ki, söz konusu hususlarda İslâm hukukuna aykırı herhangi bir uygulama vuku bulmamıştır.

2. Mehir

İslâm hukukçularına göre mehir, bir kadının sahih bir nikâh akdi ile hak ettiği mal veya paradır. Fıkıh kitaplarında mehre “sadak”, “sıdak”, “saduka”, “nihle”, “alâik” ve “farîza” adları verildiği de kaydedilir.⁸¹

İncelenen Müslüman-zimmî aile hukuku davaları içerisinde mehrin çokça dava konusu edilmiş olduğu görülmektedir. Mehrin tespitine yönelik 1141/1729 tarihli bir nikâh akdi örneği şöyledir:

*Cezîre-i Kıbrıs'da medîne-i Lefkoşa mahallâtından Karamanîzâde mahallesinde sâkine ve zâtı ma'rifet-i şer'îyye ile ârifân Ömer Beşe bin Ali ve Mehmed Beşe bin İbrahim nâm kimesneler ta'rîfleriyle mu'arrefe olan Ağsa bint-i Artiyon nâm nasrâniyye meclis-i şer'de el-Hâc Mehmed bin Ali mahzarında ikrâr-ı tâm ve takrîr-i kelâm idüp ben nefsimi **elli guruş mehr-i mü'eccel üzerine** şer'at-i şerîfe muktezâsınca işbu mezbûr el-Hâc Mehmed'e tezvîc ve akd-i nikâh idüp ol dahi nefsi için vech-i meşrûh üzre tezevvüc ve kabûl eyledi dedikde gibbe't-tasdîki's-şer'î mâ vaka'a bi't-taleb ketb olundu.⁸²*

Hanefî hukukçuları açısından mehir, nikâhın şartlarından değil de neticelerinden biridir. Dolayısıyla akid esnasında mehir kararlaştırılmamış olsa da,

⁷⁹ bkz. KŞS-11-97/321.

⁸⁰ Aydın, a.g.e., s. 90.

⁸¹ Bilmen, a.g.e., C. II, s. 10.

⁸² KŞS-13-116/360.

bu akdin oluşmasına zarar vermez. Kadın bu durumda ya da mehrin verilmeyeceği akid esnasında açıkça söylenmiş hâllerde dahi emsal mehre hak kazanır.⁸³ Mehrin miktarı ve ne zaman ödeneceği kadınla erkek arasındaki anlaşmaya göredir; bu konuda Müslüman kadınla ehl-i kitap kadın arasında herhangi bir fark yoktur.⁸⁴ Mehir doğrudan doğruya kadının malıdır; diğer mallarında olduğu gibi onda da dilediği gibi tasarruf edebilir. Dolayısıyla onunla çeyiz hazırlaması için ne kocası ne de ebeveyni herhangi bir icbarda bulunabilir.⁸⁵

İncelenen mahkeme kayıtları içerisinde nikâh akidleri her ne kadar sınırlı sayıda olsa da, yapılan tüm evlenme akidlerinde akid esnasında mehrin belirlenmiş olduğu görülmektedir. Bununla birlikte kadının Müslüman ya da zimmî olması uygulamada herhangi bir farklılığa sebep olmamıştır.⁸⁶

Hanefî fukahasına göre mehrin üst sınırı olmayıp alt sınırının on dirhem gümüş yani yaklaşık iki kurbanlık koyun değeri⁸⁷ olduğu ifade edilir.⁸⁸ Bunun yanı sıra mal denebilecek her şey ve maddî değeri olan her menfaat mehr olabilir.⁸⁹ İncelenen sicillerden uygulamalarda da mehr olarak belli bir miktar para üzerine anlaşıldığı görülmektedir.⁹⁰

İslâm hukukunda mehr; mehr-i müsemmâ ve mehr-i misil şeklinde ikiye ayrılır. Tarafların akid esnasında kendi aralarında kararlaştırmış oldukları mehre, mehr-i müsemmâ denir. Şayet akid esnasında böyle bir belirleme olmamışsa, o zaman kadının baba tarafından yakın akrabası içinde kendi özelliklerine yakın birisi için belirlenmiş mehr dikkate alınır ki, buna da mehr-i misil denir.⁹¹

İlgili uygulamalarda mehr-i mislin herhangi bir davada söz konusu edildiğine rastlanmamaktadır. Zaten mevcut nikâh akdi kayıtlarının tamamında mehrin

---

⁸³ Serahsî, **a.g.e.**, C. V, s. 62; Ebû'l-Hasan Burhaneddin Ali b. Ebî Bekr el-Merginânî, **el-Hidâye Şerhu Bidâyeti'l-Mübtedi**, I-VIII, i'tinâ bih Na'îm Eşref Nur Ahmed, İdâretü'l-Kur'ân ve'l-Ulûmü'l-İslâmiyye, Karaçi, 1417, C. III, s. 64-65; Zeydan, **a.g.e.**, s. 372; Şa'bân, **a.g.e.**, s. 271; Hallâf, **a.g.e.**, s. 79.

⁸⁴ Zeydan, **a.g.e.**, s. 373.

⁸⁵ Bilmen, **a.g.e.**, C. II, s. 147-148.

⁸⁶ **KŞS-4-115/268; KŞS-4-197/456; KŞS-4-232/515; KŞS-11-96/317; KŞS-11-97/321; KŞS-13-116/360.**

⁸⁷ Hamdi Döndüren, **Delilleriyle İslâm Hukuku**, 2. Baskı, İslâm Hukuku Külliyyatı Yay., İstanbul, 1983, s. 279.

⁸⁸ Serahsî, **a.g.e.**, C. V, s. 80; Şa'bân, **a.g.e.**, s. 262; Hallâf, **a.g.e.**, s. 75.

⁸⁹ Şa'bân, **a.g.e.**, s. 264; Hallâf, **a.g.e.**, s. 76.

⁹⁰ Örnek için bkz. **KŞS-6-58/173; KŞS-13-116/360.**

⁹¹ Geniş bilgi için bkz. Şa'bân, **a.g.e.**, s. 266-267; Hallâf, **a.g.e.**, s. 78-79.

belirlenmiş olduğu müşahede edilmektedir.⁹² Nitekim boşama esnasında ya da sonrasında herhangi bir vesile ile davaya yansıyan kayıtlarda da söz konusu edilen mehir için “*mütekarrer ve ma‘kûdün aleyh olan*” ya da “*ma‘kûdün aleyh müsemmâ*” ifadelerine rastlanmaktadır.⁹³ Dolayısıyla mevcut kayıtlar İslâm hukukunca zimmî ya da Müslüman ayırt etmeksizin, kadına malî bir hak olarak tanınan mehrin akid esnasında belirlenmesi hususunda titiz davranıldığını göstermektedir.

Mehrin bütünüyle peşin verilmesi mehr-i muaccel, bir kısmının peşin verilip bir kısmının da sonraya bırakılması ya da tamamının sonraya bırakılması mehr-i müeccel olarak adlandırılır.⁹⁴ Müslüman-zimmî aile hukuku davalarında görüldüğü kadarıyla uygulama mehr-i müeccel şeklinde gerçekleşmiştir.⁹⁵ Nitekim hiçbir nikâh akdi kaydında mehr-i muaccel ibaresi bulunmamaktadır. Bununla birlikte söz konusu döneme ait tüm uygulamaların sadece mehr-i müeccel şeklinde gerçekleştiği değerlendirmesinde bulunmak yanlış olur. Çünkü mahkemeye yansımamış fakat mehr-i muaccel şeklinde gerçekleşmiş nikâh akidleri de söz konusu olmuş olabilir. Ancak mevcut kayıtların gösterdiği kadarıyla mahkemeye yansıyan tüm mehir örneklerini mehr-i müeccel oluşturmaktadır.

İslâm hukukuna göre sahih bir nikâhın mehri gerektirdiği bilinmektedir. Fakat kadının mehrin tamamına hak kazanabilmesi için ya zifaf veya sahih halvet⁹⁶ vuku bulmalı veya bundan önce taraflardan birisi vefat etmelidir.⁹⁷ Nikâhtan sonra fakat zifaf veya sahih halvetten önce bir ayrılık vuku bulur da bu ayrılığa koca sebep olursa kadın mehrin yarısına hak kazanır.⁹⁸ Şayet ayrılığa kadın sebep olmuşsa veya erkek bulûğ muhayyerliğinden dolayı nikâhı feshettirmişse, bu durumda kadın mehir olarak herhangi bir talepte bulunamaz.⁹⁹ İlgili belgelerde söz konusu edilen mehirler,

⁹² bkz. KŞS-11-96/317; KŞS-13-116/360.

⁹³ bkz. KŞS-6-58/173; KŞS-11-78/264; KŞS-21-84/231; KŞS-13-104/322; KŞS-8-47/224; KŞS-10-82/320; KŞS-10-93/383; KŞS-13-62/199; KŞS-15-157/554.

⁹⁴ Şa‘bân, a.g.e., s. 273; Hallâf, a.g.e., s. 76.

⁹⁵ KŞS-11-96/317; KŞS-13-116/360; KŞS-6-58/173; KŞS-11-78/264; KŞS-21-84/231; KŞS-13-104/322.

⁹⁶ Halvet-i sahiha: Karı ile kocanın hiçbirinde cinsel ilişkiye engel bir sebep bulunmaksızın bir araya gelmeleri ve başbaşa kalmalarıdır (Erdoğan, a.g.e., s. 137).

⁹⁷ Merginânî, a.g.e., C. III, s. 65; Şa‘bân, a.g.e., s. 280; Hallâf, a.g.e., s. 82.

⁹⁸ Merginânî, a.g.e., C. III, s. 66; Şa‘bân, a.g.e., s. 287-288; Hallâf, a.g.e., s. 84.

⁹⁹ Geniş bilgi için bkz. Şa‘bân, a.g.e., s. 292; Hallâf, a.g.e., s. 90.

kadınların tamamına hak kazandığı türdendir.¹⁰⁰ Aksini gösteren bir durum mahkeme kayıtlarında yer almamaktadır.

3. Nafaka

Araştırma kapsamındaki belgeler arasında nafaka talebine yönelik de birkaç kayda rastlanmıştır. Hanefî hukukçularına göre nafaka: Evlilik içinde kocanın eşi ve çocukları için yüklenmiş olduğu yiyecek, giyecek ve barınacak yer masraflarını ifade etmektedir.¹⁰¹ Bunun için kadının Müslüman ya da gayri müslim olmasının bir önemi yoktur.¹⁰² Burada örnek olarak ele alınacak 1180/1766 tarihli nafaka talebi davası şöyledir: Bir süre önce akıl sağlığını yitirmiş bir kişiye mahkeme tarafından o kişinin büyük oğlu vasî tayin edilir, söz konusu vasî de mahkemeye başvurarak, ihtiyaç hâsıl olduğundan kendisine vasî tayin edildiği kişinin nafakalarıyla mükellef olduğu eşleri, çocuğu ve kölesi için mahkemece nafaka tayin edilmesini ister. Bunun üzerine mahkeme nafaka tayininde bulunur ve vasîye de zaruret halinde başvurabilmesi için istidâne¹⁰³ hakkı verir. Söz konusu dava kaydı şöyledir:

Medîne-i Lefkoşa mahallâtından Karamanzâde mahallesi sâkinlerinden iken bundan akdem tecennün eden Basmacı Mecnûn Hacı Ali ibn-i Abdullah nâm kimesnenin bâ-hüccet-i şer'îyye mansûb vasîsi olan sulbî kebîr oğlu Hasan nâm kimesne meclis-i şer'de takrîr-i kelâm idüp vasîsi olduğum babam mezbûr Mecnûn Hacı Ali'nin üzerine nafaka ve kisveleri lâzım olan zevce-i menkûhası Ferah bint-i Abdullah nâm hâtûn ile diğêr zevce-i menkûhası Ancelo bint-i Yorgi nasrâniyyenin ve sulbî sağîr oğlu Abdullah ve zenciyyü'l-asl Arab kölesinin nafaka ve kisveye eşedd-i ihtiyâcları olmağla kadr-ı ma'rûf nafaka ve kisve bahâ farz u takdîr olunması bi'l-vesâye matlûbundur dedikde hâkim-i mevki'-i sadr-ı kitâb tûbâ lehû ve hüsn-i me'âb hazretleri dahi bi'l-istişâre mezbûrlar için târîh-i kitâbdan mecnûn-ı mezbûrun mâlından beher yevm mezbûrlar için kırk para nafaka ve kisve bahâ farz u takdîr idüp meblağ-ı mefrûz-ı mezkûru mezbûrlara harc u sarfa ve hîn-i zarûretde

¹⁰⁰ bkz. KŞS-6-58/173; KŞS-11-78/264; KŞS-21-84/231; KŞS-13-104/322; KŞS-8-47/224; KŞS-10-82/320; KŞS-10-93/383; KŞS-13-62/199; KŞS-15-157/554.

¹⁰¹ Merginânî, a.g.e., C. III, s. 374-375; Bilmen, a.g.e., C. II, s. 444.

¹⁰² Merginânî, a.g.e., C. III, s. 374.

¹⁰³ İslâm hukukunda istidâne; bir kimsenin gerek kendisi gerekse başkası adına borçlanması işlemini ifade eder. Buradaki kullanım amacı ise, vesâyeti altında bulunanlar adına vasîye mahkeme tarafından verilen borç alma yetkisidir. Geniş bilgi için bkz. M. Âkif Aydın, "İstidâne", DİA, İstanbul, 2001, C. XXIII, s. 322.

*istidâneye lede'z-zafer rücû'a vasiyy-i mezbûr oğlu Hasan'a cânib-i şer'den izn verildiği kayd şud.*¹⁰⁴

İslâm hukukunda nafaka hükümleri genel olarak aile hukuku ilişkisinden ve mülkiyet ilişkisinden doğan nafaka türleri diye ikiye ayrılır. Aile hukuku ilişkisinden doğanlar evlilik ve hısımlık nafakası, mülkiyet ilişkisinden doğanlar ise kölelerin, hayvanların ve cansız varlıkların nafakasıdır.¹⁰⁵

Zikredilen ilgili mahkeme kaydında, biri Müslüman diğeri zimmî olmak üzere iki eş, bir çocuk ve bir köle söz konusu olmaktadır. Şimdi Hanefî mezhebindeki bunlarla alakalı hükümler ana hatlarıyla verilecektir.

Evli kadının nafakasıyla ilgili olarak kadı, Müslüman ve zimmî kadınlar için nafaka takdir edilmesi talebini onaylamıştır. Bir kadın evlenip kocasının evine yerleştikten sonra onun normal şekilde hayatını devam ettirebilmesi için gerekli olan yiyecek, içecek, giysi, sosyal durumuyla mütenasip bir mesken ve diğer ihtiyaç maddelerinin masrafları kocaya aittir. Bu hususlarda eşlerin malî durumu ve çevrenin örf ve âdeti dikkate alınır.¹⁰⁶ Bununla birlikte kadın kendi evini, kendisinin ikametine tahsis etmesi için kocasına kiraya verebilir. Bu takdirde koca, kira bedelini vermekten kaçınmaz.¹⁰⁷ Şayet kocanın birden fazla eşi varsa her birine sosyal konumuna uygun müstakil mesken temin etmekle mükelleftir. Kadın, kocasının bir başka evlilikten olup henüz evlilik çağına ulaşmamış çocuğu hariç onun hısımlarıyla aynı meskende oturmaya zorlanamaz. Kadın da kocasının müsaadesi olmadan küçük bile olsa önceki kocasından olma çocuğunu veya bir yakınıni müşterek hanede bulunduramaz. Bunun yanı sıra sosyal konum bakımından emsali kadınların hizmetçisi bulunduğu ya da herhangi bir sebeple bakıma muhtaç olduğu takdirde kadına hizmetçi tutmak da nafaka kapsamına girer. Bu durumda kendisi hukuken ev işlerini yapmaya da zorlanamaz.¹⁰⁸

Kadının evlilik nafakasına hak kazanabilmesi için kocasıyla arasında sahih bir nikâh akdinin bulunması, kocasıyla birlikte müşterek hanede ikametinden ve evliliğinden

---

¹⁰⁴ KSS-19-32/89.

¹⁰⁵ Celal Erbay, "Nafaka", *DİA*, C. XXXII, s. 282.

¹⁰⁶ Şa'bân, *a.g.e.*, s. 123-132; Ömer Ferruh, *el-Üsre fi'ş-Şer'i'l-İslâmî*, el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut, 1988, s. 131-132; Hallâf, *a.g.e.*, s. 104-105.

¹⁰⁷ Bilmen, *a.g.e.*, C. II, s. 450.

¹⁰⁸ Bilmen, *a.g.e.*, C. II, s. 450; Ferruh, *a.g.e.*, s. 132; Erbay, "a.g.m.", C. XXXII, s. 282.

tabii gereklerini yerine getirmekten imtina etmemesi gerekir. Tüm bu durumlarda kadının Müslüman ya da zimmî olması arasında bir fark yoktur; koca karısının nafakasını temin etmek durumundadır.¹⁰⁹ Koca karısının nafakasını ödemez veya eksik öderse kadın yargı yoluna başvurabilir; bu durumda hâkim tarafların malî ve sosyal durumlarını dikkate alarak nafakanın miktarını tayin eder.¹¹⁰ İlgili kayıttaki eşlerin beraber mi yoksa ayrı mı yaşadıkları, ya da mezkûr çocuğun kimin yanında ikamet ettiği gibi soruların cevabı maalesef sicil kaydından öğrenilememektedir. Ancak söz konusu nafaka talebine hâkimin İslâm hukuk teorisi çerçevesinde çözüm ürettiği görülmektedir.

Burada yeri gelmişken kısaca iddet nafakasına da temas edilmesinde fayda vardır. Nitekim şer'î mahkeme kayıtları arasında iddet nafakasının çokça zikredildiği görülmektedir. Bu dava kayıtlarında mesken masrafları iddet nafakasından ayrı olarak zikrediliyor olsa da, Hanefî hukukçularına göre iddet nafakası bu masrafları da içerisine almaktadır.¹¹¹ İlgili kayıtlardan görüldüğü üzere muhâlea¹¹² yoluyla gerçekleşen boşanmalarda zimmî kadınların malî hakları kapsamında sayılan iddet nafakalarından ve mesken masraflarından vazgeçtikleri görülmektedir.¹¹³

İddet kelimesi sözlükte “saymak, sayılan şeyin miktarı, adet” anlamına gelmekle beraber İslâm hukukunda, evliliğin herhangi bir sebeple sona ermesi durumunda kadının yeni bir evlilik yapabilmek için beklemek zorunda olduğu süreyi ifade eder.¹¹⁴ Genel olarak eşlerin boşanması ya da kocanın ölümü durumunda meydana gelir. İddet nafakası kocanın bir mükellefiyetidir ve kadının yiyecek, giyecek ve mesken gibi ihtiyaçlarını kapsamaktadır. Vefat iddeti bekleyen kadına nafaka gerekmemekle birlikte, bazı fesih,¹¹⁵ ric'î ya da bâin boşanma hallerinde iddet süresince¹¹⁶ kocanın nafaka mükellefiyeti devam eder.¹¹⁷ Ayrıca iddet nafakası

¹⁰⁹ Merginânî, **a.g.e.**, C. III, s. 374.

¹¹⁰ Bilmen, **a.g.e.**, C. II, s. 454-455; Aydın, **a.g.e.**, s. 32-33; Hallâf, s. 105-106; Erbay, “a.g.m.”, C. XXXII, s. 282.

¹¹¹ H. İbrahim Acar, **İslâm Aile Hukukunda Kadınlara Tanınan Malî Haklar**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 1994, s. 157.

¹¹² Bilgi için çalışmanın “Muhâlea” başlığına bakınız.

¹¹³ bkz. **KŞS-8-47/224; KŞS-10-82/320; KŞS-10-93/383; KŞS-13-62/199; KŞS-15-157/554.**

¹¹⁴ H. İbrahim Acar, “İddet”, **DİA**, İstanbul, 2000, C. XXI, s. 446.

¹¹⁵ Hallâf, **a.g.e.**, s. 175.

¹¹⁶ Kadınlar hamile ise iddetleri doğumla sona erer, hamile değilse yaklaşık üç ay kadar iddet beklerler (Şa'bân, **a.g.e.**, s. 530). Zimmî kadınlar için de durum aynıdır (Zeydan, **a.g.e.**, s. 437).

¹¹⁷ Serahsî, C. V, s. 201 vd.; Bilmen, **a.g.e.**, C. II, s. 488; Şa'bân, **a.g.e.**, s. 542-543; Ferruh, **a.g.e.**, s. 132-133; Hallâf, s. 175; Geniş bilgi için bkz. Serahsî, C. V, s. 201 vd.; Şa'bân, **a.g.e.**, s. 542 vd.

konusunda kadının Müslüman ya da gayri müslim olmasının herhangi bir önemi yoktur; bu konuda zimmî kadın ile Müslüman kadın aynı hükümlere tâbidirler.¹¹⁸

Söz konusu kayıтта yer alan bir diğér husus da çocuğün nafakasıdır ki, buna göre babanın sağ olması hasebiyle nafaka yükümlülüğü ona aittir. İslâm hukukunda da yeterli mal varlığı veya geliri olmayan çocukların nafakaları ergenlik dönemine kadar babaları; yoksa diğér usulleri veya yakınları tarafından karşılanır.¹¹⁹

İlgili dava kaydında köle için de nafaka talebinde bulunulduğı görölmektedir. Hanefî hukukçularına göre kölenin nafakasından kölenin sahibi sorumludur ve bu yükümlülük onun iâşe, giyim, mesken, sağlık ve her türlü temizlik masraflarını kapsar. Nafakanın miktarı, çevrenin sosyal durumu ve örfü dikkate alınarak kölenin ihtiyacını karşılayacak şekilde belirlenir.¹²⁰

4. Kadının Kocasına Karşı Görevleri

İncelenen mahkeme kayıtları arasında kadının kocasına karşı olan görevleriyle alakalı sadece bir kayda rastlanmıştır. 1019/1610 tarihli bu kayıt, Hıristiyan iken İslâm'ı kabul eden bir şahsın dinini değıştirmeyen ve kendisine karşı da geçimsizlik çıkarıp itaatsizlik etmeye başlayan karısının (nâsize)¹²¹ mahkeme tarafından uyarılmasına dairdir. İlgili dava kaydı şöyledir:

Oldur ki; Mustafa bin Abdullah nâm kimesne mahfil-i şer'e zevce-i kâfinesi Lena bint-i Vasil nâm zimmîyeyi ihzâr ve bi'l-muvâcehe bast-ı merâm edüp ben târîh-i kitâbdan üç ay mukaddem şeref-i İslâmla müşerref olup mezbûre Lena'ya bi'd-defe'ât arz-ı İslâm eylediğimde kabûl etmeyüp ben müslim olmağla benden nüşûz eder şer'le su'âl olunup kemâkân zevcem olmak üzre tenbîh olunmasın matlûbumdur dedikde gibbe's-su'âl mezbûre Lena fi'l-hakîka İslâm'ı kabûl etmeyüp ol şeref ile müşerref olmamağla yine zevciyyet üzre ta'ayyüş etmeleri bâbında tenbîh olunup kibel-i şer'den temessük verildi.¹²²

¹¹⁸ Merginânî, **a.g.e.**, C. III, s. 374; Zeydan, **a.g.e.**, s. 465.

¹¹⁹ Geniş bilgi için bkz. Serahsî, **a.g.e.**, C. V, s. 208 vd.; Bilmen, C. II, s. 495-498; Ferruh, **a.g.e.**, s. 133-134; Hallâf, **a.g.e.**, s. 176; Erbay, "a.g.m.", C. XXXII, s. 283.

¹²⁰ Geniş bilgi için bkz. Bilmen, **a.g.e.**, C. II, s. 508; Erbay, "a.g.m.", C. XXXII, s. 283.

¹²¹ İslâm hukukunda nüşûz, "kadının evlilik hukukuna riayet etmemesi, evlilik birliğini sürdürmeyi engelleyecek düzeyde geçimsizlik sergilemesi" anlamına gelir. Bu durumdaki kadına nâsize denir (Hacı Mehmet Günay, "Nüşûz", **DİA**, İstanbul, 2003, C. XXXIII, s. 303).

¹²² **KŞS-3-66/435**.

İslâm hukukuna göre evlilik hayatı içerisinde kocanın karısına karşı olduğu gibi, kadının da kocasına karşı birtakım hak ve sorumlulukları vardır. Söz konusu dava içeriğini ilgilendirdiği kadarıyla kadının kocasına karşı olan görevleri özetlenecek olursa bunlar: Kadının meşru dairede kocasına itaati, onun haklarını koruması, kocanın evinde ikameti, mutat ev işlerini yapıp onu gözetmesi ve kocanın izni olmadan evi terk etmemesidir.¹²³

B. EVLİLİĞİN SONA ERMESİ VE HUKUKÎ SONUÇLARI

1. Talâk

Talâk kelimesi sözlükte “serbest kalmak/serbest bırakmak, bağından kurtulmak/bağını çözmek” anlamına gelmekle beraber fıkıh terimi olarak belli lafızlarla nikâh akdinin bozulmasını ifade eder. Türkçe karşılığı boşama ve boşanmadır.¹²⁴ Talâk kelimesi genel olarak hem kocanın tek taraflı irade beyanıyla yaptığı boşamayı, hem bir bedel karşılığı gerçekleştirilen muhâlea akdini, hem de hâkimin kararıyla meydana gelen kazâi/adlî boşanmayı kapsamaktadır. Esasen boşanmanın kimin iradesiyle, ne zaman ve hangi şartlar altında gerçekleşeceği noktasında aralarında ayrılıklar olmakla birlikte, her üç boşama türü de müşterek hükümlere sahiptir. Bununla birlikte çağdaş İslâm hukukçuları talâk başlığı altında kocanın tek taraflı boşamasını ele almakta, diğer iki boşanma türünü de muhâlea ve tefrik başlıkları altında incelemektedirler.¹²⁵ Araştırma sürecinde konuyla ilgili rastlanan şer‘î mahkeme kayıtları da bu üç başlık altında toplanabilecek mahiyette olduğundan sırasıyla talâk, tefrik ve muhâlea konuları ele alınacaktır.

Talâk ile ilgili 1019/1610 tarihli kayda göre Hıristiyan iken Müslüman olan bir şahıs, hanımına da Müslüman olmayı teklif etmiş, fakat hanımı bu teklifi reddetmiştir. Bunun üzerine Müslüman şahıs hanımını üç talak ile boşamış ve bunu da mahkemeye taşıyarak kayıt altına aldırmıştır. Söz konusu mahkeme kaydının aslı şöyledir:

Oldur ki; Mahmiyye-i Lefkoşa sâkinlerinden Yûsuf bin Mehmed nâm kimesne meclis-i şer‘de zevcesi Meryem bint-i Elyasi nâm zimmîye muvâcehesinde takrîr-i

¹²³ Geniş bilgi için bkz. Şa‘bân, **a.g.e.**, s. 346 vd.; Ferruh, **a.g.e.**, s. 167 vd.; Hallâf, **a.g.e.**, s. 119.

¹²⁴ H. İbrahim Acar, “Talâk”, **DİA**, İstanbul, 2010, C. XXXIX, s. 496.

¹²⁵ Aydın, **a.g.e.**, s. 36; Ayrıca bkz. Şa‘bân, **a.g.e.**, s.458, 473.

*kelâm ve ta'bir-i ani'l-merâm edüp zevcesi mezbûre Meryem kâfire olup dîn-i İslâm'a da'vet eyledükde râziye olmadığı ecilden talâk-ı selâse ile itlâk eyledim ba'de'l-yevm benden boş olsun dedükde mezbûre Meryem Hâtûn mutallaka olmağın vâkı'ü'l-hâl bi't-taleb kayd olundu.*¹²⁶

Kısaca ifade edilecek olursa Hanefî hukukçularına göre talâk hakkı ilke olarak kocaya verilmiştir. Koca evlenirken akid anında veya daha sonra tefvîz-i talâk yoluyla bu konuda karısını da yetkili kılabılır. Böyle bir durum gerçekleşirse kadın da boşama yetkisine sahip olur.¹²⁷ Görüleceği üzere ilgili kayıta boşama koca tarafından gerçekleştirilmiş olup eşine verilmiş herhangi bir tefvîz-i talâk durumu söz konusu değildir. Ayrıca ilgili kayıta boşamanın talâk-ı selâse yani üçlü talâk ile yapılmış olduğu da görülmektedir. Bilindiği üzere boşama, Hanefî mezhebine göre dönüşlü olup olmamasına ve usulüne yani Kur'ân ve Sünnet'e uygunluğu açısından çeşitlere ayrılmaktadır.¹²⁸

Bunlardan ric'î talâk, yeni bir evlilik akdine ve yeniden mehir vermeye gerek olmaksızın kocaya iddet süresi içinde boşadığı eşine dönme imkânı veren boşamaya denir.¹²⁹ Bir ric'î talâktan bahsedebilmek için tarafların fiilen karı koca hayatı yaşamış olmaları ve bu talâkın bir bedel karşılığında veya üçüncü boşama olmaması gerekir. Bunun yanında talâkın sarîh ya da sarîhe yakın belli lafızlarla yapılması gerekmektedir. Sarîhe yakın bazı istisnalar dışında kinayeli lafızların kullanılması Hanefîlere göre talâk bâin kılar.¹³⁰

Bâin talâk ise, evliliği kesin olarak sona erdiren, kocaya yeni bir nikâh ve mehir tespiti olmadıkça boşadığı eşine dönme imkânı vermeyen boşama çeşididir. Bâin talâktan bahsedilebilmesi için boşama, ya nikâhtan sonra fakat zifaktan önce, ya bir bedel karşılığında (muhâlea) ya da kinayeli veya şiddet ve mübalağa ifade eden sözlerle meydana gelmiş olmalıdır. Bunun yanında üçüncü boşama hakkının kullanıldığı boşamalar da bâindir.¹³¹ Bir veya iki bâin boşama ile beynûnet-i sügrâ;

¹²⁶ KŞS-3-137/847.

¹²⁷ Serahsî, **a.g.e.**, C. VI, s. 197; Şa'bân, **a.g.e.**, s. 452; Hallâf, **a.g.e.**, s. 149.

¹²⁸ Ferruh, **a.g.e.**, s. 173-174.

¹²⁹ Serahsî, **a.g.e.**, C. VI, s. 19; Şa'bân, **a.g.e.**, s. 417-418.

¹³⁰ Şa'bân, **a.g.e.**, s. 418-419; Acar, "a.g.m.", C. XXXIX, s. 498. Sarîh ve kinayeli lafızlar hakkında bilgi için bkz. Şa'bân, **a.g.e.**, s. 412 vd.

¹³¹ Şa'bân, **a.g.e.**, s. 416-417; Acar, "a.g.m.", C. XXXIX, s. 499. Geniş bilgi için bkz. Şa'bân, **a.g.e.**, s. 416 vd.

daha önce iki defa boşanmış kadını üçüncü olarak veya bir defada üç talâk ile boşama durumunda ise beynûnet-i kübrâ meydana gelir ve her iki boşama durumuna göre de birtakım hususî hükümler vardır.¹³²

Boşama, Sünnet'e uygun olup olmama açısından sünnî ve bid'î talâk olmak üzere ikiye ayrılır:

Sünnî talâk, kadının hayız görmediği ve son hayzından itibaren cinsel ilişkide bulunmadığı bir dönemde bir boşama hakkı ile gerçekleştirilen boşamadır,¹³³ nitekim Sünnet'e uygun boşama budur. Bid'î talâk ise, yukarıda sayılan sünnî talâk niteliklerini taşımayan boşamadır. Yani kadın, bir temizlik devresindeyken birden fazla boşama hakkı kullanılmışsa ya da hayızlı iken veya temizlik devresinde ama kendisiyle cinsel ilişkide bulunulduktan sonra talâk söz konusu olduysa bid'î talâk meydana gelir.¹³⁴ Hanefî mezhebine göre böyle bir boşamaya başvuran kişi dinen günahkâr olmakla birlikte yaptığı boşama hukuken geçerlidir. Nitekim bir mecliste üç talâkın birden kullanılması da geçerli görülmüştür.¹³⁵

Bu açıklamalardan hareketle denilebilir ki, ilgili mahkeme kaydında koca karısını talâk-ı selâse ile boşadığını ifade etmektedir. Bu durumda kişi üç boşama hakkını kullandığından boşaması bâin, üç boşama hakkını bir defada kullanmış olmasından dolayı da bid'î talâk çeşidine girer.

2. Muhâlea

Hal' veya hulû' köklerinden alınmış olan muhâlea lafzı "nikâh bağına hususî lafızlardan biriyle gidermek, karı-kocalık bağına yok etmek" anlamında kullanılır.¹³⁶ Bir bedel mukabilinde olup olmamak bakımından ikiye ayrılrsa da,¹³⁷ Hanefî mezhebine göre bir bedel karşılığı olması gerekir.¹³⁸

İncelenen mahkeme kayıtları arasında Müslüman-zimmî boşanma kayıtlarının daha önce de belirtildiği gibi toplam sayısı on ikidir ve bunların yedisi (%58)

¹³² Şa'bân, a.g.e., s. 416-417.

¹³³ Serahsî, a.g.e., C. VI, s. 3; Merginânî, a.g.e., C. III, s. 150; Hallâf, a.g.e., s. 143.

¹³⁴ Serahsî, a.g.e., C. VI, s. 3; Merginânî, a.g.e., C. III, s. 152; Hallâf, a.g.e., s. 143.

¹³⁵ Serahsî, a.g.e., C. VI, s. 57; Merginânî, a.g.e., C. III, s. 152; Hallâf, a.g.e., s. 143.

¹³⁶ Merginânî, a.g.e., C. III, s. 280; Bilmen, a.g.e., C. II, s. 268.

¹³⁷ Bilmen, a.g.e., C. II, s. 268. Kimi mezheplere göre muhâlea bedelsiz de yapılabilir. Geniş bilgi için bkz. Bilmen, a.g.e., C. II, s. 279 vd.

¹³⁸ Bilmen, a.g.e., C. II, s. 275.

muhâlea akdini oluşturmaktadır.¹³⁹ Bu akidlerin genelde kocanın üzerine borç olan mehr-i müeccel, iddet nafakası ve iddet süresince gerekli mesken masrafları karşılığında yapıldığı görülmektedir.¹⁴⁰ Buna göre sadece mehr-i müeccel karşılığında hiçbir muhâlea akdi yapılmamıştır. Tarafların üzerinde uzlaştığı belli bir meblağ para ya da mal karşılığında kadının tüm haklarından vazgeçtiği iki dava müstesna,¹⁴¹ onun dışındaki tüm muhâlea akidlerinde mehr-i müeccel, iddet nafakası ve mesken masrafları mutlaka akde konu olmuş ve bunların tamamından koca lehine vazgeçilmiştir. Hatta bazen kadının kocasının evindeki eşyaları¹⁴² ya da kadın hamileyse çocuk doğduktan sonra hidâne hakkı düşünceye kadar çocuğun nafaka masrafları karşılığında muhâlea akdi yapıldığı da olmuştur.¹⁴³

Örnek olarak verilecek 1033/1623 tarihli kayıt, zimmî kadının hak sahibi olduğu mehr-i müeccel, iddet nafakası ve mesken masraflarından vazgeçmesi karşılığında Müslüman kocasıyla boşanmalarına dairdir. Şöyle ki:

Medîne-i Lefkoşa mahallâtından Kızılkule mahallesi sâkinelerinden Maro bint-i Ciryako nâm Nasrâniyye meclis-i şer‘-i hatîr-ı lâzımü't-tevkîrde zevc-i muhâlî ‘i olan işbu bâ‘isü'l-vesîka Mehmed ibn-i Yûsuf mahzarında ikrâr-ı tâm ve takrîr-i kelâm edüp işbu zevcim Mehmed ile beynimizde hüsn-i mu‘âşeretimiz olmamağla zimmetinde mütekarrer ve ma‘kûdün aleyh olan on beş tümen mehr-i mü‘eccelimden geçip nafaka-i iddet-i mefrûza-i ma‘lûmem ve me‘ûnet-i süknâm dahi kendi üzerime olmak üzere mezbûr Mehmed ile muhâle‘a-i sahîha-i şer‘iyye ile muhâle‘a eyleyip ol dahi ber-vech-i muharrer hal‘-ı mezbûru kabûl eyledikten sonra her birimiz âharın zimmetini hukûk-ı zevciyyete ve gayra müte‘allika âmme-i de‘âvî ve mutâlebât [u]

¹³⁹ 18. yüzyıl Bursa sicillerine göre Müslüman ve zimmîler arasında meydana gelen 34 boşanma vakasının 27’si (%79.4) muhâlea usulüyle gerçekleşmiştir (Karataş, a.g.e., s. 57). Aynı şehrin Tanzimat dönemi sicillerinde ise, kayıtlı olan 428 boşanmadan 348’i (%81.3) muhâlea usulüyle meydana gelmiştir (Kurt, a.g.e., s. 57). H. 1084, 1087 tarihli Kayseri sicil defterlerinde de boşanmaların çoğunluğunun muhâlea yoluyla meydana geldiği belirtilmektedir (Nasi Aslan, **Kayseri Şer‘iyye Sicilleri’ndeki Hicri 1084, 1087 Tarihli 81 ve 84 Numaralı Defterler ve İslam Hukuku Açısından Tahlili**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 1995, s. 547). Görüldüğü gibi kadı sicillerinde genellikle muhâlea kayıtları diğer boşanma çeşitlerine nazaran daha çok bulunmaktadır. Bunun başlıca sebebi kocanın muhâlea yapıldığını tescil ettirerek ileride eski karısının mehr ve iddet nafakası ve bazı durumlarda birikmiş evlilik nafakasını talep etmesine mâni olmak istemesidir (Aydın, a.g.e., s. 115).

¹⁴⁰ bkz. KŞS-4-95/227; KŞS-8-47/224; KŞS-10-82/320; KŞS-10-93/383; KŞS-3-48/310; KŞS-13-48/199; KŞS-15-157/554.

¹⁴¹ Belge metinleri için bkz. Ek 2, “Muhâlea”, Belge-3, 4.

¹⁴² bkz. KŞS-10-93/383.

¹⁴³ bkz. KŞS-8-47/224; KŞS-15-157/554.

*muhâsamâtdan ibrâ vü iskât eyledik; min ba'd birbirimizden hukûk-ı zevciyyete ve gayra müte'allik vechen mine'l-vücûhi's-şer'iyye ve sebeben mine'l-esbâbi'l-mer'iyye da'vâ vü nizâ'ımız yokdur dedikde mukirra-ı merkûmenin minvâl-i meşrûh üzere cârî ve sâdır olan ikrârını el-mukarru lehü'l-mezbûr vicâhen tasdîk ve şifâhen tahkîk edicek mâ vaka'a bi't-taleb ketb olundu.*¹⁴⁴

Muhâlea akdinin İslâm hukukundaki yerine bakılacak olursa, bu akdin kocaya vereceği bir bedel karşılığında kadının evlilik bağından kurtulmasını ifade etmiş olduğu görülür.¹⁴⁵ Daha önce de ifade edildiği gibi İslâm hukukunda boşama yetkisi tefvîz-i talâk ile evlilik akdinde ya da sonrasında kadına da verilmemiş ise, esas itibariyle bu yetki kocaya aittir.¹⁴⁶ Bunun yanı sıra kadın istemediği bir evlilikten kurtulmak için iki alternatifte sahiptir, bunlardan birincisi: İleride belirtileceği üzere kadının belirli durumlarda mahkemeye başvurup kazâî boşanma (tefrîk) talebinde bulunması;¹⁴⁷ ikincisi ise kadının kocasıyla belli bir bedel üzerinde anlaşıp muhâlea yoluyla boşanmasıdır.¹⁴⁸ Ayrıca evlilikte mehir olarak verilebilen her şey muhâleada bedel olabilir.¹⁴⁹ Buna göre alım-satımı meşru olan ve ekonomik bir değer taşıyan menkul-gayrimenkul mallar ve bazı menfaatler ile vadeye bağlanmış mehir ve iddet nafakası bedel olabilir.¹⁵⁰

Muhâleada kocanın talâk ehliyetine sahip olması yeterli iken, boşanan kadının, mal varlığını eksiltici bir tasarrufta bulunduğundan tam ehliyetli olması gerekmektedir.¹⁵¹ Bununla birlikte Hanefî mezhebine göre muhâlea boşamasıyla bir bâin talâk gerçekleşmektedir.¹⁵²

3. Tefrik (Kazâî Boşanma)

Sözlükte “iki şeyi birbirinden ayırmak” anlamındaki tefrik, İslâm hukukunda kadının mahkemeye başvurması üzerine hâkim kararıyla evliliğe son verilmesini yani

¹⁴⁴ KŞS-10-82/320.

¹⁴⁵ Merginânî, **a.g.e.**, C. III, s. 280 vd.

¹⁴⁶ Serahsî, **a.g.e.**, C. VI, s. 197; Şa'bân, **a.g.e.**, s. 452; Hallâf, **a.g.e.**, s. 149.

¹⁴⁷ İslâm hukukundaki diğer mezhepler de göz önüne alındığında, kadının maddeten ya da mânen evlilikten zarar gördüğü birçok durumda adli yolla boşanma imkânına sahip olduğunu belirtmekte fayda vardır. Geniş bilgi için bkz. Şa'bân, **a.g.e.**, s. 473 vd.

¹⁴⁸ Serahsî, **a.g.e.**, C. VI, s. 171; Merginânî, **a.g.e.**, C. III, s. 280.

¹⁴⁹ Merginânî, **a.g.e.**, C. III, s. 284.

¹⁵⁰ Bilmen, C. II, s. 275; Şa'bân, **a.g.e.**, s. 465.

¹⁵¹ Şa'bân, **a.g.e.**, s. 470.

¹⁵² Merginânî, **a.g.e.**, 280; Bilmen, C. II, s. 280; Şa'bân, **a.g.e.**, s. 468.

kazâî boşanmayı ifade eder.¹⁵³ İlgili mahkeme kayıtları arasında tefrik davasına dair sadece bir kayıt bulunmaktadır. 1018/1610 tarihli bu kayda göre zimmî kadın kendisiyle geçinemediği zimmî kocasından boşanma talebiyle mahkemeye başvurur; kocasının suçlamaları inkâr etmesi akabinde kadın, Müslüman olmayı talep ettiğini mahkemeye bildirir, daha sonra dava hâkimi kocaya Müslüman olmasını teklif eder, kocanın bu teklifi kabul etmemesi üzerine de boşanmalarına hükmeder. Söz konusu kayıt şöyledir:

*Budur ki; Hasne bint-i Murad nâm mütezevvice Ermeniye mahfil-i şer‘a gelüp zevci olan Merkiri veled-i Külel nâm Ermeni muvâcehesinde bast-ı merâm edüp: "Mezbûr Merkeri bana dâimâ cefâ ve ezâ eder kendiyi istemem" dedikde mezbûr Merkeri münkir olacak merkûme Hasne şeref-i İslâmla müşerreffe olmağa râgibe olmağa îmân arz olunup zulmet-i dalâletden halâs olmağla Ayşe ismiyle tesmiye olundukdan sonra mezbûr Merkeri'ye îmân arz olundukda kabûl etmemek ile mezbûre Ayşe'nin tefrîkine hükm birle kayd olundu.*¹⁵⁴

İslâm hukukuna göre kadın bazı gerekçelere istinaden mahkemeye müracaat ederek boşanmayı gerçekleştirebilmektedir. Bu şekilde hâkim kararıyla meydana gelen boşanmalar tefrik yani adli/kazâî boşanma olarak adlandırılır. Adli boşanma imkânı Hanefî mezhebi içerisinde oldukça sınırlıdır. Diğer mezheplere göre kadın, kocasının belirli hastalıklara yakalanmış olması, evinin ihtiyaçlarını karşılamaması, gâib ya da hapis olması, şiddetli geçimsizlik hali gibi gerekçelerden herhangi biri ile mahkemeye başvurarak boşanma talep etme hakkına sahiptir.¹⁵⁵ Ancak İslâm hukukundaki bu genişlik Osmanlı hukuk uygulamasına yansımamıştır. Nitekim 16. yüzyılın ortalarından itibaren Osmanlı şer‘î mahkemelerinde Hanefî mezhebinin dışındaki bir mezhep görüşüyle hüküm vermek yasaktır.¹⁵⁶ Hanefî mezhebine göre kadın, yalnız bir sebepten dolayı boşanma talebinde bulunabilir; o da kocada bulunan ve evliliğin fiilen devamına mâni cinsî rahatsızlıktır. Hanefî hukukçularından

¹⁵³ H. İbrahim Acar, "Tefrik", **DİA**, İstanbul, 2011, C. XL, s. 277.

¹⁵⁴ **KŞS-3-25/159**.

¹⁵⁵ Şa‘bân, **a.g.e.**, s. 473 vd.; Acar, "a.g.m.", C. XL, s. 277-278.

¹⁵⁶ M. Âkif Aydın bu yasaklamanın Ebüssuûd Efendi'nin öncesinde de var olabileceği ihtimalini belirtmekle beraber onun döneminde ve sonrasında kesin olarak var olduğunu ifade etmektedir (Aydın, **a.g.e.**, s. 117). Bu döneme dair bir kadı beratı örneği şöyledir: "Eimme-i Hanefîyyeden muhtelefun fiâ olan mesâili kemâ yenbeğî tettebbu edüp esahh-ı akvâli bulup anımla amel eyleye..." (Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s. 86, 113). Ayrıca, "Mesele: Esahh-ı akvâl ile amel eyliyesun deyu beratında mukayyed olan kâdı kavli-i zaif ile amel eylese hükmü nâfiz olur mu? el-Cevâb: Gayet zaif olunca olmaz." (Düzenli, **a.g.e.**, s. 370).

Muhammed eş-Şeybânî buna akıl hastalığı, cüzzam, baras (alaca hastalığı) gibi hastalıkları da eklemektedir. Fakat bu görüş fetva ve kazâda 1916 yılına kadar uygulanmamış, sadece kocada bulunan cinsî rahatsızlıkları boşanma sebebi kabul eden Ebû Hanife ve Ebû Yûsuf'un görüşü uygulanmıştır.¹⁵⁷ Bunların dışında kocanın karısıyla cinsel ilişkide bulunmamaya yemin etmesi, ona zina isnat edip bunu dört şahitle ispat edememesi ve bir organını aralarında ebedî evlenme engeli olan bir kadının mahrem bir organına benzeterek onu kendisine haram kılması özel hükümlere bağlanmıştır ve bu durumlarda hâkimin eşlerin arasını ayırması söz konusu olabilmektedir.¹⁵⁸

Yukarıda zikredilen boşanma davasının İslâm hukukundaki yerine bakılacak olursa, Hanefîlere göre eğer gayri müslim eşlerden kadın İslâm'ı kabul edip kocası gayri müslim olarak kalırsa, öncelikle kocaya Müslüman olması teklif edilir.¹⁵⁹ Koca teklife olumlu cevap verir ve İslâm'a girerse, eski nikâhları üzere aile hayatına devam ederler; fakat İslâm'ı benimsemeyecek olursa hâkim aralarını ayırır. Hanefîlere göre bu ayırma bir bâin talâk sayılır.¹⁶⁰

Görüldüğü üzere dava kaydında takip edilen usul ve uygulanan hüküm, aynen teoride var olduğu şekilde gerçekleşmiştir. Bununla beraber ilgili mahkeme kaydında da zimmî kadının ileri sürdüğü şiddetli geçimsizlik halinin mahkemece geçerli bir boşanma sebebi olarak kabul edilmemesinden dolayı kadının Müslüman olmayı seçmesi, bunun boşanmayı sağlamaya dönük bir davranış olduğu izlenimi oluşturmaktadır. Nitekim İslâm hukukuna göre Müslüman bir kadının gayri müslimle evlenmesi ve evli kalması hukuken mümkün değildir.¹⁶¹ Böylece söz konusu davada zimmî kocanın Müslüman olma teklifini geri çevirmesiyle din farkı oluşmuş ve hâkim de boşanmalarına hükmetmiştir. Zimmî kadının böyle bir yola başvurmasında da muhtemelen adlî boşanma gerekçelerinin sınırlılığı etkili olmuştur.

---

¹⁵⁷ Aydın, **a.g.e.**, s. 116.

¹⁵⁸ Acar, "a.g.m.", C. XL, s. 277-278.

¹⁵⁹ Böyle bir teklifin yapıldığı bir başka mahkeme kaydı daha vardır. Ancak burada hâkimin tefrike hükmettiğine dair bir bilgi bulunmamaktadır: "*Oldur ki; Musa Beşe meclis-i şer' de Karçıra veled-i Filipo nâm zimmîye meclis-i şer' de zevcesi Çako müslime oldukda sana İslâm arz olundu mu deyü su'âl etdikde mezbûr Karçıra bana zamân-ı merkûmda İslâm arz olunup ben dahi ibâ etdim dediği kayd olundu.*" (KŞS-3-10/72).

¹⁶⁰ Merginânî, **a.g.e.**, C. III, s. 128; Meydânî, **a.g.e.**, C. II, s. 25.

¹⁶¹ Serahsî, **a.g.e.**, C. V, s. 45; Kâsânî, **a.g.e.**, C. III, s. 465; Şa'bân, **a.g.e.**, s. 178.

Bu araştırmada incelenen mahkeme kayıtlarına göre Kıbrıs'ta Müslümanlar ve zimmîler arasında neredeyse hiç adli boşanma davası meydana gelmemiştir. Her ne kadar Osmanlı'da muhâlea akidlerinin ileride ortaya çıkabilecek muhtemel ihtilafların önünü alma arzusuyla talâktan daha titiz biçimde mahkemeye taşınıp defterlere kaydettirilmiş olduğu biliniyor olsa da;¹⁶² tüm talâk kayıtları ve boşanma davaları içerisinde muhâlea türü boşanmanın oldukça yüksek oranda olması, kadınların adli boşanma gerekçeleri noktasındaki sınırlılığı aşmak için bu yola çokça başvurduklarını göstermektedir.

İslâm'ın kadına mal bir hak ve güvence olarak bahşetmiş olduğu mehir, iddet nafakası ve mesken masrafları gibi imkânların çoğu zaman tamamından vazgeçilmiş olması, boşanma mevzuunda kadınlar aleyhine bir durumun oluştuğu izlenimi vermektedir. Nitekim ilgili dönemde Osmanlı hukuk pratiğinin temel kaynaklarından olan Hidâye, muhleaya yol açan geçimsizlik kadın tarafından ise erkeğin verdiği mehirden fazlasını alması mekruh, erkek tarafından ise kadından herhangi bir fidiye alması tahrimen mekruhtur demektedir.¹⁶³ Bununla birlikte söz konusu hususlara riayet edilmeden gerçekleştirilen bir muhâlea, dinen hoş karşılanmamış olsa da erkek her hlkrda boşamaya yetkili olduğundan boşamanın hükmen geçerli olduğu ifade edilmektedir.¹⁶⁴ Bu noktada şu da belirtilmelidir ki, söz konusu mahkeme kayıtlarının yapısı gereği boşanmaya sebep olan geçimsizliğin tam olarak neden ve kimden kaynaklandığını, kimin haklı kimin haksız olduğunu tespit etmek de oldukça güçtür. Ancak her hlkrda erkeğin vermiş olduğu mehirden fazlasını muhâlea bedeli olarak talep etmesi, dinen hoş karşılanan bir durum değildir. Bunun yanı sıra Kıbrıs şer'iyeye sicillerinin büyük bir kısmının bugün mevcut olmadığı ve boşanmaya dair her hukukî olayın mahkemeye yansımaları ya da kayıt altına aldırılması gibi bir zorunluluğun da bulunmadığı göz önünde tutularak, kesin bir yargıya ulaşma hususunda dikkatli davranmak uygun olacaktır.

Yukarıda sözü edilen durumun aksine Kıbrıs'ta gerek Müslüman gerekse zimmî kadınların sorunlarını gidermek ve haklarını aramak için bizzat ya da vekilleri

¹⁶² Aydın, **a.g.e.**, s. 115.

¹⁶³ Merginânî, **a.g.e.**, C. III, s. 281. Ayrıca bkz. Serahsî, **a.g.e.**, C. VI, s. 183. Muhammed eş-Şeybânî'nin bu görüşe katılmadığı ve ona göre tarafların anlaşması durumunda geçimsizlik kimden kaynaklanırsa kaynaklansın erkeğin verdiği mehirden fazlasını alabileceği belirtilmektedir (Serahsî, **a.g.e.**, C. VI, s. 183; Merginânî, **a.g.e.**, C. III, s. 281).

¹⁶⁴ Serahsî, **a.g.e.**, C. VI, s. 183; Merginânî, **a.g.e.**, C. III, s. 281.

aracılığıyla rahatlıkla şer'î mahkemeye başvurdukları¹⁶⁵ ve hâkimin de onlara şer'î hukuk gereğince hakkaniyete uygun muamele ettiği görülebilmektedir.¹⁶⁶ Nitekim Osmanlı Kıbrısı üzerine değerli çalışmaları olan Batılı araştırmacı Jennings de benzer tespitlerde bulunmaktadır. Jennings, adada şer'î mahkemenin varlığıyla beraber Müslüman olsun ya da olmasın Kıbrıs'taki tüm kadınların daha önce hiç sahip olmadıkları düzeyde hukukî bir güvenceye kavuştuklarını, şer'î mahkemece Müslüman-gayri müslim ayrımı yapılmaksızın haklarının korunduğunu, bundan dolayı Müslüman ve zimmî kadınların oldukça rahat bir şekilde mahkemeye başvurup haklarını savunduklarını ifade etmektedir.¹⁶⁷ Osmanlı Kıbrısı'ndaki zimmîler üzerine önemli araştırmalarda bulunmuş olan Kemal Çiçek de benzer değerlendirmelerde bulunmakta, hatta hâkim için "the protector of women" (kadınların koruyucusu) ifadesini kullanmaktadır.¹⁶⁸ Bu olumlu tespitlerin yanı sıra muhâlea uygulamalarında kadınlar açısından olumsuz bir durum da gözlemlenmiştir. Bu durumun İslâm hukukundaki genişliğe rağmen bir dönemden sonraki Osmanlı hukuk pratiğinin belli bir mezhebe bağlı olmasından kaynaklandığı kuvvetle muhtemeldir.

4. İddet

İddet kelimesi sözlükte "saymak, sayılan şeyin miktarı, adet" anlamına gelmekle beraber İslâm hukukunda, evliliğin herhangi bir sebeple sona ermesi

---

¹⁶⁵ Örnek olarak eski kocası tarafından rahatsız edilen zimmî kadının mahkemeye müracaatı ile ilgili 1111/1699 tarihli şu kayıt zikredilebilir: "*Girinye kazâsına tâbi ' Siskilip nâm karye sâkinelerinden işbu bâ'isetü's-sifr Milo bint-i Hristofî nâm nasrâniyye meclis-i şer'-i hatîr-i lâzümü't-tevkîrde zevc-i mutallık olan Hüseyin bin Abdullah nâm kimesne mahzarında üzerine da'vâ ve takrîr-i kelâm idüp mezbûr Hüseyin bundan akdem zevcim olup târîh-i kitâbdan iki sene mukaddem huzûr-ı şer'-i enverde beni tatlık eylemiş iken bana ta'arruzdan hâlî değıldir su'âl olunup men' u def' olunması matlûbumdur dedikde gıbbe's-su'âl mezbûr Hüseyin cevâbında fi'l-hakîka merkûme Milo'yu tatlık eylediğim mukarrer lâkin yine bana gelmeğe va'de etmekle ben dahi ta'arruz eyledim deyü tatlık eylediğini ikrâr edicek bî-vech mu'ârazadan men' olunup mâ hüve'l-vâki' bi't-taleb ketb olundu.*" (KŞS-6-112/326). Benzer bir dava kaydı için bkz. KŞS-10-21/58.

¹⁶⁶ Osmanlı Kıbrısı'ndaki zimmîler üzerine çalışmış olan iki değerli araştırmacı da bu konuda hemfikirdirler (Çiçek, a.g.e., p. 120-121; Jennings, **Christians and Muslims in the Ottoman Cyprus and the Mediterranean World, 1571-1640**, p. 16).

¹⁶⁷ Jennings, a.g.e., p. 16.

¹⁶⁸ Çiçek, a.g.e., p. 120-121. 17. yüzyıl Osmanlı'sında kadınların sahip olduğu hak ve özgürlüklere dair benzer tespitler için bkz. Çiğdem, a.g.e., p. 20; Ronald C. Jennings, "Women in Early 17th Century Ottoman Judicial Records – The Sharia Court of Anatolian Kayseri", **Studies on Ottoman Social History in the Sixteenth and Seventeenth Centuries: Women, Zimmis and Sharia Courts in Kayseri, Cyprus and Trabzon**, p. 196-199; Haim Gerber, "Position of Women in Ottoman Bursa, 1600-1700", **International Journal of Middle East Studies (IJMES)**, Vol. 12, USA, 1980, p. 232-241.

durumunda kadının yeni bir evlilik yapabilmek için beklemek zorunda olduğu süreyi ifade eder.¹⁶⁹ Müslüman-zimmî davalarına dair ele aldığımız mahkeme sicilleri arasında yukarıda tanımı verilen iddet hususuyla ilgili doğrudan bir kayıt bulunmamaktadır. Ancak daha önce de temas edildiği gibi boşanma davalarının birçoğunda iddet süresince kocanın mükellef olduğu iddet nafakası ve mesken masrafları söz konusu olduğu için, buralardan iddet süresinin beklendiği sonucuna ulaşılmaktadır. Bu konuda örnek olarak 1036/1627 tarihli şu mahkeme kaydı zikredilebilir:

... Zevcim mezbûr Hasan ile beynimizde hüsn-i mu'âşeretimiz olmamağla zimmetinde mütekarrer ve ma'kûdün-aleyh olan yigirmi yedi buçuk guruş mehr-i mü'eccelimden geçüp **nafaka-i iddet-i ma'lûmem** ve me'ûnet-i süknâm dahi kendi üzerime olmak üzere zevcim mezbûr Hasan ile muhâle'a-i sahîha-i şer'iyye ile muhâle'a olduğumda ol dahi hal'-ı mezbûru kabûl eyledikten sonra...¹⁷⁰

Bilindiği gibi İslâm hukukuna göre iddet, evliliğin herhangi bir şekilde sona ermesinden sonra yani ölüm, boşanma veya nikâh akdinin feshi gibi durumlarda kadının yeni bir evlilik yapabilmek için beklemek zorunda olduğu süreyi ifade eder. Bunun için de iddet evliliğin sona ermesinin belli başlı sonuçları arasında yer alır.

İddetle ilgili fikhî hükümler, ona sebebiyet veren olaya göre ölüm iddeti ve boşanma veya fesih iddeti şeklinde ikiye ayrılarak incelenebilir.¹⁷¹ Yukarıda verilen mahkeme belgesi ve iddet nafakasıyla ilgili karşılaşmış olduğumuz diğer kayıtlar boşanma ve fesih iddetine dairdir.¹⁷²

¹⁶⁹ H. İbrahim Acar, "İddet", **DİA**, İstanbul, 2000, C. XXI, s. 466.

¹⁷⁰ **KŞS-13-62/199**. Belgenin tamamı: "Cezîre-i Kıbrıs'da Tuzla kazâsına tâbi' Celyeh nâm karye sâkinelerinden Fatıma bint-i Hasan nâm hâtûnun zâtı ba'de't-ta'rîfi's-şer'î meclis-i şer'-i hatîr-i lâzümü't-tevkîrde yine cezîre-i merkûma tâbi' Mesarya kazâsına tâbi' Prasyo nâm karye sâkinlerinden zevc-i dâhilûn bihâsı olan işbu râfi'u'l-vesika Hasan bin Hüseyin nâm kimesne mahzarında ikrâr-ı tâm ve takrîr-i kelâm idüp zevcim mezbûr Hasan ile beynimizde hüsn-i mu'âşeretimiz olmamağla zimmetinde mütekarrer ve ma'kûdün aleyh olan yigirmi yedi buçuk guruş mehr-i mü'eccelimden geçüp **nafaka-i iddet-i ma'lûmem** ve me'ûnet-i süknâm dahi kendi üzerime olmak üzere zevcim mezbûr Hasan ile muhâle'a-i sahîha-i şer'iyye ile muhâle'a olduğumda ol dahi hal'-ı mezbûru kabûl eyledikten sonra adedi ve ismi beynimizde ma'lûm olup kendime mahsûs olan eşyâmı dahi meclis-i şer'de bana teslim ben dahi yedinden ahz u kabz ve hukûk-ı zevciyyete ve gayra müte'allıka âmm-e de'âvî ve kâffe-i mutâlebât ve eymân-ı muhâsamâtdan bir birimizin zimmetini ibrâ-i âmm-ı kâtı'u'n-nizâ'la ibrâ eyledik dedikde gibbe't-tasdîki's-şer'î mâ hüve'l-vâki' bi't-taleb ketb olundu."

¹⁷¹ Hallâf, **a.g.e.**, s. 168.

¹⁷² bkz. **KŞS-3-48/310**; **KŞS-4-95/227**; **KŞS-8-47/224**; **KŞS-10-82/320**; **KŞS-10-93/383**; **KŞS-13-48/199**; **KŞS-15-157/554**.

Boşanmış veya nikâhtaki bir eksiklik sebebiyle nikâhı feshedilmiş kadınların beklmeleri gereken iddet, hamile olup olmamalarına ve bazı fizyolojik özelliklerine göre farklılık arz etmektedir. Hamile olanların iddeti doğumla sona erer; Hamile olmayıp hayız gören kadınlar, Hanefiler'e göre üç hayız süresince iddet beklerler. Yaşlılığı dolayısıyla hayızdan kesilmiş veya yaşının küçüklüğü sebebiyle hayız görmeyen kadınların iddeti ise talâk, fesih veya tefrik tarihinden itibaren üç kamerî aydır. Evliliğin muhâlea gibi usullerle veya kazâi/adlî boşanmayla sona ermesi durumunda da boşanma iddeti beklenilir.¹⁷³ Ele alınan davalarda da görüldüğü gibi Müslümanlarla evli gayri müslim kadınlar iddet konusunda tıpkı Müslümanlar gibi iddet beklerler ve bu konuda onlarla aynı hükümlere tâbidirler.¹⁷⁴ Kaynaklarda bu hususların dışında yine iddetle alakalı birtakım detaylı mevzular olsa da mevcut kayıtların alakadar olduğu teorik hususlar bunlardan ibarettir.¹⁷⁵ Ayrıca kadınların hak sahibi oldukları iddet nafakası mevzuu "nafaka" bölümünde ele alındığı için burada ayrıca tekrar edilmeyecektir.

5. Hidâne

Hidâne ya da hadâne sözlükte, "bir şeyi yanına almak, çocuğu kucağına almak ve beslemek" manasına gelir. İslâm hukukunda ise küçüğün ve bu hükümde olan kimselerin gerektiği şekilde büyütülüp yetiştirilmesi, korunup gözetilmesi ve eğitilmesi amacıyla kanun koyucunun belli şahıslara tanıdığı hak, yetki ve sorumluluğu ifade eder. Bu hak ve sorumluluğu üstlenen kimseye hâdın/hâdine denir.¹⁷⁶

İncelenen Kıbrıs şer'î mahkeme kayıtları arasında iddet konusunda olduğu gibi doğrudan hidâneye dair bir kayda rastlanmamıştır. Ancak muhâlea akdi ile ilgili kayıtların birinde zimmî kadının "*hakk-ı hidâne sâkıt oluncaya kadar*" ifadesini kullanmasından, Kıbrıs'taki Müslümanlar ve zimmîler arasında da hidânenin vuku bulmuş olduğu müşahede edilmektedir. 1155/1742 tarihli ilgili mahkeme kaydı şöyledir:

¹⁷³ Şa'bân, a.g.e., s. 527-529; Hallâf, a.g.e., 169 vd.; Acar, "a.g.m.", C. XXI, s. 468.

¹⁷⁴ Zeydan, a.g.e., s. 465.

¹⁷⁵ Geniş bilgi için bkz. Şa'bân, a.g.e., s. 521-548.

¹⁷⁶ Ali Bardakoğlu, "Hidâne", DİA, İstanbul, 1998, C. XVII, s. 467.

*İbrahim Paşa mahallesi mütemekkinelerinden Robina bint-i Luizu nâm nasrâniyye meclis-i şer‘de işbu zevci el-Hâc Ali bin Musa mahzarında takrîr-i kelâm idüp beynimizde adem-i hüsn-i mu‘âşeretimizden nâşî zimmetinde mütekarrer ve ma‘kûdün aleyh mehr-i mü‘eccel-i mev‘ûdum ve mezbûrun firâşından hamlim olmağla vaz‘-ı haml edince nafaka-i iddet-i ma‘lûmem ve me‘ûnet-i süknâm üzerlerine haml-i mezbûr zuhûr idüp **hakk-ı hidâne sâkit oluncaya kadar** nafakası dahi kendi üzerime olmak üzre mezbûr ile hal‘ olduğumda ol dahi hal‘-ı mezbûru ba‘de’l-kabûl ahadühümâ âharın zimmetini ibrâ vü iskât eyledik dedikde mâ vaka‘a bi’t-taleb ketb olundu.¹⁷⁷*

Hidânenin kime ait bir hak olduğu veya çocuğu gözetip yetiştirecek kimse için bir hak mı yoksa sorumluluk mu teşkil ettiği İslâm hukukçuları tarafından tartışılıyor olsa da, Hanefî mezhebinde tercih edilen görüş, hidânenin hem çocuk hem de hâdın/hâdine için bir hak teşkil ettiği yönündedir. Bunun sonucu olarak hâdın/hâdine bu sorumluluğu almaktan kaçındığı takdirde bazı şartlarla buna zorlanabilecektir.¹⁷⁸

Hanefî hukukçularına göre evliliğin sona ermesi durumunda hidâne hakkı öncelikle anneye aittir. Eğer anne mevcut değilse veya bir sebeple bu sorumluluğu üstlenemiyorsa hidâne görevi sırasıyla anneanneye, babaanneye ve çocuğun kız kardeşlerine geçer.¹⁷⁹

Hidâne sorumluluğu kendisine verilen kişinin akıllı, ergin, çocuğa bakmaya muktedir ve çocuğun sıhhat ve ahlakını korumada güvenilir kimse olması gerekir. Hidâne ehliyeti için aranan bu ortak özelliklerin yanında hidâneyi üstlenecek kişinin kadın ve erkek oluşuna göre birtakım şartlar vardır. Hidâne görevini üstlenecek kişi erkekse Müslüman olması veya bakımı üstlenilecek çocukla dinlerinin bir olması şarttır. Bunun yanı sıra bakacağı çocuk kız ise ona mahrem olması da gerekmektedir. Şayet hidâneyi üstlenecek kişi kadınsa çocuğa mahrem olmayan biriyle evli olmaması gerekir. Kadının Müslüman olması ise aranan şartlar arasında değildir.¹⁸⁰

¹⁷⁷ KŞS-15-157/554.

¹⁷⁸ Geniş bilgi için bkz. Bardakoğlu, “a.g.m.”, C. XVII, s. 467 vd.

¹⁷⁹ Serahsî, a.g.e., C. V, s. 207, 210; Şa‘bân, a.g.e., s. 617.

¹⁸⁰ Serahsî, a.g.e., C. V, s. 210 vd.; Merginânî, a.g.e., C. III, s. 366 vd.; Şa‘bân, a.g.e., s. 620 vd.

Bu sebeple ilgili kayıтта söz konusu olduğu gibi ehl-i kitap bir kadınla evli bulunan Müslüman erkekten olan çocukların hidâne hakkını anneleri üstlenebilir.¹⁸¹

Hidâne süresi genel olarak erkek çocukta yedi-dokuz; kız çocukta dokuz-on bir yaşlar, hidâne süresinin sonu olarak belirlenmiştir.¹⁸² Bu yaşlardan sonra çocuğun sorumluluğu babaya geçer. Sözüünü ettiğimiz ilgili kayıttaki gibi şayet Müslüman bir çocuğun üzerine hâdine olan bir kadın durumu söz konusu ise, hidâne süresi küçüğün davranışlarının bilincine varma ve din eğitimi dönemiyle (genelde yedi yaş olarak kabul edilir) sınırlı tutulmuştur.¹⁸³

İslâm hukukunda iddet bekleyen kadının hak sahibi olduğu iddet nafakasına çocuğun hidâne masraflarının da dâhil olduğu ve iddet süreci bittikten sonra -dinleri ayrı da olsa- çocuğun nafakasını babasının karşılamak zorunda olduğu görülür.¹⁸⁴ Ancak yukarıdaki söz konusu mahkeme kaydında kocanın karşılaması gereken bu nafaka masraflarını kadın muhâlea bedeli olarak kendi üzerine almıştır.

Çocuğun kendi malı varsa nafaka denen zarurî giderleri dışında kalan masrafları ve diğer ihtiyaçları bununla giderilir; şayet yoksa bu masrafları karşılama görevi babaya aittir. Baba yoksa ya da fakirse nafaka sırası gelen diğer akrabalar bu masrafları karşılamakla yükümlü olur.¹⁸⁵

III. MİRAS HUKUKU

Ana konuyla ilgili alt başlıklara ve ayrıntılı bilgilere geçmeden önce tanım ve konu hakkındaki mahkeme verileri üzerinde genel değerlendirme yapmamız uygun olacaktır.

Mîrâs kelimesi sözlükte “kök, temel; birinin diğerinden devraldığı eski durum, bakiye” anlamlarındaki irs (virâse) kökünden türemekle beraber, çok defa irs ile eş anlamlı olmak üzere “bir şeyin bir kişi veya topluluktan diğerine geçmesi, başkasından kalan, tevarüs edilen şey” manalarında kullanılır. İslâm hukukunda da

¹⁸¹ KSS-15-157/554.

¹⁸² Bardakoğlu, “a.g.m.”, C. XVII, s. 470-471.

¹⁸³ Serahsî, a.g.e., C. V, s. 210; Şa‘bân, a.g.e., s. 642-643, 624.

¹⁸⁴ Serahsî, a.g.e., C. V, s. 208; Merginânî, a.g.e., C. III, s. 398; Şa‘bân, a.g.e., s. 642-643, 624.

¹⁸⁵ Merginânî, a.g.e., C. III, s. 398 vd.; Bilmen, a.g.e., C. II, s. 441; Şa‘bân, a.g.e., s. 632; Ahmet Yaman, **İslâm Aile Hukuku**, 3. Baskı, Yediveren Yay., Konya, 2002, s. 94-95.

irs ve miras, ölen bir kimsenin (mûris) mal varlığının âkîbetini düzenleyen kuralların bütününe ifade eder.¹⁸⁶

8289 adet şer'î mahkeme kaydı içerisinde miras hukukuna dair kayıt sayısı 1277'dir. Bu da oran olarak %15'e tekabül etmektedir.¹⁸⁷ Miras hukukuna dair 1277 adet kaydın taraflar açısından Müslüman-Müslüman, zimmî-zimmî ve Müslüman-zimmî gruplarına dağılımı ise şöyledir:

Taraflarını Müslümanların oluşturduğu miras hukukuna dair kayıt sayısı 986'dır. Bu rakam miras hukukuna dair kayıtların %77'sinin Müslümanlar arasında meydana geldiğini göstermektedir. Taraflarını zimmîlerin oluşturduğu kayıt sayısı ise 269'dur. Bu da oran olarak %21'e tekabül etmektedir. Taraflarını Müslümanların ve zimmîlerin oluşturduğu belge sayısı 22'dir ve bu, oran olarak %2'ye denk gelmektedir.¹⁸⁸

Ayrıca taraflarını sadece Müslümanların oluşturduğu toplam mahkeme kaydının 5141 adet olduğu görülür ve bu kayıtların 986'sı miras hukukuna aittir. Bu da oran olarak %19'a denk gelmektedir.¹⁸⁹ Taraflarını sadece zimmîlerin oluşturduğu şer'î mahkeme kaydı ise 2169 olup bunun 269 adedi miras hukukuna dairdir; oran olarak bu da %12'ye tekabül etmektedir.¹⁹⁰ Araştırma konumuza temel olan Müslüman-zimmî kayıtları açısından miras hukukuna dair mahkeme kaydının pek fazla olmadığı görülmektedir. Nitekim taraflarını Müslümanların ve zimmîlerin oluşturduğu 979 adet mahkeme kaydının sadece 22'si miras hukukuna dairdir ve bu da oran olarak %2'yi teşkil etmektedir.¹⁹¹

İfade edildiği gibi miras hukukuna dair Müslüman-zimmî mahkeme kayıtları oldukça sınırlı olmakla birlikte terekeyle alakalı birçok farklı dava da vuku bulmuştur; ancak bunlar daha çok malın mülkiyeti,¹⁹² zabt edilmesi¹⁹³ ya da vesâyete

---

¹⁸⁶ Hamza Aktan, "Miras", **DİA**, İstanbul, 2005, C. XXX, s. 143.

¹⁸⁷ bkz. Ek 1, Tablo-3, Grafik-3.

¹⁸⁸ bkz. Ek 1, Tablo-6, Grafik-6.

¹⁸⁹ bkz. Ek 1, Tablo-9, Grafik-9.

¹⁹⁰ bkz. Ek 1, Tablo-10, Grafik-10.

¹⁹¹ bkz. Ek 1, Tablo-8, Grafik-8.

¹⁹² **KŞS-4-154/364; KŞS-15-154/544.**

¹⁹³ **KŞS-4-248/579; KŞS-4-145/342; KŞS-4-143/339; KŞS-10-44/152; KŞS-16-171/272.**

konu olması¹⁹⁴ gibi hukukun muhtelif alanlarıyla ilgilidir. Dolayısıyla bu gibi dava kayıtlarına ilgili oldukları hukukî başlıklar altında temas edilecektir.

İncelenen sicillerde yer alan miras hukukuna dair dava sayısının sınırlı olmasının temel sebebi din farklılığıdır. Nitekim İslâm hukukuna göre gayri müslimlerin Müslümanlara mirasçı olamayacağına görüş birliği olduğu gibi, içlerinde Hanefîlerin de bulunduğu cumhura göre Müslümanlar da gayri müslimlere mirasçı olamaz.¹⁹⁵ Bu durumun aksine bir uygulamaya kayıtlar arasında şahit olunmamıştır. Böylece Müslümanlar ve gayri müslimler arasındaki mirasçılık açısından söz konusu döneme ait mahkeme kayıtları, Osmanlı Kıbrısı'nda İslâm miras hukukuna riayet edildiğinin bir göstergesi olmaktadır.

Bu girişten sonra mahkeme kayıtlarında yer alan miras hukukuna dair bazı Müslüman-zimmî davaları, ilgili başlıklar altında ele alınarak İslâm hukuku açısından tahlil edilecektir.

A. VÂRİS

İslâm miras hukukuna göre ölen kişiye “mûris/mûverris” ve bu kişinin bıraktığı maldan hissesi (payı) olana da “vâris” (mirasçı) denir.¹⁹⁶ Daha önce ifade edildiği gibi İslâm hukukuna göre Müslümanlar ile gayri müslimler arasında mirasın söz konusu olması mümkün değildir.¹⁹⁷ Nitekim incelenen kayıtlarda aksi bir duruma rastlanmamıştır. Bununla beraber din farkı hususunda Hanefî hukukçuların belirlemiş olduğu bazı şartlar vardır. Buna göre bahis mevzuu olan din farkı, ölümün meydana geldiği an itibarıyla dikkate alınır. Ölüm sonrası meydana gelecek bir farklılığın mirasçılığa herhangi bir etkisi yoktur.¹⁹⁸ Yani kişinin mirasçı olup olmayacağını belirleyecek olan, ölümün gerçekleştiği andaki dinî durumudur. Mahkeme kayıtlarına

---

¹⁹⁴ KŞS-4-87/349.

¹⁹⁵ Zeydan, **a.g.e.**, s. 535-536; Muhammed Mustafa Şelebî, **Ahkâmü'l-Mevâris Beyne'l-Fıkh ve'l-Kânûn**, Dârü'n-Nehdati'l-Arabiyye, Beyrut, 1978, s. 88; Zekiyyüddin Şa'bân – Ahmed Gundur, **Ahkâmü'l-Vasiyye ve'l-Mîrâs ve'l-Vakf fi Şerâti'l-İslâmiyye**, Mektebetü'l-Felâh, Kuveyt, 1989, s. 256-257.

¹⁹⁶ Bilmen, **a.g.e.**, C. V, s. 209; Erdoğan, **a.g.e.**, s. 304.

¹⁹⁷ Zeydan, **a.g.e.**, s. 535-536; Şelebî, **a.g.e.**, s. 88; Şa'bân – Gundur, **a.g.e.**, s. 256-257.

¹⁹⁸ Bilmen, **a.g.e.**, C. V, s. 224; Zeydan, **a.g.e.**, s. 537; Şelebî, **a.g.e.**, s. 90; Ayrıca bkz. Ali Himmet Berki, **İslâm Hukukunda Ferâiz ve İntikal**, sđl. İrfan Yücel, D.İ.B. Yay., Ankara, 1986, s. 3; Hamza Aktan, **Mukayeseli İslâm Miras Hukuku**, Işık Akademi Yay., İstanbul, 2008, s. 51.

yansıdığı kadarıyla bu hükmün de aynen tatbik edildiği söylenebilir.¹⁹⁹ Her ne kadar Çiçek, *Zimmis of Cyprus in the Sharia Court* adlı çalışmasında, sonradan ihtida eden bir şahsın zimmî babasından kendi hissesine düşen miras payını aldığını gösteren bir mahkeme kaydına yönelik, kadının İslâm hukukunu uygulamadığı yönünde bir değerlendirmesi olsa da, bu mevzuda hata etmiş olduğu anlaşılmaktadır.²⁰⁰

Yukarıda zikredilen durumla ilgili mahkeme kayıtlarından biri örnek olarak zikredilecektir. 1143/1730 tarihli belgede sonradan ihtida eden bir şahıs, zimmî babasından kendisine kalan mirası vasîsi olan annesinden almaktadır. Söz konusu mahkeme kaydının aslı şöyledir:

Medîne-i Lefkoşa mahallâtından Debbâğhâne mahallesi mütemekkinlerinden iken bundan akdem hâlik olan Odik veled-i Mardiros nâm Ermeni'nin sulbî sağır oğlu ve sinn ve cüssesinin bülûğa tahammülü olup rüşd ve bülûğunu iddi'â idüp şeref-i İslâm'la müşerref olan Yûsuf nâm şâbb-ı emred meclis-i şer'de yine mahalle-i merkûmede mütemekkinine ve kibel-i şer'den mansûb vasîsi anası işbu râfi'atü's-sifr Aristoni bint-i Luizu nâm nasrâniyye tarafından husûs-ı âti'l-beyânı vekil olup el-Hâc Hasan ve Kürkçü Ali nâm kimesneler şehâdetleriyle vekâleti sâbite olan zevci Dodak veled-i Artin nâm Ermeni muvâcehesinde ikrâr idüp babam mesfûr Odik mürd oldukda ben sağır olmam ile anam mesfûre Aristoni vasîm olup babamdan intikâl eden emvâl ve erzâkımı ber-mûceb-i defter-i kassâm kabz ve zabt etmişidi hâlâ ben bâliğ ve reşid olup emvâl ve erzâkımı bi-nefsî hıfz ve hırâsete iktidârım olmağla vasiyye-i mezbûre anam Aristoni'nin makbûzu olan ber-mûceb-i defter-i kassâm on üç bin altı yüz yetmiş akçeyi tamâmen yedinden ahz u kabz eyledim meblağ-ı mezkûrdan ve gayrıdan anam Aristoni zimmetinde bir akçe ve bir habbe hakkım yokdur husûs-ı mezbûrdan ve gayrıdan zimmetini ibrâ vü iskât eyledim dediği kayd şud.²⁰¹

Burada zikretmek istediğimiz bir başka mahkeme kaydı daha vardır. 1133/1721 tarihli bu kayıt, eşinin ölümüyle kendisine vâris olan zimmî şahsın, eşinin

¹⁹⁹ Zimmî yakınının ölümünden sonra ihtida etmekle beraber miras payını alan kişilere 18. yüzyıl Bursa kadı sicillerinde de rastlanmıştır. Ayrıca zimmîlerin mirasları taksim edilirken vârisleri arasında mühtedi var ise ihtida tarihinin kayıt altına aldırıldığı belirtilmektedir (Karataş, **a.g.e.**, s. 89).

²⁰⁰ Çiçek, **a.g.e.**, p. 143.

²⁰¹ **KŞS-13-196/642**. Benzer bir kayıt için bkz. **KŞS-10-73/267**.

terekesinden kendisine intikal eden miras hissesi ile ilgili muameleleri kendisi adına yürütmek üzere bir Müslüman şahsı vekil olarak tayin etmesine dairdir. Nitekim Hanefî mezhebine göre Müslüman zimmîyi vekil tayin edebileceği gibi, zimmî de Müslümanı vekil tayin edebilir; bu noktada din birliği şart değildir.²⁰² Konu ile ilgili mahkeme kaydı şöyledir:

Medîne-i Lefkoşa mahallâtından Ayaandoni mahallesi sâkinlerinden Yusibi veled-i Hristodolo nâm zimmî meclis-i şer'-i hatîr-ı lâzımü't-tevkîrde işbu bâ'isül-vesîka Ömeriye mahallesi sâkinlerinden Mehmed Ağa bin Ahmed nâm kimesne muvâcehesinde ikrâr-ı tâm ve takrîr-i kelâm edüp mahalle-i mezbûre sâkinelerinden iken bundan akdem hâlîke olan zevcem Hristina bint-i Poli nâm Nasrâniyyenin cemî' urûz u nukûd ve akâr u menkûl ve esâs-i beyt ve evânî-i nühâsiyye ve gayr-i nühâsiyye ve bi'l-cümle ismi mâl itlâk olunur tereke[sinden] bana intikâl eden hisse-i şer'iyemi terekesine vâzî'u'l-yed olan karındaşlarından ve sâirlerinden da'vâ vü talebe ve sulh u ibrâya mezbû[r] Mehmed Ağa'yı tarafımdan vekîl nasb u ta'yîn edüp ol dahi ber-vech-i [muharrer] vekâlet-i mezbûru kabul ve hizmet-i lâzimesini edâya ta'ahhüd ü iltizâm etmeğin kayd şud.²⁰³

Ele alınan mahkeme kayıtları arasında dikkati çeken bir diğer husus da tereke olarak vârislere intikal eden mallar şayet bir süre önce satın alınmış ise bunların vârislere ait olduğunun kadı huzurunda tescil ettirilmesidir. Şöyle ki, mûrisin vefatından önce bir başkasından satın almış olduğu mal, kendisinin vefatıyla vârislerine intikal etmektedir. Vârisler, mûrisin kendisinden malı satın aldığı kimseyi mahkemeye çağırarak, ondan bu mal üzerinde hiçbir hakkı bulunmadığını ifade etmesini talep ederler, o da -mahkeme kayıtlarına yansıdığı kadarıyla- bu satışın varlığına dair ikrarda bulunur. Esasen burada kadının yaptığı sadece bir noterlik işleminden ibarettir. Muhtemelen bu uygulama, ileride mal üzerinde ortaya çıkabilecek iddiaları bertaraf etmek için gerçekleştirilmektedir. Ancak bu çok fazla yaygın bir uygulama değildir. Nitekim ilgili döneme dair sicillerde sadece iki kayıt mevcuttur. Bu konuda verilecek örnek 1110/1699 tarihli şu mahkeme kaydıdır:

²⁰² Bilmen, a.g.e., C. VI, s. 319; Abdurrahman b. Muhammed b. İyâz el-Cezîrî, **el-Fıkh ale'l-Mezâhibi'l-Erba'a**, I-V, Dârü'l-Fıkr, Beyrut, 1972, C. III, s. 170. Vekâlete dair geniş bilgi için bkz. Bilmen, a.g.e., C. VI, s. 311 vd.; Cezîrî, a.g.e., C. III, s. 167 vd.; Bilal Aybakan, "Vekâlet", **DİA**, İstanbul, 2013, C. XLIII, s. 1-6.

²⁰³ **KŞS-10-141/611**.

... Mülk menzilimi mezbûr Evraşim'in babası Yerelmo nâm zimmîye yigirmi beş aded esedî guruşa bâten bey' u teslîm ve kabz-ı semen eylemişidim hâlâ mezbûr Yerelmo mürd olmağın menzil-i mezkûr bi-hasbe'l-irsi's-şer'î veresesine intikâl eylemişdir keyfe mâ yeşâ'ûn mutasarrıf olsunlar benim kat'â [alâka] ve medhalim yokdur dediklerinde mukırr-ı merkûmun minvâl-i muharrer üzre cârî ve sâdır olan ikrârını el-mukarru lehü'l-mezbûr vicâhen tasdik ve şifâhen tahkik edicek mâ hüve'l-vâki' bi't-taleb ketb olundu.²⁰⁴

B. TEREKE

Hanefî hukukçularına göre tereke ya da terike, “Bir müteveffânın kendisine ait olmak üzere²⁰⁵ geride bıraktığı mallardır.” şeklinde tarif edilmiştir.²⁰⁶ Bu tanım kimi mahkeme kayıtlarında aynen yer almaktadır.²⁰⁷ Bir önceki başlık altında temas ettiğimiz kayıtların dışında, Müslümanlar ve zimmîler arasında herhangi bir mirasçılık durumu söz konusu olmadığı gibi, tarafları mahkeme huzurunda karşı karşıya getiren tereke davaları da sınırlıdır. Nitekim bunlar sadece terekeyle alakalı bir mesele olarak, ölen kişinin bir başkasıyla olan iş ortaklığından kaynaklanan bazı hususlardan müteşekkildir. Bu durum mahkeme kayıtlarına, ya ölen kişinin (mûris) vârisleri tarafından mûrisin iş ortağına terekeyi teslim etmesi için dava açma şeklinde ya da söz konusu malların mirasçılara teslim edildiğinin kayıt edilmesi şeklinde yansımaktadır. 1139/1727 tarihli şu mahkeme kaydı örnek olarak zikredilebilir:

Oğlum hâlik-i mesfûr Madros merkûm Hasan Beşe ile basmacılık san'atında şerîk olmağla terekesinden olup işbu Hasan Beşe yedinde olan kırk beş aded basmacı kalıbı ve bir kazgan ve altı aded tekne ve üç desti ve nısf vukiyye ketîre ve

²⁰⁴ KŞS-6-71/206. Mahkeme kaydının tamamı: “Mahrûse-i Lefkoşa mahallâtından Tribiyodi mahallesi sâkinlerinden İbrahim bin Ahmed nâm kimesne meclis-i şer'-i hatîr-i lâzımü't-tevkîrde işbu bâ'istü's-sıfr Evraşim veled-i Yerelmo nâm zimmî muvâcehesinde ikrâr ve i'tirâf idüip bundan akdem mahalle-i mezbûrede vâki' bir taraftan Mustafa Beşe mülkü ve bir taraftan Hüseyin Ağa mülkü ve tarafeynden tarîk-i âmm ile mahdûd ve mümtâz bir bâb tahtânî hâne ve bir mikdâr havluyu müştemil mülk menzilimi mezbûr Evraşim'in babası Yerelmo nâm zimmîye yigirmi beş aded esedî guruşa bâten bey' u teslîm ve kabz-ı semen eylemişidim hâlâ mezbûr Yerelmo mürd olmağın menzil-i mezkûr bi-hasbe'l-irsi's-şer'î veresesine intikâl eylemişdir keyfe mâ yeşâ'ûn mutasarrıf olsunlar benim kat'â [alâka] ve medhalim yokdur dediklerinde mukırr-ı merkûmun minvâl-i muharrer üzre cârî ve sâdır olan ikrârını el-mukarru lehü'l-mezbûr vicâhen tasdik ve şifâhen tahkik edicek mâ hüve'l-vâki' bi't-taleb ketb olundu.” Benzer bir kayıt için bkz. KŞS-8-96/361.

²⁰⁵ Tereke: “Aynında başkalarının hakkı bulunmayan.” şeklinde de tarif edilmektedir (Döndüren, a.g.e., s. 427).

²⁰⁶ Bilmen, a.g.e., C. II, s. 209.

²⁰⁷ “... İsmi mâl itlâk olunur terekesinden...” (KŞS-10-141/611).

*bir vukiyye bakkam ve üç aded dağar ve bir mermer taş ve dört aded kebîr tezgâh ve bir sağîr tezgâhı merkûm Hasan Beşe yedinden ahz u kabz eyledim minvâl-i meşrûh üzere işbu Hasan Beşe yedine hüccet-i şer'iyeye verilmesi murâdımdır dedikte işbu hurûf ketb olunup yedine def' olundu.*²⁰⁸

İfade edildiği gibi ıstılahî anlamı itibariyle tereke, aynında başkasının hakkı bulunmayan, ölenin bıraktığı bütün mallardır. Burada ifade olunan mal tabirinin içine taşınır, taşınmaz mallar, alacaklar, diyet alacakları ve mala dönüştürülmüş kısas alacakları girmektedir. Aynında başkasının hakkı bulunmayan ifadesi, ölenin elindeki malın başkasına ait olmamasını açıklamak için kullanılır. Örneğin, ölenin başkasından gasp ettiği, ödünç veya emanet aldığı mallar terekeden sayılmaz.²⁰⁹ Söz konusu mahkeme kaydında da mûrisin iş ortağının elindeki malları, tereke olarak mirasçılara intikal etmiş ve onlar da bu malları (terekeyi) teslim almışlardır.

C. TEREKE ÜZERİNDEKİ HAKLAR

İncelenen siciller arasında tereke üzerindeki haklara dair mahkeme kayıtlarına rastlanmıştır. İslâm hukukuna göre tereke üzerinde muhtelif haklar bulunmaktadır. Hanefî mezhebinde tercih edilen görüşe göre bu haklardan ilki ölenin teşhiz ve defin masraflarının karşılanmasıdır; daha sonra borçlar ödenir. Kalan malın üçte birinden vasiyetler yerine getirilir. Bundan sonra kalan mallar mirasçılara intikal eder.²¹⁰ Taraflarını Müslümanların ve zimmîlerin oluşturduğu mahkeme kayıtlarında tereke üzerindeki haklarla alakalı rastlanan tüm kayıtlar, borçların ödenmesine ve tereke üzerindeki hakların son aşamasında yer alan mirasçılara intikal eden mallara dairdir. Mirasçılara intikal eden mallara daha önceki başlıklar²¹¹ altında temas edildiğinden

²⁰⁸ KŞS-13-14/72. Belgenin tamamı: “Cezîre-i Kıbrıs'da medîne-i Lefkoşa mahallâtından Korkud efendi mahallesi mütemekkinlerinden bundan akdem karşı yakada hâlik olduğu tevâtüren sâbit olan Madros veled-i İvaz nâm Ermeni'nin sulbî sağîr oğlu Bedros ve sağîre kızı Sara'nın ceddese ve kibel-i şer'-i enverden mansûb vasîsi olan Meryem bint-i Arakil nâm Ermeniye meclis-i şer'-i hatîr-i lâzımü't-tevkîrde işbu râfi' u'l-vesika Basmacı Hasan Beşe bin Cuma mahzarında ikrâr ve takrîr-i kelâm idiüp oğlum hâlik-i mesfûr Madros merkûm Hasan Beşe ile basmacılık san'atında şerik olmağla terekesinden olup işbu Hasan Beşe yedinde olan kırk beş aded basmacı kalıbı ve bir kazgan ve altı aded tekne ve üç desti ve nisf vukiyye ketfire ve bir vukiyye bakkam ve üç aded dağar ve bir mermer taş ve dört aded kebîr tezgâh ve bir sağîr tezgâhı merkûm Hasan Beşe yedinden ahz u kabz eyledim minvâl-i meşrûh üzere işbu Hasan Beşe yedine hüccet-i şer'iyeye verilmesi murâdımdır dedikte işbu hurûf ketb olunup yedine def' olundu.” Benzer bir kayıt için bkz. KŞS-9-53/206.

²⁰⁹ Şelebî, a.g.e., s. 38; Döndüren, a.g.e., s. 427; Aktan, a.g.e., s. 62.

²¹⁰ Aktan, a.g.e., s. 64; Ayrıca bkz. Bilmen, a.g.e., C. V, s. 213; Şelebî, a.g.e., s. 39; Şa'bân – Gundur, a.g.e., s. 260-265.

²¹¹ Çalışmanın “Vâris” ve “Tereke” başlıklarına bakınız.

burada sadece borçların ödenmesiyle ilgili mahkeme kaydına yer verilecektir. 1125/1713 tarihli bu kayıt, bir zimmînin, kendisine borç para vermiş olduğu bir Müslümanın borcunu ödemediği vefat etmesi üzerine, borcun ödenmesi için ölen kişinin eşine dava açmasına dair olup mahkeme kaydı şöyledir:

... *Üzerine da'vâ ve takrîr-i kelâm idüp müteveffâ-yı mezbûr Hüseyin Beşe ibn-i Abdullah bin Abdullah'a hâl-i sıhhatinde mâlımdan on sekiz gurus ikrâz ve teslîm ol dahi istikrâz ve kabz ve masârifina sarfla istihlâk idüp kable'l-edâ zimmetinde iken vefât etmeğin hâlâ tereke-i vâfiyyesinden taleb ederim su'âl olunsun dedikde gibbe's-su'âl ve'l-inkâr müdde'î-i mezbûrdan müdde'âsına mübeyyine beyyine taleb olundukda udûl-i ahrâr-ı ricâl-i Müslimînden Osman ibn-i Ahmed ve Ahmed bin Mehmed nâm kimesneler li-ecli's-şehâde meclis-i şer'a hâzırân olup isrû'l-istişhâd fi'l-hakîka müdde'î-i mezbûr Luizo kendi mâlından müteveffâ-yı mezbûr Hüseyin Beşe ibn-i Abdullah ibn-i Abdullah'a hâl-i sıhhatinde bizim huzûrumuzda on sekiz gurus ikrâz ve teslîm ol dahi istikrâz ve kabz ve masârifina sarfla istihlâk idüp kable'l-edâ zimmetinde iken vefât eyledi biz bu husûsa bu vech üzre şahidleriz şehâdet dahi ederiz deyü her biri edâ-i şehâdet-i şer'iyye eylediklerinde gibbe ri'âyet-i şerâ'iti'l-kabul şehâdetleri makbûle olmağın ba'de't-tahlîfi's-şer'î mücebiyle ba'de'l-hükm mâ vaka'a bi't-taleb ketb olundu.²¹²*

D. BEYTÜLMÂL

Dönemin Kıbrıs sicil kayıtlarında, yakın akrabalarından bir vâris varken, beytûlmâl emininin kasıtlı ya da vârisin bulunmadığı zannıyla kasıtsız bir işlemi ile bazı kimselerin terekelerinin beytûlmâl²¹³ kaldığı ve bu kişilerin vârislerinin de beytûlmâl emini aleyhine dava açarak terekenin iadesini talep ettikleri görülmektedir. Bilindiği gibi İslâm miras hukukunda mûrise olan yakınlığına göre belirli mirasçılar vardır. Onların olmaması halinde beytûlmâl devreye girer. Dolayısıyla vefat eden kişinin önceki mirasçılardan hiçbiri mevcut değilse ve malının tamamını bir kişi veya kuruluşa vasiyet etmemişse tereke hazineye kalır. Malının bir kısmını vasiyet etmişse, vasiyetin yerine getirilmesinin ardından kalan miktar hazineye intikal

²¹² Belge metni için bkz. Ek 2, "Tereke Üzerindeki Haklar", Belge-8. Benzer davalar için bkz. KŞS-8-146/494; KŞS-9-23/65; KŞS-10-92/379; KŞS-10-94/393; KŞS-16-70/110.

²¹³ Beytûlmâl: İslâm devletinin mâliyye hazinesidir (Bilmen, a.g.e., C. IV, s. 73; Erdoğan, a.g.e., s. 38).

eder.²¹⁴ Söz konusu mahkeme kayıtlarına göre Kıbrıs'ta da bu şartlara sahip olan terekenin beytûlmâle kaldığı görülmektedir.

1045/1635 tarihli mahkeme kaydında, zimmî bir şahıs beytûlmâl emininin aleyhine dava açarak, beytûlmâl emininin şahsın veraset hakkını inkâr ederek, terekeyi beytûlmâle aktardığını ve böylece kendisini verasetten mahrum ettiğini iddia eder. Hâkim de yapmış olduğu tahkikat neticesinde davacıyı haklı bulur ve terekenin iadesine hükmeder. Konu ile ilgili mahkeme kaydı şöyledir:

*Budur ki; mahrûse-i Lefkoşa mahallâtından Kofti mahallesi ahâlîsinden işbu hâfîzu'l-kitâb Kadlo bint-i Yorgi nâm zimmîye meclis-i şer'de cezîre-i Kıbrıs'da bi'l-fi'l beytû'l-mâl-ı âmme ve hâssa emîni olan es-Seyyid Mehmed Çelebi ibn-i Ahmed muvâcehesinde da'vâ ve takrîr-i kelâm idüp mahalle-i merkûme sükkânından olup bundan esbak mürd olan Yagob nâm merdûd ile ben li-eb ve ümm karındaşlar olup babamız mezbûr Yorgi ve ceddimiz ismi (?) ve vâlidemiz ismi Marya olup min ciheti'l-farîza ve'r-reddiye hâlâ mürd-i mezbûrun verâseti bana münhasıra iken emîn-i mûmâ ileyh es-Seyyid Mehmed Çelebi mürd-i mezbûrun muhallelâtına vâzî 'u'l-yed olup beni verâsetden mahrûm etmek murâd eder su'âl olunup icrâ-yı şer' ve ihkâk-ı hakk olunmasın iltimâs ederim dedikde gibbe's-su'âl mûmâ ileyh es-Seyyid Mehmed Çelebi müdde'îye-i merkûme Kadlo mürd-i mezbûr Yagob ile minvâl-i muharrer üzre li-eb ve ümm karındaşlar olduğunu münkir olıcak müdde'îye-i merkûme Kadlo'dan sıdk-ı makâline mutâbık beyyine taleb olundukda udûl-i Müslimîn[den] Mustafa Odabaşı ibn-i Abdülmennan ve el-Hâc İbrahim Subaşı ibn-i Ali nâm kimesneler li-ecli's-şehâde mahfil-i kazâya hâzırân olup...*²¹⁵

²¹⁴ Geniş bilgi için bkz. Bilmen, **a.g.e.**, C. V, s. 239 vd.; Şa'bân – Gundur, **a.g.e.**, s. 267 vd.; Aktan, **a.g.e.**, s. 83 vd.

²¹⁵ **KŞS-4-132/309**. Mahkeme kaydının tamamı: “*Budur ki; mahrûse-i Lefkoşa mahallâtından Kofti mahallesi ahâlîsinden işbu hâfîzu'l-kitâb Kadlo bint-i Yorgi nâm zimmîye meclis-i şer'de cezîre-i Kıbrıs'da bi'l-fi'l beytû'l-mâl-ı âmme ve hâssa emîni olan es-Seyyid Mehmed Çelebi ibn-i Ahmed muvâcehesinde da'vâ ve takrîr-i kelâm idüp mahalle-i merkûme sükkânından olup bundan esbak mürd olan Yagob nâm merdûd ile ben li-eb ve ümm karındaşlar olup babamız mezbûr Yorgi ve ceddimiz ismi (?) ve vâlidemiz ismi Marya olup min ciheti'l-farîza ve'r-reddiye hâlâ mürd-i mezbûrun verâseti bana münhasıra iken emîn-i mûmâ ileyh es-Seyyid Mehmed Çelebi mürd-i mezbûrun muhallelâtına vâzî 'u'l-yed olup beni verâsetden mahrûm etmek murâd eder su'âl olunup icrâ-yı şer' ve ihkâk-ı hakk olunmasın iltimâs ederim dedikde gibbe's-su'âl mûmâ ileyh es-Seyyid Mehmed Çelebi müdde'îye-i merkûme Kadlo mürd-i mezbûr Yagob ile minvâl-i muharrer üzre li-eb ve ümm karındaşlar olduğunu münkir olıcak müdde'îye-i merkûme Kadlo'dan sıdk-ı makâline mutâbık beyyine taleb olundukda udûl-i Müslimîn[den] Mustafa Odabaşı ibn-i Abdülmennan ve el-Hâc İbrahim Subaşı ibn-i Ali nâm kimesneler li-ecli's-şehâde mahfil-i kazâya hâzırân olup gibbe'l-istişhâdi's-şer'î fi'l-hakîka mürd-i mezbûr Yagob zindeliği hâlinde müdde'îye-i merkûme*

Bu örnek mahkeme kaydında da görüldüğü üzere söz konusu dönemde zimmîler rahatlıkla şer'î mahkemeye müracaat ederek haklarını talep etme özgürlüğüne sahip olmuş ve şer'î mahkeme İslâm miras hukukunun gerektirdiği gibi hareket etmiştir. Yukarıdaki belgede ve diğerlerinde de müşahede edildiği gibi ilgili dönemde İslâm miras hukukuna aykırı herhangi bir uygulamaya rastlanmamıştır. Bunlarla beraber söz konusu mahkeme kaydında davalı şahsın Müslüman bir devlet memuru olması herhangi bir şekilde kadının tutumunu veya hükmünü olumsuz yönde etkilememiştir. Zira ilgili dönemde zimmîler kendilerine haksızlıkta bulunduğunu iddia ettikleri kişileri rahatlıkla mahkeme huzuruna çağırabilmişlerdir.

IV. DEĞERLENDİRME

Taraflarını Müslümanların ve zimmîlerin oluşturduğu 979 adet mahkeme kaydının 25'i şahıslar hukukuna dair olup söz konusu belgeler oran olarak %3'e tekabül etmektedir. Sayıca az olsa da bu kayıtlarla birlikte Müslümanlar ve zimmîler arasında meydana gelen, şahıslar hukukuna dair birçok ilişkinin varlığı, mahiyeti ve bunlara yönelik hukuk tatbikatı ortaya çıkmıştır. İlgili belgelerin genel olarak "vasî tayini" ve "vasînin tasarrufu"na dair olduğu müşahede edilmiş olup Müslümanlar ve zimmîler arasında vesâyet ilişkisinin kurulduğunu gösteren birçok örneğe rastlanmıştır. Bu vesâyet ilişkilerinin tamamı yetim kalan Müslüman ya da zimmî çocuklar üzerinde meydana gelmiştir. Hanefî hukukçuları tarafından câiz kabul edilen zimmî üzerine Müslüman vasî tayin edilmesi durumuna dair birçok kayıt bulunmakla birlikte, her ne kadar câiz görülse de Müslüman üzerine gayri müslim bir vasî tayin edildiği de olmuştur. Bu durumun Osmanlı Kıbrısı'nda yaygın bir uygulama olduğunu söyleyebilmek için elimizde yeterli delil yoktur. Nitekim böyle bir uygulama, incelenen tüm sicil kayıtları içerisinde sadece bir örnektir. Dolayısıyla hâkimin Müslüman bir kişiye zimmî bir vasî tayin etmesi ancak özel şartlar

---

Kadlo ile li-eb ve ümm karındaşlar olup babaları ismi Yorgi ve cedleri ismi (?) ve vâlideleri ismi Marya olup min ciheti'l-farîza ve'r-reddiye verâseti merkûme Kadlo'ya münhasıra olup mezbûreden gayri vârisi olmadığını bizim huzûrumuzda merreten ba'de uhrâ ikrâr ve i'tirâf idüp bizi işhâd etmişdir biz bu husûsa şahidleriz ve şehâdet dahi ederiz deyü bi'l-muvâcehe edâ-i şehâdet-i şer'iyye eylediklerinde ba'de ri'âyet-i merâsimihâ şehâdetleri hayyiz-i kabulde vâki'a olmağın emîn-i mûmâ-ileyh es-Seyyid Mehmed Çelebi'ye mürd-i merdûdun muhalledâtından kasr-ı yed etmeğe tenbîh birle mâ hüve'l-vâki' bi't-taleb ketb ü sebt olunup tâlibin yedine vaz' olundu ki lede'l-hâce ibrâz idüp ihticâc idine cerâ zâlik."

sebebiyledir ve istisnaî bir durumdur. Şer'iyeye sicilleri mahiyeti icabı hükmün verilmesinde etkili unsurları açıkça zikretmediğinden, bu konuda kadının neden böyle bir hüküm verdiğine dair net bir bilgiye sahip olunamamaktadır. Bu istisnaî durumun dışında, konuyla ilgili tüm uygulamaların Hanefî mezhebinin görüşleri doğrultusunda gerçekleştiği ifade edilebilir.

İncelenen Müslüman-zimmî dava kayıtları için annenin vasî atanması durumu diğerlerine oranla yarı yarıyadır. Kayıtlar arasında vesâyete dair dava sayısı on üç adettir. Tayin edilen vasîlerden onunun baba, anne, oğul gibi yakın akraba iken geriye kalan üçünün uzak akraba ya da yabancı olduğu görülmüştür. Vasî tasarruflarının kadının kontrolünde olduğu, bu sayede Müslüman ya da zimmî yetimlerin haklarının büyük bir titizlikle muhafaza edildiği gözlenmiştir. Nitekim vesâyet altındaki yetimlerin malları üzerinde haksız bir tasarrufta bulunulmasının ve yetimin zarara uğratılmasının engellenmesi için teorideki hükümler, pratikte de aynen tatbik edilmiştir. Kayıtlara yansıdığı kadarıyla yetimlere ait malların satışında vasî, satış gerekçesi olarak mahkemeye meşru bir sebep sunmak durumundadır. Şayet vasî tarafından gerçekleştirilen satış işlemi hukukî bir gerekçeye dayanmadan yapılmış ise, bunun yetimler lehine telafi edilmesi için hukuk yolunun daima açık olduğu müşahede edilmiştir. Sonuç olarak şer'î mahkemenin Müslüman ya da zimmî yetimlerin korunup gözetilmesi hususunda oldukça titiz davrandığı ve bu konuda İslâm hukukunu aynen tatbik ettiği ifade edilebilir.

Osmanlı Kıbrısı'nda gerek Müslümanların ve zimmîlerin kendi aralarında gerekse Müslüman-zimmî evliliklerinde nikâh akidleri kadı huzurunda neredeyse hiç gerçekleştirilmemiştir. Bu durum nikâhların mahalle imamı gibi kimselerce kıyıldığı ve kadı defterlerine kaydedilmediğini göstermektedir. Kadı sicillerine göre mahkemeye yansıyan tüm mehir örneklerini mehr-i müeccel (ertelenmiş mehir) oluşturmaktadır. Bu da nikâh akidlerinde mehr-i mu'accel (peşin mehir) belirlenmesinin toplum tarafından pek uygulanmadığı izlenimi vermektedir. Ancak söz konusu mehir çeşidinin halk arasında uygulanmakla birlikte mahkeme kayıtlarına yansımamış olma ihtimali de göz önünde bulundurulmalıdır.

İslâm hukukunda meşru görülmeyen, Müslüman kadının gayri müslim bir erkekle evlenmesi durumuna kayıtlar arasında rastlanmamakla beraber, Müslüman

erkeklerin gayri müslim (zimmî) kadınlarla gerçekleştirdiği on yedi evlilik tespit edilmiştir.²¹⁶ Böylece Kıbrıs'ta Müslüman-zimmî evliliklerinin ilgili dönemde Anadolu'daki genel duruma nispetle çok daha fazla olduğu ortaya çıkmıştır.²¹⁷

Adada Müslümanlar ve zimmîler arasında neredeyse hiç adlî boşanma davası meydana gelmemiştir. Muhtemelen bu durum Hanefî mezhebi içerisindeki adlî boşanma sebeplerinin sınırlılığından kaynaklanmıştır.

Muhâlea uygulamalarına çokça rastlanmış ve bu tür boşanmalarda kadınlar açısından olumsuz bir durum gözlemlenmiştir. İslâm'ın kadına malî bir hak ve güvence olarak verdiği mehir, iddet nafakası, mesken masrafları gibi imkânların çoğu zaman tamamından muhâlea bedeli olarak vazgeçilmesi, Hanefî mezhebindeki adlî boşanma imkânının kısıtlılığı sebebiyle meydana gelmiş olabilir. Bunun da İslâm hukukundaki genişliğe rağmen bir dönemden sonraki Osmanlı hukuk pratiğinin belli bir mezhebe dayalı olmasından kaynaklanması kuvvetle muhtemeldir. Ancak bu konuda net bir sonuca varmak için taraflarını sadece Müslümanların ve zimmîlerin oluşturduğu mahkeme kayıtları değil, ilgili döneme ait tüm mahkeme kayıtları incelenmelidir. Ayrıca muhâlea türü boşanmada görülen sıkıntı Kıbrıs'a has olmayıp Manisa²¹⁸ ve diğer Anadolu coğrafyası için de söz konusudur.²¹⁹

Müslüman-zimmî evliliklerinde bir örnek dışında çok evliliğe (poligami) rastlanmamıştır. Bu da Osmanlı Anadolu'sunda olduğu gibi²²⁰ Kıbrıs adasında da çok eşliliğin yaygın olmadığını göstermektedir.

Osmanlı Kıbrıs'ında Müslüman ya da zimmî kadınların sorunlarını gidermek ve haklarını aramak için gerek bizzat gerekse vekilleri aracılığıyla rahatlıkla şer'î

²¹⁶ bkz. KŞS-3-48/310; KŞS-3-66/435; KŞS-3-137/847; KŞS-4-95/227; KŞS-6-58/173; KŞS-6-112/326; KŞS-8-47/224; KŞS-10-21/58; KŞS-10-82/320; KŞS-10-93/383; KŞS-11-78/264; KŞS-11-96/317; KŞS-13-62/199; KŞS-13-104/322; KŞS-13-116/360; KŞS-15-157/554; KŞS-21-84/231.

²¹⁷ Konya ve Bursa kadı sicilleri üzerine yapılan araştırmalarda Müslüman-zimmî evliliklerine rastlanmamakla beraber İstanbul sicillerinde birkaç örnek bulunmaktadır. Konya için bkz. Erten, **a.g.e.**, s. 46; İpçioğlu, **a.g.e.**, s. 18; Bursa için bkz. Kurt, **a.g.e.**, s. 16; Karataş, **a.g.e.**, s. 42. 1612-1613 yıllarına ait İstanbul kadı sicilinde bir (Çiğdem, **a.g.e.**, s. 263), 18. yüzyıl Üsküdar sicillerinde ise iki Müslüman-zimmî evliliği vardır. (Erkan, **a.g.e.**, s. 239). Osmanlı toplumunda genelde Müslüman-zimmî evliliklerine rastlanmamakla beraber zaman zaman bu evliliklerin meydana geldiği bilinmektedir (Ortaylı, **a.g.e.**, s. 20).

²¹⁸ Hadi Sofuoğlu, **İslâm Hukukunun Uygulanması Açısından Manisa Şer'îye Sicilleri (1625-1650)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2010, s. 121.

²¹⁹ Aydın, **a.g.e.**, s. 114-122.

²²⁰ Geniş bilgi için bkz. Ortaylı, **a.g.e.**, s. 87-88.

mahkemeye başvurdukları ve hâkimin de onlara şer'î hukuk gereğince muamele ettiği görülmüştür. Nitekim davacının ya da davalının zimmî olması herhangi bir şekilde davanın seyrini olumsuz yönde etkilediğine şahit olunmamıştır. Özellikle toplumun en hassas alanlarından biri olan aile hukukuna dair uygulamalarda, Hanefî mezhebinin tatbikatı noktasında titiz davranılarak bu mezhebin hükümlerinin dışına çıkılmadığı ifade edilebilir.

İncelenen sicillerde din farklılığından kaynaklı olarak Müslümanlar ve zimmîler arasında miras hukuku sahasına giren pek fazla hukukî ilişkiye rastlanmamıştır. Taraflarını Müslümanların ve zimmîlerin oluşturduğu 979 adet mahkeme kaydının sadece 22'si miras hukukuna dairdir. Bu da oran olarak %2'ye tekabül etmektedir.

Bilindiği üzere İslâm hukukuna göre gayri müslimlerin Müslümanlara mirasçı olamayacağına görüş birliği olduğu gibi, içlerinde Hanefîlerin de bulunduğu cumhura göre Müslümanlar da gayri müslimlere mirasçı olamaz. Aksi yönde bir uygulamaya kayıtlar arasında şahit olunmadığından Müslümanlar ve gayri müslimler arasındaki mirasçılık açısından söz konusu döneme ait mahkeme kayıtları, İslâm miras hukukuna riayet edildiğini göstermektedir. Bunun yanı sıra İslâm miras hukukuna göre meşru görülen çerçevede Müslümanlar ve zimmîler arasında çeşitli hukukî ilişkilerin meydana geldiği ve kadı tarafından bunların teoriye uygun olarak çözüme kavuşturulduğu gözlenmiştir.

Müslümanlar ve zimmîler arasında meydana gelen bazı mirasçılık meseleleriyle beraber söz konusu tarafları mahkeme huzurunda karşı karşıya getiren tereke davalarının varlığı da tespit edilmiştir. Bu tereke davaları genel olarak, ölen kişinin bir başkasıyla olan iş ortaklığından kaynaklanmıştır. Bu durum mahkeme kayıtlarına ya ölen kişinin (mûris) vârisleri tarafından mûrisin iş ortağına terekeyi teslim etmesi için dava açma, ya da söz konusu edilen malların mirasçılara teslim edildiğinin kayıt edilmesi şeklinde yansımıştır.

İlgili sicil defterlerinde taraflarını Müslümanların ve zimmîlerin oluşturduğu tereke üzerindeki haklara dair rastlanan tüm kayıtlar, borçların ödenmesine ve tereke üzerindeki hakların son aşamasında yer alan mirasçılara intikal eden mallara dairdir.

Ele alınan mahkeme kayıtları arasında miras hukukuna dair dikkati çeken bir diğer husus da, tereke olarak vâislere intikal eden mallar şayet bir süre önce satın alınmış ise bunların vâislere ait olduğunun kadı huzurunda tescil ettirilmesidir. Sicillerde birkaç adet örneği olan bu uygulamanın zorunluluğu bulunmamakla birlikte, ileride mal üzerinde vuku bulabilecek herhangi bir ihtilafı gidermesi amacıyla yapıldığı anlaşılmaktadır.

Yine sicillerde, yakın akrabalardan bir vâris varken, beytûlmâl emininin kasıtlı ya da vârisin bulunmadığı zannıyla kasıtsız bir işlemi ile bazı zimmîlerin terekelerinin beytûlmâle kaldığı ve bu kişilerin vârislerinin de beytûlmâl emini aleyhine dava açarak terekenin iadesini talep ettikleri gözlenmiştir. Bu gibi hususlar sebebiyle söz konusu dönemde zimmîlerin rahatlıkla şer'î mahkemeye müracaat ederek haklarını talep etme özgürlüğüne sahip oldukları ve şer'î mahkemenin de İslâm miras hukukunun gerekliliklerine göre hareket ettiği ifade edilebilir. Nitekim ilgili dönemde İslâm miras hukukuna muhalif herhangi bir uygulamaya rastlanmamış ve davalı şahsın Müslüman bir devlet memuru olması herhangi bir şekilde kadının tutumunu veya hükmünü olumsuz yönde etkilediğine şahit olunmamıştır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
KIBRIS ŞER‘İYYE SİCİLLERİNE GÖRE MÜSLÜMAN-ZİMMÎ
İLİŞKİLERİNİN EŞYA VE BORÇLAR HUKUKU AÇISINDAN TAHLİLİ

I. EŞYA VE BORÇLAR HUKUKU

Eşya ve borçlar hukukuna dair mahkeme kayıtlarının tahliline geçmeden önce konu ile ilgili belgeler hakkında giriş mahiyetinde bir değerlendirme yapmak uygun olacaktır.

Şer'î mahkeme kayıtları ışığında Osmanlı Kıbrısı'ndaki Müslüman-zimmî ilişkilerinin gözlemlenebileceği en elverişli hukuk dalı eşya ve borçlar hukukudur. Nitekim döneme ait Müslüman-zimmî kayıtlarının %81'i bu alana dairdir. Muhtemelen bu durum alım-satım gibi ekonomik ilişkilerin toplum içerisinde en fazla temas kurulan saha olmasından kaynaklanmaktadır.¹

Taraflarını Müslümanların ve zimmîlerin oluşturduğu söz konusu mahkeme kayıtları İslâm hukuk tatbikatının tezahürü açısından olduğu gibi, her iki toplumun birbiriyle olan iktisadî ilişkilerini yansıtmaları bakımından da önemlidir. İslâm hukukuna göre birtakım istisnâî durumlar olmakla beraber,² genel olarak eşya ve borçlar hukukuna giren dünyevî işlerde zimmîler de tıpkı Müslümanlar gibidirler.³ Dolayısıyla söz konusu dönemde iktisadî muameleler toplumlar arasında rahatlıkla cereyan etmiş ve bu durum mahkeme kayıtlarına açıkça yansımıştır.

İnceleme konusu edilen döneme ait 8289 adet şer'îye sicili içerisinde eşya ve borçlar hukukuna dair mahkeme kaydı 4179'dur ve bu sayı oran olarak %50'ye tekabül etmektedir.⁴ Söz konusu mahkeme kayıtlarının Müslüman-Müslüman, zimmî-zimmî ve Müslüman-zimmî gruplarına göre dağılımı şöyledir:

Taraflarını Müslümanların oluşturduğu kayıt sayısı 2164 olup bu durum, kayıtların %52'sinin Müslümanlar arasında meydana geldiğini göstermektedir. Taraflarını zimmîlerin oluşturduğu kayıt sayısı 1217, oranı ise %29'a tekabül etmektedir. Tez konumuzu ilgilendiren Müslüman-zimmî kayıt sayısı ise 798, oranı da %19'dur.⁵

¹ Genel olarak kadı sicillerindeki kayıtların çoğunluğunun eşya ve borçlar hukukuna dair belgelerden oluştuğu söylenebilir. Örnek için bkz. Aslan, **a.g.e.**, s. 506; Mustafa Oğuz, **Girit (Resmo) Şer'îye Sicil Defterleri (1061-1067)**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2002, s. 43; Erkan, **a.g.e.**, s. 57.

² bkz. Zeydan, **a.g.e.**, s. 551 vd.

³ Zeydan, **a.g.e.**, s. 547.

⁴ bkz. Ek 1, Tablo-3, Grafik-3.

⁵ bkz. Ek 1, Tablo-7, Grafik-7.

Diğer taraftan Müslümanlar arasında meydana gelen toplam mahkeme kaydı 5141 adet olup bunların 2164'ü eşya ve borçlar hukukuna aittir ve bu, oran olarak %42'ye denk gelmektedir.⁶ Taraflarını zimmîlerin oluşturduğu mahkeme kaydı ise 2169 olup bunun 1217 adedi eşya ve borçlar hukukuna dairdir; oran olarak bu da %56'ya tekabül etmektedir.⁷ Müslüman-zimmî kayıtlarına gelince, daha önce de ifade edildiği gibi bu konuda çok sayıda belgeye ulaşılmıştır. Nitekim taraflarını Müslümanların ve zimmîlerin oluşturduğu 979 adet mahkeme kaydınının 798'i eşya ve borçlar hukukuna dairdir ve bu da oran olarak yukarıda ifade edildiği üzere %81'i göstermektedir.⁸

Tezin bu bölümünde ilk önce eşya hukuku, ardından borçlar hukuku ile ilgili şer'î mahkeme kayıtları ele alınarak İslâm hukukuna göre tahlili yapılacaktır.

A. EŞYA HUKUKU

1. Su Alma Hakkı (Hakku'ş-Şirb)

Çalışmaya konu olan döneme ait şer'îyye sicillerinde su alma hakkıyla alakalı kayıtlar çokça görülmektedir. İslâm hukukuna göre su alma hakkı (hakku'ş-şirb), bir gayrimenkul mâlikinin başkasına ait bir su kaynağından arazisini sulama ya da farklı gayelerle su alma hakkını ifade eder.⁹ İslâm hukukunda su alma hakkı irtifak haklarına dâhil olmaktadır. İrtifak hakkı İslâm hukuk terimi olarak bir gayrimenkul üzerinde başkasına ait diğer bir gayrimenkul yararına kurulmuş olan ve hak sahibine sınırlı bir yararlanma sağlayan aynî haklar demektir.¹⁰ Su alma hakkıyla (hakku'ş-şirb) beraber, geçit hakkı (hakku'l-murûr), inşaat hakkı (hakku'l-karâr) ve mecrâ hakkı (hakku'l-mesîl) gibi daha başka irtifak hakları da mevcuttur.¹¹ Ancak mahkeme kayıtlarında sadece su alma hakkına rastlanmıştır.

İslâm hukukuna göre su alma hakkının ya da daha genel bir ifadeyle irtifak haklarının kazanımı çeşitli yollarla gerçekleşebilmektedir. Ancak incelenen sicillerde su alma hakkını konu edinen kayıtların tamamının satım akdiyle kazanıldığı görülmektedir. Burada iki örnek aktarılacaktır. İlk örnek olarak zikredilecek

⁶ bkz. Ek 1, Tablo-9, Grafik-9.

⁷ bkz. Ek 1, Tablo-10, Grafik-10.

⁸ bkz. Ek 1, Tablo-8, Grafik-8.

⁹ Hasan Hacak, "İrtifak", **DİA**, İstanbul, 2000, C. XXII, s. 461.

¹⁰ Hacak, "a.g.m.", C. XXII, s. 460.

¹¹ Geniş bilgi için bkz. Zuhaylî, **a.g.e.**, C. VI, s. 4660 vd.

1110/1698 tarihli satım akdi, Müslüman bir karı kocanın, mülklerini müştemilâtı ve sulama hakkıyla birlikte zimmî bir şahsa satmalarına dair olup şöyledir:

... *Mülk-i müşterek bağçemizi bi'l-cümle ekilmiş penbesiyle ve haftada dört gün ve beş gece hakk-ı şirbi olan mâ-i mu'ayyeniyile mezbûr Yorgi'ye tarafeynden icâb ve kabûlü hâvî bey'-i bât-ı sahîh-i şer'î ile elli aded esedî guruşa bey' ve kabz-ı semen-i ma'dûd ve teslim-i mebi'-i mahdûd eyledik fî mâ ba'd mârru'z-zikr bağçe mezbûr Yorgi'nin mülk-i müşterâsıdır keyfe mâ yeşâ ve hasbe mâ yehtâr mutasarrıf olsun dediklerinde gibbe't-tasdîkî's-şer'î mâ hüve'l-vâki' bi't-taleb ketb olundu.*¹²

İrtifak hakkının satımı bu hakkın tek başına ya da bağlı bulunduğu mal ile satılması açısından ikiye ayrılarak incelenebilir. Zikredilen belgede görüldüğü üzere satım akdinin konusu olan mülk, haftada dört günlük ve beş gecelik sulama hakkıyla birlikte satılmaktadır. İslâm hukukçuları tarafından şirb, sudan kendisine düşen pay anlamında kullanıldığı gibi sulama zamanı hakkında da kullanılır.¹³ Belgede geçen “mâ-i mu'ayyen” ifadesinden sudan şahsın kendisine düşen paya işaret edildiği görülmektedir. İslâm hukukçularının ittifakıyla mal ile beraber yapılan su alma hakkının satışı câizdir.¹⁴ Bununla birlikte ilgili kayıtlar içerisinde zaman zaman su alma hakkının tek başına satışının yapıldığı da gözlenmiştir.¹⁵ İkinci örnek olarak zikredilecek 1163/1750 tarihli kayıt, zimmî bir karı kocanın su alma haklarını Müslüman bir şahsa satmalarına dair olup şöyledir:

... *Akd-i âti'z zikrin sudûruna değîn yedimizde ale'l iştirâk mülkümüz olup Tarhun (Trahon) karyesi harâbından beher on sekiz günde üç sâ'at mâ-i cârîmizi*

¹² KŞS-6-22/56. Belgenin tamamı: “Mahrûse-i Lefkoşa kazâsına tâbi' Katomoni nâm karye sâkinlerinden Abdülkerim bin Yûsuf nâm kimesne ile zevcesi Hadice bint-i İbrahim nâm hâtûn meclis-i şer'-i hatîr-i lâzımü't-tevkîrde işbu bâ'isü's-sıfr Yorgi veled-i Lesandro nâm zimmî muvâcehesinde her biri ikrâr ve i'tirâf idüp akd-i âti'z-zikrin sudûruna değîn müşâ'iyet üzre mâlikâne mutasarrıf olduğumuz karye-i mezbûrede vâki' bir taraftan Simyo mülkü ve bir taraftan Hristofi mülkü ve bir taraftan dere ve taraf-ı râbi'i tarîk-i âmm ile mahdûd ve mümtâz bir bâb tahtânî hâne ve sundurma ve eşcâr-ı müsmire ve gayr-ı müsmireyi müştemil mülk-i müşterek bağçemizi bi'l-cümle ekilmiş penbesiyle ve haftada dört gün ve beş gece hakk-ı şirbi olan mâ-i mu'ayyeniyile mezbûr Yorgi'ye tarafeynden icâb ve kabûlü hâvî bey'-i bât-ı sahîh-i şer'î ile elli aded esedî guruşa bey' ve kabz-ı semen-i ma'dûd ve teslim-i mebi'-i mahdûd eyledik fî mâ ba'd mârru'z-zikr bağçe mezbûr Yorgi'nin mülk-i müşterâsıdır keyfe mâ yeşâ ve hasbe mâ yehtâr mutasarrıf olsun dediklerinde gibbe't-tasdîkî's-şer'î mâ hüve'l-vâki' bi't-taleb ketb olundu.”

¹³ Zuhaylî, a.g.e., C. VI, s. 4660-4661.

¹⁴ Muhammed Ebû Zehra, el-Milkiyye ve Nazariyyetü'l-Akd fi's-Şer'ati'l-İslâmiyye, Dârü'l-Fikri'l-Arabî, Kahire, 1977, s. 97.

¹⁵ bkz. KŞS-13-29/145; KŞS-16-194/302. Müslümanlar arasında gerçekleşen benzer bir işlem için bkz. KŞS-16-193/391.

*tarafeynden îcâb ve kabûlü hâvî seksen beş guruşa bey' ve teslîm ve kabz-ı semen eyledik dedikde mâ vaka 'a bi't taleb ketb olundu.*¹⁶

Hanefî mezhebinde prensip olarak menfaat ve haklar satım konusu olmadığından zâhir denilen kuvvetli görüşe göre irtifak haklarının tek başına satılması câiz değildir. Bununla birlikte irtifak haklarının tek başlarına satılmaları konusunda mezhep içerisinde iki ayrı görüşün olduğu da ifade edilmektedir. Buhara fakihleri akdin mevzuunda bilinmezlik olduğu gerekçesiyle bu satım işlemini muteber saymazken, Belh fakihleri belirleme (tayin) yoluyla bilinmezlik ortadan kalktığı takdirde bunu muteber olarak görürler.¹⁷ Nitekim Mecelle'nin 1168. maddesinde söz konusu satışın câiz olduğu görüşü kanunlaştırılmıştır.¹⁸ Uygulamalardan görüldüğü kadarıyla bu hususta mezhep içerisindeki hâkim görüş terk edilerek su alma hakkının tek başına satılması muteber sayılmıştır. Belh fakihlerinin irtifak haklarının tek başına satılmasını câiz görmelerinde buldukları bölgede yerleşmiş olan uygulamanın ve örfün etkili olduğu ifade edilmektedir.¹⁹ İlgili dönemde Kıbrıs'ta da böyle bir durumun hukukî uygulamaları etkilemiş olması muhtemeldir.

2. Ön Alım Hakkı (Şüf'a)

Mahkeme sicilleri arasında şüf'a hakkına dair üç adet kayda rastlanmıştır.²⁰ Sözlükte “ilâve etme ve birleştirme” anlamlarına gelen şüf'a,²¹ fıkıh terimi olarak “Satılan veya bedel şartı ile hibe edilen bir akarı veya o hükümde olan bir malı

¹⁶ KŞS-16-194/302. Belgenin tamamı: “*Medîne-i Lefkoşa muzâfâtından Voni nâm karye mütemekkinlerinden Papa Yorgi veled-i Katara kendi tarafından asâleten zevcesi Asaso bint-i Cerako tarafından vekâleten meclis-i şer' de işbu bâ'isü'l-kitâb mefharu'l-emâcid ve'l-ekârim ve câmi'ü'l-mehâmid ve'l-mekârim Hasan Ağa tarafından vekil-i müsecceli el Hâc Osman Ağa ibn-i Ahmed Ağa mahzarında takrîr-i kelâm ediüp akd-i âti'z-zikrin sudûruna değin yedimizde ale'l-iştirâk mülkümüz olup Tarhun (Trahon) karyesi harâbından beher on sekiz günde üç sâ'at mâ-i cârimizi tarafeynden îcâb ve kabûlü hâvî seksen beş guruşa bey' ve teslîm ve kabz-ı semen eyledik dedikde mâ vaka 'a bi't-taleb ketb olundu.*”

¹⁷ Ebû Zehra, **a.g.e.**, s. 98; Karaman, **a.g.e.**, C. III, s. 121.

¹⁸ “İki kişi beyninde müşterek bir hânedeki diğer kimesnenin tarîki olup da hâne sâhipleri ol hâneyi taksîm edecek olduklarında tarîk sâhibi mâni' olamaz. Fakat onlar dahi hâneyi taksîm ettiklerinde tarîki hâli üzere terk ederler ve üçü bi'l-ittifâk hâne ile beraber tarîki dahi satdıkları takdirde eğer tarîk üçünün beyninde müşterek ise semen üçünün beyninde taksîm olunur. Ve eğer tarîkin rakabesi konak sâhiplerinin olup da ol kimesnenin yalnız müşterek hak-ı mürûru varsa her biri hakkını alır.” Maddenin muhtevasıyla ilgili yorum için bkz. Karaman, **a.g.e.**, C. III, s. 122.

¹⁹ Ebû Zehra, **a.g.e.**, s. 98.

²⁰ bkz. KŞS-6-47/132; KŞS-13-63/203; KŞS-15-105/394.

²¹ Tâhir Ahmed ez-Zâvî, **Tertîbü'l-Kâmûsi'l-Muhît alâ Tarîkati'l-Misbâhi'l-Münîr**, I-IV, 2. Baskı, İsâ el-Bâbî el-Halebî ve Şürekâhu, Kahire, 1973, C. II, s. 730.

müşteriye veya kendisine hibe edilen şahsa kaç mal olmuş ise, o miktar ile müşteriden veya satıcıdan ya da hibe edilenden cebren alıp temellük etmek.” şeklinde açıklanmaktadır.²² Örneğin bir kimsenin arazisini ortağı veya komşusu dışında birine satması durumunda ortağı veya komşusunun, satın bedeli, komisyon ve tapuya tescil gibi masrafları ödeyerek satın alandan alma hakları olduğu gibi, bu hakkı kullanabilmeleri için satın alanın rızası da şart değildir. İslâm hukukunda bu hakka şüf'a; sahibine şefi' (şüf'adar); satılan gayrimenkule meşfû' veya meşfûun fihi; şüf'adara şüf'a hakkına sahip olma imkânı sağlayan gayrimenkule de meşfûun bih denir.²³

Şüf'a hakkına dair 1152/1739 tarihli mahkeme kaydı, Müslüman bir şahsın zimmî bir şahıs tarafından satın alınan ev üzerinde şüf'a hakkı iddiasında bulunup daha sonra bu hakkından vazgeçtiğini kayıt altına aldırmasına dairdir. Mahkeme kaydının aslı şöyledir:

*Medîne-i Lefkoşa mahallâtından Karababa mahallesi sükkânından Mustafa bin Abdullah nâm kimesnenin Pavli veled-i İstiradi nâm zimmî ile mahalle-i mezbûrede mezbûr Pavli'nin iştirâ eylediği menzilden merkûm Mustafa şüf'a iddi'â idüp lâkin meclis-i şer' de tav'an iskât-ı şüf'a etdiği bu mahalle kayd şud.*²⁴

Belgede Müslüman şahsın önceden şüf'a hakkını talep ettiği bilgisine yer verilip daha sonra bu hakkından vazgeçtiği kayıt altına aldırılmaktadır. Kaydın daha iyi anlaşılabilmesi için İslâm hukukuna göre şüf'a hakkını doğuran durumlara değinmekte fayda vardır. Hanefî hukukçularına göre şüf'a hakkını doğuran üç sebep vardır. Bunlar: Gayrimenkulde ortaklık, gayrimenkule ait özel hakta (irtifak hakkı) ortaklık ve bitişik komşuluktur.²⁵ Şüf'a hakkını doğuran sebepleri şöyle açıklayabiliriz:

1) Gayrimenkulde ortaklık: Gayrimenkul iki veya daha fazla şahıs arasında hisseli olup ortaklardan birisi şâyi hissesini²⁶ satarsa, diğer ortakların satılan akarda şüf'a hakları vardır. Bu haktan yararlanma hisse nisbetine değil, şahıs sayısına bağlıdır.

²² Bilmen, **a.g.e.**, C. VI, s. 131.

²³ Bilmen, **a.g.e.**, C. VI, s. 131.

²⁴ **KŞS-15-105/394**.

²⁵ Ebû Zehra, **a.g.e.**, s. 150.

²⁶ Müşterek bir malın her cüzüne sirayet eden ve her tarafını kapsayan pay (Erdoğan, **a.g.e.**, s. 417).

2) İrtifak haklarındaki ortaklık: Burada şüf'a hakkına sebep olan ortaklık, hususî sulama hakkında, hususî yol hakkında ve hususî su tahliyesi hakkında meydana gelmektedir.

3) Bitişik komşuluk: Satılan gayrimenkule bütün sınırlarında veya sınırının bir cüzünde gayrimenkulü bitişik olan bütün komşular için eşit şüf'a hakkı vardır.²⁷

Yukarıda verilen dava kaydında şüf'a sebebi zikredilmemiş olsa da, bu muhtemelen komşuluktan kaynaklanmaktadır. Zira söz konusu gayrimenkul üzerinde ortaklık sebebiyle de şüf'a hakkının ortaya çıkması mümkün olmakla birlikte kayıta bunu gösterecek herhangi bir işaret bulunmamaktadır. Söz konusu ev irtifak hakları kapsamına girmediğinden şüf'anın irtifak haklarındaki ortaklık sebebinden kaynaklanması gibi bir ihtimal de yoktur.

Mahkeme kaydının tutulmasındaki esas gerekçe olan iskât-ı şüf'a ise, “şüf'a talebi hakkı bulunan şahsın bu hakkından feragat ederek şüf'a hakkını düşürmesi” anlamına gelmektedir. Nitekim şüf'alı gayrimenkul satıldıktan sonra şüf'a hakkı sahibinin açıkça veya dolaylı olarak bu işleme rıza göstermesi durumunda şüf'a hakkı düşer.²⁸ Muhtemelen sözü edilen davada taraflar uzlaşmaya varmışlardır ve şüf'a hakkı olan şahsın rızasının mahkeme huzurunda beyan edilerek kayıt altına alınması da ileride vuku bulabilecek ihtilafları bertaraf etmeyi amaçlamaktadır.

3. Rehin

Sözlükte “elde tutma, hapsedme” anlamlarına gelen rehin kelimesi²⁹ terim olarak “Bir malı ondan tamamen veya kısmen alınması mümkün olan malî bir hak karşılığında, o hak sahibinin veya başkasının elinde rıza ile hapsedilmesi veya tutulmasıdır.” Rehin verene râhin; rehin alana mürtehin; rehin verilen mala rehin, merhûn veya rehine denir.³⁰

Burada örnek olarak zikredilecek 1043/1634 tarihli rehin akdinde, zimmî bir şahıs Müslüman bir şahsa olan borcuna karşılık aynı mahallede bulunan evini müstemilâtıyla birlikte rehin vermektedir. Örnek belge şöyledir:

²⁷ Bilmen, **a.g.e.**, C. VI, s. 132 vd.; Karaman, **a.g.e.**, C. III, s. 95-96.

²⁸ Ebû Zehra, **a.g.e.**, s. 175.

²⁹ ez-Zâvî, **a.g.e.**, C. II, s. 404.

³⁰ Bilmen, **a.g.e.**, C. VII, s. 5.

... *Altı bâb tahtânî ve bir bâb fevkânî büyütu ve sundurmayı ve havluyu ve kuyuyu müstemil olan mülk-i müşterâ menzilimi ba'de't-tahliyeti's-şer'î meblağ-ı mârru'n-na't yüz on riyâl guruş deynim mukâbelesinde mûmâ ileyh el-Hâc İbrahim Subaşı'ya rehn vaz' etdim dedikde mukirre-i mezbûrenin vech-i meşrûh üzre câri olan ikrârın el-mukarru lehü'l-merkûm vicâhen ve şifâhen tasdik ve tahkik etmeğin mâ hüve'l-vâki' ketb olundu cerâ zâlik.*³¹

İslâm hukukuna göre rehlin rüknü icap ve kabuldür. İşlemin tamamlanması için de rehlin kabz edilmesi yani müşterinin satıcıdan satın aldığı şeyi fiilen teslim alması ve üzerinde fiilî tasarruf imkânına sahip olması gerekmektedir.³² Söz konusu belgeye bu açıdan bakıldığında rehlin rüknü olan icap ve kabulün açık bir şekilde yerine getirildiği görülür. Bunun yanı sıra kayıta geçen “*ba'de't-tahliyeti's-şer'î*” ifadesi, İslâm hukukunda bir şeyin kabz edilmesine imkân sunmak, yani kabza mâni şeyleri izâle ederek kabzı mümkün olacak bir durumda bulundurmak anlamına gelir.³³ Nitekim Hanefilere göre menkul ya da gayrimenkul malın kabzı, ifade olunan bu “*tahliye*” ile gerçekleşir.³⁴ Ayrıca kaydın sonunda zikredilen malların rehin olarak verildiği ifadesini rehni alan şahsın onayladığı belirtilmektedir. Dolayısıyla ilgili akidde bu şartın da yerine getirilmiş olduğu görülür. İslâm hukukuna göre rehin verilecek mal ile ilgili birtakım şartlar vardır. Söz konusu kayıta kuyu ve balkon gibi müstemilâtıyla birlikte rehnedilen mallar hukuken değerli (mütekavvim), teslim edilmesi mümkün, başkalarından temyiz edilip ayrılmış, rehin hakkı sahibinin eli altında bulunabilecek (hıyazet) ve rehnedenin mülkiyeti ile işgal edilmemiş bir durumda olduğundan rehin verilen malda bulunması gereken şartları sağladığı gözükmektedir.³⁵ Bunlarla birlikte, karşılığında rehin verilen hakta (merhûnun bih)

³¹ **KSS-4-51/137.** Mahkeme kaydının tamamı: “*Budur ki; mahmiyye-i Lefkoşa mahallâtından Tribiyodi mahallesi sâkinelerinden Ploşe bint-i Veryoni nâm zimmiye meclis-i şer'de bâ'isü'l-kitâb fahru'l-akrân el-Hâc İbrahim Subaşı ibn-i Ali nâm kimesne mahzarında bi't-tav'i's-sâf ikrâr u i'tirâf idüp târih-i kitâbdan yüz seksen güne değin mü'eccelen her kantârı ellişer riyâlî guruşa olmak üzre yüz on riyâl guruşa iki kantâr mahlûc alup kabz eylediğimden sonra mahalle-i merkûmede vâki' bir tarafı Musa Beşe ve bir tarafı Nito ve taraf-ı âhari tarik-i âmm ile mahdûd altı bâb tahtânî ve bir bâb fevkânî büyütu ve sundurmayı ve havluyu ve kuyuyu müstemil olan mülk-i müşterâ menzilimi ba'de't-tahliyeti's-şer'î meblağ-ı mârru'n-na't yüz on riyâl guruş deynim mukâbelesinde mûmâ ileyh el-Hâc İbrahim Subaşı'ya rehn vaz' etdim dedikde mukirre-i mezbûrenin vech-i meşrûh üzre câri olan ikrârın el-mukarru lehü'l-merkûm vicâhen ve şifâhen tasdik ve tahkik etmeğin mâ hüve'l-vâki' ketb olundu cerâ zâlik.*”

³² Meydânî, **a.g.e.**, C. I, s. 219.

³³ Bilmen, **a.g.e.**, C. VII, s. 6.

³⁴ Zuhaylî, **a.g.e.**, C. V, s. 3389.

³⁵ bkz. Ali el-Hafif, **Ahkâmü'l-Muâmelâti's-Şer'iyye**, 3. Baskı, Dârü'l-Fikri'l-Arabî, y.y., ty., s. 435.

bulunması gereken bazı şartlar da vardır. Bu şartlar, o hakkın deyn (zimmet borcu) veya binefsihi mazmun bir mal³⁶ olmasıdır.³⁷ Söz konusu belgede karşılığında rehin verilen hak iki kantar pamuk olduğu ifade edildiğinden bu hakkın deyn değil de mazmun bir mal olduğu görülmektedir. Dolayısıyla ilgili rehin akdinin gözlenebilen bu hususları itibariyle İslâm hukukuna muvafık olduğu söylenebilir.

4. Vefâen Satış (Bey‘ bi'l-Vefâ)

Mahkeme kayıtları arasında “vefâen bey‘ (bey‘ bi'l-vefâ)” türü bir satış akdine de rastlanmıştır. Bey‘ bi'l-vefâ, bir malı parasını geri verdiğinde satıcıya iade etmek üzere yapılan bir satış çeşididir.³⁸ Burada örnek olarak yer verilecek 1057/1647 tarihli belgede zimmî bir şahıs, evini yüz seksen gün vade üzerinden ve vade sonunda borcunu ödememesi durumunda satışın kesinlik kazanması şartıyla Müslüman bir şahsa satmaktadır. Kayıt şöyledir:

... *Mülk menziline târih-i kitâbdan yüz seksen gün tamâmına değin merkûm el-Hâc Mehmed'e sekiz bin râyicü'l vakt akçeye bey‘ bi'l vefâ ile bey‘ u teslîm ol dahi iştirâ vü tesellüm edip semen-i mezbûr sekiz bin akçeyi yedinden alıp kabzetdikden sonra meblağ-ı mezbûr sekiz bin akçeyi va‘de-i mezbûre tamâmında edâ edemez isem bey‘-i mezkûr bâte münkalib olsun dedi dedikde vekîl-i mezbûrun vech-i meşrûh üzere cârî ve sâdır olan ikrârını el-mukarru lehü'l-merkûm el-Hâc Mehmed bi'l-muvâcehe tasdîk ve bi'l-müşâfehe tahkîk etmeğın mâ vaka ‘a bi't-taleb ketbolundu.*³⁹

³⁶ Kendi öz değeri ile tazmin edilmesi gereken şeydir. Örneğin, gasp edilen herhangi bir mal gibi; bu gibi malların telef olması halinde gerçek değeri üzerinden tazmin edilmesi gerekir (Erdoğan, a.g.e., s. 264).

³⁷ Kâsânî, a.g.e., C. VI, s. 142.

³⁸ Erdoğan, a.g.e., s. 40.

³⁹ KŞS-1B-37/33. Mahkeme kaydının tamamı: “*Mahrûse-i Lefkoşa zimmîlerinden Anderye nâm zimmînin sulbî oğlu ve husûs-ı âti'l-beyânı tarafından ikrâra vekîl-i şer‘îsi olan Komi nâm zimmî mahfil-i kazâda işbu sâhibü'l-kitâb fahru'l-akrân el-Hâc Mehmed Biğ mahzarında ikrâr ve takrîr-i kelâm edip babam mezbûrun mahrûse-i mezbûrede Merdivenli çeşme kurbünde vâki‘ bir taraflı Zino nâm zimmî mülkü ve bir taraflı Luizo nâm zimmî mülkü ve bir taraflı vakıf tarla ve bir taraflı tarîk-i âmm ile mahdûd iki bâb fevkânî beyti ve sekiz bâb yer odalarını ve sundurmayı ve bığçeyi ve havluyu ve kuyuyu müştemil mülk menziline târih-i kitâbdan yüz seksen gün tamâmına değin merkûm el-Hâc Mehmed'e sekiz bin râyicü'l-vakt akçeye bey‘ bi'l-vefâ ile bey‘ u teslîm ol dahi iştirâ vü tesellüm edip semen-i mezbûr sekiz bin akçeyi yedinden alıp kabzetdikden sonra meblağ-ı mezbûr sekiz bin akçeyi va‘de-i mezbûre tamâmında edâ edemez isem bey‘ i mezkûr bâte münkalib olsun dedi dedikde vekîl-i mezbûrun vech-i meşrûh üzere cârî ve sâdır olan ikrârını el-mukarru lehü'l-merkûm el-Hâc Mehmed bi'l-muvâcehe tasdîk ve bi'l-müşâfehe tahkîk etmeğın mâ vaka ‘a bi't-taleb ketbolundu.*”

Vefâ yoluyla satış, borcu teminat altına almaya ve faizden kaçınmaya dönük örflü bir satış şeklidir.⁴⁰ Bu akid alıcının maldan faydalanabilmesi yönüyle “sahih satım akdi”, tarafların akdi feshedebilme yetkileri açısından ise “fâsit satım akdi” niteliğindedir. Alıcının malı başkasına satamaması, rehnedememesi, şüf'a cârî olmaması gibi hükümler açısından Hanefî hukukçuları rehin olma özelliğini üstün görmüşlerdir. Bey' bi'l-vefâda taraflar satılan malı diğerinin izni olmaksızın satamazlar ve tek yanlı iradeleriyle diledikleri zaman akdi feshedebilirler. Satılan malın menfaatleri ve semereleri satıcıya aittir, ancak alıcı için de şart koşulması mümkündür; yani alıcının malın gelirinden faydalanması satıcının iznine bağlıdır. Satılan mal alıcının elinde telef olursa, kusur aranmaksızın kıymeti kadar alacak borçtan düşülür. Vefâ hakkına sahip alıcı, satıcının alacaklıları arasında malın değeri miktarınca öncelik hakkına sahiptir. Ölüm durumu söz konusu olursa vefâ hakkı mirasçılara intikal eder.⁴¹ Söz konusu mahkeme kaydında, aynı zamanda oğlu da olan vekili aracılığıyla zimmî şahıs aslında satmak, mülkiyetinden çıkarmak istemediği evi ve ona bağlı müştemilatı bey' bi'l-vefâ yoluyla Müslüman bir şahsa satarak nakdî ihtiyacını giderdiği gözlenmektedir. Buna göre zimmî şahıs, satış bedeli olan sekiz bin akçeyi teslim almış ve satılan malları teslim etmiştir; yüz seksen gün içerisinde satış bedelini geri ödemediği takdirde ise malın mülkiyeti Müslüman şahsa geçecektir. Görüldüğü üzere ilgili işlem vefâ yoluyla gerçekleştirilen bir satım akdidir ve teoriye muvafık olarak gerçekleşmiştir. Mahkeme kaydının başlangıç kısmında belirtildiği gibi, belgenin malı satın alan Müslüman şahıs tarafından talep edildiği ve herhangi bir ihtilaf durumuna karşı tedbir amaçlı olduğu anlaşılmaktadır. Bunlara ilaveten, zikredilen kayıta meydana gelen “akdin kurulması” işleminin hususiyetlerine burada değinilmeyecek olup bu mevzu “Akidler” başlığı altında ele alınacaktır.

B. BORÇLAR HUKUKU

1. Borcun Kaynakları

İslâm hukukçularına göre borcun kaynağından kasıt borcun sebebidir. Bir diğer ifadeyle borç ilişkisini doğuran sebep, borcun kaynağı olmaktadır. İslâm hukuk

⁴⁰ Bilmen, a.g.e., C. VI, s. 127.

⁴¹ Ali Haydar, **Dürrü'l-Hükkâm Şerhu Mecelleti'l-Ahkâm**, I-IV, Arapçaya çev. Fehmi el-Hüseynî, Dâru Âlemi'l-Kütüb, Riyad, 2003, C. I, s. 431-435; Bilmen, a.g.e., C. VI, s. 126 vd.

ilminin oluşumu ve literatürünün şekillenmesinde izlenen yöntem gereği borçlar hukuku özel borç ilişkileri şeklinde ele alınarak genel bir borç teorisi oluşturma yoluna gidilmemiş olduğundan, klasik fıkıh kitaplarında borcun kaynakları hususunda müstakil bir bölüm ve toplu bir bilgi bulmak mümkün değildir.⁴² Çağdaş İslâm hukukçuları ise borç kaynaklarını iki farklı şekilde ele almışlardır. Bunlardan bir kısmı borç kaynaklarını hukukî işlem ve hukukî olay şeklinde ikiye ayırmaktadır.⁴³ Sözü geçen hukukî işlem kapsamına tek ve iki taraflı hukukî işlemler, hukukî olay kapsamına da haksız fiiller ve haksız iktisap girmekle beraber; bu tasnif klasik İslâm hukuk doktrininde borç doğurucu tasarrufları sözlü ve fiili tasarruflar olarak ikiye ayıran değerlendirme ile paralellik gösterir.⁴⁴ Diğer bazı hukukçular ise daha meseleci bir görünüm arz edecek şekilde, borcun kaynaklarını tek taraflı hukukî işlem, akid, haksız fiil, haksız iktisap ve kanun olmak üzere beşe ayırmışlardır.⁴⁵ Burada modern hukuk çalışmalarında daha yaygın olarak kullanılan beşli tasnif tercih edilerek ilgili mahkeme kayıtları bu başlıklar altında ele alınacaktır.

a. Akid

Akid sözlükte “düğülemek ve bağlamak” manasına gelir.⁴⁶ Terim olarak ise şu şekilde tarif edilmiştir: “Nikâh, hibe, vasiyet, alışveriş gibi şer‘î bir muameleyi iki tarafın iltizam ve taahhüt etmeleridir ki bu îcâb ve kabulün irtibatından ibarettir.”⁴⁷ Bu tanımdan yola çıkarak İslâm hukukunda akdin, hukukî bir sonuç elde etmek amacıyla karşılıklı iki iradenin birbirine uygun biçimde bir noktada buluşması anlamını ifade ettiği söylenebilir. Çalışmamızın ilerleyen bölümlerinde akid konusuna sıklıkla temas edileceği için burada ona dair birtakım genel bilgilerin verilmesinde fayda vardır.

İslâm hukukuna göre bir akdin sahih olarak kurulabilmesi için birtakım unsur ve şartların gerçekleşmesi gerekir. Zira bunlarda meydana gelebilecek herhangi bir

⁴² M. Âkif Aydın, “Borç”, **DİA**, İstanbul, 1992, C. VI, s. 285.

⁴³ Abdürrezzâk Ahmed Senhûrî, **Mesâdirü'l-Hak fi'l-Fıkhi'l-İslâmî**, I-VI, Câmîatü'd-Düveli'l-Arabiyye, Kahire, 1954, C. I, s. 67.

⁴⁴ Subhi Receb Mahmesânî, **en-Nazariyyetü'l-Âmme li'l-Mu‘cebât ve'l-Ukûd**, 3. Baskı, Dârü'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrut, 1983, C. I, s. 33.

⁴⁵ Mahmesânî, **a.g.e.**, C. I, s. 30 vd.; Senhûrî, **a.g.e.**, C. I, s. 10-11.

⁴⁶ ez-Zâvî, **a.g.e.**, C. III, s. 270.

⁴⁷ Bilmen, **a.g.e.**, C. I, s. 34. Mecelle'nin ifadesiyle “Akid, tarafeynin bir hususu iltizam ve taahhüt etmeleridir ki, îcâb ve kabulün irtibatından ibarettir.” (**Mecelle**, md. 103).

eksiklik duruma göre farklı hukukî sonuçlar doğurabilir. Hanefî hukukçularına göre bir akdin kuruluşu için ihtiyaç duyulan asgari unsur ve şartlar ana hatlarıyla şöyledir:

Hanefilere göre akdin unsuru/rüknü, karşılıklı irade beyanı manasına gelen icap ve kabuldür. İcap-kabul ile akdin kurulabilmesi (in'ikad) için ehliyetli tarafların ve akid yapmaya uygun bir konunun bulunması şarttır.⁴⁸ Unsur veya kuruluş şartlarının bulunmaması halinde akid bâtil olur, bir akid olarak hukukî sonuç doğurmaz. Bu nedenle Hanefilere göre icap-kabul unsurdur; taraflar ve konu kuruluş şartı, akidde bulunması gereken diğer vasıflar ise sıhhat şartıdır. Dolayısıyla unsur ve kuruluş şartlarındaki bir eksiklik akdi bâtil, akidde bulunması gereken diğer vasıflardaki bir eksiklik ise akdi fâsit kılmaktadır. Sözü nü ettiğimiz unsur ve şartlar, muhtevaları ve gerekli vasıfları ile şöyle özetlenebilir: Burada ilk olarak karşılıklı irade beyanını ifade eden icap-kabul zikredilmelidir.⁴⁹ Nitekim Kur'ân-ı Kerîm akdin karşılıklı rıza temeline dayanması gerektiğini açıkça ifade etmektedir.⁵⁰ Teferruatta birtakım farklılıklar bulunmakla birlikte, genellikle akid maksadını ifade eden her söz, yazı ve davranış irade beyanı olarak kabul edilmiştir. Bunun yanı sıra icap ile kabulün birbirine uygun olması ve aynı mecliste gerçekleşmiş olması da gerekmektedir. Akdin kuruluşu için gerekli en önemli hususlardan biri de taraflardır. Akidde taraf olan şahısların hukukî ehliyete sahip olmaları gerekir. Yaş küçüklüğü, akıl hastalığı, akıl zayıflığı ve sarhoşluk gibi sebeplerle temyiz kudretinden mahrum kişilerin irade beyanları muteber değildir. Akdin kuruluşu için gerekli bir diğer şart da akdin konusudur. Akid konusu şeyin mevcut, belirlenmiş (muayyen) ve akde konu olmaya elverişli olması gerekir.⁵¹

(1) Akdin fesâdı

İslâm hukukuna göre akdin kuruluşu ile ilgili verilen temel bilgilerin ardından akid başlığı altında ele alınacak mahkeme kayıtlarından ilkinin vermek istiyoruz. Akdin fesadına dair 1141/1729 tarihli kayıta Müslüman bir şahıs mahkemeye başvurarak, meblağı tam olarak belli olmayan bir ücret karşılığında zimmî bir şahısla alışveriş yaptığını ve zimmî şahsın satmış olduğu evi kendisine teslim etmediğini

⁴⁸ Ali Haydar, **a.g.e.**, C. I, s. 122, 382; **Mecelle**, md. 149, 361.

⁴⁹ Hayreddin Karaman, "Akid", **DİA**, İstanbul, 1989, C. II, s. 253.

⁵⁰ Nisâ, 4/29.

⁵¹ Karaman, "a.g.m.", C. II, s. 253.

iddia etmektedir. Dava kaydından anlaşıldığı üzere, kadı böyle bir satışın sahih olmadığını gerekçe göstererek dava talebini reddetmiştir. Belge şöyledir:

... *Mülk menziline adedi ma'lûmum olmayan iki kîse içinde mevdû' semen-i medfû' ve makbûza bana bey' u temlik ben dahi ber-vech-i muharrer iştirâ vü temellük ve kabul idüp menzil-i mezkûr mülk-i müşterâm iken menzil-i mezbûru bana teslimden imtinâ' eder su'âl olunsun dedikde mezbûr Süleyman'ın takrîri üzre medfû'u olan semen ma'lûm olmadıkca akd-i bey'-i mezbûr sahîh olmayup vech-i meşrûh üzre da'vâsı dahi meşrû' olmamakla mezbûr Nikola'ya şer'an su'âl dahi teveccüh etmeyüp müdde'î-i mezbûr merkûm Nikola'ya bî-vech mu'ârazadan men' birle mâ vaka'a bi't-taleb ketb olundu.⁵²*

Her ne kadar Hanefilerin dışındaki İslâm hukukçuları fâsit ile bâtil terimleri arasında bir ayırım gözetmeden bunları aynı mana ve sonuç için kullanıyor olsalar da Hanefiler bu iki terimi birbirinden ayırır, unsur ve kuruluş şartlarının bulunmaması halinde butlandan, diğer şart ve vasıfların bulunmaması halinde ise fesattan bahsederler. Hanefilere göre akdin fesadına, diğer mezheplere göre de akdin butlanına yol açan hususlar olarak hata, hile, ikrah, zarar, faiz, fâsit şartlar, garar ve cehalet ön plana çıkmakta ve önemli görülmektedir.⁵³ Müşahede olduğu üzere ilgili dava kaydında bir cehalet durumu gerçekleşmiştir. Burada gararın söz konusu olup olmayacağı sorusu akla gelse de, garar durumunun oluşması için mevzuun var olması, gerçekleşmesi konusunda risk, belirsizlik ve şüphenin meydana gelmesi gerekir. Cehaletin ise gerçekleşeceği bilinen mevzuun önemli vasıflarındaki bilinmezlik olmasından dolayı, ilgili dava kaydındaki mesele garar değil cehalet durumudur. Mevzuyu örnek vererek açıklayacak olursak gökteki kuşu, denizdeki

⁵² KŞS-13-109/337. Belgenin tamamı: “*Cezîre-i Kıbrıs'da medîne-i Lefkoşa mahallâtından Mahmudpaşa mahallesinde sâkin Arpacı Süleyman Beşe bin Mustafa nâm kimesne meclis-i şer'-i şerîf-i enverde işbu hâmilü'r-rakîm Nikola veled-i Andon muvâcehesinde üzerine da'vâ ve takrîr-i kelâm idüp mezbûr Nikola yedinde mülkü olup medîne-i mezbûrede Tahte'l-kal'a mahallesinde vâki' bir taraftan el-Hâc Receb ve bir taraftan Mariya nasrâniyye mülkleri ve iki taraftan tarik-i âmm ile mahdûd ma'lûmü'l-müştemilât mülk menziline adedi ma'lûmum olmayan iki kîse içinde mevdû' semen-i medfû' ve makbûza bana bey' u temlik ben dahi ber-vech-i muharrer iştirâ vü temellük ve kabul idüp menzil-i mezkûr mülk-i müşterâm iken menzil-i mezbûru bana teslimden imtinâ' eder su'âl olunsun dedikde mezbûr Süleyman'ın takrîri üzre medfû'u olan semen ma'lûm olmadıkca akd-i bey'-i mezbûr sahîh olmayup vech-i meşrûh üzre da'vâsı dahi meşrû' olmamakla mezbûr Nikola'ya şer'an su'âl dahi teveccüh etmeyüp müdde'î-i mezbûr merkûm Nikola'ya bî-vech mu'ârazadan men' birle mâ vaka'a bi't-taleb ketb olundu.*”

⁵³ Orhan Çeker, **İslâm Hukukunda Akidler**, A.H.İ. Yay., İstanbul, 2006, s. 99, 101; Karaman, “a.g.m.”, C. II, s. 253.

balığı satım konusu yapmada garardan bahsedilir; çünkü bunların elde edileceği belli değildir. Fakat paket içindeki bir nesneyi satım konusu yapma örneğinde cehalet vardır. Çünkü burada bir nesnenin var olduğu bellidir; ancak “ne, ne kadar, nasıl olduğu” belli değildir.⁵⁴ Söz konusu mahkeme kaydında görüldüğü üzere iki kese içerisindeki belirsiz bir meblağın ücret olarak belirlenmesiyle akidde cehalet durumu meydana gelmiş, bu da akdin fesadına yol açtığından dava talebi kadı tarafından akdin sahih olmadığı ifade edilerek reddedilmiştir.

(2) *Fuzûlînin akdi*

Istilahî olarak fuzûlî, “asıl ya da vekil olmaksızın yani şer‘î bir izne dayanmaksızın başkası hakkında tasarrufta bulunan kimse” anlamına gelmektedir.⁵⁵ İncelenen şer‘iyye sicil defterlerinde fuzûlînin akdine dair iki adet dava kaydı mevcuttur.⁵⁶ Bunlardan biri örnek olarak zikredilecektir. 1111/1699 tarihli davada zimmî bir kadın, eşinin kendisinden izinsiz olarak malını bir başka şahsa satmış olduğu iddiasıyla mahkemeye başvurmakta ve malının kendisine iade edilmesini talep etmektedir. Fakat satış için iznin ortaya çıkması üzerine davacı kadın davadan men edilmektedir. Mahkeme kaydı şöyledir:

... *Menzilimi iznim yoğiken on sekiz guruş semen-i makbûza mezbûr el-Hâc Ali'ye bey' etmeğın hâlâ taleb iderim su'âl olunsun dedikde gıbbe's-su'âl mezbûr Yorgi'den menzil-i mezkûru iştirâ eylediğimde zevcesi merkûme Marya'dan huzûr-ı Müslimînde istîzân eylediğimde bey'-i mezkûru tecvîz eylemişdir deyü def'le mukâbele edicek gıbbe'l-istintâk ve akîbü'l-inkâr mezbûr el-Hâc Ali'den sıdk-ı makâline mutâbık beyyine taleb olundukda udûl-i ricâlden es-Seyyid Mehmed Çelebi bin Mustafa ve Hasan bin Yûsuf nâm kimesneler li-ecli's-şehâde meclis-i şer'a hâzırân olup isrû'l-istişhâdi's-şer'î fi'l-hakîka mezbûr el-Hâc Ali menzil-i mahdûd-ı mezkûru mezbûr Yorgi'den iştirâ eyledikde bizim huzûrumuzda zevcesi müdde'ıye-i merkûme Marya'dan istîzân eyledikde merkûme Marya bey'-i mezkûru tecvîz eyledi...*⁵⁷

⁵⁴ Meydânî, **a.g.e.**, C. I, s. 194-195; Karaman, **a.g.e.**, C. II, s. 253.

⁵⁵ Erdoğan, **a.g.e.**, s. 117.

⁵⁶ **KSS-4-161/374; KSS-6-131/398.**

⁵⁷ **KSS-6-131/398.** Mahkeme kaydının tamamı: “*Mahrûse-i Lefkoşa mahallâtından Yahya bey mahallesi sâkinelerinden Marya bint-i Filipo nâm nasrâniyye meclis-i şer'-i hatîr-i lâzımü't-tevkîrde işbu bâ'isü'l-vesîka el-Hâc Ali bin Ahmed nâm kimesne mahzarında üzerine da'vâ ve takrîr-i kelâm idüp işbu hâzır-ı bi'l-meclis zevcim Yorgi veled-i Nikolo nâm zimmî mahalle-i*

Dava kaydında görüldüğü üzere zimmî kadın mahkemeye fuzûlînin akdinin söz konusu olduğu iddiasıyla başvurmakta, fakat bu iddiasını ispat edememesi ve aleyhte şahadetlerin bulunması hasebiyle haksız bulunmaktadır. Daha önce de ifade edildiği gibi kendisine vekâlet verilmediği halde başkasının hakkında tasarrufta bulunan kişiye fuzûlî denir. Hanefî hukukçularına göre bu çeşit bir akid asilin icâzetine bağlı olarak mevkuftur.⁵⁸ Yani kendisi adına akid yapılan kişi fuzûlînin akdine icâzet verince akid nâfiz⁵⁹ hale gelir ve böylece fuzûlînin tasarrufu da vekâlete dönüşmüş olur.⁶⁰ Ancak icâzetin sahih olması için birtakım şartlar bulunmaktadır, bunlar şu şekilde özetlenebilir:

İcâzetten önce mâlik tarafından mevkuft akid reddedilmemiş olmalı, fuzûlî ve akid yaptığı şahıs hayatta olmalı, mahal (ma'kûdun aleyh) olduğu gibi duruyor olmalı ve son olarak kendisi namına tasarrufta bulunulan kişi hem akid hem de icâzet sırasında tasarrufa ehil olmalıdır. Bu sayılan şartlar bulunmadığı zaman akid bâtil olur.⁶¹

İlgili dava kayıtlarından anlaşıldığı üzere fuzûlînin tasarrufuyla alakalı bir hukukî ihtilaf olduğu takdirde olay mahkemeye intikal ettirilmekte ve dava İslâm hukukuna göre hükme bağlanmaktadır.⁶² Ayrıca zimmîlerin de yaşayan hukuk olarak İslâm hukukundan haberdar olup, ihtiyaç duydukları zamanlarda doğrudan mahkemeye başvurarak haklarını aramaları ya da arayabilmeleri dikkati çekmektedir.

---

mezbûrede vâki' bir taraftan mezbûr el-Hâc Ali mülkü ve bir taraftan Tomazo mülkü ve tarafeynden tarik-i âmm ile mahdûd ve mümtâz iki tahtânî hâne ve bir sundurma ve bir mikdâr havlu ve bi'r-i mâ'yu ve bir dip dut şecerini müştamil mülk menzilimi iznim yoğiken on sekiz gurus semen-i makbûza mezbûr el-Hâc Ali'ye bey' etmeğîn hâlâ taleb iderim su'âl olunsun dedikde gibbe's-su'âl mezbûr Yorgi'den menzil-i mezkûru iştirâ eylediğimde zevcesi merkûme Marya'dan huzûr-ı Müsliminde istizân eylediğimde bey'-i mezkûru tecvîz eylemişdir deyü def'le mukâbele edicek gibbe'l-istintâk ve akîbü'l-inkâr mezbûr el-Hâc Ali'den sıdk-ı makâline mutâbık beyyine taleb olundukda udûl-i ricâlden es-Seyyid Mehmed Çelebi bin Mustafa ve Hasan bin Yûsuf nâm kimesneler li-ecli's-şehâde meclis-i şer'a hâzırân olup isrû'l-istişhâdi's-şer'î fi'l-hakîka mezbûr el-Hâc Ali menzil-i mahdûd-ı mezkûru mezbûr Yorgi'den iştirâ eyledikde bizim huzûrumuzda zevcesi müdde'îye-i merkûme Marya'dan istizân eyledikde merkûme Marya bey'-i mezkûru tecvîz eyledi biz bu husûsa ve minvâl üzre şâhidleriz şehâdet dahi ederiz deyü her biri edâ-i şehâdet-i şer'îyye eylediklerinde gibbe ri'ayet-i şerâ'iti'l-kabul şehâdetleri makbûle olmağîn bey'-i mezkûrun sıhhatine ba'de'l-hüküm müdde'îye-i merkûme Marya bî-vech mu'ârazadan men' olunup mâ hüve'l-vâki' bi't-taleb ketb olundu."

⁵⁸ Mevkuf: Bir hüküm ifade etmesi, başka birinin izin ve icâzetine muhtaç olan bir fiil ya da akid anlamına gelir (Erdoğan, **a.g.e.**, s. 297).

⁵⁹ Şart ve rükünlerini tam olarak bulunduran bir akit nâfiz bir akiddir; yani derhal yürürlüğe girer. Mukabili "gayrı nâfiz" ya da "mevkuf" tur (Erdoğan, **a.g.e.**, s. 360).

⁶⁰ Serahsî, **a.g.e.**, C. XIII, s. 153; Ali Haydar, **a.g.e.**, C. III, s. 500-503; **Mecelle**, md. 1453.

⁶¹ Çeker, **a.g.e.**, s. 129-130.

⁶² bkz. **KŞS-4-161/374**; **KŞS-6-131/398**.

Nitekim konuyla ilgili her iki kayıta da zimmî şahıslar dava açmakta ve hak iddiasında bulunmaktadırlar.⁶³ Bu davalar kimi zaman yukarıda zikredilen örnek kayıta olduğu gibi halktan bir şahsın aleyhine, kimi zaman da devlet memuru olan bir şahsın aleyhine olabilmektedir. Devlet memurunun davalı konumunda bulunması hukukî uygulamada herhangi bir farklılığa sebep olmamıştır.⁶⁴

(3) *Akdin ikâle yoluyla sona ermesi*

Sözlükte “bir şeyi gidermek, ortadan kaldırmak” anlamına gelen ikâle, İslâm hukukundaki terim anlamı itibariyle bağlayıcı ve feshi kabil bir akdin tarafların karşılıklı rızasıyla ortadan kaldırılmasını ifade eder.⁶⁵ İncelenen sicillerde ikâleye dair dört mahkeme kaydına rastlanmıştır.⁶⁶ Örnek olarak zikredilecek 1088/1677 tarihli kayıta Müslüman ve zimmî bir şahıs mahkemeye başvurarak ev alışverişine dair kurmuş oldukları akdi bozmaktadırlar. Belgenin aslı şöyledir:

Mahmiyye-i Lefkoşa mahallâtından Boyahane mahallesi sâkinlerinden Mehmed bin Abdullah nâm kimesne meclis-i şer‘-i hatîr-i lâzimü't-tevkîrde işbu bâ‘isü'l-vesîka Marta nâm zimmiye mahzarında takrîr-i kelâm ve ta‘bîr-i ani'l-merâm idüp bundan akdem merkûme Marta mahalle-i merkûmede vâki‘ lede'l-ahâlî ve'l-cîrân ma‘lûmetü'l-hudûd mülk menzilini bana seksen esedîye bey‘ idüp kabz-ı semen ve teslîm-i mebi‘-i mahdûd eylemişidi. Hâlâ rızâmız ile ikâle idüp merkûme Marta meblağ-ı mezkûr seksen esedîyi bana tamâmen redd idüp ben dahi menzil-i merkûmu kendiye teslîm eyledim ba‘de'l-yevm mârru'z-zikr menzilde vechen mine'l-vücûh alâkam yokdur dedikde mukarr-ı merkûmun minvâl-i muharrer üzre cârî ve sâdır olan ikrârını el-mukarru leh (...).⁶⁷

Hanefî mezhebine göre ikâlenin unsurları sarîh ya da zimmî (teâtî suretiyle) olmak üzere icap ve kabuldür.⁶⁸ Bunun yanı sıra sahîh ve muteber bir ikâle için birtakım şartların da yerine getirilmesi gerekmektedir. Bunlar temel olarak tarafların

⁶³ Söz konusu diğer mahkeme kaydında, öldü sanılan zimmî şahıs beytülmal emini tarafından satılan mallarını ellerinde tutan kimseler aleyhine dava açmakta ve bunun üzerine mallar zimmî şahsa iade edilmektedir. Belgenin metni oldukça uzun olduğu için burada zikredilmemiştir. bkz. KŞS-4-161/374.

⁶⁴ bkz. KŞS-4-132/309.

⁶⁵ Bilal Aybakan, “İkâle”, *DİA*, İstanbul, 2000, C. XXII, s. 14.

⁶⁶ bkz. KŞS-3-112/678; KŞS-3-104/636; KŞS-5-12/30; KŞS-5-68/192.

⁶⁷ KŞS-5-68/192.

⁶⁸ Kâsânî, *a.g.e.*, C. VI, s. 306; Ali Haydar, *a.g.e.*, C. I, s. 165-168; *Mecelle*, md. 191, 192.

rızası; icap ve kabulde akid meclisinin aynı olması; ikâle konusu akdin bağlayıcı ve feshi kabil bir akid olması; ikâle sırasında mebiin mevcut olması ve sarf (paranın para ile mübadelesi) akdi söz konusuysa her iki bedelin de kabz edilmesi⁶⁹ şeklinde ifade edilebilir. İkâlenin hukukî sonucu da akdin çözülmesi ve doğurduğu hükmün ortadan kalkmasıdır. İkâlenin hukukî mahiyetine dair mezhep içi birtakım ihtilaflar olsa da,⁷⁰ mahkeme kaydını ilgilendirdiği kadarıyla ikâle akdi öz olarak bu şekilde ifade edilebilir. Görüleceği üzere söz konusu ikâle akdi unsurlarıyla beraber sahih ve muteber olabilmesi için gerekli şartları da hâizdir. Dolayısıyla yapılan akdin İslâm hukukuna muvafık olarak gerçekleştiği ifade edilebilir. Bu işlemin mahkemeye taşınarak kayıt altına aldırılmasının olası bir ihtilaf durumuna karşı tedbir amaçlı olduğu anlaşılmaktadır.

b. Haksız Fiiller

(1) Gasp

Sözlükte “bir şeye el koymak, bir şeyi zorla almak” gibi anlamlara gelen *gasp*,⁷¹ terim olarak Hanefî mezhebindeki hâkim görüşüne göre, “mütekavvim, menkul ve dokunulmaz bir mal üzerine, hak sahibinin elini izâle ile haksız olanın el koyması” anlamını ifade etmektedir.⁷² Mecelle’de de “Bir kimsenin, izni olmaksızın malını ahz ve zapt etmektir.” şeklinde tanımlanmaktadır.⁷³

Hanefî hukukçularına göre *gasp* kelimesinin hukuk terimi olarak ifade ettiği mana bazı açılardan farklılık göstermektedir. Mezhep içindeki hâkim görüşüne göre *gasp* fiili, bir malı sahibinin veya yetkili kimsenin izni olmadan açıkça ve zorla alarak mâlikin zilyedliğini⁷⁴ gidermek ve yerine haksız bir zilyedlik kurmaktır. Ebû Hanîfe ve Ebû Yûsuf’a ait olan bu yaklaşıma göre *gasp*ta mala yönelik bir fiilin bulunması şarttır. Fakat Muhammed eş-Şeybânî *gasp*ın gerçekleşmesi için mâlikin zilyedliğinin giderilmesini baz almakta, dolayısıyla mala yönelik bir fiilin

⁶⁹ Kâsânî, **a.g.e.**, C. VI, s. 306 vd.; Karaman, **a.g.e.**, C. II, s. 448; **Mecelle**, md. 190-196.

⁷⁰ bkz. Merginânî, **a.g.e.**, C. V, s. 150 vd.; Kâsânî, **a.g.e.**, C. VI, s. 306.

⁷¹ ez-Zâvî, **a.g.e.**, C. III, s. 397.

⁷² Erdoğan, **a.g.e.**, s. 120. Benzer bir tarif için bkz. Mahmesânî, **a.g.e.**, C. I, s. 156-157.

⁷³ **Mecelle**, md. 881.

⁷⁴ Zilyed: Fiilî tasarruf ve hâkimiyet veya bir malı fiilen el altında bulundurma durumu anlamına gelir (Erdoğan, **a.g.e.**, s. 495).

bulunmasını şart olarak görmemektedir.⁷⁵ Mezhep içindeki bu ihtilafta hâkim görüşe göre gasbın söz konusu olabilmesi için malın menkul olması gerekmekte, yani gayrimenkullerde gasp söz konusu olmamaktadır.⁷⁶

Dönemin Kıbrıs şer'iyeye sicillerinde gasp ve zabt ile ilgili yaklaşık yirmi dava kaydına rastlanmıştır. Bu kayıtların on dördünde gayrimenkul,⁷⁷ altısında da menkul mallar dava konusu edilmiştir.⁷⁸ Gayrimenkul mallar üzerinde meydana gelen zabt iddiasının çoğu ise vefat eden kimselerin bıraktıkları mallar (tereke) üzerinde yaşanmıştır.⁷⁹ Burada örnek olarak menkul malların gasp edilmesine dair bir mahkeme kaydı verilecektir. 1136/1724 tarihli kayıta Müslüman bir şahıs çiftliğindeki bir kısım hayvanları gasp ettiği iddiasıyla zimmî bir şahıs aleyhine dava açmaktadır. Yapılan incelemede zimmî şahsın suçlu olduğu görülmekte ve gasp edilen malların bedelinin ödenmesine hükmedilmektedir. Söz konusu sicil kaydı şöyledir:

... Çiftlik sürüsünden öyle (öğle) vaktinde mezbûr Zenyo alâmetlü ve nişanlı her biri birer gurus kıymetli kırk re's koyun ve her biri birer zolota kıymetli kırk re's keçi ve her biri birer buçuk gurus kıymetli otuz re's hadım ta'bir olunur keçi min haysül-mecmû' yüz on re's mahlût koyun keçi ve hadımlarını gasb ve kasap tâ'ifesinden mülkündür deyü bey' ve zebh ve kıymetlerini masârifine sarfla istihlâk eylediği ma'lûmum olmağla taleb eylediğimde vermede te'allül eder su'âl olunup takrîri tahrîr bana teslîme kibel-i şer'den tenbîh olunmak matlûbumdur dedikde...⁸⁰

Zikredilen dava kaydında görüldüğü üzere burada gasba konu olan mallar menkuldür. Dolayısıyla mezhep içindeki hâkim görüşe göre gasbın varlığıyla ilgili bir sorun yoktur. Ancak gasba dair bazı mahkeme kayıtlarında dikkati çeken bir unsur vardır ki, gasbın söz konusu olduğu mallar şayet gayrimenkul ise dava

⁷⁵ Kâsânî, a.g.e., C. VII, s. 143; Bilmen, a.g.e., C. VII, s. 335 vd.; Mahmesânî, a.g.e., C. I, s. 157; M. Âkif Aydın, **İslâm ve Osmanlı Hukuku Araştırmaları**, İz Yay., İstanbul, 1996, s. 238 vd.; M. Âkif Aydın, "Gasp", **DİA**, İstanbul, 1996, C. XIII, s. 387.

⁷⁶ Kâsânî, a.g.e., C. VII, s. 145 vd.

⁷⁷ bkz. **KŞS-2-117/177; KŞS-4-76/195; KŞS-4-117/273; KŞS-4-119/279; KŞS-4-143/339; KŞS-4-145/342; KŞS-4-171/396; KŞS-4-187/438; KŞS-4-190/444; KŞS-6-248/579; KŞS-6-104/298; KŞS-8-78/309; KŞS-10-44/152; KŞS-14-76/359.**

⁷⁸ bkz. **KŞS-3-139/862; KŞS-3-154/971; KŞS-6-82/236; KŞS-9-54/214; KŞS-11-65/225; KŞS-16-42/71.**

⁷⁹ bkz. **KŞS-2-117/177; KŞS-4-119/279; KŞS-4-117/273; KŞS-4-145/342; KŞS-4-143/339; KŞS-6-248/579; KŞS-6-104/298; KŞS-6-82/236; KŞS-9-54/214; KŞS-14-61/218.**

⁸⁰ Belge metni için bkz. Ek 2, "Gasp", Belge-14.

kaydında “gasb” değil de “zabt” ifadesi kullanılmaktadır.⁸¹ Böylece Hanefî mezhebi içinde konuya dair hâkim görüş bu yönde olduğu için, tatbikatta da onun esas alındığı ortaya çıkmaktadır.

Konunun teorik boyutuna dönülecek olursa, Hanefîlerdeki hâkim görüşe göre “zevâid-i mağsûb” (gasp edilen maldaki artışlar) olarak tanımlanan malda meydana gelen artış ve tabii semereler gasba konu olmazlar. Bununla beraber gasbedilen malda meydana gelen artışlar mevcutsa mal sahibine iade edilir, değilse ancak gâsıp için bir itlâf sorumluluğu oluşabilen durumlarda tazmin yükümlülüğü doğar.⁸² Yine mezhep içindeki hâkim görüşe göre menfaatler de gasp kapsamına girmezler. Dolayısıyla bunların tazmin edilmesi gerekmez. Ancak Muhammed eş-Şeybânî’ye göre gayrimenkul malların gasbı söz konusu olduğu gibi, malda meydana gelen ziyadelerin ve menfaatlerin de gasbı söz konusu olur.⁸³ Uygulamada mezhep içindeki hâkim görüşün esas alınmasından olsa gerek, Müslüman-zimmî ilişkilerini kapsayan ilgili kayıtların hiçbirinde malda meydana gelmesi muhtemel olan ziyade ve menfaatlerin dava konusu edildiği ya da dava esnasında zikredildiği görülmemektedir.

Mezhep içi ihtilaf açısından bakılacak olursa bir fiilin gasp kapsamına girip girmemesi, ağır gasp sorumluluğuna tâbi olup olmaması noktasında önem kazanmaktadır. Gasp sorumluluğu gâsıba, zorla alınan malın mevcutsa iade edilmesi,

---

⁸¹ Gayrimenkul malın zabt edilmesine örnek olarak 1132/1720 tarihli şu dava kaydı verilebilir: “Cezîre-i Kıbrıs’da Leymason kazâsına tâbi’ Yasefli(?) nâmkarye sâkinlerinden iken bundan akdem fevt olan Sarı Mehmed bin Abdullah nâm kimesnenin hasran vârisleri olan sulbî kebîr oğulları Hasan ve Hüseyin nâm kimesneler meclis-i şer’-i hatîr-ı lâzîmü’t-tevkîrde yine karye-i mezbûre sakinlerinden iken bundan akdem hâlik olan Vasil veled-i Senoro nâm zimmînin evlâd-ı sığârına kibel-i şer’-i enverden mansûb vasîleri olan işbu râfî’atü’s-sifr zevcesi Eno bint-i (?) nâm Nasrâniyye muvâcehesinde her biri üzerine da’vâ ve takrîr-i kelâm edüp babamız müteveffâ-yı mezbûr Sarı Mehmed’in karye-i mezbûrda vâki’ bir taraftan Hane bâğçesi, bir taraftan Horasi bâğçesi ve tarafeynden tarîk-ı âmm ile mahdûd üç dib ceviz şecerini müstemil tahmînen bir buçuk evlek ve yine bir taraftan Hasan Beşe mülkü ve bir taraftan merkûme Horasi mülkü ve bir taraftan Hristina mülkü ve taraf-ı râbî’i tarîk-ı âmm ile mahdûd bir evlek ki, bir dib ceviz şecerini müstemil ki, cem’an iki evlek bâğçesinden, mukaddem zikrolunan bâğçesini hâl-i sıhhatinde hâlik-i mezbûr Vasil’e râyicün-fi’l-vakt iki bin dört yüz akça semen-i makkûza bey’ u teslîm edüp babamız fevt oldukda mezbûr Vasil mu’ahhar zikrolunan bâğçeyi zabt etmeğin ba’de helâkihi zevcesi merkûme Eno zabt eylemişdir...” (KŞS-10-44/152). Ayrıca bkz. KŞS-6-104/298; KŞS-8-78/309; KŞS-10-61/218.

⁸² Mahmesânî, **a.g.e.**, C. I, s. 157 vd.; Aydın, “a.g.m.”, C. XIII, s. 387.

⁸³ Kâsânî, **a.g.e.**, C. VII, s. 145; Mahmesânî, **a.g.e.**, C. I, s. 162-163; Aydın, “a.g.m.”, C. XIII, s. 387-388. Müteahhir Hanefî hukukçularına göre üç hususta gasp edilen malın menfaati ve geliri için istisnâî olarak ecr-i misl gerekir. Bunlar, gasp edilen şeyin vakıf olması, bir yetime ait olması yahut kiraya verilmek üzere belirlenmiş ve hazırlanmış mal (muaddün li’l-istiğlâl) olması durumlarıdır (Aydın, “a.g.m.”, C. XIII, s. 389).

tüketilmiş veya zayi olmuşsa tazmin edilmesi mecburiyetini yüklemekle birlikte, gâsıbın malın tüketilmesinde veya zayi olmasında herhangi bir rolünün veya kusurunun bulunup bulunmaması da sonucu değiştirmez. Öyle ki, mücbir sebep altında malın zayi olması bile gâsıbı sorumluluktan kurtarmaz.⁸⁴ Konuya örnek olarak verilen dava kaydında da gasp edilen hayvanların kendileri mevcut olmadığından⁸⁵ gasp edildikleri zamanki kıymetleri üzerinden mal sahibine ödeme yapılmasına karar verilmiş olduğu gözlenmektedir.⁸⁶ Hanefî hukukçularına göre gasp edilen kıymet mal telef olursa tazminat bedelinin tesbitinde gasp edildikleri zaman ölçü alınır. Şayet söz konusu dava kaydında olduğu gibi gasp edilen mal istihlak edilmiş yani tüketilmişse, Ebû Hanife'ye göre gasp zamanı; Muhammed eş-Şeybânî ve Ebû Yûsuf'a göre ise tüketilme zamanı ölçü alınır.⁸⁷ Kadının vermiş olduğu hüküm uygulamada Ebû Hanife'nin görüşünün tercih edildiğini göstermektedir. Bu görüşün özellikle enflasyonik ekonomiler için adalet ve hakkaniyete daha uygun olduğu söylenebilir. Nitekim Mecelle'de de bu görüş kanunlaştırılmıştır.⁸⁸

Gayrimenkul bir mala el konulması durumunda ise Hanefî mezhebindeki hâkim görüşe göre bu vakalarda gasbın unsurları gerçekleşmediği için ağır bir gasp sorumluluğu doğmaz; malın zayi olması veya tüketilmesi halinde gâsıbın sorumluluğu daha hafif olan itlâf sorumluluğu çerçevesinde ele alınır.⁸⁹ Bununla beraber gasp tahakkuk etsin veya etmesin, başkası tarafından haklı bir sebebe dayanmadan alınan bir malın iade mecburiyetinin bulunduğu açıktır.⁹⁰ Mecelle'nin ifadesiyle “Bilâ sebep-i meşrû birinin malını bir kimsenin ahzylemesi câiz olmaz.”⁹¹ Gayrimenkul malların zapt edilmesi meselesine dair kimi kayıtlarda bu hükmün aynen tatbik edildiği görülmekle birlikte,⁹² birçok ihtilafta tarafların uzlaşmaya

⁸⁴ Bilmen, **a.g.e.**, C. VII, s. 333; Mahmesânî, **a.g.e.**, C. I, s. 159-160; Aydın, “a.g.m.”, C. XIII, s. 388.

⁸⁵ “... İşbu Zenyo zimmî gasb ve kasap tâifesine kendi mülkü olmak zu'muyla bey' ve kıymetlerini masârifine sarfla istihlak eyledi...”

⁸⁶ “... Yevm-i gasbda olan kıymetlerini vekîl-i mezbûr es-Seyyid Ali Çelebi'ye edâ ve teslîme mesfûr Zenyo zimmîye cânib-i şer'den tenbîh olunup...”

⁸⁷ Ali Haydar, **a.g.e.**, C. II, s. 523.

⁸⁸ Mâl-ı mağsûbu gâsıb istihlak ettikde zâmin olması lâzım geldiği gibi gerek onun teaddisi ile ve gerek bilâ-teaddî telef ya zayi' olduğu takdirde dahi zâmin olur. Şöyle ki, kıyemiyyâttan ise zaman ve mekân-ı gâsıbdaki kıymetini ve misliyatdan ise mislini vermesi lâzım gelir (**Mecelle**, md. 891).

⁸⁹ Mahmesânî, **a.g.e.**, C. I, s. 157 vd.; Aydın, “a.g.m.”, C. XIII, s. 388.

⁹⁰ Mahmesânî, **a.g.e.**, C. I, s. 158 vd.; Aydın, “a.g.m.”, C. XIII, s. 388.

⁹¹ **Mecelle**, md. 97.

⁹² Örnek için bkz. **KŞS-6-104/298**.

vararak akdettikleri sulhu kayıt altına almak için mahkemeye başvurdukları gözlenmiştir.⁹³

(2) İtlâf

Sözlükte “tahrip etmek, yok etmek” anlamına gelen itlâf, istilâhî olarak bir malın tazmin sorumluluğu doğuracak şekilde kısmen veya tamamen yok edilmesini ifade eder.⁹⁴ İncelenen sicillerde itlâf davası kapsamına girebilecek on altı adet dava kaydı tespit edilmiştir.⁹⁵ Burada örnek olarak zikredilecek 1044/1634 tarihli dava kaydı, Müslüman bir şahsın çırağının koluna çarparak bir fincanın kırılmasına yol açtığı için zimmî bir şahıs aleyhine mahkemeye başvurmasına ve olayın hataen vuku bulmuş olmasından dolayı davanın reddedilmesine dairdir. Davanın asıl kaydı şöyledir:

Kahveci Mehmed, Nikolo mahzarında da'vâ idüp mezbûrun şâkirdi olup hâzır-ı fi'l meclis olan Mustafa koluma dokunmağla yedimden bir fincan düşüp şikest oldu su'âl olunsun dedikde hatâ'en oldu deyü deyücek mezbûr da'vâdan men' birle [kayd şud].⁹⁶

İslâm hukukunda itlâf mevzuu oldukça kapsamlı bir şekilde ele alınmakla beraber, burada sadece söz konusu mahkeme kaydı çerçevesindeki bazı hususlara temas edilecektir. Mala yönelik haksız fiil çeşitlerinden ikincisi olan itlâf, Mecelle'nin tasnifinde de olduğu gibi doğrudan (mübâşereten) ve dolaylı (tesebbüben) olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Zararı doğuran fiil, bunu araya başka bir fiil girmeden meydana getiriyorsa bu durumda doğrudan itlâf söz konusu olur.⁹⁷ Mecelle bunu “Mübâşereten itlâf bir şeyi bizzat telef etmektir ki, eden kimseye fâil-i mübâşir denir.”⁹⁸ şeklinde tarif etmiştir. Örneğin, bir kimsenin hayvanını taş atarak yaralamak bu türden bir itlâftır. Fiil doğrudan bir zarara yol açmaz, fakat zararın meydana gelmesine zemin hazırlar ve zarar araya başka bir fiilin girmesiyle meydana gelirse buna da dolaylı (tesebbüben) itlâf denir.⁹⁹ Mecelle bunu da “Tesebbüben itlâf

⁹³ Örnek için bkz. **KSS-2-117/177**; **KSS-4-117/273**; **KSS-14-76/359**.

⁹⁴ M. Âkif Aydın, “İtlâf”, **DİA**, İstanbul, 2001, C. XXIII, s. 466.

⁹⁵ Örnek için bkz. **KSS-3-139/863**; **KSS-4-53/142**; **KSS-4-93/224**.

⁹⁶ **KSS-4-247/564**.

⁹⁷ Senhûrî, **a.g.e.**, C. I, s. 54; Karaman, **Mukayeseli İslâm Hukuku**, C. II, s. 490; Aydın, “a.g.m.”, C. XXIII, s. 466.

⁹⁸ **Mecelle**, md. 887.

⁹⁹ Senhûrî, **a.g.e.**, C. I, s. 54; Karaman, **a.g.e.**, C. II, s. 490; Aydın, “a.g.m.”, C. XXIII, s. 466.

bir şeyin telefine sebep olmaktır. Yani bir şeyde diğer şeyin alâ ceryi'l-âde telefine mufdî olan bir iş ihdas etmektir ki, eden kimseye mütesebbib denir.” şeklinde tarif etmiştir.¹⁰⁰ Söz konusu dava kaydında zimmî şahsın çırağın koluna dokunması neticesinde fincanın düşüp kırılması dolaylı (tesebbüben) itlâf çeşidine girmektedir.

İslâm hukukuna göre, bir itlâf durumundan bahsedebilmek için gerekli birtakım unsurlar vardır. Bunlar fiil, zarar, hukuka aykırılık, illiyet bağı ve dolaylı itlâf durumunda da kusurdur.¹⁰¹ Bunları şöyle özetlemek mümkündür:

1) Fiil: Fiil gerek eylem gerekse söz biçiminde müsbet bir şekilde olabileceği gibi, yapmama şeklinde menfî bir tarzda da olabilir.¹⁰² Örneğin yukarıda zikredilen dava kaydında, kişinin çarparak fincanın kırılmasına sebep olması müsbet fiil çeşidine; yıkılmak üzere olan ve sahibi tarafından gerekli tedbirler alınmayan bir duvarın yıkılarak şahsa veya mala yönelik bir zarar meydana getirmesi de menfî fiille oluşan itlâfa örnek olabilir.

2) Zarar: Haksız bir fiilin itlâf sorumluluğu doğurabilmesi için maddî bir zararın ortaya çıkması gerekmektedir.¹⁰³ Söz konusu dava kaydında olduğu gibi, fincan maddî bir değer ifade ettiği için kırılması mal sahibi üzerinde bir zarar meydana getirmektedir. Bu noktada bir itlâf sorumluluğunun meydana gelebilmesi için söz konusu malın mütekavvim¹⁰⁴ bir mal olması gerektiği de ifade edilmelidir. Ancak mütekavvim malda söz konusu edilen, malın dinen izin verilmiş olması gerekliliği Müslümana ait olma durumu içindir. Ancak bir gayri müslim söz konusu olduğunda şarap ve domuz eti gibi, Müslümanlar için mütekavvim olarak kabul edilmeyen mallar onlar için mütekavvim kabul edilir, dolayısıyla itlâfında ve gasbında tazmin borcu doğar.¹⁰⁵

---

¹⁰⁰ Mecelle, md. 888.

¹⁰¹ Karaman, a.g.e., C. II, s. 483 vd.; Aydın, a.g.e., s. 86.

¹⁰² Mahmesânî, a.g.e., C. I, s. 169; Karaman, a.g.e., C. II, s. 484.

¹⁰³ Mahmesânî, a.g.e., C. I, s. 170; Karaman, a.g.e., C. II, s. 484.

¹⁰⁴ Mütekavvim: Hakkında şer'î bir yasak söz konusu olmayan ve elde edilmiş (muhez) mal (bkz. Mecelle, md. 127). Örneğin şarap ve domuz eti dinen kullanılmasına izin verilmediğinden, henüz tutulmamış balık, avlanmamış av hayvanı da elde edilmemiş bulduklarından mütekavvim sayılmazlar.

¹⁰⁵ Aydın, a.g.e., s. 86-87.

3) Hukuka aykırılık (teaddî): İslâm hukukunda teaddî kelimesiyle ifade edilen hukuka aykırılık, hukuk düzeninin izin vermediği bir fiilin işlenmesi anlamına gelir.¹⁰⁶

4) İlliyet bağı: Bu kavram, itlâf sonucu meydana gelen zararın fâile isnat edilebilmesi ve bir tazmin borcu doğabilmesi için fiille zarar arasında bir illiyet bağının bulunması gerekliliğini ifade eder.¹⁰⁷ İlgili dava kaydında zimmî şahsın, çırağın eline çarpmak suretiyle fincanın düşerek kırılmasına sebep olmasında, çarpma ile fincanın kırılması arasında bir illiyet bağının olduğu açıktır.

5) Kusur: “Kusur”¹⁰⁸ sadece dolaylı itlâf halleri için bulunması gereken bir unsurdur. İslâm hukukunda doğrudan itlâf hallerinde fiille zarar arasında çok yakın bir irtibat bulunduğu, zarar fiilin hemen sonucunda meydana geldiği için fâilin ayrıca kusurlu olması aranmamaktadır.¹⁰⁹ Nitekim Mecelle bunu “Mübâşir müte‘ammid olmasa da zâmin (tazminle sorumlu) olur.”¹¹⁰ şeklinde ifade etmektedir. Doğrudan itlâf hallerinde kusurun aranmaması, failin fiiliyle zarara sebep olmasından ötürü mağdurun hakkının korunmasına verilen öncelikten kaynaklanmaktadır. Dolaylı itlâf hallerinde ise söz konusu davada da olduğu gibi zarar, haksız fiilin doğrudan bir sonucu olarak meydana gelmemiştir. Bu sebeple sorumluluğun doğması için ayrıca fâilin kusurlu olması gerekir.¹¹¹ İlgili olayın vukuunda kasıt, ihmal ve tedbirsizlik gibi durumların söz konusu edilebilme imkânı olsa da anlaşıldığı kadarıyla kadı, olayın hataen vuku bulduğuna kanaat getirmiş; olayın hataen meydana gelmesi hasebiyle de davayı reddederek davacıya bir tazmin borcu ödenmesine hükmetmemiştir. Nitekim Mecelle, “Mütesebbib müteammid olmadıkça zâmin (tazminle sorumlu) olmaz.” diyerek bunu genel bir kural şeklinde ifade etmektedir.¹¹² Dava kaydından olayın hataen vuku bulduğu ihtimalinin daha güçlü olduğu

¹⁰⁶ Mahmesânî, **a.g.e.**, C. I, s. 174; Aydın, “a.g.m.”, C. XXIII, s. 467.

¹⁰⁷ Karaman, **a.g.e.**, C. II, s. 490; Aydın, “a.g.m.”, C. XXIII, s. 468.

¹⁰⁸ İslâm hukukuna ait eserlerde “kusur” kelimesinin karşılığında “te‘ammüd” kelimesi kullanılmakla beraber, bununla kastedilen sadece “kasıt” değil, aynı zamanda “ihmal” ve “tedbirsizlik”tir (Karaman, **a.g.e.**, C. II, s. 499).

¹⁰⁹ Mahmesânî, **a.g.e.**, C. I, s. 197; Aydın, “a.g.m.”, C. XXIII, s. 468.

¹¹⁰ **Mecelle**, md. 92.

¹¹¹ Karaman, **a.g.e.**, C. II, s. 499-500; Aydın, “a.g.m.”, C. XXIII, s. 468.

¹¹² **Mecelle**, md. 93. Ayrıca “Birinin hayvanı bir kimseden ürküp de firar ile zâyî’ olsa zamân (tazmin) lâzım gelmez. Ammâ ol kimse hayvanı kasten ürkütmüş ise zâmin olur. Ve keza bir sayyâd (avcı) ava tüfek atıp da sesinden diğerin hayvanı ürkerek firar ederken düşüp telef yahut düşerek ayağı sakat olsa zâmin olmaz; ammâ hayvanı ürkütmek kasdı ile tüfek atmış ise zâmin olur.” (**Mecelle**, md. 923).

anlaşılmaktadır; dolayısıyla kadı meseleyi İslâm hukukuna uygun bir şekilde çözmüştür. Konunun zikredilen mahkeme kaydını ilgilendiren kısmı ana hatlarıyla böyledir.¹¹³

c. Haksız İktisap

İncelenen sicillerde haksız iktisaba dair dokuz adet mahkeme kaydı tespit edilmiştir.¹¹⁴ İlgili kayıtlara geçmeden İslâm hukukunda haksız iktisapla ilgili genel bilgi vermekte fayda vardır. Bir modern hukuk terimi olarak haksız iktisap, “hukukî bir sebep olmaksızın iki tarafın malî durumunda değişiklik meydana gelecek şekilde birinin diğerinin mal varlığından (mâmelekenden) menfaat elde etmesini” ifade eder.¹¹⁵ Modern hukuk literatüründe ise genellikle “haksız iktisap, sebepsiz iktisap ve sebepsiz zenginleşme” tabirleri kullanılmaktadır. Arapça yazılan çağdaş fıkıh kitaplarında ise modern hukuktaki adlandırmaya uygun olarak “el-isrâ bilâ sebep, el-isrâ bi'l-bâtıl, el-fi'lü'n-nâfi', el-kesb gayrül-meşrû” gibi tabirlere yer verilmektedir.¹¹⁶

Klasik İslâm hukuku kaynakları kazuistik/meseleci bir metotla tedvin edildiği için bir borç kaynağı olarak haksız iktisap, genel bir teori halinde açıkça düzenlenmemiştir. Ancak bu durumun İslâm hukukunda haksız iktisabın olmadığı anlamına gelmediği; fıkıh literatürünün çeşitli bölümlerinde geçen birçok tahlil ve çözüm örneklerinden ve konuyla ilgili fikhî kaidelerden hareketle bir haksız iktisap nazariyesinin oluşturulmasının mümkün olduğu genel olarak kabul edilmektedir.¹¹⁷ Bu açıdan klasik literatürdeki birtakım tartışma konuları İslâm hukukundaki haksız iktisap nazariyesi açısından önemlidir. Bunlar genel olarak borç olmayan şeyin ödenmesi, ecr-i misl belirlenmesini gerektiren durumların ortaya çıkması, karışma ve bitişme, başkası adına zarureten yapılan ödemeler gibi hususlardır.¹¹⁸ Klasik İslâm hukuku eserlerinde var olan bu gibi tartışmalardan hareketle İslâm hukukunun haksız

¹¹³ Konunun detayları için bkz. Mahmesânî, **a.g.e.**, C. I, s. 165 vd.; Aydın, **a.g.e.**, s. 82 vd.; Karaman, **a.g.e.**, C. II, s. 482 vd.

¹¹⁴ Örnek için bkz. **KŞS-6-107/307**; **KŞS-10-89/359**; **KŞS-15-6/33**; **KŞS-15-230/686**.

¹¹⁵ Erdoğan, **a.g.e.**, s. 135.

¹¹⁶ Ali Kaya – Halit Çalış, “Haksız İktisap”, **DİA**, İstanbul, 1997, C. XV, s. 211.

¹¹⁷ Mahmesânî, **a.g.e.**, C. I, s. 94; Karaman, **a.g.e.**, C. II, s. 456 vd.; Ali Kaya, **İslam Hukukunda Sebepsiz Zenginleşme**, Emin Yay., İstanbul, 2005, s. 47 vd.; Kaya – Çalış, “a.g.m.”, C. XV, s. 212.

¹¹⁸ Geniş bilgi için bkz. Mahmesânî, **a.g.e.**, C. I, s. 94 vd.; Karaman, **a.g.e.**, C. II, s. 456 vd.; Kaya, **a.g.e.**, s. 47 vd.; Kaya – Çalış, “a.g.m.”, C. XV, s. 212-216.

iktisabı korumadığı ve mâmeleki zenginleşen kimseyi iade veya tazminle sorumlu tuttuğu genel olarak çağdaş İslâm hukukçuları tarafından ifade edilmektedir.¹¹⁹

Konuya dair verilen bu temel bilgilerin ardından haksız iktisap başlığı altında ele alınacak kayıtlara geçilecek olursa, daha önce de ifade edildiği gibi ilgili sicillerde haksız iktisapla alakalı pek fazla mahkeme kaydına rastlanmamıştır. Bununla beraber bu hususta mevcut iki adet mahkeme kaydı İslâm hukuk teorisi ve pratiğinin birbirine olan uyumunu göstermesi açısından önemlidir. Söz konusu mahkeme kayıtları ücret belirlenmeksizin yapılan iş hizmeti akabinde ortaya çıkan ihtilafa dairdir. İlk olarak zikredilecek 1136/1724 tarihli mahkeme kaydında, Müslüman bir şahıs ücret belirlenmeksizin kendisine beş yıl hizmet etmiş olduğu zimmî bir şahısla, ecr-i misl konusunda meydana gelen ihtilafı gidererek kendisiyle akdetmiş olduğu sulh akdini kadı huzurunda tescil ettirmektedir. İlgili mahkeme kaydının aslı şöyledir:

... *Haci Manoel zimmîye şeref-i İslâm ile müşerref olmazdan mukaddem ücret kavlı itmeksizin ben beş sene hizmet eyleyüp ecr-i mislimi taleb ve da'vâ sadedinde olduğumda beynimizde münâza'ât-ı kesîre vâki' olmuşdı el-hâletü hâzihî beynimize muslihûn tavassut idüp da'vâ-yı mezkûremden fâriğ olmak üzre beni an-nakd on iki gurusu üzerine inşâ-i akd-i sulh eylediklerinde ben dahi sulh-ı mezkûru kabul ve bedel-i sulh olan meblağ-ı mezkûr on iki gurusu müvekkil-i mezbûr Haci Manoel yedinden bi't-tamâm ahz u kabz eyledim...*¹²⁰

¹¹⁹ Mahmesânî, **a.g.e.**, C. I, s. 94 vd.; Karaman, **a.g.e.**, C. II, s. 456 vd.; Kaya, **a.g.e.**, s. 49; Kaya – Çalış, “a.g.m.”, C. XV, s. 212-216.

¹²⁰ **KŞS-12-2/5**. Belgenin tamamı: “*Cezîre-i Kıbrıs'da medîne-i Lefkoşa'da İbrahim Paşa mahallesi sâkinlerinden İbrahim bin Abdullah nâm mühtedî meclis-i şer'-i hatîr-i lâzümü't-tevkîrde yine cezîre-i Kıbrıs'da Tuzla kazâsına tâbi' kasaba-i Larnaka mahallâtından Sodira mahallesi müttemekkinlerinden işbu râfi' u's-sifr Haci Manoel veled-i Yani nâm zimmî tarafından zikri âti'l-beyânı tasdika vekîl olduğu Françesko veled-i Lui ve Yani veled-i Yakomo nâm zimmîler şehâdetleriyle şer'an vekâleti sâbit olan Andonaçi veled-i Kuzma nâm zimmî muvâcehesinde ikrâr ve takrîr-i kelâm idüp târih-i kitâbdan on iki sene mukaddem müvekkil-i mezbûr Haci Manoel zimmîye şeref-i İslâm ile müşerref olmazdan mukaddem ücret kavlı itmeksizin ben beş sene hizmet eyleyüp ecr-i mislimi taleb ve da'vâ sadedinde olduğumda beynimizde münâza'ât-ı kesîre vâki' olmuşdı el-hâletü hâzihî beynimize muslihûn tavassut idüp da'vâ-yı mezkûremden fâriğ olmak üzre beni an-nakd on iki gurusu üzerine inşâ-i akd-i sulh eylediklerinde ben dahi sulh-ı mezkûru kabul ve bedel-i sulh olan meblağ-ı mezkûr on iki gurusu müvekkil-i mezbûr Haci Manoel yedinden bi't-tamâm ahz u kabz eyledim husûs-ı mezbûra müte'allık da'vâdan müvekkil-i mezbûr Haci Manoel zimmînin zimmetini ibrâ-i âmm [ve] kâtı 'u'n-nizâ'la ibrâ eyledim dedikde vekîl-i mezbûr dahi bi'l-muvâcehe ve kabul etmeğın mâ vaka'a bi't-taleb ketb olundu.”*

Her ne kadar, söz konusu ihtilafta kadı herhangi bir hüküm vermemiş olsa da, bir Müslüman ve zimmî arasında vuku bulan böyle bir meselenin mahkemeye taşınması ve kayıtlara geçmiş olması Müslüman-zimmî ilişkileri bakımından önemlidir. Bunun yanı sıra söz konusu belgede davacı şahsın mahkemeye müracaat etmesi ve ücret olarak ecr-i misl talep etmiş olması, haklarına dair bilgi sahibi olduğunu gösterir. Bu kayıta ifade edildiği üzere taraflar arasındaki ihtilaf, ecr-i misl talebi üzerine meydana gelmektedir. İslâm hukukunda karşılık (ivaz) iki çeşittir: Bunlardan biri, tarafsız bilirkişilerin takdir edecekleri ücret olan ecr-i misl,¹²¹ diğeri ise sözleşme zamanında taraflarca belirlenmiş ücret olan ecr-i müsemmâdır.¹²² Ecr-i misl genellikle akdin bulunmadığı, zevâl ve fesadının söz konusu olduğu veya yukarıda kaydedilen belgede olduğu gibi akidde bedelin zikredilmediği zamanlarda bahis mevzuu olur.¹²³ Ecr-i müsemmâ ecr-i misle denk, ondan fazla veya eksik olabilir.¹²⁴

İslâm hukukuna göre yukarıda zikredilen mahkeme kaydındaki durumda, kişi ecr-i misle hak kazanır. Söz konusu meselenin Hanefî mezhebindeki hükmü Mecelle'nin şu maddesinde açıklandığı gibidir: “Ücret mukavele edilmeyerek bir şahıs, bir kimsenin talebi üzerine ol kimseye hizmet ettikte, ücret ile hizmet eder makuleden (sınıftan, çeşitten) ise ecr-i misl alır...”¹²⁵ Her ne kadar söz konusu kayıttaki ihtilaf sulh akdiyle sonuçlandırılmış olsa da, İslâm hukukuna göre ecr-i mislin terettüp etmesi için gerekli şartları sağlayan bir durum söz konusu olursa, işveren karşısında hizmet sahibi kişi hukukî olarak gözetilerek, iş sahibinin haksız iktisap elde etmesine müsaade edilmeyeceği de ifade edilebilir.¹²⁶ Ancak burada yer verilen dava kaydında olduğu gibi ecr-i misl hakkı olan kişinin sulh yoluna gitmesi de pek tabii mümkündür. Bununla beraber ilgili belgede mahkemenin bir tür noter görevi icra ettiği de gözlenmektedir. Nitekim birçok mahkeme kaydında şer'î mahkemenin böyle bir fonksiyonunun olduğu müşahede edilmiştir. İlgili mahkeme kaydında olduğu gibi taraflar arasındaki ihtilafın arabulucular vasıtasıyla giderilerek meydana getirilen sulhun veya gerçekleştirilen herhangi bir hukukî işlemin şer'î

¹²¹ Erdoğan, a.g.e., s. 85; Mecelle, md. 415.

¹²² Erdoğan, a.g.e., s. 85; Mecelle, md. 414.

¹²³ Mahmesânî, a.g.e., C. I, s. 97; Karaman, a.g.e., C. II, s. 458.

¹²⁴ Bilmen, a.g.e., C. XI, s. 157.

¹²⁵ Mecelle, md. 563. Ayrıca bkz. Ali Haydar, a.g.e., C. I, s. 648.

¹²⁶ Karaman, a.g.e., C. II, s. 458; Kaya – Çalış, “a.g.m.”, C. XV, s. 213, 215.

mahkeme huzuruna taşınarak kayıt altına aldırıldığı birçok belge vardır. Tarafların bu şekilde mahkemeye müracaatı bir zorunluluk olmamakla birlikte, olası ihtilaf durumlarına karşı tedbir amacıyla gerçekleştirildiği söylenebilir.

Konuya dair verilecek bir diğer mahkeme kaydı, haksız iktisap hususundaki hukuk tatbikatını yansıtmaları bakımından daha net bir tablo ortaya koymaktadır. Zira söz konusu belgede meydana gelen ihtilafa dair kadının hükmü bulunmaktadır. 1142/1729 tarihli dava kaydında zimmî bir şahıs meslek öğrenmek üzere kendisine hizmet ettiği bir Müslüman şahıs aleyhine dava açarak ecr-i misl talep etmektedir. Ancak, kadı meslek edinmek için yapılan hizmette ecr-i misle hak kazanılmayacağı gerekçesiyle davayı reddetmektedir. Konuyla ilgili belge şöyledir:

... Ben bundan akdem nisâya mahsûs nakkâşlık ve cellâhlık san'atlarını ta'allüm için müvekkile-i mezbûrenin yanına varup altı sene telemmüz ve zikr olunan san'atları bana ta'lîm ben dahi minvâl-i muharrer üzre ta'allüm etmişdim el-hâletü hâzihi sinîn-i mezkûrede müvekkile-i mezbûreye eylediğim hizmetimin ecr-i mislini müvekkile-i mezbûre Ümmühani Hâtûn'dan talep ederim dedikde mezbûre Hristina'nın kendi takrîri üzre ücret ile hizmet eder makûlesinden olmadığından mâ'adâ zikr olunan san'atları ta'allüm için eylediği hizmetinden bir nesne lâzım gelmemekle mezbûrenin müvekkile-i mezbûreden ecr-i misl da'vâsı meşrû'a olmayup vekîl-i mezbûra şer'an su'âl dahi teveccüh etmemeğin müdde'ye-i mezbûre bî-vech mu'ârazadan men' birle mâ hüve'l-vâki' bi't-taleb ketb olundu.¹²⁷

Söz konusu hukukî ihtilafın İslâm hukukundaki yerini Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Konuyla ilgili madde şöyledir: “Bir

¹²⁷ KŞS-13-141/448. Belgenin tamamı: “Cezîre-i Kıbrıs'da medîne-i Lefkoşa'ya tâbi' İncirli nâm karyede sâkine olup, sinn ve cüssesinin bülûğa ve bülûğunu lede's-şer' mukırra ve mu'terife olan Hristina bint-i Yorgi nâm nasrâniyye meclis-i şer'-i şerîf-i enverde işbu sâhibetü'l-vesîka Ümmihani bint-i Mehmed nâm hâtûnun zevci ve tarafından husûs-ı âti'l-beyâna vekîl olduğu zât-ı mezbûreyi ma'rifet-i şer'iyeye ile ârifân Ali Çavuş bin Mehmed Efendi ve Hamza bin Nasuh nâm kimesneler şehâdetleriyle şer'an sâbit olan Hüseyin bin Mehmed muvâcehesinde üzerine da'vâ ve takrîr-i kelâm idüp ben bundan akdem nisâya mahsûs nakkâşlık ve cellâhlık san'atlarını ta'allüm için müvekkile-i mezbûrenin yanına varup altı sene telemmüz ve zikr olunan san'atları bana ta'lîm ben dahi minvâl-i muharrer üzre ta'allüm etmişdim el-hâletü hâzihi sinîn-i mezkûrede müvekkile-i mezbûreye eylediğim hizmetimin ecr-i mislini müvekkile-i mezbûre Ümmühani Hâtûn'dan talep ederim dedikde mezbûre Hristina'nın kendi takrîri üzre ücret ile hizmet eder makûlesinden olmadığından mâ'adâ zikr olunan san'atları ta'allüm için eylediği hizmetinden bir nesne lâzım gelmemekle mezbûrenin müvekkile-i mezbûreden ecr-i misl da'vâsı meşrû'a olmayup vekîl-i mezbûra şer'an su'âl dahi teveccüh etmemeğin müdde'ye-i mezbûre bî-vech mu'ârazadan men' birle mâ hüve'l-vâki' bi't-taleb ketb olundu.”

kimse meselâ oğlunu san‘at öğrenmek için ustaya verip ehadühümâ âhara ücret şart etmedikleri halde çocuk sanat öğrendikten sonra yekdiğerinden ücret mutâlebe etseler örf ve âdet-i belde ne ise onunla amel olunur.”¹²⁸ Bu noktada kadının verdiği hükmün tam olarak İslâm hukukuna muvafık olduğunu söyleyebilmek için ilgili dönemde Kıbrıs adasında bu tür hizmetler karşılığında ücret alma âdetinin olup olmadığına bilinmesi de gerekmektedir. Ne var ki, ilgili kayıta böyle bir bilgi bulunmamaktadır. Bununla beraber kadının, verdiği hükmün gerekçesi olarak *“ta‘allüm için eylediği hizmetinden bir nesne lâzım gelmemekle”* ifadesini kullanması, bu dönemde sanat öğrenmek maksadıyla hizmette bulunulması durumunda hukuken herhangi bir ücret talep edilmemekte olduğunu açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

2. Borcun Hükümü

Borcun hükmünden maksat, “borç konusu olan edimin yerine getirilmesi” anlamındaki îfâdan ibarettir. İslâm hukukunda kural borç ilişkilerinde mümkün olduğu müddetçe borçlunun borcunu aynen, taahhüdüne uygun bir şekilde yerine getirmesidir. Nitekim kavâid kitaplarından Mecelle’ye kadar gelen bir genel kural “Aslın îfâsı kâbil olmadığı hâlde (takdirde) bedeli îfâ olunur.”¹²⁹ diyerek bu durumu izah etmektedir. Aslın îfâsına edâ, bedelin îfâsına kazâ denir; kazâ da, misli iş ya da borç mevzuunun mislini ödemek şeklinde olursa tam (kâmil), kıymete tâbi eşyada para ve mal olarak kıymeti ödenirse eksik (nâkıs) diye iki kısma ayrılır.¹³⁰

Borçlu edâdan kaçınırsa yahut borçlunun bir fiili veya kusuru sebebiyle borcun aynen îfâsı imkânsız hale gelirse dolaylı îfâyâ intikal edilir; aksi halde borcun aynen îfâsı esastır. Dolaylı îfâda bedelin, yani misli veya kıymetinin ödenmesi tazminat özelliği taşır. İslâm hukukçularına göre aynen îfânın yapılmaması halinde, hem aslın ödenmemesinden doğan zararın hem de mahrum kalınan veya kalınması muhtemel bulunan menfaatin tazmini söz konusu olabilmektedir. Ancak daha önce de temas edildiği gibi Hanefîler menfaatin tazminini mal olmadığı gerekçesiyle kabul

¹²⁸ Mecelle, md. 569. Ayrıca bkz. Ali Haydar, a.g.e., C. I, s. 654-655.

¹²⁹ Mecelle, md. 53. Ayrıca bkz. Ali Haydar, a.g.e., C. I, s. 55.

¹³⁰ Mahmesânî, a.g.e., C. II, s. 505-506.

etmemişlerdir.¹³¹ Nitekim Kıbrıs şer‘iyye sicillerindeki hukuk pratiği de bunu teyit eder nitelikte gerçekleşmiştir.

Dönemin mahkeme kayıtlarından anlaşıldığı kadarıyla Müslümanlar ve zimmîler arasında oldukça sıkı bir borç ilişkisi kurulmuştur. Ancak bu borç ilişkilerinin sonucu olarak ortaya çıkan îfâ konusunda zaman zaman taraflar arasında çeşitli ihtilaflar yaşanmıştır. Konuya dair toplam mahkeme kaydı beş adet olmakla beraber bunların üçü¹³² bir davanın değişik safhalarıyla ilgili olup, diğer ikisi¹³³ farklı kişiler arasında gerçekleşen dava kayıtlarıdır. Söz konusu belgeler hukukî açıdan iki grupta toplanabilir: Birincisi, borcunu edâ edemeyecek derecede fakir kimselere yönelik uygulamalar, ikincisi ise borcunu ödeyebilecek durumda olup ödemekten kaçınan kimselere yönelik uygulamalardır. Nitekim İslâm hukukuna göre borçlu îfâyı kendiliğinden yaptığı takdirde borç sona erer; aksi halde borcun ödenmesi için cebrî îfâ uygulanır.¹³⁴ İslâm hukukunda muhtelif cebrî îfâ yolları olmakla birlikte burada sadece ilgili kayıtların alakadar olduğu cebrî îfâ yollarına temas edilecektir. 1158/1745 tarihli verilecek ilk mahkeme kaydı, borcunu ödeyecek durumda olup ödemekten kaçınan ve bu sebeple hapis durumunda olan zimmî bir şahsın alacaklılara ödenmek üzere mallarının satılmasına dairdir. İlgili mahkeme kaydı şöyledir:

... *Mesfûr Kaliro deyn-i mezkûru ve temessükü ikrâr ve i'tiraf edüp ve kezâlik Küpelioğlu'ndan dahi otuz kese akçe istikrâz eylediği ikrârıyla sâbit olup kable'l-habs edâsına kirâren ve mirâren tenbîh olunmuşken leyte ve le'alle birle edâda ve te'allül ve muhâlefet ve ba'dehû ibtâl-ı hukûk için firâr ve gaybet sevdâsında olmağla habs olunup yine mümâtale ve mümâna'at üzre iken Magosa Kal'ası'na kal'abend olunmaları bâbında sâdir olan fermân-ı celilü's-şân vürûd bulmağın kal'a-i mezkûrede kal'a bend olmağın mesfûrûn tarafından bir kayyım nasb olunup urûzu vefâ etmezse emlâk ve akârı mahallinde ma'rifet-i şer' ile semen-i misilleriyle*

¹³¹ Mahmesânî, a.g.e., C. II, s. 506-507.

¹³² KŞS-16-53/89; KŞS-16-53/90; KŞS-16-53/91.

¹³³ KŞS-3-60/386; KŞS-10-140/601.

¹³⁴ M. Âkif Aydın, "Borç", DİA, İstanbul, 1995, C. XI, s. 288.

*bey' etdirilüp semeninden erbâb-ı düyûn istîfâ-i hukuk etdirilmek ber mûceb-i fetvâ muvâfik-ı şer'-i şerîf olduğu huzûr-ı âlilerine i'lâm olundu.*¹³⁵

İslâm borçlar hukukunda temel prensip malî mesuliyet olduğundan, kişi, borçlarına karşı şahsıyla değil malıyla sorumludur. Bunun tek istisnası, gücü yettiği halde ifâda bulunmayan kişiyi buna zorlamak için hapsedmektir.¹³⁶ Hanefî mezhebindeki hâkim görüşüne göre borçlarını kendi rızasıyla ödemeyen kimsenin malları haczedilir ve cebrî icra yoluyla satılarak borçları ödenir.¹³⁷ Ancak çoğunluğun karşısında yer alan Ebû Hanîfe'nin görüşüne göre nakit varlığına cebren el konursa da nakit parası dışındaki malvarlığının resmî makamlar tarafından değil bizzat mal sahibi tarafından satılması sağlanır. Gerekirse bunun için mal sahibi hapsedilir.¹³⁸ İlgili belgede de görüleceği üzere borçlunun mallarının satılmasına hükmedilmiş olmasıyla uygulamada mezhep içindeki hâkim görüşün esas alındığı ortaya çıkmaktadır. Ayrıca verilen hükmün akabinde “*ber mûceb-i fetvâ muvâfik-ı şer'-i şerîf olduğu*” ifadesinin geçmesi, verilen hükmün fetvaya uygun olduğunu da göstermektedir. Daha önce belirtildiği gibi, Osmanlı'da kadılar, her ne kadar verilen fetvaya muvafık hüküm vermek zorunda olmasalar da verdikleri hükümlerde fetvayı dikkate almaktaydılar. Söz konusu kayıтта kadının, verilen hükmün fetvaya uygun olduğunu zikretmesi bu durumu teyid etmektedir.

¹³⁵ KŞS-16-53/89. Belgenin tamamı: “*Derûn-ı arzuhâlde mezkûr olan Köse Papa Kaliro sâhib-i arzûhal Ali Reis ve Mehmed Reis'den Asitâne'de meblağ-ı mezkûru istikrâz ve istidâne eyledikde yedlerine temessük i'tâ edüp onlar dahi tarflarından Hacıoğlu Mehmed Beşe'yi meblağ-ı merkûmun kabzına vekil nasb etmeleriyle vekil-i merkûm Mehmed Beşe talep eyledikde mesfûr Kaliro deyn-i mezkûru ve temessükü ikrâr ve i'tiraf edüp ve kezâlik Küpeliolu'ndan dahi otuz kese akçe istikrâz eylediği ikrârıyla sâbit olup kable'l-habs edâsına kirâren ve mirâren tenbih olunmuşken leyte ve le'alle birle edâda ve te'allül ve muhâlefet ve ba'dehû ibtâl-ı hukûk için firâr ve gaybet sevdâsında olmağla habs olunup yine mümâtale ve mümâna'at üzre iken Magosa Kal'ası'na kal'abend olunmaları bâbında sâdır olan fermân-ı celilü's-şân vürûd bulmağın kal'a-i mezkûrede kal'a bend olmağın mesfûrûn tarafından bir kayyım nasb olunup urûzu vefâ etmezse emlâk ve akârı mahallinde ma'rifet-i şer' ile semen-i misilleriyle bey' etdirilüp semeninden erbâb-ı düyûn istîfâ-i hukuk etdirilmek ber mûceb-i fetvâ muvâfik-ı şer'-i şerîf olduğu huzûr-ı âlilerine i'lâm olundu.*” Dava kaydında arzuhâlden söz edilmektedir; arzuhâl (dilekçe) alacaklılar tarafından oluşturulmuş olup kayıtlar arasında mevcuttur (bkz. KŞS-16-53/91).

¹³⁶ Aydın, “a.g.m.”, C. XI, s. 288.

¹³⁷ Serahsî, a.g.e., C. V, s. 189. Nitekim Mecelle'de de konu şöyle maddeleştirilmiştir: “Medyûnun kudreti varken deyninin edâsında mumâtale eylediği nezd-i hâkimde zâhir olup da dâ'inleri dahi malı satılarak deyninin te'diyesini hâkimden talep ettiklerinde hâkim onu hacr eder. Ve kendisi malını satıp da deynini ifâdan imtina' ettiği takdirde hâkim onun malını satıp deynini te'diye eyler.” (Mecelle, md. 998).

¹³⁸ Serahsî, a.g.e., C. XX, s. 88.

Aşağıda zikredilecek 1033/1624 tarihli bir diğer dava kaydında ise zimmî şahıs Müslüman şahsın kendisine olan borcunu ödemesi talebiyle aleyhine dava açmıştır. Malum şahıs borcunu ödeyecek durumda olmadığını şahitlerle ispat etmiş, kadı da bunun üzerine borçlu şahsın elinin genişleyeceği vakte kadar ödemenin beklenmesine hükmetmiştir. Konuyla ilgili belge şöyledir:

... *İsre'l-istişhâd fi'l-hakika mezbûr Receb Begi müflis olup üzerinde olan libâsdan gayri sunûf-ı emvâlden bir şeye mâlik değildir; sirran ve alenen tecrübe eylemişizdir; biz bu husûsa bu minvâl üzere şahidleriz ve şehâdet dahi ederiz deyü edâ'-i şehâdet-i şer'iyeye eylediklerinde ba'de't-ta'dîl ve't-tezkiye şehâdetleri makbûle olmağın mezbûr Yakmo mezbûr Receb Begi'nin deyn-i mezkûra vefâ eder mâli olduğunu isbâta [kâdir] olmamağın lede's-şer'i'l-âlî iflâsı zâhir olmağın şehâdet mücebince iflâsına ba'de'l-hükm vakt-i yesârına değın intizârına müdde'î-i mezbûra tenbîh birle mâ vaka'a bi't-taleb ketb olundu.*¹³⁹

Daha önce de ifade edildiği gibi mal varlığı olup da borcunu ödemeyen kimse, borcunu ödemesi için hapsedilebilir. Buna mukabil bütün İslâm müçtehitleri borcunu ödeme imkânı bulamayan fakir bir kimseyi hapsedmenin câiz olmadığına ittifak etmişlerdir. Çünkü hapisle elde edilmek istenen gaye borçluyu borcunu ödemeye zorlamaktır; fakat fakiri hapsedmenin böyle bir sonuç doğurmayacağı da aşikârdır.¹⁴⁰ “Borçlu sıkıntı içinde ise bolluk zamanına kadar beklemek gerekir.”¹⁴¹

¹³⁹ KŞS-9-140/601. Mahkeme kaydının tamamı: “Cezîre-i Kıbrıs'da Mesarya kazâsına tâbi' Ayayorgi nâm karye sâkinlerinden Yakmo veled-i Dimitri nâm zimmî meclis-i şer'-i hatîr-ı lâzîmü't-tevkîrde kazâ-i mezbûra tâbi' Ayanakofa nâm karye sâkinlerinden Receb Begi bin Hüseyin nâm kimesne mahzarında üzerine da'vâ ve takrîr-i kelâm edüp mezbûr Receb Begi'de cihet-i karzdan yirmi beş buçuk gurus hakkım olup taleb eylediğimde edâdan imtinâ' eder; suâl olunup aliverilmek matlûbumdur dedikde ğıbbe's-su'âl mezbûr Receb Begi cevâbında fi'l-hakika müdde'î-i mezbûr Yakmo'ya cihet-i mezbûreden ol kadar deyni olduğunu ikrâr lâkin ben müflis olup üzerimde olan libâsdan gayri ismi mâl itlâk olunur bir şeyim olmayıp hattâ Magosa Alaybeğisi Mehmed Ağa üzerime sekiz yüz gurus isbât edüp ba'de'l-mur[â]fa'a üç aydır sicn-i sultânîde mahbûsum deyü def'le mukâbele edicek ğıbbe'l-istintâk ve'l-inkâr mezbûr Receb Begi'den def'-ı mezbûruna beyyine taleb olundukda udûl-i ricâlden karye-i mezbûre sâkinlerinden Ali bin Receb ve Ali bin Şaban [ve] el-Hâc İbrahim bin Nasuh ve Hüseyin bin Ali ve Yûsuf bin Abdi nâm kimesne ve sâirleri li-ecli's-şehâde meclis-i şer'a hâzırân olup isre'l-istişhâd fi'l-hakika mezbûr Receb Begi müflis olup üzerinde olan libâsdan gayri sunûf-ı emvâlden bir şeye mâlik değildir; sirran ve alenen tecrübe eylemişizdir; biz bu husûsa bu minvâl üzere şahidleriz ve şehâdet dahi ederiz deyü edâ'-i şehâdet-i şer'iyeye eylediklerinde ba'de't-ta'dîl ve't-tezkiye şehâdetleri makbûle olmağın mezbûr Yakmo mezbûr Receb Begi'nin deyn-i mezkûra vefâ eder mâli olduğunu isbâta [kâdir] olmamağın lede's-şer'i'l-âlî iflâsı zâhir olmağın şehâdet mücebince iflâsına ba'de'l-hükm vakt-i yesârına değın intizârına müdde'î-i mezbûra tenbîh birle mâ vaka'a bi't-taleb ketb olundu.”

¹⁴⁰ Mahmesânî, a.g.e., C. II, s. 512.

¹⁴¹ Bakara, 2/280.

meâlindeki âyet de bu hükme delalet etmektedir. Bununla birlikte söz konusu kayıtta, borçlunun borcunu îfâ edecek imkânının olmadığını ispat için mahkemede şahitlik edildiği görülmektedir. Nitekim bu da İslâm hukukunun bir gereği olarak gerçekleşmektedir. İslâm hukukuna göre borçlu, ödeme imkânı bulunmadığını kendisini bilen dürüst şahitlerle ispat etmedikçe hapsedilmekten kurtulamaz.¹⁴² Bu sebeple söz konusu davada borçlunun hapisle cezalandırılmayı önleyebilmesi için borcunu ödeyecek durumda olmadığını şahitlerle ispat etmesi gerekmektedir. İlgili kayıtta borçlu tarafından bu ispatın yerine getirildiği görülmektedir. Sonuç olarak denilebilir ki, gerek yukarıda zikredilen dava kaydından gerekse konuya dair diğer kayıtlardan¹⁴³ anlaşıldığı gibi kadının vermiş olduğu hükümler İslâm hukukuna uygun olarak gerçekleşmiştir.

3. Borçların Sona Ermesi

a. *Îfâ*

Îfâ sözlük anlamı itibariyle “bir şeyi tam yapmak, eksiksiz vermek, sözünde durmak, gereğini yerine getirmek” anlamlarına gelir. İslâm hukukundaki terim anlamı ise dinî mükellefiyetlerin ve zamanla borçlanılan edimin gerektiği şekilde yerine getirilmesidir.¹⁴⁴ Başka bir ifade ile îfâ, borçlanılan edimin gereği gibi yerine getirilmesini ifade eder.¹⁴⁵ Îfânın birtakım unsurları vardır; bunlar sunulan edimin konu, şahıs, yer ve zaman bakımından borca uygun olmasıdır. Söz konusu unsurlar ana hatlarıyla şöyle ele alınabilir: Îfânın konusundan kasıt îfâ fiilinin muhtevasıdır. O da borç ilişkisinin gereği olarak yapılması gereken şeyden ibaret olup buna hukuk dilinde “edime uygun îfâ prensibi” denmektedir.¹⁴⁶ İkinci unsur ifânın taraflarıdır. Îfâda, îfâyı yerine getiren ve îfâ yapılan şekilde iki taraf bulunmaktadır. Îfânın kural olarak borçlu tarafından yapılması veya edimin mahiyeti üçüncü bir şahsın îfâsına engel olmuyorsa onun tarafından bizzat yerine getirilmesi zorunluluğu yoktur. Burada önemli olan, îfâ ile elde edilecek sonucun ortaya çıkmasıdır. Bu açıdan îfâyı gerçekleştirenin üçüncü bir şahıs değil de borçlu kişi olması her zaman için şart

¹⁴² Serahsî, **a.g.e.**, C. XX, s. 89; Mahmesânî, **a.g.e.**, C. II, s. 514.

¹⁴³ bkz. **KŞS-3-60/386**; **KŞS-16-53/91**.

¹⁴⁴ Bilal Aybakan, “Îfâ”, **DİA**, İstanbul, 1995, C. XXI, s. 498.

¹⁴⁵ Mahmesânî, **a.g.e.**, C. II, s. 541.

¹⁴⁶ Bilal Aybakan, **İslâm Hukukunda Borçların İfâsı**, M.Ü.İ.F.V. Yay., İstanbul, 1998, s. 49; Aybakan, “a.g.m.”, C. XXI, s. 498-499.

değildir.¹⁴⁷ İfânın üçüncü unsuru îfâ yeridir. Edim, bir şeyin verilmesi, yapılması veya ondan kaçınılması şeklinde tezahür eden bir davranış olup îfâ da bu davranışın yerine getirilmesi olduğuna göre, îfânın zorunlu olarak bir mekânda gerçekleşmesi gerekir.¹⁴⁸ İfâ yeri tarafların isteğine göre herhangi bir mekân olabilir.¹⁴⁹ Edimin, mahiyeti icabı belli bir yerde olmayı kendiliğinden taayyün etmesi söz konusu olabileceği gibi, herhangi bir yerde olabileceği durumlarda, tarafların açık veya zımnen kararlaştırdıkları bir mekân olması da mümkündür. Taraflar îfâ yerini açıkça veya dolaylı olarak tayin etmemişlerse ve edim birden fazla yerde îfâya elverişliyse, îfâ yeri borcu doğuran hukukî olay veya işlemin vuku bulduğu yer esas alınarak ya da işin mahiyeti dikkate alınarak belirlenir.¹⁵⁰ Son unsur da îfâ zamanıdır. İfâ zamanı, borçlanılan edimin îfâsının talep edilebileceği, borçlunun da bu îfâ talebine uymak zorunda kalacağı ve gerektiğinde alacaklının îfâ davası açabileceği anı îfâde eder. Buna borcun muacceliyet kazanması anı da denebilir.¹⁵¹

Borcun îfâsına dair verilen bu teorik bilgilerin ardından ilgili mahkeme kayıtları içerisinde ilk olarak, alacağın tahsiline dair 1089/1678 yılına ait bir örnek verilecektir. Söz konusu kayıta zimmî bir şahıs Müslüman bir şahsa olan borcunu iki zimmî şahısla göndererek ödemekte ve bu ödeme işlemi de kadı tarafından kayıt altına alınmaktadır. Mahkeme kaydının aslı şöyledir:

*Cezîre-i Kıbrıs[’da] Kasaba-i Tuzla sükkânından Mustafa bin Abdullah nâm mühtedî meclis-i şer’-i hatîr-i lâzimü’t-tevkîrde işbu bâ’isü’l-vesîka Davud ve Yakub nâm Ermeniler mahzarlarında takrîr-i kelâm ve ta’bîr-i ani’l-merâm idüp Tarsus’da sâkin medyûnum olan Erkiz nâm Ermeni bana deyni olup on bir esedî ile iki çeki ipeği mezbûrân Davud ve Yakub ile emâneten irsâl etmeğin hâlâ mezbûrânın yedinden on bir esedî ile iki çeki ipeği bi’t-tamâm ve’l-kemâl ahz [u] kabz eyledim zimmetlerinde gerek esedî ve gerek ipekden bir şeyim kalmadı dedikde mukırr-ı merkûmun minvâl-i muharrer üzre cârî ve sâdir olan ikrârını el-mukarru lehüme’l-mezbûr vicâhen tasdik idicek mâ hüve’l-vâki’ (...).*¹⁵²

¹⁴⁷ Serahsî, **a.g.e.**, C. XXI, s. 95; Aybakan, “a.g.m.”, C. XXI, s. 501.

¹⁴⁸ Aybakan, **a.g.e.**, s. 135.

¹⁴⁹ Mahmesânî, **a.g.e.**, C. II, s. 546; Ayrıca bkz. **Mecelle**, md. 287.

¹⁵⁰ Mahmesânî, **a.g.e.**, C. II, s. 546; Aybakan, “a.g.m.”, C. XXI, s. 502.

¹⁵¹ Aybakan, “a.g.m.”, C. XXI, s. 502.

¹⁵² **KŞS-5-96/254**.

Söz konusu mahkeme kaydında borcun gereği gibi îfâ edildiği gözlenmektedir. Zira sunulan edim, yukarıda kısaca izahını yapmış olduğumuz konu, şahıs, yer ve zaman bakımından uyum sağlamaktadır. Bununla beraber ilgili kayıta borcun alacaklıya başkaları vasıtasıyla emanet verilerek ulaştırıldığı ifade edilmektedir. Buradaki emanetten kasıt vekâlet olmalıdır. Zira İslâm hukukuna göre vekilin elindeki mal emanet hükmündedir.¹⁵³ Dar anlamda emanet ise (vedîa) bir şahsa bir şeyi korumak üzere bırakıp daha sonra tekrar geri almak şeklinde gerçekleşir.¹⁵⁴ Yukarıdaki belgede de borcun alacaklıya ulaştırılması amacıyla bazı kimselerin aracılık etmeleri söz konusu olduğundan, aracılık yapan kimselerin vekâleten bu görevi icra ettikleri anlaşılmaktadır. Bunun yanı sıra söz konusu davadaki îfâ işleminin gerçekleşmesi için ödemede bulunanların vekil olması gibi bir gereklilik yoktur. Nitekim bu hususa yukarıda temas edilmiştir. Dolayısıyla söz konusu mahkeme kaydında İslâm hukuku açısından îfânın gerçekleşmesi için gerekli unsurların bulunduğu ifade edilebilir. Borç îfâsının kadı huzuruna taşınarak kayıt altına alınması da ileride muhtemel bir ihtilaf durumu için tedbir amaçlı olarak gerçekleştirilmektedir. Birçok mahkeme kaydında borcun îfâsı bu şekilde kayda geçirildiği gibi, kimi zaman bu îfâyı gerçekleştiren kişiye ayrıca tezkire verildiği vâkidir.¹⁵⁵

İlgili kayıtlarda zaman zaman borcun ödenip ödenmediğine dair ihtilafların yaşanarak mahkemeye intikal ettiği de gözlenmektedir.¹⁵⁶ Bu durumda İslâm hukukuna uygun olarak borcunu ödemediğini iddia eden taraftan borcun ödendiğine dair delil talep edilmiştir.¹⁵⁷

¹⁵³ Hamza Aktan, “Emanet (Fıkıh)”, **DİA**, İstanbul, 1995, C. XI, s. 83.

¹⁵⁴ Mustafa Yıldırım, “Vedîa”, **DİA**, İstanbul, 2012, C. XLII, s. 597.

¹⁵⁵ Örnek için bkz. **KŞS-2-57/106**.

¹⁵⁶ Örnek olarak şu belge verilebilir: “*Oldur ki; Mahmiyye-i Lefkoşa zimmîlerinden Komi veled-i (?) nâm zimmî mahfil-i kazada Ömer Çavuş bin Mustafa mahzarında bast-ı merâm edüp bundan akdem merkûm Ömer Çavuş müvekkilim, kız karındaşımın zevci Luizo'nun bundan üç bin akçe karz alıp hâliyâ su'âl olunup aliverilmesin taleb ederin dedikde gibbe's-su'âl merkûm Ömer Çavuş meblağ-ı mezkûr üç bin akçe merkûm Luizo'nun borcu olmağla verüp haklaşmışdır. Benim zimmî-i merkûma deynim yokdur dedikde merkûm Ömer Çavuş'dan kelimâtının mısâkı beyyine taleb olundukda udûl-i Müsliminden Berhurdar Çavuş ve Süleyman Bey bin Abdullah li-ecli's-şehâde meclis-i şer'a hâzırân olup fi'l-vâki zikr olunan üç bin akçe merkûm Luizo'nun mesfûr Ömer Çavuş'a deyni olmağla verüp bizim huzûrumuzda edâ etmişdir. Bu husûsa şâhidleriz dedikde gibbe't-taleb ketb olundu.*” (**KŞS-3-102/626**).

¹⁵⁷ İslâm isbat hukukunun esasını, “Beyyine iddia sahibine, yemin de bu iddiayı inkâr eden tarafa aittir.” ilkesi teşkil eder (**Mecelle**, md. 76). Beyyineden maksat iddianın doğruluğunu ispatlayan ispat vasıtalarıdır (Aybakan, **a.g.e.**, s. 189).

Karşılaşılan bir diğer îfâ türü de kısmî îfâdır.¹⁵⁸ Kısmî îfâ, belirli ve muaccel bir borcun miktar olarak borçlanılan edimin gerisinde kalacak şekilde, yani eksik biçimde îfâ edilmesi anlamına gelir.¹⁵⁹ Kısmî îfânın yapılabilmesi için edimin bölünebilir nitelikte olmasıyla beraber tarafların iradesinin ve akdin amacının da buna imkân vermesi gerekmektedir. Söz konusu kayıta edimin on bin dirhem olduğu ve borçlunun bunun bir kısmını ödediği görülmektedir. Burada mahiyet itibariyle parasal bir edim söz konusu olduğu için bölünebilme yönüyle kısmî îfâya elverişlidir. Taraflarının iradesiyle mahkeme huzurunda kayıt altına alınması ve amacın müsait olması hasebiyle İslâm hukukuna uygunluk açısından olumsuz bir durum söz konusu değildir.

b. İfâ yerine edim

İslâm hukukuna göre borçlu, karşılıklı anlaşma ile asıl borcuna mukabil diğer türden bir ödemede bulunmasına îfâ yerine edim veya istibdâl denir.¹⁶⁰ Konuya dair verilecek 1018/1609 tarihli mahkeme kaydında borçlu, borcunun bir kısmını îfâ etmek üzere alacaklıya iki katır vermekte ve bunu kadı huzurunda kayıt altına aldırılmaktadır. İlgili mahkeme kaydı şöyledir:

*Oldur ki; Parson veled-i Mercan nâm Ermeni Fahru'l-muhadderât Fatma Hâtûn tarafından vekili olan Anber Ağa muvâcehesinde ikrâr u i'tirâf edüp: "Merkûme Fatma Hâtûn'un bende olan altı bin yüz altmış akçesinin mukâbelesinde iki re's katırımı ikişer bin akçeden dört bin akçeyi Anber Ağa'ya verüp benim zimmetim iki bin yüz altmış akçe kaldı" dedikde mezbûr Anber Ağa bi'l-muvâcehe tasdik etmeğin kayd olundu.*¹⁶¹

İfâ yerine edim, edime uygun îfâ prensibinin istisnalarındandır. Nitekim edime uygun îfâ prensibine göre borç ne ise kural olarak onun îfâ edilmesi

¹⁵⁸ Konu ile ilgili örnek belge şöyledir: "Ekarre İlyas Bey ibn-i Abdünnabî Reîsi'l-muhzirîn be-Lefkoşa el-mahmiyye bi ennehû kad kabaza an yed-i Yasef veled-i Sefer ve şerikihî Murad veled-i Polad meblağan kallet selâsete âlâfe dirhem ve sitte mi'e ve erba'in dirhemen Osmaniyen hâsıl aşerete âlâf dirhem kâne fi zimmetihimâ li-Yûsuf ibn-i (?) müseccelin aleyhimâ ve zâlike li-kevnihimâ fi habsihî ve kevn-i sâhibi'l-hak Yûsuf el-mezbûr kad ehâlehû aleyhi li-yakbizahû ve teslîmehû ileyhi ikrârün musaddıkan minhümâ." (KŞS-3-10/70). Not: Bu belgenin Türkçe yerine Arapça olarak yazılmış olmasının sebebi bilinmemekle beraber incelediğimiz siciller için istisnâî bir durumdur.

¹⁵⁹ Aybakan, "a.g.m.", C. XXI, s. 500.

¹⁶⁰ Mahmesânî, a.g.e., C. II, s. 552-553.

¹⁶¹ KŞS-3-1/3.

gerekmektedir. Asıl edimden başka bir şey teklif edilmişse alacaklı bunu kabul etmek zorunda değildir. Ancak îfâ aşamasında, borçlu alacaklıyla anlaşarak asıl edimi îfâ etmek yerine ona başka bir şey verip asıl edimi îfâ etmiş gibi borcundan kurtuluyorsa îfâ yerine edim anlaşması meydana gelir. Bu konuyla ilgili olarak İslâm hukukunda birtakım tartışmalar ve detaylı düzenlemeler olsa da söz konusu dava kaydı itibariyle, burada borcu oluşturan edimin para olmasından dolayı yapılan anlaşma İslâm hukuku açısından meşrudur. Nitekim doktrinde selem ve sarftan doğan borçların dışında kalan deyn (cins ve para) niteliğindeki borçların îfâ yerine edim anlaşmasına konu yapılabileceği kabul edilmiştir.¹⁶²

c. *İbrâ*

Sözlükte “arındırmak, temize çıkarmak, yükümlülükten kurtarmak” gibi anlamlara gelen *ibrâ*,¹⁶³ terim olarak “bir kimseyi bir davadan, bir haktan beri kılmayı; onun hakkında davada, hak talebinde bulunmaktan vazgeçmeyi” ifade eder.¹⁶⁴ Mecelle’ye göre *ibrâ*, “Bir kimse filan ile da‘vâ ve nizâ‘ım yokdur ve filanda hakkım yokdur ve filan ile olan da‘vâmdan fâriğ oldum yâhûd vazgeçdim ve filanda hakkım kalmadı ve filandan tamamen hakkımı aldım dese onu *ibrâ* etmiş olur.”¹⁶⁵ şeklindedir.

İbrânın kuruluşu için diğer hukukî işlemlerde olduğu gibi birtakım unsurlar gerekmektedir. Bunlar taraflar, irade beyanı ve konudur. İbrâ işleminin gerçekleşmesi için biri *ibrâ* eden, diğeri *ibrâ* edilen olmak üzere iki tarafın bulunması gerekmektedir. Ancak Hanefiler *ibrâyı* tek taraflı bir hukukî işlem olarak gördüklerinden dolayı, *ibrâ* işleminden bahsedebilmek için bu işleme muhatap (*ibrâ* edilen) bir kimsenin bulunması şart ise de işlemin hukuken kurulması için *ibrâ* edilen kişinin aktif katılımına, yani kabulüne ihtiyaç bulunmamaktadır.¹⁶⁶ Ayrıca *ibrânın* sahih olması için *ibrâda* bulunan kimsenin tam edâ ehliyetine sahip olması, rızanın *ikrah*¹⁶⁷ veya *hezl*¹⁶⁸ gibi sebeplerle sakatlanmaması gerekli görülmektedir. İkinci bir

¹⁶² Aybakan, “a.g.m.”, C. XXI, s. 500.

¹⁶³ ez-Zâvî, a.g.e., C. I, s. 237.

¹⁶⁴ Bilmen, a.g.e., C. VIII, s. 5.

¹⁶⁵ Mecelle, md. 1561.

¹⁶⁶ Mahmesânî, a.g.e., C. II, s. 561; Apaydın, “a.g.m.”, C. XXI, s. 264.

¹⁶⁷ İkrâh: Bir kimseyi, tehdit etmek suretiyle hukuken yapmakla mükellef olmadığı bir işi yapmaya zorlama (Erdoğan, a.g.e., s. 190).

unsur da irade beyanıdır. Hanefî mezhebindeki hâkim görüşe göre ibrâ, borçlunun kabulüne gerek olmaksızın alacaklının tek taraflı iradesiyle gerçekleşir. Dolayısıyla borçlunun ayrıca ibrâyı kabul etmesinin lüzumu yoktur.¹⁶⁹ Bununla birlikte Hanefî hukukçulara göre bazı istisnaları bulunsa da ibrâ edilenin reddetmesi halinde ibrâ hükümsüz olur.¹⁷⁰ Üçüncü bir unsur da konudur. İslâm hukuk literatürüne göre ibrâ, sadece Allah ve kamu hakları grubunun dışında kalıp “hukuk-ı ibâd” ve “hukuk-ı âdemiyyîn” tabirleriyle ifade edilen haklarda geçerli olmaktadır.¹⁷¹

İbrâ, tür olarak Hanefîler tarafından iki kısma ayrılmıştır. Hanefîler bunların birincisi olan ibrâ-ı istîfâyı “bir kimsenin alacağını tahsil ettiğini, hakkı kalmadığını ikrar etmesi” şeklinde, ikincisi olan ibrâ-ı iskâtı ise “bir kimsenin diğer kimsedeki hakkının tamamını iskat yahut bir miktarını tenzil ederek o kimseyi borçsuz kılması” tarzında tanımlamışlardır.¹⁷² Bunlardan birincisi bir îfâ ikrarı iken, ikincisi iskat (borcu düşürme) ibrâsıdır. İbrâ-ı iskat, şayet belli bir hak ve dava ile ilgili olursa özel (hass), bütün dava ve hakları içine alırsa genel (âmm) adını almaktadır.¹⁷³

İncelenen sicillerde çok sayıda ibrâ örneğine rastlanmakla beraber bunların tamamının taraflar arasındaki hukukî ihtilafların uzlaşmayla sona ermesi sonucunda meydana geldiği görülmektedir.¹⁷⁴ Burada bunlardan biri örnek olarak zikredilecektir. 1044/1634 tarihli mahkeme kaydında bir Müslüman ile zimmî, alacaklarını tahsil ettiklerinden dolayı ileride vuku bulabilecek olası bir ihtilafa karşı birbirlerinin zimmetini ibrâ etmektedirler. İlgili mahkeme kaydı şöyledir:

... *Lazari ile beynimizde bundan esbak vâki' olup târîh-i kitâba gelince vâki' olan mu'âmelât ve ahz u i'tâyı hesâblaşup ne benim mezbûr Lazari zimmetinde ve ne mezbûr Lazari'nin benim zimmetimde bir akçe ve bir habbe hakkı bâkî kalmayup birbirimizin zimmetini ibrâ-i âmm-ı kâtı'u'n-nizâ' ile ibrâ vü iskât eylemişizdir ba'de'l yevm beynimizde vâki' olan mu'âmelât ve ahz u i'tâya müte'allık tarafeynden asâleten ve vekâleten da'vâ vü nizâ' sâdıra olur ise lede'l-hükkâmi'l-kirâm mesmû'a*

¹⁶⁸ Hezl: Bir lafzın ne hakikî ne de mecazî manası murad edilmeyerek söylenmesi; gayr-i ciddilik; latife vb. (Erdoğan, a.g.e., s. 150).

¹⁶⁹ Mahmesânî, a.g.e., C. II, s. 560-562; Apaydın, “a.g.m.”, C. XXI, s. 264-265.

¹⁷⁰ Apaydın, “a.g.m.”, C. XXI, s. 265.

¹⁷¹ H. Yunus Apaydın, “İbrâ”, **DİA**, İstanbul, 1995, C. XXI, s. 265.

¹⁷² Mahmesânî, a.g.e., C. II, s. 558; Apaydın, “a.g.m.”, C. XXI, s. 266; Ayrıca bkz. **Mecelle**, md. 1536.

¹⁷³ Mahmesânî, a.g.e., C. II, s. 558-559.

¹⁷⁴ Örnek için bkz. **KŞS-14-11/41**; **KŞS-16-226/387**; **KŞS-18-23/49**.

ve makbûle olmaya dedikde mukarr-ı mezbûrun vech-i meşrûh üzre cârî olan ikrârını el-mukarru lehü'l-merkûm vicâhen ve şifâhen tasdik ve tahkîk etmeğin...¹⁷⁵

Görüldüğü üzere söz konusu ibrâ işlemi taraflar, irade beyanı ve konu bakımından İslâm hukukuna uygun bir şekilde gerçekleştirilmiş olup kadı huzurunda kayda geçirilmiş ve olası bir ihtilaf durumuna karşı talep eden tarafa kaydın bir nüshası verilmiştir. Yapılan işlemin hukukî neticesi bakımından bir iskat olmasından ötürü borcu düşürür ve borç ilişkisini sona erdirir. Dolayısıyla dava hakkını da ortadan kaldırır ki, yukarıdaki ibrâ işleminin gayesinin de bu olduğu, yani ileriye dönük muhtemel bir ihtilaf durumunun engellenmesinin amaçlandığı anlaşılmaktadır.¹⁷⁶

d. Zaman aşımı

Klasik İslâm hukuk literatüründe zaman aşımı (mürûr-i zamân) kavramı “bir şeyin üzerinden uzun zaman geçmesi ve eskide kalması” anlamındaki “tekâdüm” kelimesiyle ifade edilir.¹⁷⁷ Terim anlamı ise “Bir hakkı iktisaba müncer olur veya bir hakkın himayesini talebe mâni teşkil eder yahut bir külfetten kurtulmayı temin eder surette kanunen muayyen müddetlerin geçmesi” şeklinde tanımlanmıştır.¹⁷⁸ Daha açık bir ifadeyle bu terim, “bir hakkın kazanılmasını sağlayan veya dava edilmesini önleyen belli bir sürenin geçmesi” anlamına gelir.¹⁷⁹ Zaman aşımı aynî haklar, cezalar ve borçlar hukuku için söz konusu olmakla beraber, burada borçlar hukuku

¹⁷⁵ KŞS-4-85/208. Belgenin tamamı: “Budur ki; nefsi-i Evdim ahâlîsinden Musa Beşe ibn-i İsa nâm kimesne mahfil-i şer'i kavim-i lâzîmü't-tekrîmde nefsi-i merkûme sükkânından işbu hafz-ı kitâb-ı müstetâb Lazari veled-i Filipo nâm zimmi mahzarında bi't-tav 'i's-sâf ikrâr ve takrîr-i kelâm idüp mezbûr Lazari ile beynimizde bundan esbak vâki' olup târîh-i kitâba gelince vâki' olan mu'âmelât ve ahz u i'tâyî hesâblaşup ne benim mezbûr Lazari zimmetinde ve ne mezbûr Lazari'nin benim zimmetimde bir akçe ve bir habbe hakkı bâkî kalmayup birbirimizin zimmetini ibrâ-i âmm-i kâtî 'u'n-nizâ' ile ibrâ vü iskât eylemişizdir ba'de'l-yevm beynimizde vâki' olan mu'âmelât ve ahz u i'tâyâ müte'allık tarafeynden asâleten ve vekâleten da'vâ vü nizâ' sâdırâ olur ise lede'l-hükkâmî'l-kirâm mesmû'a ve makbûle olmaya dedikde mukarr-ı mezbûrun vech-i meşrûh üzre cârî olan ikrârını el-mukarru lehü'l-merkûm vicâhen ve şifâhen tasdik ve tahkîk etmeğin mâ hüve'l-vâki' bi't-taleb ketb ü sebt olunup tâlibinin yedine vaz' olundu ki lede'l-hâce ibrâz idüp ihticâc idine cerâ zâlik.”

¹⁷⁶ bkz. Mahmesânî, **a.g.e.**, C. II, s. 563; Apaydın, “a.g.m.”, C. XXI, s. 266. Nitekim bu durum Mecelle'de “Bir kimse diğerini bir hakkından ibrâ ettikde ol hakkı sâkit olur, artık onu da'vâ edemez.” ve “Sâkit olan şey avdet etmez.” şeklinde ifade edilmiştir (**Mecelle**, md. 1562, 51).

¹⁷⁷ Osman Kaşıkçı, “Zaman Aşımı”, **DİA**, İstanbul, 2013, C. XLIV, s. 114.

¹⁷⁸ Erdoğan, **a.g.e.**, s. 338.

¹⁷⁹ Kaşıkçı, “a.g.m.”, C. XLIV, s. 114. Zaman aşımı doğurduğu sonuç itibariyle ikiye ayrılmaktadır. Birincisi iskatî, yani düşürücü zaman aşımıdır. İslâm hukukunda mevcut olan zaman aşımı budur. İkincisi iktisabî zaman aşımıdır. Kazandırıcı niteliğe sahiptir ve bunun İslâm hukukunda olmadığı ifade edilir (Ahmet Akgündüz, “İslâm ve Osmanlı Hukukunda Mürûr-i Zamân”, **S.Ü.H.F.D.**, C. 1, S. 1, 1988, s. 47).

sahasına giren ve borcu düşüren zaman aşımı ele alınacaktır. Fakihler, zaman geçme hadisesinin hakkı düşürmeyeceğinde ittifak etmişlerdir. Ancak Hanefiler, zaman aşımını alacak ve hak davasının kabul edilmemesine bir sebep olarak görürler.¹⁸⁰ Dava hakkını düşürerek dava açılmasına mâni olan zaman aşımı hakkı düşürmediğinden borç diyâneten varlığını sürdürür. Mecelle'nin "Tekâdüm-i zamân ile hak sâkit olmaz."¹⁸¹ maddesinden kastedilen de budur. Hanefî fakihler zaman aşımı müddeti olarak otuz, otuz üç ve otuz altı yıllık müddetler ileri sürmüşlerdir.¹⁸² Osmanlı döneminde ise bu müddet daha da aşağılara indirilmiştir. Nitekim bu durum, Mecelle'de mülkiyet, borç ve alacak ayırımı yapılmaksızın şöyle maddeleştirilmiştir: "Deyn ve vedî'a ve mülk akar ve miras ve akârât-ı mevkûfede mukâta'a, yâhut icâreteyn ile tasarruf ve meşrûta tevliyet ve galle dâ'vâları gibi asl-ı vakfa ve umûma âit olmayan da'vâlar on beş sene terk olunduktan sonra istimâ' olunmaz."¹⁸³ Başka bir şekilde ifade edilecek olursa alacak, emanet, ödünç, menkul, gayrimenkul ve bunlarla ilgili irtifak hakkı, miras davaları, zevce dışındaki yakınların nafaka davaları ve vakıf taşınmazların asıllarıyla ilgili davalar için on beş yıllık zaman aşımı süresi kabul edilmiştir.¹⁸⁴ Zevcenin nafaka ve mehir alacakları zaman aşımına tâbi tutulmamış; vakfın aslı ve vakıf taşınmazlarla ilgili irtifak hakları davalarında ise otuz altı yıllık süre benimsenmiştir.¹⁸⁵ Alacak davalarının kişilerin birbiriyle veya bir tarafında hazinenin olması arasında fark bulunmamaktadır.¹⁸⁶ Mîrî arazinin tasarruf hakkı ile ilgili zaman aşımı süresi ise on yıldır, ayrıca iki yıl ve daha az süreli bazı zaman aşımı süreleri de vardır.¹⁸⁷

¹⁸⁰ Mahmesânî, **a.g.e.**, C. II, s. 571.

¹⁸¹ **Mecelle**, md. 674.

¹⁸² Mahmesânî, **a.g.e.**, C. II, s. 572. Zaman aşımını durduran sebepler için bkz. Akgündüz, "a.g.m.", s. 64 vd.

¹⁸³ **Mecelle**, md. 1660. "Alacak, vedîa, mülk, miras ve vakfedilen malların kira karşılığında birine bırakılması veya kiralanmasıyla tasarruf, mütevellilik ve gelir davaları gibi vakfın kendisine ve umuma ait olmayan davalar 15 yıl geçtikten sonra açılmaz" (İbrahim Ural – Salih Özcan, **Sadeleştirilmiş Mecelle**, Fey Vakfı, İstanbul, 1995, s. 362). Bu müddetin bazı istisnaları vardır, bunlar: Umumi mallar ve umuma ait yerler (md.1675), vakfın aslına ve vakıfla ilgili bazı aynı haklara ait davalar (md. 1661-1662), arazi-i emiriyye, hususî yol vb. dir (md. 1662).

¹⁸⁴ Kaşıkçı, "a.g.m.", C. XLIV, s. 115. İlgili mahkeme kayıtlarının birinde "Emlâkde on beş sene ve arazî-i mîrîde on sene mürûr eden da'vânın bilâ emr istimâ'ı memnû' olmağla" ifadesi geçmektedir (**KŞS-8-78/309**).

¹⁸⁵ **Mecelle**, md. 1660-1662.

¹⁸⁶ Kaşıkçı, "a.g.m.", C. XLIV, s. 115.

¹⁸⁷ Akgündüz, "a.g.m.", s. 53 vd.

Borçlar hukukuyla ilgili mahkeme kayıtları arasında üç adet dava talebinin zaman aşımı sebebiyle reddedilmiş olduğu görülmektedir. Bu davaların tamamı gayrimenkul mallara el konulduğu iddiasıyla mahkemeye intikal etmiştir.¹⁸⁸ Dava talebiyle mahkemeye başvuranların ikisi zimmî, biri de Müslüman olmakla beraber, dava taleplerinin tamamı zaman aşımından ötürü reddedilmiştir. Örnek olarak zikredilecek 1125/1713 tarihli kayıta Müslüman bir şahıs kendisine miras olarak kalan tarla ve iki ağacın zimmî bir şahıs tarafından yirmi yıl önce zapt edildiği iddiasıyla dava açmaktadır; ancak dava zaman aşımı sebebiyle reddedilmektedir. Konuyla ilgili belge şöyledir:

... *Hristodolo bi-gayr-i hakkın zabt u tasarruf eder hâlâ su'âl olunup zikr olunan zeytun eşcârından ve tarlalardan kasr-ı yedine tenbîh olunması matlûbumdur dedikde müdde'î-i mezbûrun takrîr-i meşrûhu üzre mezbûr Hristodolo ile karye-i mezbûrede sâkin olup ekser-i evkâtda birbirleriyle mülâkî olup bilâ özr-i şer'î emlakde on beş sene terk-i da'vâ eylediğine ikrâr u i'tirâf etmekle bilâ özr-i şer'î emlakde on beş sene ve arazî-i mîrîde on sene mürûr eden da'vânın bilâ emr istimâ'ı memnû' olmağla müdde'î-i mezbûrun da'vâsı mesmû'a olmayup ve hasmına su'âli dahi teveccüh etmemekle müdde'î-i mezbûr Muharrem mezbûr Hristodolo ile husûs-ı mezbûra müte'allik bî-vech mu'ârazadan men' olunup mâ vaka'a bi't-taleb ketb olundu.*¹⁸⁹

¹⁸⁸ KŞS-1B-42/54; KŞS-6-51/148; KŞS-8-78/309.

¹⁸⁹ KŞS-8-78/309. Belgenin tamamı: “*Medîne-i Lefkoşa'ya tâbi ' İncirli nâm karye sâkinlerinden Muharrem bin Yûsuf nâm kimesne meclis-i şer'î hatîr-i lâzîmü't-tevkîrde zikri âti zeytun eşcârına ve tarlalara vaz'ı yedi sâbit olan karye-i mezbûrede sâkin işbu bâ'isü's-sifr Hristodolo veled-i Françesko nâm zimmî muvâcehesinde üzerine da'vâ ve takrîr-i kelâm idüp karye-i mezbûrede vâki' harman tarlası demekle ma'rûf tarla içinde vâki' iki dib zeytun şecerleri ve yine karye-i mezbûrede vâki' Lora tarlası demekle ma'rûf tarla içinde vâki' altı dib zeytun eşcârı babam müteveffâ-yı mezbûr Yûsuf bin (?) mülkü olup terekesinden iken târîh-i kitâbdan yigirmi sene mukaddemden beri mezbûr Hristodolo bi-gayr-i hakkın zabt eylediğinden mâ'adâ yine karye-i merkûmede vâki' inde'l-ahâlî ve'l-cîrân ma'lûmü'l-hudûd üç kut'ası on tarla bir kut'a altı buçuk dönüm ve bir kut'ası üç buçuk dönüm ve bir kut'ası on dönüm cem'an yigirmi dönüm mikdârı tarla babam müteveffâ-yı mezbûrun tasarrufunda olup bana intikâl-i âdi ile intikâl etmişiken târîh-i mezbûrdan beri mezbûr Hristodolo bi-gayr-i hakkın zabt u tasarruf eder hâlâ su'âl olunup zikr olunan zeytun eşcârından ve tarlalardan kasr-ı yedine tenbîh olunması matlûbumdur dedikde müdde'î-i mezbûrun takrîr-i meşrûhu üzre mezbûr Hristodolo ile karye-i mezbûrede sâkin olup ekser-i evkâtda birbirleriyle mülâkî olup bilâ-özr-i şer'î emlakde on beş sene terk-i da'vâ eylediğine ikrâr u i'tirâf etmekle bilâ özr-i şer'î emlakde on beş sene ve arazî-i mîrîde on sene mürûr eden da'vânın bilâ emr istimâ'ı memnû' olmağla müdde'î-i mezbûrun da'vâsı mesmû'a olmayup ve hasmına su'âli dahi teveccüh etmemekle müdde'î-i mezbûr Muharrem mezbûr Hristodolo ile husûs-ı mezbûra müte'allik bî-vech mu'ârazadan men' olunup mâ vaka'a bi't-taleb ketb olundu.*”

Mahkeme kaydı içerisinde de açıkça geçtiği gibi şer'î bir özür olmaksızın üzerinden emlakta on beş, mîrî arazide¹⁹⁰ ise on sene geçen davanın, sultanın özel izni olmaksızın görülmesi meşru değildir. Osmanlıların belirlemiş olduğu bu rakamlar Hanefî fakihlerin takdir ettikleri 30-36 yıllık¹⁹¹ sürenin oldukça altındadır. Öncelikle şu ifade edilmelidir ki, Hanefî hukukçulara göre muayyen müddet geçtiği halde alacaklının bir talepte bulunmamış olması sebebiyle artık alacak davasının kabul edilmemesi istihsan içtihadına dayanmaktadır.¹⁹² Onların istihsana dayanarak tespit ettikleri 30-36 yıllık müddet, Osmanlı yöneticileri tarafından sosyal hayatın getirdiği ihtiyaçlar sebebiyle kimi davalarda aynen bırakılmış kimi davalarda da on beş veya daha az bir süreye indirilmiştir.¹⁹³ Osmanlı yöneticilerinin bu icraatları şeyhülislâmlardan alınan fetvalara dayanmakla birlikte,¹⁹⁴ bu yöndeki ilk düzenlemeyi Ebüssuûd Efendi'nin fetvasına dayanarak Kanûnî Sultan Süleyman'ın yapmış olduğu ifade edilmektedir.¹⁹⁵

İslâm hukuku açısından Osmanlı döneminde belirlenen müddetin meşruiyeti, ulû'l-emre itaat prensibi¹⁹⁶ ile kazâ müessesesinin prensiplerine ve özelliklerine dayandırılmaktadır. Nitekim devlet başkanlığının kazâ salahiyetini veren makam olması hasebiyle onu çeşitli yönlerden kayıtlamak, özelleştirmek, belli nizamlara bağlamak yetkisinin olduğu ve hâkimin belirlenen bu sınırları aşamayacağı ifade edilmektedir.¹⁹⁷

4. Akidler

a. Satım akdi (Bey')

Kelime anlamı itibariyle bey', "mübâdele" anlamına gelmekle beraber, genelde alışveriş ve ticareti; İslâm hukuk terimi olarak da satım akdini ifade eder.¹⁹⁸ Borçlar hukukuna dair ilgili sicil kayıtlarının önemli bir kısmı satım akdinin kadı

¹⁹⁰ Devlete ait arazi (Erdoğan, **a.g.e.**, s. 305).

¹⁹¹ Mahmesânî, **a.g.e.**, C. II, s. 572.

¹⁹² Mahmesânî, **a.g.e.**, C. II, s. 571; Karaman, **a.g.e.**, C. II, s. 564.

¹⁹³ Mahmesânî, **a.g.e.**, C. II, s. 574 vd.; Akgündüz, "a.g.m.", s. 53-54; Kaşıkçı, "a.g.m.", C. XLIV, s. 115.

¹⁹⁴ Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdülazîz ed-Dımaşkî İbn Âbidîn, **Ukudü'd-Dürriyye fi Tenkîhi'l-Fetâva'l-Hamidiyye**, I-II, Matba'atü'l-Meymeniyye, Kahire, ty., C. II, s. 5-7.

¹⁹⁵ İbn Âbidîn, **a.g.e.**, C. II, s. 4-6.

¹⁹⁶ Nisâ, 4/59.

¹⁹⁷ Geniş bilgi için bkz. Ali Haydar, **a.g.e.**, C. IV, s. 689 vd.; Mahmesânî, **a.g.e.**, C. II, s. 572-573; Akgündüz, "a.g.m.", s. 53 vd.

¹⁹⁸ Ali Bardakoğlu, "Bey'", **DİA**, İstanbul, 1992, C. VI, s. 13.

huzurunda kayıt altına alınmasına dairdir. Rakamsal olarak ifade edilecek olursa borçlar hukuku başlığı altında toplanabilecek 781 adet kayıt içerisinde satım akdinin kayıt altına alınmasıyla ilgili 318 belge tespit edilmiştir. Bu da oran itibariyle %41'e tekabül etmektedir.

Kayıt altına alınan satış işlemlerinin neredeyse tamamı gayrimenkullere dairdir. Gayrimenkullerle beraber arazinin kullanım hakkının ya da küçükbaş, büyükbaş hayvanlar gibi menkul malların satışının da kayıt altına alındığı gözlenmektedir. İlginç olan, sadece menkul bir malın satışının gerçekleştirilip kayıt altına alındığı hiçbir örnek yoktur. Gayrimenkuller de genel olarak arazi ya da ev ve müştemilâtından oluşmaktadır. Neden sadece gayrimenkul satışlarında mahkemeye müracaat edilip işlemin kayıt altına alındığı tam olarak bilinemese de bu, muhtemelen gayrimenkul malın daha ehemmiyetli görülüp uzun yıllar mevcudiyetini koruyacağı için ileride ortaya çıkabilecek ihtilafların önünü alma arzusundan kaynaklanmıştır. Bunun yanı sıra söz konusu işlemin isteğe bağlı olmasının ve mahkemeye müracaat edildiğinde belli bir miktar harç ödenmesinin etkisinden de bahsedilebilir. Nitekim genel olarak maddî açıdan kıymeti yüksek olan ev ve arazi gibi mallar bu işlem için söz konusu edilmiştir; bu da zikredilen ihtimalleri güçlendirmektedir. Yapılan işlemin günümüz tapu tescilini andırması da ayrıca dikkati çekmektedir.

İlgili dönem içerisinde satımı gerçekleştirilen ve kayıt altına alınan malların Müslümanlar ve zimmîler arasında ne yönde el değiştirdiği de mevcut belgeler ışığında ortaya çıkmıştır. Yapılan incelemede Müslümanların zimmîlere sattığı mallara dair kayıt sayısı 193 olup, oran olarak %61'e tekabül etmektedir. Zimmîlerin Müslümanlara sattığı malları gösteren kayıt sayısı ise 125'tir; bu da oran olarak %39'a denk gelmektedir. Mevcut sicil kayıtlarının ışığında görüldüğü üzere araştırma kapsamındaki iki yüzyıl içerisinde mal hareketliliği daha çok Müslümanlardan zimmîlere doğru olmuştur.¹⁹⁹ Bu da Osmanlı Kıbrısı'ndaki

---

¹⁹⁹ 18. yüzyıl Üsküdar'daki Müslim-gayri müslim ilişkilerini inceleyen Nevzat Erkan, taraflar arasındaki mülk alım-satımlarının dönemselsel ve bölgesel olarak büyük düzeyde farklılıklar içerebileceğini ifade etmektedir. Ayrıca Erkan'ın belirttiği istatistiksel verilerden hareketle söz konusu dönemde gayri müslimlerden Müslümanlara doğru bir mülk akışının olduğu söylenebilir. Geniş bilgi için bkz. Erkan, **a.g.e.**, s. 120, 146.

zimmîlerin ekonomik özgürlüklerine ve genel refah durumlarına; baskı ve ayrımcılığa maruz kalmadıklarına dair önemli bir göstergedir.

İlgili sicillerde satım akdine dair söz konusu kayıtlar yapılan muamele açısından “kesin satış” (bey‘ü'l-bât) ve “vefâen satış” (bey‘ bi'l-vefâ) olmak üzere iki kısma ayrılmakta olup; bedellerin durumu açısından da aynı şekilde “mutlak satış” (bey‘ü'l-mutlak) ve “mukâyada satışı” (bey‘ü'l-mukâyada) olarak iki kısma ayrılmaktadır. Bunlardan ilk olarak mutlak satış çeşidine giren kesin satış ele alınacak olup vefâen satış, eşya hukuku başlığı altında geçtiği için burada ayrıca zikredilmeyecektir. Kesin satıştan sonra ise mukâyada satışı ve irâdî şart konuları ele alınacak olup daha sonra şart, ayıp ve aldanma muhayyerliklerine temas edilecektir.

(1) Kesin satış (Bey‘ü'l-bât)

Satım akdine dair kayıtların birçoğunda “bey‘-i bât” ifadesinin kullanıldığı görülmektedir. İslâm hukukuna göre bu tabir kesinlik kazanmış alışveriş çeşidini ifade etmektedir.²⁰⁰ Tanımdan da anlaşılacağı üzere bir satım akdinin “bey‘-i bât” çeşidinden olmasını, satım akdinde bu tabirin kullanılmış olmasından ziyade akdin kesinlik kazanmış ve her işi bitmiş bir durumda olması belirlemektedir.²⁰¹ Dolayısıyla ilgili satım akidlerine bu açıdan bakıldığında akidlerin tamamına yakınının bu şekilde akdedilmiş olduğu görülür ve nitekim aslanan satış muamelelerinin bu şekilde gerçekleşmesidir.

Kayıt altına aldırılan söz konusu satış işlemlerinden biri burada örnek olarak zikredilip bu kaydın anlaşılabilmesi için İslâm hukukuna göre satım akdiyle ilgili bazı temel bilgiler verilecektir. Bununla beraber daha önce genel olarak akidlerin unsur ve şartlarının açıklamalarına temas edildiği için burada bu hususların tekrar edilmesine lüzum görülmemiştir. Örnek olarak zikredilecek 1018/1610 tarihli satım akdinin kaydı şöyledir:

Oldur ki; Mahmiyye-i Lefkoşa sâkinlerinden Ergiro veled-i Defteri nâm zimmî meclis-i şer‘de Mehmed bin Mustafa nâm kimesne muvâcehesinde ikrâr u i‘tirâf edüp: "Tribyodi mahallesinde vâki‘ bir tarafı Eflatora nâm zimmî mülküne ve bir tarafı Nikola nâm zimmî mülküne ve tarafeyni tarîk-ı âmm ile mahdûd bir bâb

²⁰⁰ Erdoğan, a.g.e., s. 40.

²⁰¹ Çeker, a.g.e., s. 180.

*fevkânî ve üç bâb tahtânî mülk menzilimi sundurmasıyla ve bi'r-i mâyı müştemil havlısı ile mezbûr Mehmed'e dokuz bin üç yüz elli nakd-i râyic-i fi'l-vakt akçeye bey'-i bât-ı kat'î ile bey' edüp kabz-ı semen ve teslîm-i mebî' etdim" dedikde mukarr-ı mezbûrun ikrârını mukarrun lehü'l-mezbûr vicâhen kabul [ve] tasdîk kayd olundu.*²⁰²

Söz konusu kayıta da görüleceği gibi satım akdinin birtakım ıstılahları vardır ve bunların bazıları ilgili diğer kayıtlarda da geçmektedir. Bunlardan birincisi, “satıcı” anlamına gelen “bâyi”dir. İkincisi, “satın alan” anlamına gelen “müşteri”, üçüncüsü, “satılık mal” anlamına gelen “mebî”, dördüncüsü pazarlık neticesinde üzerinde anlaşılan fiyat olan “semen”, beşincisi mebî'nin hakiki değeri olan “kıymet” ve sonuncusu da akdin mahalli olan “mebî”dir.²⁰³

Örnek olarak zikredilen bu kayıta ve diğer satım akidlerinde üç temel unsurun var olduğu gözlenmektedir. Bunların birincisi, alışveriş işleminde bulunan taraflar, ikincisi karşılıklı rıza beyanı olan icap ve kabul, üçüncüsü ise akid konusu olan mal (mebî) ve bedeldir (semen). Hanefilere göre bunlardan icap ve kabul satım akdinin rüknü (rükn'ü'l-bey'),²⁰⁴ diğer iki unsur da icap ve kabulün gereği, tabii unsur veya kuruluş şartıdır.²⁰⁵ Dolayısıyla bir satış akdinde icap ve kabulün bulunması, satılan malın tam olarak bilinmesi ve bedelin de tam olarak kararlaştırılmış olması gerekmektedir.²⁰⁶ Nitekim ilgili satış kayıtlarında bu hususlara titizlikle riayet edildiği gözlenmektedir. Hüküm itibariyle satım akdinin sonucu mülkiyetin intikalidir; satım akdi tamamlanınca satın alan mala (mebî), satan da bedele (semen) mâlik olur.²⁰⁷

(2) Mukâyada satışı (Bey'ü'l-mukâyada)

Yukarıda örneği verilen satım akdi değişilen nesnelere bakımından “paranın mal ile değiştirilmesi” anlamına gelen “mutlak satım akdi” (bey'ü'l-mutlak) çeşidine girmektedir. Bir de “malın mal ile değiştirilmesi” anlamına gelen “mukâyada” (bey'ü'l-mukâyada) çeşidi vardır ki, ilgili siciller arasında böyle kayıtlar da mevcuttur. Örnek olarak zikredilecek 1153/1741 tarihli kayıta, zimmî bir şahıs

²⁰² KŞS-3-28/184.

²⁰³ Çeker, **a.g.e.**, s. 177; Ayrıca bkz. Bilmen, **a.g.e.**, C. VI, s. 5 vd.

²⁰⁴ Merginânî, **a.g.e.**, C. VI, s. 3; Bilmen, **a.g.e.**, C. VI, s. 14.

²⁰⁵ Bardakoğlu, “a.g.m.”, C. VI, s. 13.

²⁰⁶ Ebü'l-Fazl Mecdüddin Abdullah b. Mahmûd b. Mevdûd Mevsîlî, **el-İhtiyâr li-Ta'lîli'l-Muhtâr**, 2. Baskı, ta'lik Mahmûd Ebû Dakîka, yay.y., y.y., 1951, C. II, s. 5.

²⁰⁷ Mevsîlî, **a.g.e.**, C. II, s. 5; **Mecelle**, md 369.

çiftliğini Müslüman bir şahsın meyve bahçesi, ona bağlı birtakım müstemilâtı ve sulama hakkıyla takas etmektedir. Mahkeme kaydı şöyledir:

... *Büyüt-ı adîdeyi müstemil menzil çiftliği beş kile arpa buğday ve iki öküz ve sâ'ir çift âlâtımı ve çiftlik ile zabt oluna gelen tarla tahmînen üç yüz dönüm tarlalarımı ve yine mezbûr Mustafa Ağa'nın Değirmenlik'de vâki' Ayandironiko mahallesinde bir taraftan Osman Beşe ve üç taraftan tarîk-i âmm ile mahdûd tahmînen yedi dönüm dut bahçesi ve derûnunda bir bâb böcü evi ma'a sundurma ve Topçu hırâyından her on beş günde Cum'a günü yigirmi iki sâ'at mâ'-i cârîsiyle bin beş yüz guruşa ve çiftlik-i mezbûr mukâbelesinde beş yüz guruşa verüp bin guruşu dahi es-Seyyid Mustafa Ağa'ya takâs ol dahi mukâssa edüp...*²⁰⁸

Mukâyada işlemi temel olarak ayn bir malı, yine ayn olan başka bir mal karşılığında satmaktır. Türkçede buna trampa denmektedir.²⁰⁹ İlgili kayıtlar arasında yer alan çok sayıdaki örnekte de gözleendiği gibi satım akdi hususunda titiz bir şekilde İslâm hukukuna riayet edildiği söylenebilir. Nitekim İslâm hukukuna aykırı olan herhangi bir duruma kayıtlar arasında rastlanmamıştır.²¹⁰ Bununla beraber Müslümanlar ya da zimmîler ileride mal üzerinde vuku bulabilecek ihtilaf ihtimallerine karşı gerçekleştirdikleri satım akidlerini kadı huzurunda kayıt altına aldıkları gözlenmektedir.

²⁰⁸ KSS-15-126-127/458. Mahkeme kaydının tamamı: “*Değirmenlik mütemekkinlerinden Yasefi veled-i Papa Hristodolo makâm-ı kazâda işbu bâ'isü'l-kitâb es-Seyyid Mustafa Ağa ibn-i Abdurrahman Ağa mahzarında takrîr-i kelâm idüp akd-i âti'z-zikrin sudûruna değin yedimde mülküm olup Mesarya kazâsına tâbi' İstironcalu nâm karyede vâki' ma'lûmü'l-hudûd ve'l-cîrân büyü-tü adîdeyi müstemil menzil çiftliği beş kile arpa buğday ve iki öküz ve sâ'ir çift âlâtımı ve çiftlik ile zabt oluna gelen tarla tahmînen üç yüz dönüm tarlalarımı ve yine mezbûr Mustafa Ağa'nın Değirmenlik'de vâki' Ayandironiko mahallesinde bir taraftan Osman Beşe ve üç taraftan tarîk-i âmm ile mahdûd tahmînen yedi dönüm dut bahçesi ve derûnunda bir bâb böcü evi ma'a sundurma ve Topçu hırâyından her on beş günde Cum'a günü yigirmi iki sâ'at mâ'-i cârîsiyle bin beş yüz guruşa ve çiftlik-i mezbûr mukâbelesinde beş yüz guruşa verüp bin guruşu dahi es-Seyyid Mustafa Ağa'ya takâs ol dahi mukâssa edüp ve beş yüz guruşunu edâ tarafeynden icâb bey'-i bât-ı sahîh-i şer'î ile bey' u teslîm ve her birimiz kabz [u] kabul eyledik. Ba'de'l-yevm bağçe-i mahdûd mülk-i müşterâm ve çiftlik-i mezbûr mezbûr Mustafa Ağa'nın mülk-i müşterâsıdır dedikte mâ vaka'a bi't-taleb ketb olundu.”*

²⁰⁹ Ali Haydar, **a.g.e.**, C. I, s. 113-114; bkz. **Mecelle**, md. 122.

²¹⁰ Satım akdinin unsur ve şartlarıyla ilgili birtakım noksanlıklardan ötürü taraflar arasında ihtilaf hallerinin de vuku bulduğunu ve bunların ilgili başlıklar altında ele alındığını ifade etmekte fayda vardır.

(3) İrâdî şart (Ca‘lî şart)

İlgili sicil kayıtları içerisindeki kimi satım akidlerinin şartlı olarak gerçekleştirildiği görülmektedir. İslâm hukukuna göre akidlerde şartlar kaynak bakımından ikiye ayrılmakta olup İslâm’ın belirlediği şartlara “şer‘î”, insanların kendi hukukî tasarrufları ile ilgili olarak ileri sürdükleri şartlara da “irâdî” (ca‘lî) şartlar denir. İrâdî şartlar “ta‘likî” ve “takyidî” olmak üzere iki grupta incelenir. Ta‘likî şart, bir hukukî işlemin hükümlerinin işlemeye başlamasının veya işlemekte olan hükümlerine son verilmesinin gerçekleşebilecek bir olaya bağlanmasını ifade eder. Takyidî şart ise hukukî işlemin bazı kayıtlarla sınırlandırılmasını ifade eder ve buna akdî şart da denilmektedir. Takyidî şarta bağlı işlem yapılırken genelde “üzere, kaydıyla, şartıyla” gibi ifadeler kullanılır; ancak hukukî işlemin yorumundan da böyle bir şarta bağlı yapıldığı sonucu çıkarılabilir.²¹¹

Burada örnek olarak zikredilecek 1019/1610 tarihli satım akdi, mal üzerinde vuku bulabilecek herhangi bir hak talebi durumunda, tüm sorumluluğun satıcı şahsın üzerinde olması kaydıyla Müslüman bir şahsın zimmî bir şahısla yapmış olduğu alışverişe dair olup şöyledir:

*... Sevindik Beşe'ye hâliyâ dağda gezen bir ineğimi hıyâr-ı rü'ye ile mezbûra fûrûht edüp lâkin zikrolunan ineği ba'zı kimesneler istihkâk da'vâsın edüp alıverür deyü nakz etmek murâd ederler eğer ol makûle bir müdde'î zuhûr eder ise cevâbın merkûm Sevindik vermek üzere kavlı edüp min ba'd ineği alurlar ise de bana nakz etmeye dedikde merkûm Sevindik Beşe mezbûr zimmînin vech-i meşrûh üzere kelâmın kabûl edüp on beş ak altuna satun aldım ve zuhûr eden da'vâsının dahi cevâbına müte'ahhid oldum deyü i'tirâf ve kabûl etmeğin gıbbe't-tasdîk ketb olundu.*²¹²

Söz konusu belgede satım akdinin taraflar arasında belirlenen bir şart üzerine meydana geldiği müşahede edilmektedir. Hanefî hukukçularına göre takyidî şartlar,

²¹¹ Osman Kaşıkçı, “Şart (Fûrû-i Fıkıh)”, **DİA**, İstanbul, 2010, C. XXXVIII, s. 365.

²¹² **KŞS-3-69/455**. Mahkeme kaydının tamamı: “Oldur ki; Mesarye muzâfâtundan İpladani (Platani) nâm karye zimmîlerinden Papa Leondiyo veled-i Ceryako nâm zimmî meclis-i şer'de mahmiyye-i Lefkoşa sükkânından Sevindik Beşe nâm [kimesne] muvâcehesinde bast-ı merâm edüp mezbûr Sevindik Beşe'ye hâliyâ dağda gezen bir ineğimi hıyâr-ı rü'ye ile mezbûra fûrûht edüp lâkin zikrolunan ineği ba'zı kimesneler istihkâk da'vâsın edüp alıverür deyü nakz etmek murâd ederler eğer ol makûle bir müdde'î zuhûr eder ise cevâbın merkûm Sevindik vermek üzere kavlı edüp min ba'd ineği alurlar ise de bana nakz etmeye dedikde merkûm Sevindik Beşe mezbûr zimmînin vech-i meşrûh üzere kelâmın kabûl edüp on beş ak altuna satun aldım ve zuhûr eden da'vâsının dahi cevâbına müte'ahhid oldum deyü i'tirâf ve kabûl etmeğin gıbbe't-tasdîk ketb olundu.”

sahih, fâsit ve bâtil olmak üzere üçe ayrılır.²¹³ Sahih şartlar, akdin gereklerinden olan bir şeyin şart koşulması durumunu ifade eder. Örneğin, parayı alana kadar satılan malın müşteriye teslim edilmemesi üzerine anlaşılması böyle bir şarttır. Bununla beraber akdin gereklerini destekleyen bir şeyin şart koşulması da söz konusu olabilir. Buna da karz akdinde kefil gösterilmesinin şart koşulması durumu örnek olarak verilebilir. Bir diğer şart da, örfün gereği olarak insanlar arasında yapılagelen bir şeyin şart koşulmasıdır. Satın alınan bir cihazın montajının genel olarak satıcı tarafından yapıldığı yerlerde bu hizmetin müşteri tarafından şart koşulması bu kabildendir. Son olarak akdin gereği olmayan, fakat şer'î olarak yapılmasına izin verilen bir şeyin şart koşulması sayılabilir.²¹⁴ Nitekim bahis mevzuu olan satım akdindeki şart da bu türdendir. Söz konusu şartta göre, şayet bir şahıs herhangi bir şekilde satım akdinin konusu olan hayvan üzerinde herhangi bir hak iddiasında bulunursa bunun muhatabı ve sorumlusu satıcı olacaktır. Bununla birlikte kaydın başında geçen "...dağda gezen bir ineği..." ifadesinden, bu hayvanın dağda kaybolduğu ya da nerede olduğunun bilinmediği gibi bir anlam çıkarılmamalıdır. Bu ifade ile sözü edilen hayvanın muhtemelen dağda bilinen bir otlakta ya da mandıra benzeri bir yerde olduğu anlaşılmalıdır. Zira aksi durumda, yani mevcut olmayan veya yok olmak gibi bir tehlikesi bulunan bir şey satış akdinin konusu olursa, İslâm hukukuna göre akid meydana gelmez.²¹⁵ Ayrıca meşru olmayan böyle bir satış işlemi de kadı tarafından onaylanmaz.

(4) Şart muhayyerliği (Hıyârü's-şart)

Şart muhayyerliği (hıyârü's-şart) akde taraf olanlardan birinin veya her ikisinin akdi muayyen bir müddet içinde feshetme veya onaylayarak (icâzet) yürürlüğe sokma hususunda muhayyer olması anlamına gelir. Bey', icâre, kısmet, kefalet, havâle gibi feshi kabil lazım akidlerde²¹⁶ sahihtir. Nikâh, talak, ikrar, yemin, nezir gibi feshi kabil olmayan tasarruflar ile vekâlet, vasiyet, hibe, vedâa, âriyet gibi

²¹³ Belgeler arasında takyidî şartlardan sadece sahîh şarta dair bir örneğe rastlanmıştır.

²¹⁴ Kemâleddin Muhammed b. Abdülvâhid b. Abdülhamîd İbnü'l-Hümâm, **Şerhu Fethi'l-Kadîr**, I-VIII, el-Matba'atü'l-Kübra'l-Emîriyye, Bulak, 1316, C. V, s. 215; Ali Haydar, **a.g.e.**, C. I, s. 157 vd.

²¹⁵ Kâsânî, **a.g.e.**, C. V, s. 138 vd.

²¹⁶ Lazım akid: Bağlayıcı olan, yani taraflardan birinin tek taraflı iradesiyle bozulamayan akidleri ifade eder (Erdoğan, **a.g.e.**, s. 259).

aslında gayr-i lazım olan tasarruflarda sahih değildir.²¹⁷ Görüldüğü üzere bey' (satış) akdi, lazım (bağlayıcı) akidlerden olması hasebiyle şart muhayyerliğine elverişlidir.

Sicil kayıtları arasında şart muhayyerliğine dair sadece bir dava kaydına rastlanmıştır. 1019/1610 tarihli belgede Müslüman bir şahıs, zimmî bir şahıstan belli bir süreye kadar muhayyerlik koşuluyla merkep satın almış olduğunu iddia etmekte ve buna binaen malı iade etmek amacıyla satıcı aleyhine dava açmaktadır. Mahkeme kaydı şöyledir:

Oldur ki; İncir nâm karyeden Musa bin Said nâm kimesne meclis-i şer' de yine karye-i mezbûre zimmülerinden Marko veled-i Françesko nâm zimmî muvâcehesinde bast-ı merâm edüp bugün akşama değin muhayyer bâzâr ile mezbûr zimmîden bir merkeb iştirâ eylemiş idim redd etmek murâd eylediğim de te'allül eder şer'le su'âl olunup ihkâk-ı hak olunmak murâd ederüm dedükde gibbe's-su'âl cevab [verüp] bâzârımız muhayyer değildir deyü inkâr etmeğin müdde'î-i mezbûrun sıdk-ı da'vâsına muvâfık beyyine taleb olundukda Ali bin Yûsuf [ve] Mehmed bin Abdülkerim nâm kimesneler akşama değin muhayyer idüğine şehâdet etmeğin bi't-taleb kayd olundu.²¹⁸

Bir akde taraf olan kişinin veya tarafların her ikisinin akidde böyle bir şarta yer verildiği için sahip olduğu o akdi onaylama veya feshetme yetkisine şart muhayyerliği denildiği ifade edilmişti. Söz konusu belgede davacı kendisinin belli bir süreye kadar böyle bir şart muhayyerliğine sahip olduğu iddiasını şahitler vasıtasıyla ispat etmektedir. Bununla beraber davalının savunmasında şart muhayyerliğinin yaptıkları alışverişte söz konusu olmadığını iddia etmesi önemlidir. Çünkü Hanefî mezhebine göre şart muhayyerliğinin söz konusu olabilmesi için bunun akid esnasında veya sonrasında şart koşulması ve belli bir müddet ile sınırlandırılması gerekmektedir. Ebû Hanîfe ve Züfer'e göre bu muhayyerlik süresi üç gündür. Fakat Muhammed eş-Şeybânî ve Ebû Yûsuf'a göre bu süre taraflarca serbest olarak belirlenir.²¹⁹ Söz konusu belgede şahitlerin ispatıyla şart muhayyerliğinin varlığı ve süresinin akdin yapıldığı günün akşamına kadar olduğu

²¹⁷ Bilmen, a.g.e., C. VI, s. 7.

²¹⁸ KŞS-3-140/870.

²¹⁹ Serahsî, a.g.e., C. XL, s. 41; Kâsânî, a.g.e., C. V, s. 174.

görülmektedir. Her ne kadar mahkeme kaydında hüküm belirtilmemiş olsa da davacının akdin iptali hakkına sahip olduğu ifade edilebilir.

Söz konusu kayıta davanın şahitler vasıtasıyla ispatlanarak davacının haklılığı ortaya çıkmasına rağmen hükmün belirtilmemiş olması dikkati çekmektedir. Kesin bir bilgi edinilemese de, bu durumun davayı gören hâkimin nâib statüsünde olmasından ve söz konusu meselede hüküm verme yetkisinin olmamasından kaynaklandığı düşünülebilir. Nitekim Osmanlı'da kadılar kimi davalara bakmak ve muhakemeyi yürütmek amacıyla nâibler tayin etmiş ve onlar da kendilerini tayin eden kadının verdiği yetki çerçevesinde görevlerini yerine getirmişlerdir. Dolayısıyla bir kadı, nâibini yetkili olduğu bütün konularda vekil kılabilceği gibi, kendisine bazı sınırlı yetkiler vermesi de mümkündür.²²⁰ Anlaşıldığı kadarıyla söz konusu davanın hâkimi bir nâibdir ve zikredilen meselede hüküm verme yetkisi yoktur. Dolayısıyla o da dava duruşmasında tarafları ve şahitleri dinleyerek hüccet kaydı tutmuştur. Davacı da muhtemelen bu hüccet ile hüküm verme yetkisi bulunan başkadılığa başvurarak muhakeme için gerekli prosedürü yerine getirmiş olacaktır. Yargılama hukuku çalışma kapsamının dışında olduğundan konu burada detaylı olarak ele alınmayacaktır.

(5) Ayıp muhayyerliği (Hıyârü'l-ayb)

İslâm borçlar hukukunda “ayıp”, akde konu olan malın insanlar nazarındaki kıymet ve itibarını azaltan ârizî kusur ve eksikliği ifade eder.²²¹ Mecelle bu durumu, “Ehil ve erbabı arasında malın değerine noksanlık getiren kusur” olarak tanımlamıştır.²²² Ayıp muhayyerliği ise, bir şeyde mevcut bulunan kusurun, akidden sonra ortaya çıkmasından dolayı bundan zarar görecektarafın akdi bozma hakkını ifade eder.²²³

Döneme ait sicillerde muhayyerliğe dair sadece bir kayda rastlanmıştır. 1019/1610 tarihli belgede Müslüman bir şahıs zimmî bir şahıstan satın almış olduğu hayvanın ayıplı olduğunu iddia ederek, akdin feshedilip parasının iade edilmesi amacıyla zimmî şahıs aleyhine dava açmış olup mahkeme kaydı şöyledir:

²²⁰ Bayındır, **a.g.e.**, s. 91.

²²¹ Ali Bardakoğlu, “Ayıp (Fıkıh)”, **DİA**, İstanbul, 1991, C. IV, s. 246.

²²² **Mecelle**, md. 338.

²²³ Bardakoğlu, “a.g.m.”, C. IV, s. 246; Erdoğan, **a.g.e.**, s. 153.

*Nefs-i Limason sükkânından Halil nâm kimesne mahfil-i şer'-i şerîfe yine Limason sâkinlerinden Çizero veled-i Cibriye nâm zimmî muvâcehesinde bast-ı merâm edüp târîh-i kitâbdan on yedi gün mukaddem mezbûr zimmîden bir dâne dişi katır otuz üç guruşa çamuşluğundan gayrı aybı olmamak üzere iştirâ etmiş idim el-hâletü hâzihî ayağında ayb-ı kadîmi zuhûr etdi istirdâdı matlûbumdur dedikde gıbbe's-su'âl mezbûr zimmî min külli'l-ayb verdim deyü altı güne dek isbâta mehl aldığı kayd şud.*²²⁴

Bu belgede davacı, satın aldığı hayvanda “ayb-ı kadîmin ortaya çıkması” hasebiyle satım akdinin feshedilip parasının iade edilmesini talep etmektedir. Davacının ifade ettiği “ayb-ı kadîm”, İslâm hukukunda “Bir malın aynını ya da menfaatini başkasına temlik eden kimsenin elinde iken malda mevcut bulunan kusur” olarak tarif edilir.²²⁵ İslâm hukukuna göre bir satım akdinde malın kusursuz olması açıkça şart koşulmamış olsa bile, satılan malın ayıptan salim olması gerekmektedir.²²⁶ Söz konusu kusur da Hanefî hukukçulara göre, “Selîm fitrattan hâli olan ve tüccar örfünde az veya çok değer eksilmesine yol açan noksanlıklar” olarak tarif edilir.²²⁷ Zikredilen meselede, şayet davacının iddiası doğruysa hayvanın ayağında ortaya çıkan kusur, ayıp muhayyerliği kapsamında değerlendirilir ve akid feshedilir.²²⁸ Alıcı, mal satılırken hayvanda mevcut olan huysuzluk kusuruna muttali olduğunu, fakat bunun dışında herhangi bir kusurun varlığını bilmediğini ifade etmektedir. Buna mukabil satıcı, hayvanı tüm kusurlarla sattığını iddia etmektedir. Bu iddia önemlidir; çünkü akid ve teslim alma sırasında, alıcının malın kusurlu olduğunu bilmemesi gerekir. Aksi halde bu duruma rıza göstermiş sayılacağından muhayyerlik hakkı düşer. Bununla beraber akid esnasında satıcı malın kusurlarından sorumlu olmayacağını da şart koşmuş olabilir. Nitekim bu durumda da alıcının muhayyerlik hakkı olmaz.²²⁹ Yukarıdaki belgede satışın on yedi gün önce gerçekleştirildiği ifade edilmektedir. İslâm hukukuna göre ayıp muhayyerliği kusurun ortaya çıktığı herhangi bir zamanda geçerli olur. Bunun için belli bir süre

²²⁴ KŞS-3-166/1045.

²²⁵ Erdoğan, a.g.e., s. 27.

²²⁶ Kâsânî, a.g.e., C. V, s. 274; Ali Haydar, a.g.e., C. I, s. 337; Mecelle, md. 336.

²²⁷ Kâsânî, a.g.e., C. V, s. 274.

²²⁸ Benzer örnekler için bkz. Kâsânî, a.g.e., C. V, s. 274.

²²⁹ Kâsânî, a.g.e., C. V, s. 275 vd.; Zuhaylî, a.g.e., C. IV, s. 3117.

öngörülmemiştir.²³⁰ Söz konusu davada iddiasını ispat edebilmesi için satıcıya süre tanınmıştır. Fakat mevcut kayıtlar arasında bu davanın nasıl sonuçlandığını gösteren herhangi bir bilgi yoktur.

(6) *Aldanma muhayyerliği (Hıyârü'l-gabn)*

İslâm hukukunda “gabn”, akidde karşılıklı vecibeler arasında önemli bir dengesizliğin bulunması durumunu ifade eder ve ikiye ayrılır. Bunlardan birincisi “gabn-i fâhiş” olup bilirkişilerin yaptıkları takdirlerin dışında kalan ölçüde bir aldanmadır; bu ticarî mallarda (urûz) yirmide bir, hayvanlarda onda bir, akarda beşte bir, parada kırkta bir ya da daha fazla oranda aldanmak olarak belirlenmiştir. İkinci tür de, gabn-i fâhişte verilen oranlardan daha az bir miktarda aldanmayı ifade eden “gabn-i yesîr”dir.²³¹ Aldanma muhayyerliği ise, taraflardan birinin diğerini aldatarak bir malı gabn-i fâhiş ile satması veya satın alması sonucu satış işleminde fesih hakkının doğmasıdır.²³²

Döneme ait sicil kayıtları arasında aldanma muhayyeriliğine dair sadece bir belge bulunmaktadır. 1089/1678 tarihli mahkeme kaydı Müslüman bir şahsın, küçüklüğünde zimmî bir şahsa satmış olduğu mülklerinde aldanmış olduğu gerekçesiyle söz konusu zimmî şahıstan tekrardan bir miktar para almasına ve anlaşmalarına dairdir. Mahkeme kaydı şöyledir:

... Yirmi dönüm iki kit'a bâğçeyi ve on dönüm tarlamı mezbûr Tomazo'ya on altı bin nakd akçeye bey' idüp kabz-ı semen-i ma'dûd ve teslîm-i mebî'-i mahdûd eylemişdim lâkin [hîn-i] bey'de nâ bâliğ olup ve rüşdüm dahi olmamağın değeri bahâsından noksân-ı fâhiş bahâ ile bey' eylediğim ecilden bey'in fesâdına binâ'en hâlâ taleb ve da'vâ eylediğimde mezbûr Tomazo bana sekiz bin akçe dahi verip cem'an yirmi dört bin akçe etmeğın mebânî-i merkûme tekrâr mârru'z-zıkr bâğçe ve tarla-i merkûme ile mezbûr Tomazo'ya bey'-i kat'î birle bey' idüp meblağ-ı mezkûr sekiz bin akçeyi dahi mezbûr Tomazo'dan tamâmen ahz ü kabz eyledim...²³³

²³⁰ Geniş bilgi için bkz. Zuhaylî, **a.g.e.**, C. IV, s. 3118.

²³¹ Ali Haydar, **a.g.e.**, C. I, s. 131; Erdoğan, **a.g.e.**, s. 117; **Mecelle**, md 165.

²³² Erdoğan, **a.g.e.**, s. 154.

²³³ **KSS-5-91/239**. Belgenin tamamı: “Mahmiyye-i Lefkoşa mahallâtından Sarayardı mahallesi sâkinlerinden Mustafa Beşe ibn-i Veli nâm kimesne meclis-i şer'-i hatîr-i lâzimü't-tevkîrde işbu bâ'isü'l-vesîka Tomazo veled-i Zorzi nâm zimmî mahzarında takrîr-i kelâm ve ta'bîr-i ani'l-merâm idüp târîh-i kitâbdan on sene mukaddem ben nâ bâliğ iken mahmiyye-i merkûme muzâfâtından lede'l-ahâlî ve'l-cîrân ma'lûmetü'l-hudûd üç bâb tahtânî hâne ve sundurma ve dolap kuyularını ve

Zikredilen belgede görüldüğü üzere Müslüman şahıs, geçmişte yapmış olduğu satış işlemi esnasında bâliğ ve reşid olmadığından aşırı fiyat farkıyla (gabn-i fâhiş) aldandığını, buna istinaden alıcı şahısla belirledikleri yeni bir bedel üzerinde uzlaşarak satış işlemini gerçekleştirdiğini ve aralarında herhangi bir ihtilafın kalmadığını ifade ederek kayıt altına aldırılmaktadır. Hanefî hukukçuları akidde gabn-i fâhişin meydana gelmiş olmasını tek başına akdin feshi için yeterli görmez, gabinle birlikte tağrîrin bulunmasını da şart koşarlar.²³⁴ Tağrîr, fıkıh terimi olarak “satılan malı gerçek durumu üzere göstermemek, müşteriye aldatmak” anlamına gelir.²³⁵ Söz konusu kayıta satış işleminde aldandığını iddia eden şahıs, akid esnasında bâliğ ve reşid olmadığını ifade etmektedir. Bir kimsenin yaş küçüklüğü gibi bir noksanlığından istifade edilerek gabinli muameleye maruz bırakılması İslâm hukukçuları tarafından tağrîr kapsamında değerlendirilmiş ve fesih sebebi olarak kabul edilmiştir.²³⁶ Dolayısıyla söz konusu satıcının akdi feshettirme hakkı olmakla birlikte kendisinin böyle bir talebi olmamış, alıcıyla uzlaşma yoluna gitmiştir. Bunun yanı sıra, ilk satış yapılırken satıcının reşid ve bâliğ olmamasından dolayı akdin mevkufl olduğu görülmektedir.²³⁷ Yani satış işleminin geçerli olabilmesi için velinin icâzeti gerekir ki, kayıta böyle bir icâzeten bahsedilmemektedir. Zaten akidde veli icâzeti olsa dahi gabn-i fâhiş gibi çocuğun aleyhine bir durumun olması hasebiyle bu icâzet geçersiz olur.²³⁸ Dolayısıyla veli icâzeti olsa da olmasa da böyle bir satış işlemi geçersiz sayılır. Muhtemelen burada satıcı, yaptığı işlemi geçerli zannederek bulûğ ve rüşd dönemine kadar beklemiş, daha sonra alıcıya yaptığı itiraz neticesinde ikinci bir fiyat belirlenmiş ve kesin satış işlemi gerçekleştirilmiştir. Alıcı da satıcının haklı olduğunu bildiğinden itiraz etmemiş ve kendisine yapılan uzlaşma teklifini

---

havzı ve eşcâr-ı müsmire ve gayr-ı müsmireyi müstemil yirmi dönüm iki kut'a bâğçeyi ve on dönüm tarlamı mezbûr Tomazo'ya on altı bin nakd akçeye bey' idüp kabz-ı semen-i ma'dûd ve teslim-i mebî'-i mahdûd eylemişdim lâkin [hîn-i] bey'de nâ bâliğ olup ve rüşdüm dahi olmamağın değer-i bahâsından noksân-ı fâhiş bahâ ile bey' eylediğim ecilden bey'in fesâdına binâ'en hâlâ taleb ve da'vâ eyledüğimde mezbûr Tomazo bana sekiz bin akçe dahi verip cem'an yirmi dört bin akçe etmeğın mebnî-i merkûme tekrâr mârru'z-zikr bâğçe ve tarla-i merkûme ile mezbûr Tomazo'ya bey'-i kat'î birle bey' idüp meblağ-ı mezkûr sekiz bin akçeyi dahi mezbûr Tomazo'dan tamâmen ahz ü kabz eyledim. Ba'de'l-yevm alâkam ve medhalim kalmadı mezbûr[un] mülk-i müşterâsıdır keyfe mâ yeşâ' ve hasbe mâ yehtâr mutasarrıf olsun dedikde mukırr-ı merkûmun minvâl-i muharrer üzre câri ve sâdır olan ikrârını el-mukarru lehül-mezbûr vicâhen tasdik ve tahkik idicek mâ hüve'l-vâki (...).”

²³⁴ Ali Haydar, **a.g.e.**, C. I, s. 368-369; **Mecelle**, md. 356.

²³⁵ Erdoğan, **a.g.e.**, s. 427.

²³⁶ Ali Bardakoğlu, “Gabn”, **DİA**, C. XIII, s. 271.

²³⁷ Ali Bardakoğlu, “Ehliyet”, **DİA**, C. X, s. 537.

²³⁸ Bardakoğlu, “a.g.m.”, C. X, s. 537.

kabul etmiştir. Bunlarla beraber söz konusu belge bir dava kaydı olmayıp, tarafların gerçekleştirdikleri satım akdini kayıt altına almaya yönelik düzenlendiğinden, olayın geçmişinin tam olarak kayda geçirilmediği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla kadının burada yaptığı işlem gerçekleştirilen satım akdini kayda geçirmekten ibarettir.

b. Hibe

Sözlükte “karşılıksız vermek, bağışlamak” anlamına gelen hibe,²³⁹ İslâm hukuk terimi olarak, “bir malı bedelsiz olarak bir kimseye derhal temlik etme” anlamını ifade eder.²⁴⁰ Mecelle’nin hibeye dair verdiği tanım ve ıstılahlar ise şöyledir: “Hibe bilâ ivaz bir malı âhara temlik etmektir ki, eden kimseye vâhib ve ol mala mevhûb ve ol malı kabul edene mevhûbun leh denir.”²⁴¹ Ele alınan sicil kayıtları arasında iki adet hibe akdi bulunmaktadır.²⁴² Burada örnek olarak zikredilecek 1135/1723 tarihli mahkeme kaydı, zimmî bir kadının Müslüman kocasına evini hibe etmesine dair olup şöyledir:

... *Bir bâb tahtânî oda ve bir mikdâr havlu ve kemer ve zokak kapısını müştemil menzilden ifrâz ve alâmet-i fâsıla nasbıyla mâ’adâdan mümtâz idüp fârigan ani’ş-şevâgil zevci mezbûr el-Hâc Süleyman’a hibe-i sahîha-i şer’iyye ile hibe ve temlik ve teslîm eylediğinden ol dahî ber vech-i muharrer meclis-i hibede ittihâb ve kabûl ve temellük ve tesellüm eyleyüp ba’de’l-yevm menzil-i mahdûd-ı mezkûr kemer ve zokak kapusuyla zevci mezbûr el-Hâc Süleyman’ın mülk-i mevhûbudur keyfe mâ yeşâ’ ve yehtâr mutasarrîf olsun dedikde gıbbe’t-tasdîki’ş şer’î mâ vaka’a bi’t-taleb ketb olundu.*²⁴³

²³⁹ Ebû Hâkâ, **a.g.e.**, s. 1395.

²⁴⁰ Bilmen, **a.g.e.**, C. IV, s. 223.

²⁴¹ **Mecelle**, md. 833; Ayrıca bkz. Bilmen, **a.g.e.**, C. IV, s. 223.

²⁴² **KŞS-11-39/141**; **KŞS-12-28/109**.

²⁴³ **KŞS-11-39/141**. Belgenin tamamı: “*Cezîre-i Kıbrıs’da medîne-i Lefkoşa mahallâtından Câmi’-i Cedîd mahallesi sâkinelerinden Margired bint-i Matyo nâm nasrâniye tarafından hibe-i âti’z-zikri ikrâra vekîl olduğu zât-ı mezbûreyi ma’rifet-i şer’iyye ile ârifân İbrâhim bin Abdülkerim ve Mehmed Beşe bin Mustafa nâm kimesneler şahâdetleriyle şer’an sâbit olan Molla İsmâil bin Ramazan meclis-i şer’-i hatîr-i lâzîmü’t-tevkîrde işbu râfi’u’l-vesika el-Hâc Süleyman bin Abdullah nâm kimesne mahzarında bi’l-vekâle ikrâr-ı tâmm ve takrîr-i kelâm edip müvekkilem mezbûre Margired’in yedinde mülk ve hakkı olup mahalle-i mezbûrda vâki’ bir taraftan Marina nâm nasrâniyye mülkü ve bir taraftan Heci Nikola nâm zimmî mülkü ve bir taraftan müvekkilem mezbûre mülkü olup ve bir taraftan hisar ve ba’zen tarik-i âmm ile mahdûd bir bâb tahtânî oda ve bir mikdâr havlu ve kemer ve zokak kapısını müştemil menzilden ifrâz ve alâmet-i fâsıla nasbıyla mâ’adâdan mümtâz idüp fârigan ani’ş-şevâgil zevci mezbûr el-Hâc Süleyman’a hibe-i sahîha-i şer’iyye ile hibe ve temlik ve teslîm eylediğinden ol dahî ber vech-i muharrer meclis-i hibede ittihâb ve kabûl ve temellük ve tesellüm eyleyüp ba’de’l-yevm menzil-i mahdûd-ı mezkûr kemer ve*

Hanefî mezhebine göre hibenin rûknü diğer akidlerde olduğu gibi icap ve kabuldür. Bunun yanı sıra akdin tamamlanması için malın kabz edilmesi de gerekmektedir.²⁴⁴ Bu durum Mecelle’de “Hibe, îcâb ve kabul ile mün‘akid ve kabz ile tamam olur.” şeklinde ifade edilmiştir.²⁴⁵ İlgili kayıtlar arasındaki her iki hibe akidinde de icap ve kabulün açık şekilde bulunduğu görülmektedir. Kayıtta da hibe eden kişinin hibe, temlik ve teslim eylediğini; hibe edilen kişinin de hibeyi kabul edip ve teslim alıp mülk edindiğini ifade etmesi bunu göstermektedir.²⁴⁶ Bunlarla birlikte hibe akdinin şartlarından olan malın hibe vaktinde bağışlayanın mülkünde mevcut olması,²⁴⁷ mütekavvimliği, bağışlayanın kendi mülkü olması, belirlenmiş olması²⁴⁸ ve tarafların rızası²⁴⁹ da açık şekilde görülmektedir. Vâhibin (hibede bulunanın) âkil ve bâliğ olması icap ve kabulün tabii unsurudur. Mecelle’de bu husus, “Vâhibin âkil ve bâliğ olması şarttır.” şeklinde ifade edilir.²⁵⁰ Hibede bulunacak kişinin bizzat mahkeme huzurunda bulunmaması sebebiyle bunun kontrolünün kaydın başlangıç kısmında belirtilen şahıslarca yapıldığı görülmektedir. Nitekim “*zât-ı mezbûreyi ma‘rifet-i şer‘iyye ile ârifân*” ifadesi bu durumu izah etmektedir. Müslümanlar ve zimmîler arasında vekâlet ilişkisinin kurulabilmesi ise daha önce belirttiğimiz gibi câizdir. Hanefî hukukçulara göre hibenin hükmü hibe edilen şey üzerinde, kendisine hibe edilen kişinin ivazsız (bedelsiz) olarak mülkiyetinin sabit olmasıdır. Ancak bu mülkiyet bağlayıcı değildir ve engel teşkil eden durumlar yoksa hibeden dönmek ve feshetmek sahihtir.²⁵¹

c. Kira akdi (İcâre)

İcâre, kelime olarak “iş karşılığı verilen şey, amelin ivazı (bedeli)” anlamlarına gelmektedir.²⁵² İcârenin İslâm hukukundaki anlamı için Hanefî hukukçuları değişik tanımlamalarda bulunmuş ise de, bunları iki tarif altında

---

zokak kapusuyla zevci mezbûr el-Hâc Süleyman'ın mülk-i mevhubudur keyfe mâ yeşâ' ve yehtâr mutasarrıf olsun dedikde gibbe't-tasdîki's-şer'î mâ vaka 'a bi't-taleb ketb olundu.”

²⁴⁴ Merginânî, **a.g.e.**, C. VI, s. 241.

²⁴⁵ **Mecelle**, md. 837.

²⁴⁶ Hibe akdiyle ilgili diğer mahkeme kaydında icap aynı şekilde olup kabul için, “ittihâb ve kabz u kabûl eyledi” ifadeleri kullanılmıştır (KŞS-12-28/109).

²⁴⁷ Kâsânî, **a.g.e.**, C. VI, s. 119.

²⁴⁸ Kâsânî, **a.g.e.**, C. VI, s. 119; Ali Haydar, **a.g.e.**, C. II, s. 437-440; **Mecelle**, md. 857, 858.

²⁴⁹ Ali Haydar, **a.g.e.**, C. II, s. 453-454; **Mecelle**, md. 860.

²⁵⁰ Ali Haydar, **a.g.e.**, C. II, s. 451; **Mecelle**, md. 859.

²⁵¹ Zuhaylî, **a.g.e.**, C. V, s. 4004 vd.

²⁵² ez-Zâvî, **a.g.e.**, C. I, s. 116.

toplamak mümkündür: Birincisi, Mecelle'deki tarife de uygun olarak "Mâlum bir menfaati mâlum bir ivaz karşılığında satmak"; ikincisi ise "Menfaati ivaz karşılığında temlik" şeklindedir.²⁵³ Belirli (mâlum) bir ivaz karşılığında satılan menfaat eşyanın menfaati olursa kira akdi gerçekleşmiş olur. Bunlar bir menkul ya da gayrimenkulden yararlanmak üzere yapılan kira sözleşmeleridir. Şayet belirli bir ivaz karşılığında satılan menfaat insanın emeği olursa buna da iş akdi (icâre-i âdemî) denir ki, bir kimsenin emeğini başkasına kiralaması anlamını ifade eder. Mahkeme kayıtlarında da kullanıldığı gibi kira (icâre) akdinde kiralayana mûcir, kiracıya müste'cir, kiralananana me'cûr ve kira bedeline de ücret ya da icâr denilmektedir.²⁵⁴

İlgili sicillerde kira akdine dair on dört adet belge tespit edilmiştir.²⁵⁵ Tanımı verilen her iki tür kira akdinin örnekleri bu kayıtlarda mevcut olduğundan, öncelikle kira akdine, daha sonra da iş akdine dair örnek kayıtlar ele alınacaktır. İlk olarak zikredilecek 1018/1707 tarihli mahkeme kaydı, Müslüman bir şahsın çiftliğini içindeki eşyaları, hayvanları ve tohumluklarıyla birlikte yıllık on sekiz bin akçeden üç yıllığına zimmî bir şahsa kiralamasına dairdir. Söz konusu belge şöyledir:

... *Ma 'lümü'l-hudûd olan çiftliğimi on çift kara sığır öküzlerim ve cümle âlât-ı mükemmeleleriyle ve elli yedi dönüm nadas ve altmış kile buğday tohumunu ve altmış kile arpa tohumunu ve on iki kile burçak ve üç kile bakla ve iki kile mercimek ve dört dam saman ve bir merkeb ve elli re's koyun ve keçi ve iki çuval ve beş çapa ile târîh-i kitâb senesi Ramazânı gurrasinden üç sene temâmına dek senevî on sekiz bin akçeden üç senede elli dört bin akçeye sene be sene haklaşmak üzere mezbûr Anderya'ya icâreye verdim" dedikde mukırr-ı mezbûr vech-i meşrûh üzere olan kelâmını mukarrun lehü'l-merkûm Anderya vicâhen tahkîk edüp mâ vaka 'a bi't-taleb ketb olundu.*²⁵⁶

²⁵³ Ali Bardakoğlu, "İcâre", **DİA**, İstanbul, 2000, C. XXI, s. 89; Ayrıca bkz. **Mecelle**, md. 405.

²⁵⁴ Ali Haydar, **a.g.e.**, C. I, s. 441 vd.; **Mecelle**, md. 404, 405, 409, 421.

²⁵⁵ Örnek kayıtlar için bkz. **KŞS-2-55/98**; **KŞS-3-10/69**; **KŞS-4-139/327**.

²⁵⁶ **KŞS-3-10/69**. Belgenin tamamı: "Budur ki; kazâ-i Lefkoşa tevâbi'inden Trahona nâm karyede sâkin el-Hâc Ali bin Abdullah nâm kimesne meclis-i şer' de Mesarye muzâfâtından Termitoşe nâm karye sükkânından Anderya veled-i Hristofî nâm zimmî muvâcehesinde bast-ı kelâm edüp: "Yine Mesarye tevâbi'inden Musilida nâm karyede vâki' kendüye intimâ ile tahdîd ve tavsiyeden müstağni inde'l-ahâlî ma'lümü'l-hudûd olan çiftliğimi on çift kara sığır öküzlerim ve cümle âlât-ı mükemmeleleriyle ve elli yedi dönüm nadas ve altmış kile buğday tohumunu ve altmış kile arpa tohumunu ve on iki kile burçak ve üç kile bakla ve iki kile mercimek ve dört dam saman ve bir merkeb ve elli re's koyun ve keçi ve iki çuval ve beş çapa ile târîh-i kitâb senesi Ramazânı gurrasinden üç sene temâmına dek senevî on sekiz bin akçeden üç senede elli dört bin akçeye sene be sene haklaşmak üzere mezbûr Anderya'ya icâreye verdim" dedikde mukırr-ı mezbûr vech-i

Görüleceği üzere söz konusu kayıt hukukî bir ihtilafı barındırmamaktadır. Yani kaydın içeriği vuku bulan bir hukukî ihtilafın mahkemeye taşınmasından ziyade, gerçekleştirilen akdin kayıt altına aldırılmasına dairdir. Yukarıda örnek olarak verilen akdin İslâm hukukuna olan uygunluğuna bakılacak olursa, elde edilecek menfaatin belirli bir ücret mukabilinde, muayyen bir vakte kadar temlikini ifade eden ve akdin unsurları olan icap ve kabulün açık bir şekilde yerine getirilmiş olduğu görülür. İslâm hukukuna göre icâre akdi için gerekli olan birtakım şartlar vardır. Bunlardan biri taraflara dairdir. Hanefî hukukçularına göre akdi gerçekleştiren taraflar temyiz²⁵⁷ gücüne sahip olmalıdır.²⁵⁸ Bu, tarafların mahkeme huzurunda bulunmasıyla kadı tarafından kontrol edilmektedir. Diğer şart kira akdini mal sahibinin ya da onun yetkili kıldığı bir kimsenin gerçekleştirmesidir.²⁵⁹ Bu şart da bizzat sahibin mahkeme huzurunda bulunmasıyla yerine getirilmiştir. Bunlara ilaveten kira akdinde karşılıklı rızanın bulunması ve akid konusu olan yararlanmanın anlaşmazlığa yol açmayacak düzeyde belirli olması gerekmektedir.²⁶⁰ Söz konusu kayıta kiralanan malların neler olduğu, ne kadar süreyle, ne kadar ücret mukabilinde gerçekleşeceği ve ücretin ne şekilde ödeneceği açıkça zikredilmiştir.

Son olarak, kiralanan malların hukuken kiraya verilmesi câiz²⁶¹ ve teslimi mümkün olan mallardan olduğu²⁶² ifade edilebilir. İslâm hukukuna göre kira akdinde elde edilmek istenen amaç, eşyayı kullanarak faydalanma olup onun tüketilmesi değildir. Dolayısıyla müstakil olarak bir aynın (nesne) tüketimini hedef alan kira akdi İslâm hukukçuları tarafından câiz görülmemiştir.²⁶³ Belgede geçen kira akdinde buğday ve mercimek gibi kimi malların menfaatinden değil de aslından istifade

---

meşrûh üzre olan kelâmını mukarrun lehü'l-merkûm Anderya vicâhen tahkîk edüp mâ vaka 'a bi't-taleb ketb olundu.” 1017/1608 tarihli aynı konudaki başka bir kayıt şöyledir: “...Kavaklı kazâsına tâbi ‘Livado nâm karyede ve Aşelya nâm mevzi’de vâki’ olan çiftliklerini iki yüz dönüm tarlalarıyla ve yigirmi keyl buğday ve yigirmi keyl arpa tohumluğu ile ve iki çift kara sığır öküzüyle ve müte ‘addid evleri ile ve ta ‘mîre muhtâc olan yerlerini termîm etmek üzre beher sene çiftlik-i mezbûr onar bin akçeden üç sene tamâmına gelince otuz bin akçeye mezbûrdan icâreye virilüp...” (KŞS-2-55/98).

²⁵⁷ Temyiz: İyi ve kötüyü, kâr ve zararı ayırabilecek derecede akıl ve idrak sahibi olma durumudur (Erdoğan, a.g.e., s. 454).

²⁵⁸ Kâsânî, a.g.e., C. IV, s. 176.

²⁵⁹ Kâsânî, a.g.e., C. IV, s. 176.

²⁶⁰ Meydânî, a.g.e., C. I, s. 247.

²⁶¹ Kâsânî, a.g.e., C. IV, s. 187.

²⁶² Kâsânî, a.g.e., C. IV, s. 176.

²⁶³ Ali Bardakoğlu, **İslâm Hukukunda ve Modern Hukukta İcâre Akdi-Özellikle Personel İstihdâmı**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, Erzurum, 1982, s. 52-53; Bardakoğlu, “a.g.m.”, C. XXI, s. 381.

edilecek olması ilk bakışta problemlili gibi görünse de, bunların kira akdinin asıl amacı olan çiftliğe tâbi bir şekilde işlemde yer alması İslâm hukukuna uygundur.²⁶⁴ Nitekim bu durum Mecelle’de, “Bizzat tecvîz olunmayan şey bi't-teba‘ tecvîz olunabilir.” şeklinde düzenlenmektedir.²⁶⁵ Dolayısıyla söz konusu akdin bu açıdan da İslâm hukukuna muhalif herhangi bir niteliği bulunmadığı ifade edilebilir.

Konunun girişinde belirtildiği gibi icâre akdine dair kayıtlardan bir kısmı da iş akdiyle ilgilidir. “İşçinin ücret karşılığında belli bir süre çalışması veya belli bir işi görmesi üzerine kurulan akid” şeklinde tanımlanan iş akdi (icâre-i âdemî), İslâm hukukunun klasik sistematüğünde icâre akdinin genel çerçevesi içinde yer alır ve onun ikinci önemli kısmını teşkil eder.²⁶⁶

Bu mevzuda iki adet belge vardır ve her ikisi de iş akdi sonrasında yaşanan ihtilaf sebebiyle meydana gelmiştir.²⁶⁷ Burada örnek olarak zikredilecek 1018/1609 tarihli kayıta Müslüman bir şahıs, zimmî bir terziyle yapmış olduğu iş akdinin yerine getirilmemiş olması sebebiyle şahıs aleyhine dava açmaktadır. Belgenin aslı şöyledir:

Oldur ki; Hüseyin bin Şaban Çavuş nâm emred meclis-i şer‘de Anderya veled-i Karçıra nâm [zimmî] muvâcehesinde da‘vâ edüp: "Mezbûra bir buçuk seneden beri kaftân dikivermek için üç buçuk endâze alaca kemha ve sancak için altmış akçe ve astar için yigirmi akçe ve ibrişim için yigirmi akçe ve çapraz için kırk akçe cem‘an üç buçuk endâze kemha ile yüz kırk akçe verüp ol zamândan bu zamâna gelince bugün ve yarın hayâtet ederim deyü avk eder su‘âl olunup ihkâk-ı hak olunmak taleb ederim" dedikde gibbe's-su‘âl üç endâze alaca hâre ve dört endâze astar ve kırk akçe çapraz için verüp bâkîsin inkâr edüp ve zikr olunan kaftânı biçüp zevcem diker iken hürsüzlar evimden geçen sene Ramazan'da sirkat edüp lâkin ben mezkûra sirkat olunduğun demeyüp onu ilâ yevminâ hâzâ bugün ve yarın hayâtet ederim deyü teşvîk ederdim dedikde kayd olundu.²⁶⁸

İslâm hukukuna göre emeğini başkasına kiralayan tüm çalışanlar aynı statü içerisinde değerlendirilmekle beraber işin bir kişiye veya birden çok kişilere yapılması durumuna göre iki ayrı işçi çeşidi bulunmaktadır. Bunlardan birincisi olan

²⁶⁴ bkz. Bardakoğlu, **a.g.e.**, s. 53; Bardakoğlu, “a.g.m.”, C. XXI, s. 381.

²⁶⁵ **Mecelle**, md. 54. Maddenin izahı için bkz. Ali Haydar, **a.g.e.**, C. I, s. 55-56.

²⁶⁶ Bardakoğlu, “a.g.m.”, C. XXI, s. 384.

²⁶⁷ **KŞS-3-17/105**; **KŞS-3-178/1114**.

²⁶⁸ **KŞS-3-17/105**.

“özel işçi” (el-ecîru'l-hâs), yalnız müste’ciri (kiralayan) adına iş görmek üzere tutulan kişidir. İkincisi ise söz konusu kayıttaki terzi gibi müste’cirinden başkasının işini görmemek şartı olmaksızın tutulan, dolayısıyla herkese iş yapan işçidir, buna da “ortak işçi” (el-ecîru'l-müşterek) denir.²⁶⁹

İlgili dava kaydında kadının hükmü bulunmadığından meseleye ne şekilde bir çözüm getirildiği gözlenememektedir. Nitekim kimi dava kayıtlarında mesele açıklığa kavuşmuşken hükmün neden yer almadığına daha önce değinilmişti.²⁷⁰ İslâm hukukçularına göre ortak işçinin tazmin mesuliyeti, teaddîsi²⁷¹ ve kusuru oranına ve zararlı fiilin mahiyetine göre değişmektedir. Şayet kasıt, teaddî ve taksir sonucu sebep olunan bir hasar varsa bu, işçi tarafından tazmin edilir. Fakat bu durumun dışında teaddî, kusur oranı ve zararlı fiilin mahiyetine göre de bazı haller vardır ki, bunlar detaylı olarak İslâm hukukçuları tarafından ele alınıp değerlendirilmiştir.²⁷² Söz konusu dava kaydındaki durum ele alınacak olursa orada işçiden kaynaklanan ya da kaynaklanmayan birçok ihtimal söz konusu olabilir. Ancak davalının savunması doğru kabul edilirse, yani dikilmek üzere alınmış kumaşların çalınma durumu söz konusuysa ve bununla beraber teaddî ve taksir de söz konusu değilse, bu durumda Ebû Hanîfe’ye göre işçinin tazmin mesuliyeti olmaz; ancak Muhammed eş-Şeybânî ve Ebû Yûsuf’a göre tazmin gerekir.²⁷³ Zamanla insanların durumlarının değişmesi, fesat ve mala hıyanetin artması sebebiyle fetvanın bu son görüşe göre olduğu ifade edilmekle beraber,²⁷⁴ bazı kaynaklara göre muhtâr görüşün Ebû Hanîfe’nin kavli olduğu da belirtilmiştir.²⁷⁵ Müteahhirun Hanefî hukukçuları Ebû Hanîfe ile İmâmeyn’in bu iki ayrı görüşünü telif ederek, malın ortak işçi elinde sakınılması mümkün bir hâricî sebepten dolayı telefî halinde, tarafların malın yarı kıymeti üzerinde cebren anlaştırılmalarını uygun

²⁶⁹ Erdoğan, **a.g.e.**, s. 85.

²⁷⁰ Bilgi için çalışmanın “Şart Muhayyerliği” başlığına bakınız.

²⁷¹ “Yetki sınırını aşır haksız tasarrufta bulunmak; icârda müste’cirin me’cûrda izinli olmadığı bir fiil ve harekette bulunması” (Erdoğan, **a.g.e.**, s. 442).

²⁷² Geniş bilgi için bkz. Bardakoğlu, **a.g.e.**, s. 238.

²⁷³ Serahsî, **a.g.e.**, C. XV, s. 103.

²⁷⁴ Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdülazîz ed-Dımaşkî İbn Âbidîn, **Reddü'l-Muhtâr ale'd-Dürri'l-Muhtâr: Şerhu Tenvîri'l-Ebsâr**, thk. Adil Ahmed Abdülmevcûd, Ali Muhammed Muavviz, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1994, C. IX, s. 89; Bilmen, **a.g.e.**, C. VI, s. 234.

²⁷⁵ İbn Âbidîn, **a.g.e.**, C. IX, s. 89.

görmüşlerdir.²⁷⁶ Nitekim Osmanlı'da bu son görüşe uygun olarak Şeyhülislâm Çatalcalı Ali Efendi'nin (ö. 1103/1692) vermiş olduğu bir fetva bulunmaktadır.²⁷⁷

Konuyla ilgili 1144/1732 tarihli bir diğer kayıt, Müslüman bir hastanın kendisini ameliyat edecek olan zimmî doktora verdiği izni kayıt altına aldırmasına dair olup şöyledir:

Cezîre-i Kıbrıs'da Han-ı Kumarî sükkânından Mustafa Beşe ibn-i Mehmed nâm kimesne meclis-i şer'-i hatîr-i lâzımü't-tevkîrde işbu râfi'u's-sifr Hekîm Usta Şahin veled-i Yorgi mahzarında ikrâr-ı tâm idüp mesânemde maraz ve illetim olmağla mezbûr Usta Şahin ile mesânemi yarıp mu'âlece etmek üzre huzûr-ı Müslimînde kavî ve izin vermişdim el-hâletü hâzihi bi hikmeti'llâhi te'âlâ maraz-ı mezkûreden vefât edersem dem-i diyete müte'allika da'vâ ve nizâ' olmasın dedikte gibbe't-tasdîki's-şer'î mâ hüve'l-vâki' bi't-taleb ketb olundu.²⁷⁸

İslâm hukukunda hastalıkların tedavisi ve yapılan tıbbî müdahaleler “ücret karşılığı görülen işler” başlığı altında ele alınmakta ve iş akdi çerçevesinde değerlendirilmektedir.²⁷⁹ İslâm hukukunda kaide olarak her şahıs işlediği fiilin zararlı neticesinden sorumlu tutulmaktadır.²⁸⁰ Nitekim doktorlar ya da daha genel anlamda sağlık personelleri de bu kapsamdadırlar ve yapacakları müdahaleler sonucu ortaya çıkabilecek zararlardan sorumlu tutulmamaları için birtakım şartlar bulunmaktadır. Bunlar kısaca şu şekilde özetlenebilir: Fiili gerçekleştirecek kişinin bilgili ve ehliyetli olması, fiilin mâkul ve tıp ilminin kabul ettiği ölçüleri aşmaması ve yapılan tıbbî müdahaleye önceden izin verilmiş olması gerekmektedir.²⁸¹ Görüleceği üzere söz konusu kayıta gerçekleştirilmek istenen şart bu sonuncu maddedir. Hanefî mezhebine göre tıbbî müdahalenin sonucundan sorumlu tutulmamak için hem hasta veya velisi tarafından verilecek özel izin hem de devlet tarafından verilecek genel izin gerekmektedir.²⁸² Belgede açıkça belirtildiği gibi tedavi görecektir şahıs kendi

²⁷⁶ Ali b. Muhammed Çatalcalı Ali Efendi, **Fetâvâ-yı Ali Efendi**, I-II, Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1311-1312, C. II, s. 200; Bilmen, **a.g.e.**, C. VI, s. 234.

²⁷⁷ Fetva şöyledir: “Çamaşırcının, yıkamak için dükkânına aldığı elbiseler teaddî ve taksiri olmadan çalınsa yarı kıymetini tazmin eder.” (Ali Efendi, **a.g.e.**, C. II, s. 200).

²⁷⁸ **KSS-14-39/172**.

²⁷⁹ Bardakoğlu, **a.g.e.**, s. 245.

²⁸⁰ Ali el-Hafif, **Damân fi'l-Fıkhi'l-İslâmî**, el-Matba'atü'l-Fenniyye, Bulak, 1971, C. I, s. 40 vd.

²⁸¹ Muhammed b. Ahmed b. Mustafa Muhammed Ebû Zehra, **el-Cerîme ve'l-Ukûbe fi'l-Fıkhi'l-İslâmî**, Dârü'l-Fikri'l-Arabi, Kahire, 1976, s. 454 vd.; Bardakoğlu, **a.g.e.**, s. 246-247.

²⁸² Ebû Zehra, **a.g.e.**, s. 459.

rızası ve talebiyle doktora gerekli özel izni verdiğini ve ölüm gibi bir netice vuku bulursa şahsın sorumlu tutulmayacağını beyan etmektedir.

İcâre akdiyle ilgili kayıtlardan bir diğeri de bu akdin feshedilmesine (ikâle) dairdir. İcâre akdi bedelli bir akid olduğu için satım akdinde olduğu gibi karşılıklı rıza ile feshedilmesi her zaman mümkündür. Akidlerin feshi (ikâle) konusu daha önce ele alındığı için ayrıca burada tekrar edilmeyecektir.²⁸³

d. Karz akdi (Borç verme)

Sözlükte “kesip koparmak, karşılık vermek”²⁸⁴ gibi anlamlara gelen karz, İslâm hukuk terimi olarak “bir kimsenin para ya da mislî bir malını daha sonra mislini almak üzere bir şahsa vermesi” anlamına gelir.²⁸⁵ Borç vermeye “ikrâz”, borç verene “mukriz”, borç alana “müstakriz”, borç istemeye ise “istikrâz” denir.²⁸⁶

İlgili belgeler arasında karz akdine dair sadece bir kayıt tespit edilmiştir. Bu rakam oldukça düşüktür ancak Müslümanlar ve zimmîler arasında karz akdinin vuku bulmadığı anlamına gelmez. Zira daha önce de belirttiğimiz gibi İslâm hukukuna göre gerçekleştirilen şer‘î muamelelerin mahkeme huzurunda kayıt altına aldırılması gibi bir zorunluluk yoktur. Bu, tarafların talepleri doğrultusunda gerçekleştirilen resmî bir işlemdir. Bununla beraber herhangi bir ihtilaf vuku bulması durumunda da şahısların mahkemeye müracaat etmeden kendi aralarında meselelerini halledebilmeleri mümkündür. Dolayısıyla taraflar arasında vuku bulan her ihtilafın mahkemeye yansması gibi bir durum söz konusu değildir. Değerlendirmede hata yapmamak için bu hususların hatırdan tutulmasında fayda vardır.

Karz akdine dair 1019/1610 tarihli mahkeme kaydında, Müslüman bir şahıs zimmî bir şahsa ödünç olarak verdiği bir miktar pamuk ve paranın bir kısmını geri alamamasından dolayı alacağını tahsil etme talebiyle mahkemeye başvurmuştur. Belge şöyledir:

---

²⁸³ İkâle ile ilgili belge şöyledir: “Oldur ki; Sâbıkâ Baf Sancağı beyi olan Ali Bey tarafından husûs-ı âti'z-zikri ikrâra vekîl-i şer'îsi olan Ömer Bey ibn-i Abdullah mahfil-i kazâda mahmiyye-i Lefkoşa muzâfâtından Vonî nâm karye sükkânından Nito veled-i Luka ve Marko veled-i Konstanti ve Cakori veled-i Foti nâm zimmîler muvâcehesinde bast-ı kelâm edüp müvekkilim mezbûr Ali Bey'in karye-i merkûmede vâki' malûmetü'l-hudûd çiftliğini târih-i kitâbdan on gün mukaddem mezbûrün zimmîlere bi'l-vekâle icâreye vermiş idim, velâkin el-hâletü hâzihî yine tarafeynin rızâlarıyla kable't-teslîm icâreyi fesh eyledik dedikde gibbe't-tasdîk kayd şud.” (KŞS-3-104/636).

²⁸⁴ ez-Zâvî, a.g.e., C. III, s. 593.

²⁸⁵ Erdoğan, a.g.e., s. 232.

²⁸⁶ Kâsânî, a.g.e., C. VII, s. 394.

Oldur ki; Dîvân-ı Kıbrıs Çavuşlarından Hasan Çavuş meclis-i şer‘-i şerîfde Pano Teftera nâm karyeden Sazo veled-i Zorzi muvâcehesinde bast-ı merâm edüp bundan akdem kırk beş Filorilik mahlûc penbe verüp ve kırk beş Filori dahi aynı ile verip cem‘an doksan aded sikkeyi hasen-i karz vermiş idüm kırk dört karîzlik mahlûc penbesin aldım bâkî kırk altı karîz hakkım kalup vermekde te‘allül eder şer‘le su‘âl olunup ihkâk-ı hak olunmak murâd ederim dedükde gibbe's-su‘âl i‘tirâf eylemeğin bi't-taleb kayd olundu.²⁸⁷

Bu belgede karz konusu edilen mallara geçmeden önce İslâm hukuku açısından kısaca malların tasnifini yapmakta fayda vardır. İslâm hukukuna göre mallar “mislî” ve “kıyemî” olarak ikiye ayrılır. Ölçü, tartı veya standart olup sayı ile alınıp satılan şeyler mislî; çarşı ve pazarda dengi bulunmayan ya da bulunsa da fiyatça farklı olan şeyler ise kıyemî maldır.²⁸⁸ Hanefî mezhebine göre kıyemî mallar karz akdinin konusu olamaz, çünkü kıyemî malların misli bulunmadığı için tüketildiğinde benzerini geri vermek mümkün değildir. Bu da borçlu ve alacaklı arasında menfaat çekişmesine yol açabileceğinden ödünç verilecek malın mislî olması üzerinde ısrarla durulmuştur.²⁸⁹ Görüleceği üzere söz konusu kayıta ödünç verilenler para ve pamuk gibi mislî mallardır. Dolayısıyla bu açıdan İslâm hukukuna muhalif herhangi bir durum söz konusu değildir. Bununla birlikte ilgili mahkeme kaydında borçlu şahsın “te‘allül” ettiği, yani borcunu ödemekten kaçındığı ifade edilmektedir. Kayıta kadının hükmü bulunmadığından, davadan ne tür bir sonuç çıktığı görülememektedir. Ancak İslâm hukukuna göre karz akdinde tarafların diledikleri zaman akdi feshetme gibi bir yetkileri olduğundan, söz konusu kayıta ödünç veren kişi herhangi bir zamanda borcunu talep etme hakkına sahiptir. Bu durumda borçlunun ödeme imkânı varsa ödemesine, şayet bu imkânı yoksa elinin genişleyeceği bir vakte kadar beklenilmesine hükmedilir.²⁹⁰

e. Kefalet akdi

Sözlükte kefâlet, “bir şeyi bir şeye eklemek, katmak” gibi anlamlara gelir.²⁹¹ İslâm hukuk terimi olarak da “Bir şeyin mutalebesi hakkında zimmeti (borçlanma

²⁸⁷ KŞS-3-145/898.

²⁸⁸ Zuhaylî, a.g.e., C. V, s. 3789; Erdoğan, a.g.e., s. 247.

²⁸⁹ Kâsânî, a.g.e., C. VII, s. 395.

²⁹⁰ Bu konuda geniş bilgi “Borcun Hükmü” başlığı altında verilmiştir.

²⁹¹ ez-Zâvî, a.g.e., C. IV, s. 67.

ehliyeti) zimmete eklemektir.”²⁹² Daha açık bir ifade ile “Bir şeyin istenmesi hususunda kendi sorumluluğunu başkasınıkine ekleyerek, onun hakkında lazım gelen mutalebe hakkını kendisin de iltizam ve taahhüt etmesi” anlamını ifade eder.²⁹³ Böylece kefil, asıl borçlu üzerindeki hakkın ödenmesini garanti eder ve bunu üstlenir. Asıl borçluya mekfûlün anh veya mekfûl; alacaklı kişiye mekfûlün leh, arada söz konusu olan hakka da mekfûlün bih denir.²⁹⁴

İlgili siciller arasında kefalet akdine dair dokuz adet mahkeme kaydına rastlanmıştır. Bunlar arasında kefalet akdinin kurulmasına dair kayıtlar olduğu gibi, asıl borçlunun borcunu ödememesi sebebiyle kefil aleyhine dava açıldığı da gözlenmektedir. Belgelerden Müslümanların ve zimmîlerin ticarî hayat içerisinde birbirlerine kefil oldukları anlaşılmaktadır. Bu da adadaki her iki toplumun sosyal entegrasyonunu göstermesi açısından önemli bir veridir. Nitekim Müslümanın zimmîye kefilliğine dair birçok mahkeme kaydı olduğu gibi,²⁹⁵ zimmînin de Müslümana kefilliğine dair kayıtlar mevcuttur.²⁹⁶ İslâm hukuku açısından da Müslümanlarla zimmîler arasında böyle bir hukukî muamelenin yasak olduğunu gösteren delil bulunmamaktadır.

Dönemin mahkeme kayıtları genel olarak asıl borçlunun borcunu ödememesi sebebiyle alacaklının mahkemeye başvurarak kefillerden borçların ödenmesini talep etmelerine dairdir. Burada örnek olarak zikredilecek 1133/1720 tarihli kayıta, Müslüman bir şahıs, kendisinde alacağı bulunan şahsın borcunu ödememesi sebebiyle alışveriş işleminde kocasına kefil olan zimmî kadın aleyhine dava açarak borcun ödenmesini talep etmektedir. Mahkeme kaydı şöyledir:

Medîne-i Lefkoşa mahallâtından Ömeriye mahallesi sâkinlerinden işbu bâ 'isü'l-vesîka Mustafa Çelebi ibn-i el-Hâc Bekir nâm kimesne meclis-i şer'-i hatîr-i lâzîmü't-tevkîrde Markaro bint-i Yani nâm Nasrâniyye muvâcehesinde üzerine da 'vâ ve takrîr-i kelâm edüp merkûme Ma[rka]ro 'nun zevci olup gâib ani'l-meclis Yorgaci veled-i (?) nâm zimmî zimmetinden yedinden iştirâ vü kabz eylediği beynimizde ilm-i

²⁹² Merginânî, **a.g.e.**, C. V, s. 290; Bilmen, **a.g.e.**, C. VI, s. 244.

²⁹³ Erdoğan, **a.g.e.**, s. 238. Ayrıca Serahsî'nin yapmış olduğu tanım, “Güvence sağlamak üzere kefilin zimmetinin borçlunun zimmetine katılmasını gerektiren bir akid.” şeklindedir (Serahsî, **a.g.e.**, C. XIX, s. 160).

²⁹⁴ Bilmen, **a.g.e.**, C. VI, s. 246.

²⁹⁵ **KŞS-1B-36/31; KŞS-3-23/143; KŞS-3-85/536; KŞS-3-102/625; KŞS-4-4/17.**

²⁹⁶ **KŞS-3-135/833; KŞS-16-109/165.**

*şer'le ma'lûm çuka bahâsından iki yüz otuz üç guruş ile bir sülüs guruş hakkım olup zevcesi merkûme Markaro tarafından emr ü kabûl[ü] hâviye kefâlet-i sahiha-i şer'iyye ile kefil bi'l-mâl olmağla hâlâ kefâlet-i merkûmesine binâ'en meblağ-ı mezkûr iki yüz otuz üç guruş ile bir sülüs guruşu merkûme Markaro'dan talep ederim; su'âl olunsun dedikde... Meblağ-ı mezkûru müdde'î-i mezbûra edâ vü teslîme merkûme Markaro'ya tenbîh olunup mâ vaka 'a bi't-taleb ketb olundu.*²⁹⁷

Söz konusu belge, akdin kuruluşu ve hükümleri gibi hususlarda açık bilgiler vererek Müslümanlar ve zimmîler arasında vuku bulan bir hukukî ihtilafı inceleyebilmek için gayet elverişlidir. İlgili kayda ilk olarak kefalet akdinin rükünleri açısından bakılacak olursa icap ve kabulün mevcut olduğu görülür.²⁹⁸ Hanefilere göre de kefalet akdinin rüknü, kefil ile kefil olunan kişinin icap ve kabulüdür. İcap ve kabul, kefaleti ve bunun kabul edildiğini ifade eden herhangi bir lafızla meydana gelebilir.²⁹⁹ Dolayısıyla bu açıdan uygulamanın İslâm hukukuna muvafık olduğu görülmektedir. Ayrıca mezkûr kayıta “*kefil bi'l-mâl*” ifadesi de geçmekte ve bununla söz konusu kefaletin malî kefalet olduğu beyan edilmektedir. İslâm hukukunda kefalet, şahsa ve mala olmak üzere iki çeşittir.³⁰⁰ “Şahsa kefalet” (kefâlet bi'n-nefs), bir kimsenin şahsını mahkemeye veya belirli başka bir yere getirip teslim

²⁹⁷ KŞS-9-85/337. Mahkeme kaydının tamamı: “*Medîne-i Lefkoşa mahallâtından Ömeriye mahallesi sâkinlerinden işbu bâ'isü'l-vesîka Mustafa Çelebi ibn-i el-Hâc Bekir nâm kimesne meclis-i şer'-i hatîr-ı lâzîmü't-tevkîrde Markaro bint-i Yani nâm Nasrâniyye muvâcehesinde üzerine da'vâ ve takrîr-i kelâm edüp merkûme Ma[rka]ro 'nun zevci olup gâib ani'l-meclis Yorgaci veled-i (?) nâm zimmî zimmetinden yedinden iştirâ vü kabz eylediği beynimizde ilm-i şer'le ma'lûm çuka bahâsından iki yüz otuz üç guruş ile bir sülüs guruş hakkım olup zevcesi merkûme Markaro tarafından emr u kabûl[ü] hâviye kefâlet-i sahiha-i şer'iyye ile kefil bi'l-mâl olmağla hâlâ kefâlet-i merkûmesine binâ'en meblağ-ı mezkûr iki yüz otuz üç guruş ile bir sülüs guruşu merkûme Markaro'dan talep ederim; su'âl olunsun dedikde ğıbbe's-su'âl ve akîbe'l-inkâr müdde'î-i mezbûrdan sıdk-ı makâlini mübeyyine beyyine talep olundukda udûl-i ricâlden mahalle-i mezbûrede sâkin Hasan Ağa [bin] Ömer ile Değirmenlik nâm karyede sâkin Zulyo veled-i Petro nâm zimmî li-ecli's-şehâde meclis-i şer'a hâzırân olup isre'l-istişhâd fi'l-hakika merkûme Markaro'nun zevci mezbûr Yorgaci'nin zimmetinde cihet-i merkûmeden müdde'î-i mezbûr Mustafa Çelebi'[ye] olan(?) meblağ-ı mezkûr iki yüz otuz üç guruş ile bir sülüs guruş deynine zevcesi işbu Markaro tarafından emr u kabûlü hâviye kefâlet-i sahiha-i şer'iyye ile huzû[ru]muzda kefil bi'l-mâl olup hâlâ müdde'î-i mezbûr için merkûme Markaro'dan kefâlet-i merkûmesine binâ'en meblağ-ı mezkûru hakk-ı talep ve ahz[i] vardır; biz bu husûsa bu minvâl üzere şahidleriz ve şehâdet dahi ederiz deyü her biri edâ-i şehâdet-i şer'iyye eylediklerinde ğıbbe ri'âyeti şerâit'l-kabûl şehâdetleri makbûle olmağın mücebince meblağ-ı mezkûru müdde'î-i mezbûra edâ vü teslîme merkûme Markaro'ya tenbîh olunup mâ vaka 'a bi't-taleb ketb olundu.*”

²⁹⁸ “... İşbu Markaro tarafından emr u kabûlü hâviye kefâlet-i sahiha-i şer'iyye ile huzû[ru]muzda kefil bi'l-mâl olup...”

²⁹⁹ Kâsânî, a.g.e., C. VI, s. 2-3.

³⁰⁰ Merginânî, a.g.e., C. V, s. 290.

etmeyi üstlenmek anlamına gelir.³⁰¹ “Malî kefalet” (kefâlet bi'l-mâl) ise, hariçte mevcut veya zimmette sabit bir malın edasına kefil olmaktır.³⁰² Bu mal, deyn ise “kefâlet bi'l-mâl bi'd-deyn”, ayn ise “kefâlet bi'l-mâl bi'l-ayn” ismini alır.³⁰³ İslâm hukukuna göre alacaklının borcunu asıldan talep etme hakkı olduğu gibi kefilden de talep etme hakkı vardır. Üstelik birinden istemesi diğerinden istemesine mâni olmayacağı gibi, borcun kefilden talep edilebilmesi için asıl borçludan talep edilmesinin imkânsız hale gelmesi de şart değildir. Alacaklı aynı anda, asıl borçlu ve kefilden hangisini isterse ondan veya her ikisinden birden alacağını talep etme hakkına sahiptir.³⁰⁴ Dolayısıyla yukarıdaki belgede borcun kefil tarafından ödenmesine dair verilen hükmün İslâm hukukuna uygun olduğu ifade edilebilir.

f. Sulh akdi

Sözlükte “uzlaşma, barış” gibi anlamlara gelen sulh kelimesi,³⁰⁵ fıkıh terimi olarak iki tarafın, yani davacı ile davalının dava konusunu ortadan kaldırmaya yönelik kendi aralarında rızalarıyla yaptıkları akdi ifade eder. Sulhü akdeden kimseye “musâlih”, talep edilen hakka “musâlehun anh”, hak talebinde bulunana verilen mal ya da menfaate “musâlehun aleyh” veya “bedel-i sulh” denir.³⁰⁶

İslâm hukukunda sulh akdi, “ikrar üzerine sulh” (sulh an ikrâr), “inkâr üzerine sulh” (sulh an inkâr) ve “sükût üzerine sulh” (sulh an sükût) olmak üzere üçe ayrılır.³⁰⁷ İkrar üzerine sulh: Bir şahsın başkasında bir hakkı olduğunu iddia etmesi ve karşı tarafın da bunu ikrar etmesi üzerine asıl borçtan başka bir bedel üzerinde anlaşarak meydana getirilen sulhtur. Şayet bu akid, bir mal yerine başka mal üzerinde yapılmışsa satım akdi, bir mal yerine yararlanma üzerinde yapılmışsa kira

³⁰¹ Şahsa kefalet için şu dava kaydı örnek olarak zikredilebilir: “*Bundan akdem vefât eden Mehmed Beşe ibn-i İmâm kulu nâm kimesnenin zevcesi Elif bint-i Abdi nâm hâtûn Murad veled-i İvaz nâm Ermeni[yi] meclis-i şer'a ihzâr ve mahzarında bast-ı merâm edüp: "Zevcimin Karagöz nâm Ermeni'de olan otuz dört guruş için mezbûr Murad kefil bi'n-nefs olmuştur şimdi mezbûr Karagöz gâib olmağla kefâleti hasebiyle mezbûr Murad'dan otuz dört guruş aliverilmek taleb ederin" dedikde gibbe's-su'âl mezbûr Murad ben kefil bi'n-nefs olmuştum velâkin mezbûr Mehmed Beşe'nin vekîl-i şer'isi Hüseyin Odabaşı'ya merkûm Karagöz'ü teslim eylemişdim dediği kayd şud.*” (KŞS-3-23/143).

³⁰² Serahsî, **a.g.e.**, C. XIX, s. 162; Bilmen, **a.g.e.**, C. VI, s. 244.

³⁰³ “Borç alma, satın alma, kefil olma gibi bir yolla zimmette, yani bir şahsın uhdesinde sabit olan şeye deyn; mevcut, muayyen ve müşahhas olan şeye de ayn denilir” (Bilmen, **a.g.e.**, C. VI, s. 11).

³⁰⁴ Merginânî, **a.g.e.**, C. V, s. 305-306; H. Yunus Apaydın, “Kefalet”, **DİA**, İstanbul, 1997, C. XXV, s. 175.

³⁰⁵ ez-Zâvî, **a.g.e.**, C. II, s. 839.

³⁰⁶ Bilmen, **a.g.e.**, C. VIII, s. 5.

³⁰⁷ Kâsânî, **a.g.e.**, C. VI, s. 40.

akdi gibi değerlendirilir. İnkâr üzerine sulh: Davalı dava konusunu inkâr etmekle beraber bir önceki çeşitte olduğu gibi davacıyla sulh akdi gerçekleştirirse inkâr üzerine sulh meydana gelir. Sükût üzerine sulh ise: Davalının dava konusunu ikrar ya da inkâr etmeksizin belli bir bedel üzerinde gerçekleştirilen akiddir.³⁰⁸ İlgili kayıtlara göre Müslümanlar ve zimmîler arasında gerçekleşen sulh akidlerinin tamamı, davalıların inkârı üzerine vuku bulmuş olduğundan inkâr üzerine sulh çeşidine girmektedir.

İlgili sicillerde Müslümanlar ve zimmîler arasında meydana gelmiş olan yaklaşık on beş adet sulh akdine rastlanmakla birlikte, söz konusu kayıtların tamamı sulh akdinin kurulmasına dairdir.³⁰⁹ Burada örnek olarak ele alınacak 1145/1732 tarihli sulh akdi, Müslüman bir şahsın, evini zapt ettiği iddiasıyla zimmî bir şahısla yaşadığı ihtilaf neticesinde uzlaşarak akdettikleri sulha dair olup şöyledir:

... Bir kıt'a menzilimi ben diyâr-ı âharda iken mezbûre Maro nasrâniye fuzûlî zabt eylemiş idi el-hâletü hâzihî menzil-i mezbûru mesfûr Maro'dan taleb ve da'vâ sadedinde olduğumda beynimize muslihûn tavassut idüp es-sulhı seyyidü'l ahkâm misdâkınca beni on gurusu üzerine inşâ'-i akd-i sulh eylediklerinde ben dahi sulh-ı mezbûru ba'de'l kabûl bedel-i sulh olan meblağ-ı mersûm on gurusu mesfûre Maro nasrâniye yedinden tamâmen ahz u kabz idüp zimmetini ibrâ-yı âmm-ı kâtı'u'n nizâ'la ibrâ' ve iskât eyledim ba'de'l-yevm husûs-ı mezbûra ve gayra müte'allik vechen mine'l-vücûh ve sebeben mine'l-esbâbi'l-mer'îyye da'vâ ve nizâ'im yokdur zuhûr dahi ederse mesmû' ve makbûl olunmasun dedikde gibbe't-tasdîki's-şer'î mâ vaka'a bi't-taleb ketb olundu.³¹⁰

³⁰⁸ Zuhaylî, a.g.e., C. VI, s. 4333-4335.

³⁰⁹ Örnek için bkz. KŞS-6-30/78; KŞS-9-48/188; KŞS-14-11/41.

³¹⁰ KŞS-14-76/359. Belgenin tamamı: "Ayasofya mahallesi sâkinlerinden Ahmed bin Mehmed nâm kimesne meclis-i şer'-i hatîr-i lâzîmü't tevkîrde işbu râfi'atü'l vesika Maro bint-i Zorzi nâm nasrâniyenin zevci ve tarafından husûs-ı âti'l beyâmî tasdîka vekil olduğu nehc-i şer'î üzre sâbit olan Kostanti veled-i Cerkako mahzarında ikrâr-ı tâm ve takrîr-i kelâm idüp mahalle-i mezbûrede vâki' inde'l ahâlî ve'l cîrân ma'lûmetü'l hudûd bir kıt'a menzilimi ben diyâr-ı âharda iken mezbûre Maro nasrâniye fuzûlî zabt eylemiş idi el hâletü hâzihî menzil-i mezbûru mesfûr Maro'dan taleb ve da'vâ sadedinde olduğumda beynimize muslihûn tavassut idüp es-sulhı seyyidü'l ahkâm misdâkınca beni on gurusu üzerine inşâ' i akd-i sulh eylediklerinde ben dahi sulh-ı mezbûru ba'de'l-kabûl bedel-i sulh olan meblağ-ı mersûm on gurusu mesfûre Maro nasrâniye yedinden tamâmen ahz u kabz idüp zimmetini ibrâ-yı âmm-ı kâtı'u'n nizâ'la ibrâ' ve iskât eyledim ba'de'l-yevm husûs-ı mezbûra ve gayra müte'allik vechen mine'l-vücûh ve sebeben mine'l-esbâbi'l-mer'îyye da'vâ ve nizâ'im yokdur zuhûr dahi ederse mesmû' ve makbûl olunmasun dedikde gibbe't-tasdîki's-şer'î mâ vaka'a bi't-taleb ketb olundu."

Görüldüğü üzere söz konusu sulh akdi, bir gayrimenkulün mülkiyeti üzerine yaşanan ihtilafı gidermek için tarafların kendi rızasıyla gerçekleştirilmektedir. İslâm hukukuna göre sulh akdinin rüknü, iki taraflı bütün akidlerde olduğu gibi icap ve kabuldür.³¹¹ Nitekim söz konusu kayıta icap ve kabulün yerine getirilmiş olduğu görülmektedir. Davalının kabulü kaydın sonunda yer alan “*gıbbe't tasdiki's şer'î*” (şer'î tasdik üzerine) ifadesinden anlaşılmaktadır. Diğer kayıtlarda ise davalının kabulünün daha açık bir tarzda ifade edildiği gözlenmektedir. Bunlar, “*vicâhen ve şifâhen tasdik ve tahkik etmeğın*”³¹² ve “*bi'l-muvâcehe ve kabûl etmeğın*”³¹³ şeklinde ifade olunmuştur. Söz konusu akdin sahip olması gereken şartları açısından da şunlar söylenebilir: Mahkeme huzurunda bulunan tarafların aklî yeterliliğe sahip (âkil) olup olmadıklarının kadı tarafından kontrol edildiğine daha önce temas edilmişti. Bununla beraber akid esnasında tarafların varlığı³¹⁴ ve sulh akdinin konusunun sulh yapana ait bir hak olduğu görülmektedir.³¹⁵ Ayrıca söz konusu bedel tam olarak belirlenmiş ve mütekavvim bir mal olmakla birlikte, bedelin akid meclisinde kabz edilmesi şartı da yerine getirilmiştir.³¹⁶ Sözü edilen bu hususlara tüm sulh akidlerinde riayet edildiği ve İslâm hukukuna aykırı olabilecek herhangi bir duruma rastlanmadığı ifade edilebilir. İlgili kayıta dikkati çeken bir husus da, davacının davalıyı ibrâ etmesidir. Nitekim benzer bir durum başka bir kayıta da vardır. İslâm hukukunda ibrâ, daha önce bilgi verildiği üzere bir kimsenin diğer bir kimsedeki alacak hakkından feragat etmesi anlamına gelmektedir. Söz konusu kayıta davacı sulh akdiyle beraber ibrâ-i âmm da gerçekleştirerek davalının zimmetini bütün haklardan ve davalardan beri kılmaktadır. Bunlara ilaveten değinilecek bir diğer husus da, söz konusu kayıta “*muslihûn*” olarak ifade edilen arabuluculardır. Nitekim ilgili sulh akidlerinin tamamında, dava konusu ihtilafların arabulucular vasıtasıyla giderilerek tarafların sulh akdine ikna edildikleri gözlenmektedir. İslâm hukukunda “muslih” kavramıyla ifade edilen arabuluculuk, tarafların memnuniyeti esasına dayanan bir uyuşmazlık

---

³¹¹ Ali Haydar, **a.g.e.**, C. IV, s. 7; Bilmen, **a.g.e.**, C. VIII, s. 7. Sulh akdinin rüknü kimi durumlarda sadece icap da olabilmektedir. Geniş bilgi için bkz. Ertuğrul Boynukalın, **İslam Hukukunda Sulh**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1992, s. 46.

³¹² KŞS-14-76/359.

³¹³ KŞS-12-2/5.

³¹⁴ Kâsânî, **a.g.e.**, C. VI, s. 40.

³¹⁵ Kâsânî, **a.g.e.**, C. VI, s. 47.

³¹⁶ Zuhaylî, **a.g.e.**, C. VI, s. 4340 vd.

çözüm yoludur.³¹⁷ Arabuluculuk, ihtilaflı tarafların isteği üzerine sorunlarını çözmek için bir üçüncü kişiye müracaat etmeleriyle başlar ve böylece bu üçüncü kişi (ya da kişiler) tarafların arasını bulmaya çalışır.³¹⁸ Sulh akdinin ön aşaması olan arabuluculuk, sulha ulaşmak için itici bir güç konumunda olduğundan taraflar arasında sulhun meydana gelmesini kolaylaştırır.³¹⁹ İslâm hukukunda önemli bir yeri olan bu işlemin, Osmanlı Kıbrısı'nda toplum içerisindeki niza ve ihtilafların giderilmesinde faydalı bir rol oynadığı gözlenmiştir.³²⁰

C. DEĞERLENDİRME

Osmanlı Kıbrısı'ndaki Müslüman-zimmî ilişkilerinin en çok gözlemlenebileceği alanın eşya ve borçlar hukuku olduğu ortaya çıkmıştır. Öyle ki, taraflarını Müslümanların ve zimmîlerin oluşturduğu 979 adet mahkeme kaydının 798'i söz konusu hukuk alanına dairedir. Bu da oran olarak %81'e tekabül etmektedir. Bu oran Müslümanlar arası hukukî ilişkilerde %42, zimmîler arası hukukî ilişkilerde ise %56'dır. Bu durum taraflarını Müslümanların ve zimmîlerin oluşturduğu mahkeme kayıtlarının çoğunlukla eşya ve borçlar hukukuna ait olduğunu göstermektedir. Her iki toplumun birbiriyle olan iktisadî ilişkilerini yansıtan belgelerden hareketle Müslümanlar ve zimmîler arasında iktisadî ilişkilerin oldukça çeşitli ve kuvvetli olduğu ifade edilebilir.³²¹ Nitekim her iki topluma mensup kişilerin arasında alışveriş, kiralama, borç veya rehin verme hatta kefil olma gibi birçok muamelenin gerçekleşmiş olduğu ortaya çıkmıştır. Bunun Osmanlı Kıbrısı'nda Müslümanlar ve zimmîler arasındaki entegrasyon düzeyinin yüksekliğinden ve ekonomik ilişkilerin toplum içerisinde en fazla hareketliliğin yaşandığı alan olmasından kaynaklandığı söylenebilir.

Eşya ve borçlar hukuku sahasına giren uygulamalar, söz konusu dönemde büyük bir titizlikle Hanefî mezhebi özelinde İslâm hukukunun tatbik edildiğini

³¹⁷ Yusuf Şen, "İslâm Hukukunda Arabuluculuk", *H.Ü.İ.F.D.*, C. 11, S. 22, 2012/2, s. 110.

³¹⁸ Şen, "a.g.m.", s. 127.

³¹⁹ Şen, "a.g.m.", s. 112.

³²⁰ 18. yüzyıla ait Üsküdar sicillerinde de Müslüman ve gayri müslimler arasında sulh akdi oldukça sık meydana gelmiştir. (Erkan, *a.g.e.*, s. 88). Sulh akdinin Osmanlı toplumu içerisindeki rolüne dair geniş bilgi için bkz. Zeynep Abacı Dörtok, "Bir Sorun Çözme Yöntemi Olarak Sulh: 18. Yüzyıl Bursa Kadı Sicillerinden Örnekler ve Düşündürdükleri", *O.T.A.M.*, S. 20, Ankara, 2006, s. 105-115; Işık Tamdoğan, "Sulh in the 18th Century Ottoman Courts of Üsküdar and Adana", *Islamic Law and Society*, No. 15/1, Leiden, 2008, p. 55-83; Abdulmecid Mutaf, "Amicable Settlement in Ottoman Law: Sulh System", No. 36, *Turcia*, Paris, 2004, s. 125-140.

³²¹ Benzer bir tespit için bkz. Çiğdem, *a.g.e.*, p. 257.

ortaya koymaktadır. Bu bağlamda mezhep içerisindeki hâkim görüşlere aykırı herhangi bir uygulamaya kayıtlar arasında rastlanmamıştır. Sadece irtifak haklarının tek başına satılması mevzuunda mezhep içerisindeki hâkim görüşün terkedildiğine şahit olunmuştur. Hanefî mezhebinde prensip olarak menfaat ve haklar satım konusu olmadığından mezhep içerisindeki kuvvetli görüşe göre irtifak haklarının tek başına satılması câiz değildir. İlgili sicillerde rastlanan söz konusu uygulamalar su alma hakkının tek başına satıldığı iki işlemin kadı tarafından onaylanması şeklinde gerçekleşmiştir. Bu uygulama zaman zaman mezhep içerisindeki hâkim görüşün terk edilebildiğini göstermesi açısından önemlidir. Kadıya ait olan bu tercih, halk arasında yerleşmiş uygulamadan ve örften kaynaklanmış olabilir.

Söz konusu gruplar arasında yaşanan ihtilaflarda zimmîlerin de haklarına dair bilgi sahibi oldukları, ihtiyaç duyduklarında rahatlıkla mahkemeye başvurarak haklarını arayabildikleri; bu hususta Müslümanlara ve zimmîlere eşit muamelede bulunduğu gözlenmiştir. Deliller, Müslüman ya da zimmî olsun hangi tarafı haklı gösteriyorsa hâkimin hükmü de o yönde olmuştur.³²² Ayrıca belirtmelidir ki, davalı ya da davacının Müslüman bir devlet memuru olması uygulamada herhangi bir farklılığa sebep olmamıştır.

İlgili sicillerde dikkati çeken bir diğer husus, gasp ile alakalı davaların kaydında, gasp edilen malın menkul ya da gayrimenkul olmasına göre “gasp” ya da “zabt” ifadesinin kullanılmış olmasıdır. Bu ayrımın oluşmasının sebebi Hanefî mezhebi içerisindeki hâkim görüşün esas alınmasıdır. Nitekim buna göre gasbın söz konusu olabilmesi için malın menkul olması gerekmektedir. Dolayısıyla hukuk teorisi açısından gayrimenkullerde gasp söz konusu olmadığından ilgili şer‘iyye sicillerinde “zabt” ifadesi kullanılmış ve hukukî tatbikat bu yönde gerçekleşmiştir. Aynı şekilde Hanefî mezhebindeki hâkim görüşe göre, malda meydana gelen ziyadeler (artış, tabii semereler) ve menfaatler gasp sorumluluğu doğuran mallar arasında olmadığından tazmin edilmeleri gerekmez. Uygulamada mezhep içindeki hâkim görüş esas alındığından, Müslüman-zimmî ilişkilerini kapsayan ilgili

---

³²² 1612-1613 yılına ait İstanbul kadı defterinin hukukî tahlilini yapan Recep Çiğdem ve 18. yüzyıl Üsküdar’ındaki Müslim-gayri müslim ilişkilerini inceleyen Nevzat Erkan da benzer tespitlerde bulunmaktadır (Çiğdem, **a.g.e.**, p. 20; Erkan, **a.g.e.**, s. 108).

kayıtların hiçbirinde malda meydana gelmesi muhtemel ziyade ve menfaatlerin dava konusu edildiği ya da dava esnasında zikredildiğine rastlanmamıştır.

Eşya ve borçlar hukukuyla ilgili sicil kayıtlarının yaklaşık %41'i satım akdinin kadı huzurunda kayıt altına alınmasıyla meydana gelmiştir. Dolayısıyla Müslümanların ve zimmîlerin birbirleriyle en geniş ölçüde ilişki kurdukları sahanın alım-satım olduğu ifade edilebilir. Kayıt altına alınan satış işlemlerinin neredeyse tamamı gayrimenkullere dairdir. Gayrimenkullerle beraber arazinin kullanım hakkının ya da küçükbaş ve büyükbaş hayvanlar gibi menkul malların satışının da kayıt altına alındığı gözlenmiştir. Burada dikkati çeken husus sadece menkul bir malın satışının gerçekleştirilip kayıt altına alındığı hiçbir örnek yoktur. Gayrimenkuller de genel olarak arazi ya da ev ve eklentilerinden oluşmaktadır. Neden sadece gayrimenkul satışlarında mahkemeye müracaat edilip işlemin kayıt altına alındığı tam olarak bilinemese de bu, muhtemelen gayrimenkul malın daha ehemmiyetli görülüp uzun yıllar mevcudiyetini koruyacağı için ileride ortaya çıkabilecek ihtilafların önünü alma arzusunun kaynaklanmıştır. Bunun yanı sıra, mahkemeye müracaat edilmesi halinde belli bir miktar harç ödenmesi gerektiğinden dolayı da bu işlemden uzak durulmuş olabilir. Belgelerden anlaşıldığı kadarıyla genelde maddî açıdan kıymeti yüksek olan ev ve arazi gibi mallar bu işlem için söz konusu edilmiştir; bu da zikredilen ihtimalleri güçlendirmektedir. Ayrıca söz konusu işlemin günümüz tapu tescilini andırdığı da ifade edilebilir.

İlgili dönem içerisinde satımı gerçekleştirilen ve kayıt altına alınan malların, Müslümanlar ve zimmîler arasında ne yönde el değiştirdiği mevcut belgeler ışığında ortaya çıkmıştır. Buna göre Müslümanların zimmîlere sattığı mallara dair kayıt sayısı 193 olup, oran olarak %61'e tekabül etmektedir. Zimmîlerin Müslümanlara sattığı malları gösteren kayıt sayısı ise 125'tir. Bu da oran olarak %39'u oluşturmaktadır. Mevcut sicil kayıtlarının ışığında görüldüğü üzere araştırma kapsamındaki iki yüzyıl içerisinde mal hareketliliği daha çok Müslümanlardan zimmîlere doğru olmuştur. Buradan hareketle Osmanlı Kıbrıs'ında zimmîlerin ekonomik özgürlüğe sahip oldukları, genel refah düzeylerinin yüksek olduğu ve ayrımcılığa maruz kalmadıkları söylenebilir. Bunların yanı sıra mahkemece kayıt altına aldırılmamış satış işlemlerinin olabileceği de belirtilmelidir.

Yapılan bu araştırma ile satım akdi, îfâ ya da ibrâ gibi işlemlerin sıklıkla kayıt altına alındığı ortaya çıkmaktadır. Bunların kadı huzuruna taşınarak kayıt altına alınması zorunlu olmayıp, ileride meydana gelebilecek herhangi bir ihtilaf durumu için tedbir amaçlı gerçekleştirilmiş olması muhtemeldir. Eşya ve borçlar hukukuna dair belgelerin çoğunlukla alım-satım muameleleri ve bunlara bağlı olarak meydana gelen ihtilaflarla ilgili olduğu ifade edilebilir.

Önemle vurgulanması gereken bir diğer husus, birçok ihtilafın arabulucular (muslihûn) vasıtasıyla giderilerek tarafların sulh akdine ikna edilmiş olmalarıdır. Birçok mahkeme kaydında taraflar arasında alacak-verecek meselesi sebebiyle ihtilafların meydana geldiği ve bu ihtilafların arabulucular vasıtasıyla çözülerek varılan sulhun mahkeme huzurunda kayıt altına alındığı gözlenmiştir. Bilindiği üzere İslâm hukukunda “muslih” kavramıyla ifade edilen arabuluculuk, tarafların memnuniyeti esasına dayanan bir uyuşmazlık çözüm yoludur. İslâm hukukunda önemli bir yeri olan bu uygulamanın özellikle Osmanlı Kıbrısı’nda toplum içerisindeki niza ve ihtilafların giderilmesinde faydalı bir rol oynadığı belirtilmelidir.

SONUÇ

17. ve 18. yüzyıl Kıbrıs kadı sicilleri ışığında Müslüman-zimmî ilişkilerinin İslâm hukuku açısından tahlilini amaçlayan bu çalışma, medenî hukuk sahasına giren şahıs, aile, miras, eşya ve borçlar hukuku alanlarına hasredilmiştir. Araştırma neticesinde söz konusu yüzyıllara ait kadı sicillerindeki 10076 adet belgenin 8289'unun hukukî ilişkilere dair olduğu, bunun da %82'ye tekabül ettiği ve geriye kalan %18'lik kısmın ise emir, buyruldu, ma'rûz gibi belgelerden meydana geldiği tespit edilmiştir. Ayrıca araştırma konusunun çerçevesini oluşturan şahıs, aile, miras, eşya ve borçlar hukukuna dair belgelerin hukukî ilişkilere dair tüm belgeler içerisindeki oranı %85'tir. Ekler kısmında da görüleceği gibi ilgili sicillerdeki belgelerin büyük çoğunluğunun söz konusu hukuk alanlarına dair olduğu ifade edilebilir.

Hukukî ilişkilere dair tüm belgeler içerisinde taraflarını Müslümanların ve zimmîlerin oluşturduğu mahkeme kayıtlarının sayısı 979 olup oranı %12'ye tekabül etmektedir. Bu oran, Kıbrıs'taki Müslüman-zimmî ilişkilerinin Anadolu'daki genel duruma nispetle daha yoğun olduğunu göstermektedir. Nitekim incelenen belgeler sosyal ve ticarî konularda meydana gelen birçok ilişkinin varlığını ortaya koymaktadır.

Taraflarca mahkemeye taşınan hukukî işlemlerin ve ihtilafların büyük bir kısmı (%81) ticarî konularda meydana gelmiştir. Genel olarak ihtilaf konuları günlük hayatta karşılaşılan sıradan meseleler olup herhangi bir konuda Müslümanların ya da zimmîlerin genel bir mağduriyetine rastlanmamıştır. Bununla birlikte zimmîlerin de Müslümanlarla benzer sebeplerden ötürü mahkemeye başvurdukları söylenebilir. Özellikle ticarî konulardaki sıkı ilişkilere rağmen şirketler hukukuna dair neredeyse hiçbir kayda rastlanmaması dikkat çekici bir durumdur. Ancak bu konuda sağlıklı bir değerlendirmede bulunabilmek için taraflarını sadece Müslümanların ve zimmîlerin oluşturduğu değil, ilgili döneme dair tüm mahkeme kayıtlarının incelenmesi gerekmektedir.

Araştırmada şahıslar hukukuyla ilgili kayıtların sayıca az olduğu tespit edilmiş olsa da, bu belgelerden Müslümanlar ve zimmîler arasında meydana gelen birçok ilişki ve bunlara yönelik hukuk tatbikatı ortaya çıkmıştır. Belgelerin genel olarak “vasî tayini” ve “vasînin tasarrufu”na dair olduğu müşahede edilmiş olup Müslümanlar ve zimmîler arasında vesâyet ilişkisinin kurulduğunu gösteren birçok örneğe rastlanmıştır. Söz konusu vesâyet ilişkilerinin tamamı yetim kalan Müslüman ya da zimmî çocuklar üzerinde meydana gelmiştir. Zimmî üzerine Müslüman vasî tayinine dair birçok örnek bulunduğu gibi, Müslüman üzerine zimmî vasî tayin edildiği de olmuştur. Zimmî üzerine Müslüman vasî tayini meşru olmakla birlikte, Müslüman üzerine zimmî vasî tayini ittifakla İslâm hukukçuları tarafından câiz görülmemiştir. Bu uygulamanın sadece bir yerde tespit edilmesi sebebiyle Osmanlı Kıbrısı’nda yaygın olarak gerçekleştiğini söylemek zordur. Belki araştırma kapsamı dışında kalan yüzyıllardaki sicil kayıtlarının incelenmesiyle bu konuda daha net veriler elde edilebilir. Sicillerde, vesâyet altındaki Müslüman ya da zimmî yetimlerin malları üzerinde haksız bir tasarrufta bulunulmasının ve yetimin zarara uğratılmasının engellenmesi için teoride var olan hükümlerin pratikte de aynen tatbik edilerek yetimlerin haklarının titizlikle korunduğu gözlenmiştir. Burada zikredilen istisnaî durumun dışında şahıslar hukukuna dair tüm uygulamaların Hanefî mezhebinin görüşlerine uygun olarak gerçekleştiği belirtilmelidir.

Aile hukuku ile ilgili belgelerde İslâm hukukunda meşru görülmeyen, Müslüman bir kadının gayri müslim bir erkekle evliliğine dair herhangi bir bulguya rastlanmamakla beraber, Müslümanların gayri müslim (zimmî) kadınlarla evliliğinin birçok örneği vardır. Hatta ilgili dönemde Kıbrıs’taki Müslüman-zimmî evliliklerinin Anadolu’daki genel duruma nazaran çok daha fazla olduğu tespit edilmiştir. Nitekim bu durum sosyolojik açıdan da ele alınıp değerlendirilmelidir. Bununla birlikte Müslüman-zimmî evliliklerinde bir örnek müstesna, çok evliliğe (poligami) rastlanmamıştır.

Osmanlı Kıbrısı’nda gerek Müslümanların ve zimmîlerin kendi aralarında gerekse Müslüman-zimmî evliliklerinde nikâh akidleri kadı huzurunda neredeyse hiç gerçekleştirilmemiştir. Bu durum, nikâhların mahalle imamı gibi kimselerce kıyıldığını ve söz konusu akdin kadı defterlerine kaydedilmediğini göstermektedir. Kadı sicillerine göre mahkemeye yansıyan tüm mehir örneklerini mehr-i müeccel

(ertelenmiş mehir) oluşturmaktadır. Bu da nikâh akidlerinde mehr-i mu‘accel (peşin mehir) belirlenmesinin toplum tarafından pek uygulanmadığı izlenimi vermektedir. Ancak söz konusu mehir çeşidinin mahkeme kayıtlarına yansımamış olma ihtimali de göz önünde bulundurulmalıdır.

Adada muhâlea yoluyla boşanmalar çokça gerçekleşmiş olmakla birlikte, bu tür boşanmalarda kadınlar açısından bazı olumsuzlukların meydana geldiği de ifade edilebilir. Öyle ki, İslâm’ın kadına malî bir hak ve güvence olarak verdiği mehir, iddet nafakası ve mesken masrafları gibi imkânların çoğu zaman tamamından muhâlea bedeli olarak vazgeçilmiştir. Bu durum Hanefî mezhebindeki adlî boşanma imkânının kısıtlılığında kaynaklanmış olabilir. Nitekim ilgili sicillerde hiçbir adlî boşanma davası meydana gelmemiştir. Dolayısıyla Hanefî mezhebi içerisindeki adlî boşanma sebeplerinin sınırlı olmasının, boşanmak isteyen kadınları muhâlea akdine yönlendirdiği söylenebilir. Bu da büyük olasılıkla İslâm hukukundaki genişliğe rağmen bir dönemden sonraki Osmanlı hukuk pratiğinin belli bir mezhebe dayalı olmasından kaynaklanmaktadır. Ancak adadaki muhâlea uygulamalarına dair kesin bir yargıya varabilmek için ilgili döneme ait tüm mahkeme kayıtlarının incelenmesi gerekmektedir.

Müslüman ve zimmî kadınların, sorunlarını gidermek veya herhangi bir konuda haklarını aramak için gerek bizzat gerekse vekilleri aracılığıyla rahatlıkla şer‘î mahkemeye başvurdukları ve hâkimin de onlara şer‘î hukuk gereğince muamele ettiği görülmüştür. Böylece Osmanlı Kıbrısı’nda Müslüman ve zimmî kadınların hukukî hayatın içerisinde buldukları ve sahip oldukları hakların tasarrufundan geri kalmadıkları ifade edilebilir. Ayrıca Müslüman ve zimmî kadınların tayin ettikleri vekiller aracılığıyla mahkemede temsil edilmelerinin oldukça yaygın olduğu da gözlenmiştir. Bunun hukukî bir sâiki olmamakla beraber, çoğunlukla erkeklerden oluşan mahkeme heyeti huzuruna kadınların çıkmak istememelerinden kaynaklanmış olması muhtemeldir. Bu olgunun sosyolojik etkenleri üzerinde ayrıca bir inceleme yapılabilir. Aile hukuku çerçevesindeki uygulamalarda, Hanefî mezhebinin tatbikatında titiz davranılarak bu mezhebin hükümlerinin dışına çıkılmadığı ifade edilebilir.

Çalışmada Müslümanlar ve zimmîler arasında miras hukuku sahasına giren hukukî ilişkilere pek rastlanmamıştır. Bu durum muhtemelen, Müslümanlarla gayri müslimler arasında mirasçılığa mâni olan din farklılığından kaynaklanmıştır. İlgili döneme ait belgelerde bu yönde bir mirasçılığa şahit olunmaması, İslâm miras hukukuna riayet edildiğini göstermektedir. Bununla beraber İslâm miras hukukunca meşru görülen çerçevede Müslümanlar ve zimmîler arasında çeşitli hukukî ilişkilerin meydana geldiği ve kadı tarafından bunlara teoriye uygun olarak uygulama yapıldığı gözlenmiştir.

Miras hukukuna dair belgelerde dikkati çeken bir diğer husus, yakın akrabalarından bir vâris varken beytül mâl emininin kasıtlı ya da vârisin bulunmadığı zannıyla kasıtsız bir işlemi ile bazı zimmîlerin terekelerinin beytül mâle kalması ve bu kişilerin vârislerinin de beytül mâl emini aleyhine dava açarak terekenin iadesini talep etmeleridir. Bu gibi hususlar sebebiyle zimmîlerin rahatlıkla şer'î mahkemeye müracaat ederek haklarını talep etme özgürlüğüne sahip oldukları ve şer'î mahkemenin de deliller doğrultusunda hüküm vererek İslâm miras hukukunun gerektirdiği gibi hareket ettiği söylenebilir. Söz konusu ihtilaflarda davalı şahsın Müslüman bir devlet memuru olması herhangi bir şekilde kadının tutumunu veya hükmünü olumsuz yönde etkilediğine şahit olunmadığı gibi, ilgili dönemde İslâm miras hukukuna aykırı herhangi bir uygulama da tespit edilmemiştir.

Bu çalışma neticesinde Osmanlı Kıbrısı'ndaki Müslüman-zimmî ilişkilerinin en geniş ölçüde ortaya çıktığı hukuk dalının eşya ve borçlar hukuku olduğu görülmektedir. Öyle ki, taraflarını Müslümanların ve zimmîlerin oluşturduğu mahkeme kayıtlarının %81'i bu alana dairedir. Söz konusu belgeler şer'î mahkemeye yansıyan Müslüman-zimmî ilişkilerinin büyük çoğunluğunun iktisadî ilişkilerden meydana geldiğini ve bu ilişkilerin oldukça çeşitli ve kuvvetli olduğunu göstermektedir. Nitekim eşya ve borçlar hukuku ile ilgili İslâm hukukunda tarifi yapılan birçok akdin Osmanlı Kıbrısı'nda da cârî olduğu müşahede edilmiş; her iki topluma mensup kişilerin arasında alışveriş, kiralama, borç veya rehin verme hatta kefil olma gibi birçok muamelenin gerçekleştiği gözlenmiştir. Ortaya çıkan bu durum, Osmanlı Kıbrısı'nda Müslümanlar ve zimmîler arasındaki entegrasyon düzeyinin yüksekliğine dair önemli bir göstergedir.

Eşya ve borçlar hukuku sahasına giren uygulamalar, söz konusu dönemde büyük bir titizlikle Hanefî mezhebi içerisindeki hâkim görüşlerin tatbik edildiğini ortaya koymaktadır. Bu durumun bir istisnası, su alma hakkının tek başına satılması konusunda mezhep içerisindeki hâkim görüşün terkedilerek daha zayıf olan görüşün uygulanmasıdır. Söz konusu uygulama, mezhep içerisindeki hâkim görüşün terk edildiğini göstermesi açısından önem arz etmekle birlikte, burada kadının tercihinin halk arasında yerleşmiş uygulama ve örften kaynaklanmış olması muhtemeldir.

Eşya ve borçlar hukukuna dair ilgili sicil kayıtlarının %41'i satım akdinin kadı huzurunda kayıt altına alınmasıyla meydana gelmiştir. Dolayısıyla Müslüman-zimmî ilişkilerinde en geniş sahanın alım-satım olduğu ortaya çıkmaktadır. Söz konusu satış işlemlerinin neredeyse tamamında gayrimenkul bulunmakta olup, menkul bir malın tek başına satılarak kayıt altına alındığı hiçbir örnek yoktur. Sadece gayrimenkul satışlarında mahkemeye müracaat edilerek işlemin kayıt altına alınma sebebi tam olarak bilinemese de, muhtemelen bu durum mahkemeye müracaat edildiğinde belli bir miktar harç ödenmesinden ve gayrimenkul malın uzun yıllar mevcudiyetini koruyacağı için ileride ortaya çıkabilecek ihtilafların önünü alma arzusundan kaynaklanmıştır. Ayrıca bu işlem, o dönemde günümüzde olduğu gibi tapu tesciline olan ihtiyacı yansıttığı gibi, hukukî mekanizma içerisinde bu ihtiyacın giderildiğini de göstermektedir.

Araştırma dönemi içerisinde kayıt altına alınarak satışı gerçekleştirilen malların, Müslümanlar ve zimmîler arasında ne yönde el değiştirdiği ortaya çıkmış, bu mal hareketliliğinde satın alan tarafın daha çok zimmîler olduğu görülmüştür. Bu da Osmanlı Kıbrısı'nda zimmîlerin ekonomik özgürlüklerine, genel refah durumlarına ve ayrımcılığa maruz kalmadıklarına dair önemli bir gösterge olmaktadır.

Eşya ve borçlar hukuku ile ilgili belgelere dair ifade edilebilecek bir diğer husus, İslâm hukukunda önemli bir yeri olan arabuluculuğun Osmanlı Kıbrısı'nda toplum içerisindeki niza ve ihtilafların giderilmesinde faydalı bir rol oynadığının gözlenmiş olmasıdır.

Müslümanlar ve zimmîler arasında yaşanan ihtilaflarda zimmîlerin haklarına dair bilgi sahibi oldukları, ihtiyaç duyduklarında rahatlıkla mahkemeye başvurarak

haklarını arayabildikleri görülmüştür. Davacı ya da davalının zimmî olması kadının tutumunu değiştirmediği gibi, keyfi hüküm verildiği herhangi bir durum da tespit edilmemiştir. Müslüman ya da zimmî olsun, deliller hangi tarafı haklı gösteriyorsa hâkimin hükmü o yönde gerçekleşmiştir. Nitekim ilgili dönemde zimmîlerin kendilerine haksızlıkta bulunduğunu iddia ettikleri kişileri mahkeme huzuruna çağırabilmeleri ve zimmî davacının Müslüman'a karşı kazandığı birçok dava bu durumu açıkça teyit etmektedir. Davalı ya da davacının Müslüman bir devlet memuru olması uygulamada herhangi bir farklılığa sebep olmamış ve yerel yöneticilerin şer'î mahkemeye müdahalede bulunduğunu gösteren herhangi bir belgeye rastlanmamıştır.

Araştırmada ortaya çıkan bir diğer husus da şer'î mahkemeye sadece Müslümanlar ya da Müslümanlar ve zimmîler arasındaki değil, taraflarını gayri müslimlerin oluşturduğu meselelerde de sıklıkla müracaat edilmiş olmasıdır. Dolayısıyla Osmanlı Kıbrısı'nda şer'î mahkeme ya da kadılık makamının Müslümanların ve zimmîlerin hayatında merkezî bir rol oynadığı ifade edilebilir. şer'î mahkemenin Müslüman ya da zimmî ayrımı yapmaksızın adaleti sağlama hususunda titiz davranması, muhtemelen zaman içerisinde zimmîlerin güvenini sağlamada önemli bir rol oynamıştır. Zimmî reâyâ içerisinde meydana gelen güvenin de etkisiyle ilgili dönemde zimmîlerin mahkemeye müracaat oranları oldukça yüksektir. Burada dikkati çeken husus, adanın fethinden sonra zaman içerisinde zimmîlerin mahkemeye müracaat oranlarının genel olarak artmasıdır. Dolayısıyla dönemin Osmanlı Kıbrısı'nda zimmîler açısından da mahkemeye olan güvenin tesis edildiğini söylemek mümkündür.

Bu araştırma esasen belli bir bölge ve zaman içerisindeki İslâm hukuk tatbikatına yönelik bir tahlil çalışması olmakla beraber, Osmanlı idaresi altındaki Kıbrıs adasında yüzyıllarca birlikte yaşamış Müslüman ve gayri müslim halkların bir arada yaşama tecrübelerine de ışık tutmaktadır. Yakın tarihte yaşanan birtakım siyasî krizlerin ardından hâlâ kalıcı bir barışın tesis edilemediği Kıbrıs adasında, Osmanlı hâkimiyetiyle ortaya çıkan Müslüman-zimmî ilişkileri, siyasî ve sosyal yönleriyle güncelliğini koruyan bir konudur. Osmanlı Devleti'nin Kıbrıs adasına hâkim olduğu süre zarfında vatandaşı olan zimmîlerle kurduğu hukukî münasebetlere dezenformatif yaklaşan kimi araştırmacıların tezlerini çürütecek bilgiler de, yine ada

tarihinin en güvenilir ve sağlam kaynakları olan kadı sicillerinden elde edilecektir. Dolayısıyla adadaki Müslüman ve gayri müslim halkların ortak hafızası niteliğindeki kadı sicillerini hukukî açıdan ele alacak daha detaylı çalışmalar büyük öneme sahiptir.

KAYNAKLAR

Arşiv Kaynakları

- **Kıbrıs Şer‘iyye Sicilleri:** 1B, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22 numaralı (asıl ve transkripsiyon) defterler.

Kitaplar

- ABACI Nurcan, **Bursa Şehrinde Osmanlı Hukukunun Uygulanması (17. yy.)**, T.C. Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 2001.
- AKGÜNDÜZ Ahmet, **Şer‘iye Sicilleri**, I-II, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yay., İstanbul, 1988.
- _____, **Karşılaştırmalı Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye**, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 2013.
- AKGÜNDÜZ Ahmet – CİN Halil, **Türk Hukuk Tarihi**, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 2011.
- AKMAN Mehmet, **Osmanlı Devleti’nde Ceza Yargılaması**, Eren Yay., İstanbul, 2004.
- AKTAN Hamza, **Mukayeseli İslâm Miras Hukuku**, Işık Akademi Yay., İstanbul, 2008.
- ALASYA Halil Fikret, **Kıbrıs Tarihi ve Kıbrıs’ta Türk Eserleri**, 2. Baskı, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1977.
- ALİ HAYDAR, **Dürerü'l-Hükkâm Şerh-i Mecelleti'l-Ahkâm**, I-IV, 3. Baskı, Hukuk Matbaası, İstanbul, 1330.
- _____, **Dürerü'l-Hükkâm Şerhu Mecelleti'l-Ahkâm**, I-IV, Arapçaya çev. Fehmi el-Hüseynî, Dâru Âlemi'l-Kütüb, Riyad, 2003.

- ATAR Fahreddin, **İslâm Adliye Teşkilâtı**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara, 1979.
- AYBAKAN Bilal, **İslâm Hukukunda Borçların İfası**, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay., İstanbul, 1998.
- AYDIN M. Âkif, **Türk Hukuk Tarihi**, 5. Baskı, Hars Yay., İstanbul, 2005.
- _____, **İslâm Osmanlı Aile Hukuku**, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay., İstanbul, 1985.
- _____, **İslâm ve Osmanlı Hukuku Araştırmaları**, İz Yay., İstanbul, 1996.
- BAYINDIR Abdülaziz, **Şer‘iyye Sicilleri-İslâm Muhâkeme Hukuku Osmanlı Devri Uygulaması**, İslami İlimler Araştırma Vakfı Yay., İstanbul, 1986.
- BEDEVİ Vergi, **Kıbrıs Tarihi**, 2. Baskı, Kıbrıs Türk Tarih Kurumu, Lefkoşa, 1966.
- BERKİ Ali Himmet, **Açıklamalı Mecelle**, Hikmet Yay., İstanbul, 1982.
- _____, **İslâm Şeriatinde Kazâ**, Yargıçoğlu Matbaası, Ankara, 1962.
- _____, **İslâm Hukukunda Ferâiz ve İntikal**, sdl. İrfan Yücel, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara, 1986.
- CİN Halil – AKYILMAZ Gül, **Türk Hukuk Tarihi**, Sayram Yay., Konya, 2003.
- ÇATALCALI ALİ EFENDİ Ali b. Muhammed, **Fetâvâ-yı Ali Efendi**, I-II, Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1311-1312.
- ÇEKER Orhan, **İslâm Hukukunda Akidler**, A.H.İ. Tekstil, Orman Ürünleri Yay., İstanbul, 2006.
- ÇEVİKEL Nuri, **Kıbrıs Akdeniz’de Bir Osmanlı Adası (1570-1878)**, 47 Numara Yay., İstanbul, 2006.
- _____, **Kıbrıs Eyaleti**, Doğu Akdeniz Üniversitesi Basımevi, Gazi Mağusa, 2000.
- D’OHSON, **Tableau Général de l’Empire Ottoman**, yay.y., Paris, ty.
- DÖNDÜREN Hamdi, **Delilleriyle İslâm Hukuku**, 2. Baskı, İslâm Hukuku Külliyyatı Yay., İstanbul, 1983.

- DÜZDAĞ M. Ertuğrul, **Şeyhülislâm Ebussuud Efendi Fetvâları Işığında 16. Asır Türk Hayatı**, Enderun Kitapevi, İstanbul, 1972.
- DÜZENLİ Pehlül, **Şeyhülislâm Ebussuud Efendi ve Fetvâları**, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yay., İstanbul, 2012.
- EBÛ HÂKÂ Ahmed, **Mu‘cemu'n-Nefâis**, Dâru'n-Nefâis, Beyrut, 2007.
- EBÛ ZEHRA Muhammed b. Ahmed b. Mustafa Muhammed, **el-Milkiyye ve Nazariyyetü'l-Akd fi'ş-Şerî'ati'l-İslâmiyye**, Dârü'l-Fikri'l-Arabî, Kahire, 1977.
- _____, **el-Cerîme ve'l-Ukûbe fi'l-Fıkhî'l-İslâmî**, Dârü'l-Fikri'l-Arabî, Kahire, 1976.
- EKİNCİ Ekrem Buğra, **Osmanlı Hukuku**, Arı Sanat Yay., İstanbul, 2008.
- ERDOĞRU M. Akif, **Kıbrıs'ta Osmanlılar**, I-II, Galeri Kültür Yay., Lefkoşa, 2008.
- ERTEN Hayri, **Konya Şer'iyeye Sicilleri Işığında Ailenin Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Yapısı (XVIII. Y.Y. İlk Yarısı)**, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2001.
- FERRUH Ömer, **el-Üsre fi'ş-Şer'i'l-İslâmî**, el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut, 1988.
- GAZİOĞLU Ahmet C., **Kıbrıs'ta Türkler 1570-1878**, Kıbrıs Araştırma-Yayın Merkezi, Lefkoşa, 1994.
- GRADEVA Rossitsa, **Rumeli Under the Ottomans, 15th-18th Centuries: Institutions And Communities**, The Isis Press, İstanbul, 2004.
- el-HAFİF Ali, **Ahkâmü'l-Muâmelâti'ş-Şer'iyeye**, 3. Baskı, Dârü'l-Fikri'l-Arabî, y.y., ty.
- _____, **Damân fi'l-Fıkhî'l-İslâmî**, el-Matba'atü'l-Fenniyye, Bulak, 1971.
- HALEBÎ Burhaneddîn İbrâhim b. Muhammed b. İbrâhim, **Mülteka'l-Ebhur**, I-II, thk. Vehbi Süleyman Gavecî, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1989.
- HALLÂF Abdülvehhâb, **Ahkâmü'l-Ahvâli'ş-Şahsiyye fi'ş-Şerî'ati'l-İslâmiyye**, 2. Baskı, Dârü'l-Kalem, Kuveyt, 1990.

- HASAN, Hasan İbrahim, **Târihu'l-İslâm**, I-IV, 7. Baskı, Mektebetü'n-Nehdati'l-Mısriyye, Kahire, 1991.
- İBN ÂBİDÎN Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdülazîz ed-Dımaşkî, **Ukudü'd-Dürriyye fî Tenkîhi'l-Fetâva'l-Hamidiyye**, I-II, Matba'atü'l-Meymeniyye, Kahire, ty.
- İBNÜ'L-HÜMÂM Kemâleddîn Muhammed b. Abdülvâhid b. Abdülhamîd, **Şerhu Fethi'l-Kadîr**, I-VIII, el-Matba'atü'l-Kübra'l-Emîriyye, Bulak, 1316.
- İPÇİOĞLU Mehmet, **Konya Şer'iyeye Sicillerine Göre Osmanlı Ailesi**, Nobel Yay., Ankara, 2001.
- JENNINGS, Ronald C., **Christians and Muslims in Ottoman Cyprus and the Mediterranean World, 1571-1640**, New York Universty Press, New York, 1993.
- KÂSÂNÎ Ebû Bekr Alâeddin Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed el-Hanefî, **Bedâiu's-Sanâi' fî Tertîbi's-Şerâi'**, I-X, thk. Ali Muhammed Muavvez, Adil Ahmed Abdulmevcûd, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1997.
- KARAMAN Hayreddin, **Mukayeseli İslâm Hukuku**, İz Yay., İstanbul, 2001.
- KAYA Ali, **İslam Hukukunda Sebepsiz Zenginleşme**, Emin Yay., İstanbul, 2005.
- KENANOĞLU M. Macit, **Osmanlı Millet Sistemi: Mit ve Gerçek**, Klasik Yay., İstanbul, 2004.
- KURT Abdurrahman, **Bursa Sicillerine Göre Osmanlı Ailesi: 1839-1876**, Uludağ Üniversitesi Basımevi, Bursa, 1998.
- MACMİLLAN, Arthur Tarleton, **What is Christian Marriage?**, Macmillan Co. Ltd., London, 1944.
- MAHMESÂNÎ Subhi, **el-Mebâdiü's-Şer'iyeye ve'l-Kânûniyye fi'l-Hacr ve'n-Nafakât ve'l-Mevâris ve'l-Vasiyye**, Dârü'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrut, 2002.
- _____, **en-Nazariyyetü'l-Âmme li'l-Mu'cebât ve'l-Ukûd**, 3. Baskı, Dârü'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrut, 1983.
- MAİER F. Georg, **Cyprus From Earliest Time to the Present Day**, Elek Books Ltd, London, 1968.

- MERGİNÂNÎ Ebû'l-Hasan Burhaneddin Ali b. Ebî Bekr, **el-Hidâye Şerhu Bidâyeti'l-Mübtedi**, I-VIII, i'tinâ bih Na'îm Eşref Nur Ahmed, İdâretü'l-Kur'ân ve'l-Ulûmü'l-İslâmiyye, Karaçi, 1417.
- MEVSİLÎ Ebû'l-Fazl Mecduddin Abdullah b. Mahmûd b. Mevdûd, **el-İhtiyâr li-Ta'îli'l-Muhtâr**, 2. Baskı, ta'îk Mahmûd Ebû Dakîka, yay.y., y.y., 1951.
- MEYDÂNÎ Abdülganî b. Talib b. Hammâde ed-Dımaşkî el-Hanefî, **el-Lübâb fî Şerhi'l-Kitâb**, I-II, thk. Abdülmecîd Tu'me Halebî, Dârü'l-Ma'rife, Beyrut, 1998.
- MUHAMMED KADRÎ PAŞA, **el-Ahkâmü's-Şer'iyye fî'l-Ahvâli's-Şahsiyye**, dirâse ve thk. Muhammed Emin Saraç, Ali Cum'a Muhammed, Dârü's-Selâm, Kahire, 2006.
- ORTAYLI İlber, **Osmanlı Devleti'nde Kadı**, Turhan Kitapevi, Ankara, 1994.
- _____, **Osmanlı Toplumunda Aile**, Pan Yay., İstanbul, 2000.
- ÖRS Hayrullah, **Musa ve Yahudilik**, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1966.
- PAKALIN Mehmet Zeki, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, I-III, 3. Baskı, Millî Eğitim Bakanlığı, Ankara, 1993.
- PANTAZOPOULOS N. J., **Church and Law in the Balkan Peninsula During the Ottoman Rul**, Institute for Balkan Studies, Selanik, 1967.
- SENHÛRÎ Abdürrezzâk Ahmed, **Mesâdirü'l-Hak fî'l-Fıkhî'l-İslâmî**, I-VI, Câmîatü'd-Düveli'l-Arabiyye, Kahire, 1954.
- SERAHSÎ Ebû Bekr Şemsüleimme Muhammed b. Ahmed b. Sehl, **el-Mebsût**, I-X, Çağrı Yay., İstanbul, 1983.
- ŞA'BÂN Zekiyyüddin, **el-Ahkâmü's-Şer'iyye li'l-Ahvâli's-Şahsiyye**, 5. Baskı, Câmî'atu Karyûnus, Bingazi, 1989.
- ŞA'BÂN Zekiyyüddin – GUNDUR Ahmed, **Ahkâmü'l-Vasiyye ve'l-Mîrâs ve'l-Vakf fî Şer'iati'l-İslâmiyye**, Mektebetü'l-Felâh, Kuveyt, 1989.
- ŞELEBÎ Muhammed Mustafa, **Ahkâmü'l-Mevâris Beyne'l-Fıkh ve'l-Kânûn**, Dârü'n-Nehdati'l-Arabiyye, Beyrut, 1978.

- ŞEYHÎZÂDE Gelibolulu Damad Abdurrahman b. Muhammed b. Süleyman, **Mecmaü'l-Enhur fî Şerhi Mülteka'l-Ebhur**, I-VIII, thr. Halil İmrân el-Mansûr, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 1998.
- URAL İbrahim – ÖZCAN Salih, **Sadeleştirilmiş Mecelle**, Fey Vakfı, İstanbul, 1995.
- UZUNÇARŞILI İsmail H., **Osmanlı Devleti'nin İلميye Teşkilatı**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1965.
- YAMAN Ahmet, **İslâm Aile Hukuku**, 3. Baskı, Yediveren Yay., Konya, 2002.
- ez-ZÂVÎ Tâhir Ahmed, **Tertîbü'l-Kâmûsi'l-Muhît alâ Tarîkati'l-Misbâhi'l-Münîr**, I-IV, 2. Baskı, İsâ el-Bâbî el-Halebî ve Şürekâhu, Kahire 1973.
- ZEYDAN Abdülkerim, **Ahkâmü'z-Zimmiyyîn ve'l-Müste'menîn fî Dâri'l-İslâm**, Mektebetü'l-Kudüs, Bağdad, 1982.
- _____, **el-Medhal li-Dirâseti's-Şerâti'l-İslâmiyye**, 9. Baskı, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1986.
- ZUHAYLÎ Vehbe, **el-Fikhü'l-İslâmî ve Edilletuhu**, 2. Baskı, Dârul-Fikr, Dimaşk, 1985.

Makale ve Maddeler

- ABACI DÖRTOK Zeynep, “Bir Sorun Çözme Yöntemi Olarak Sulh: 18. Yüzyıl Bursa Kadı Sicillerinden Örnekler ve Düşündürdükleri”, **O.T.A.M.**, S. 20, Ankara, 2006, ss. 105-115.
- ACAR H. İbrahim, “İddet”, **DİA**, İstanbul, 2000, C. XXI, ss. 466-471.
- _____, “Talâk”, **DİA**, İstanbul, 2010, C. XXXIX, ss. 496-500.
- _____, “Tefrik”, **DİA**, İstanbul, 2011, C. XL, ss. 277-279.
- AHISKALI Recep, “Muhzır”, **DİA**, İstanbul, 2006, C. XXXI, ss. 85-86.
- AKGÜNDÜZ Ahmet, “İslâm ve Osmanlı Hukukunda Mürûr-i Zamân”, **S.Ü.H.F.D.**, C. 1, S. 1, 1988, ss. 43-90.
- _____, “İ'lâm”, **DİA**, Ankara, 2003, C. XXVIII, ss. 72-73.
- AKTAN Hamza, “Miras”, **DİA**, İstanbul, 2014, C. XXX, ss. 143-145.
- _____, “Emanet (Fıkıh)” **DİA**, İstanbul, 1995, C. XI, ss. 83-84.
- _____, “Vesâyet”, **İ.İ.İ.G.Y.A.**, I-IV, İstanbul, 1997, ss. 456-458.

- ALGÜL Hüseyin, “Osmanlılar Devrinde Kıbrıs Seferinin Mânevî Cephesi ve Ebussuud Efendi’nin Seferle İlgili Fetvası”, **U.Ü.İ.F.D.**, S. 2, Bursa, 1987, ss. 37-42.
- APAYDIN H. Yunus, “Kefalet” **DİA**, İstanbul, 1997, ss. 168-177.
- _____, “İbrâ”, **DİA**, İstanbul, 1995, C. XXI, ss. 263-266.
- AYBAKAN Bilal, “İkâle”, **DİA**, İstanbul, 2000, C. XXII, ss. 14-16.
- _____, “İfâ”, **DİA**, İstanbul, 1995, C. XXI, ss. 498-504.
- _____, “Vekâlet”, **DİA**, İstanbul, 2013, C. XLIII, ss. 1-6.
- _____, “İcâre”, **DİA**, İstanbul, 2000, C. XXI, ss. 379-388.
- AYDIN M. Âkif, “Borç”, **DİA**, İstanbul, 1992, C. VI, ss. 285-291.
- _____, “Gasp”, **DİA**, İstanbul, 1996, C. XIII, ss. 387-392.
- _____, “İtlâf”, **DİA**, İstanbul, 2001, C. XXIII, ss. 466-469.
- _____, “Borç”, **DİA**, İstanbul, 1995, C. XI, ss. 285-291.
- _____, “İstidâne”, **DİA**, İstanbul, 2001, C. XXIII, ss. 322.
- _____, “Mahkeme (Osmanlı Devleti’nde Mahkeme)”, **DİA**, Ankara, 2003, C. XXVII, ss. 341-344.
- BARDAKOĞLU Ali, “Bey”, **DİA**, İstanbul, 1992, C. VI, ss. 13-19.
- _____, “Ayıp (Fıkıh)”, **DİA**, İstanbul, 1991, C. IV, ss. 246-247.
- _____, “Vesâyet”, **DİA**, İstanbul, 2010, C. XLIII, ss. 66-70.
- _____, “Hidâne”, **DİA**, İstanbul, 1998, C. XVII, s. 467-471.
- CİCİ Recep, “Osmanlı Klâsik Dönemi Fıkıh Kitapları”, **T.A.L.İ.D.**, C. 3, S. 5, 2005, ss. 215-248.
- ÇİÇEK Kemal, “Cemaat Mahkemesinden Kadı Mahkemesine Zimmîlerin Tercihi”, **Pax Ottomana Studies in Memoriam Prof. Dr. Nejat Göyünç**, ed. Kemal Çiçek, Ankara, 2001, ss. 31-49.
- _____, “Interpreters of the Court in the Ottoman Empire as Seen From the Sharia Court Records of Cyprus”, **Islamic Law and Society**, Vol. IX, No. 1, 2002, pp. 1-15.
- _____, “Kıbrıs (Osmanlı Dönemi)” **DİA**, Ankara, 2002, C. XXV, ss. 371-374.
- _____, “İki Toplumlu Bir Şehirde Adalet Arayışları: Lefkoşe Mahkemesi’nde Rumlar ve Türkler (1698-1726)”, **O.A.**, Ankara, 2000, C. IV, ss. 334-350.

- ÇİĞDEM Recep, “The Judicial Registers of the Bakchisaray/Crimea Law Court: A Study of Ghasb (Illegal Possession and Occupation) and İtlaf (Destruction)” **D.E.Ü.İ.F.D.**, S. 20, İzmir, 2004, ss.167-199.
- DEMİRKENT Işın, “Kıbrıs”, **DİA**, I-XLIV, Ankara, 2002 C. XXV, ss. 371-374.
- GEDİKLİ Fethi, “Osmanlı Hukuk Tarihi Kaynağı Olarak Şer’iyye Sicilleri”, **T.A.L.İ.D.**, C. III, S. 5, İstanbul, 2005, ss. 187-213.
- GERBER Haim, “Sharia, Kanun and Custom in the Ottoman Law: The Court Records of 17th Century Bursa”, **International Journal of Turkish Studies**, Vol. II/1, Wisconsin, 1981, pp. 131-147.
- _____, “Position of Women in Ottoman Bursa, 1600-1700”, **International Journal of Middle East Studies**, Vol. 12, USA, 1980, pp. 232-241.
- GÜNAY Hacı Mehmet, “Nüşûz”, **DİA**, İstanbul, 2003, C. XXXIII, ss. 303-304.
- İLGÜREL Mücteba, “Subaşı”, **DİA**, İstanbul, 2009, C. XXXVII, ss. 447-448.
- İNALCIK Halil, “Kıbrıs’ta Türk İdaresi Altında Nüfus”, **Kıbrıs ve Türkler**, haz. Cevat Gürsoy ve diğerleri, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1964, ss. 27-58.
- JENNINGS, Ronald C., “Divorce in the Ottoman Sharia Court of Cyprus, 1580-1640” **Studies on Ottoman Social History in the Sixteenth and Seventeenth Centuries: Women, Zimmis and Sharia Courts in Kayseri, Cyprus and Trabzon**, The Isis Press, İstanbul, 1999, pp. 517-531.
- _____, “The Use of Oaths of Denials at an Ottoman Sharia Court: Lefkoşa (Nicosia), 1580-1640”, **Studies on Ottoman Social History in the Sixteenth and Seventeenth Centuries: Women, Zimmis and Sharia Courts in Kayseri, Cyprus and Trabzon**, The Isis Press, İstanbul, 1999, pp. 539-553.
- _____, “Women in Early 17th Century Ottoman Judicial Records-The Sharia Court of Anatolian Kayseri”, **Studies on Ottoman Social History in the Sixteenth and Seventeenth Centuries: Women, Zimmis and Sharia Courts in Kayseri, Cyprus and Trabzon**, The Isis Press, İstanbul, 1999, pp. 143-201.
- _____, “Kadi, Court, and Legal procedure in 17th Century Ottoman Kayseri”, **Studies on Ottoman Social History in the Sixteenth and Seventeenth Centuries: Women, Zimmis and Sharia Courts in Kayseri, Cyprus and Trabzon**, The Isis Press, İstanbul, 1999, pp. 295-326.

- _____, “Archival Materials and Research Facilities in the Cyprus Turkish Federated State: Ottoman Empire, British Empire, Cyprus Republic”, **Studies on Ottoman Social History in the Sixteenth and Seventeenth Centuries: Women, Zimmis and Sharia Courts in Kayseri, Cyprus and Trabzon**, The Isis Press, İstanbul, 1999, pp. 567-582.
- KARAMAN Hayreddin, “Akid”, **DİA**, İstanbul, 1989, ss. 251-256.
- KAŞIKÇI Osman, “Şart (Fûrû-i Fıkıh)”, **DİA**, İstanbul, 2010, C. XXXVIII, ss. 365-367.
- KAYA Süleyman, “Sak”, **DİA**, İstanbul, 2008, C. XXX, ss. 586-587.
- KÖPRÜLÜ Orhan F., “Çavuş”, **DİA**, İstanbul, 1996, C. VIII, ss. 236-238.
- MUTAF Abdulmecid, “Amicable Settlement in Ottoman Law: Sulh System”, No. 36, **Turcica: Revue d'Etudes Turques**, Paris, 2004, pp. 125-140.
- ORTAYLI İlber, “Kadı (Osmanlı Devleti’nde Kadı)”, **DİA**, İstanbul, 2001, C. XXIV, ss. 69-73.
- ÖZ Mehmet, “Osmanlılar (Sosyal Hayat)”, **DİA**, İstanbul 2007, C. XXXIII, ss. 532-538.
- ŞEN Yusuf, “İslâm Hukukunda Arabuluculuk”, **H.Ü.İ.F.D.**, , C. 11, S. 22, 2012/2, ss. 105-135.
- TAMDOĞAN Işık, “Sulh in the 18th Century Ottoman Courts of Üsküdar and Adana” **Islamic Law and Society**, No. 15/1, Leiden, 2008, pp. 55-83.
- UĞUR Yunus, “Şer‘iyye Sicilleri”, **DİA**, İstanbul, 2010, C. XXXIX, ss. 8-11.
- UZUNÇARŞILI İsmail Hakkı, “Şer‘î Mahkeme Sicilleri”, **Ülkü Halkevleri Dergisi**, C. 5, S. 29, Temmuz 1935, ss. 365-368.
- YAMAN T. Mümtaz, “Şer‘î Mahkeme Sicilleri”, **Ülkü Halkevleri Dergisi**, C. 12, S. 68, İlk Teşrin 1938, ss. 153-164.
- YILDIRIM Mustafa, “Vedîa”, **DİA**, İstanbul, 2012, C. XLII, ss. 596-598.

Diğer Kaynaklar

- ACAR H. İbrahim, **İslâm Aile Hukukunda Kadınlara Tanınan Malî Haklar**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 1994.

- ASLAN Nasi, **Kayseri Şer'iyeye Sicilleri'ndeki Hicri 1084, 1087 Tarihli 81 ve 84 Numaralı Defterler ve İslam Hukuku Açısından Tahlili**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 1995.
- BARDAKOĞLU Ali, **İslâm Hukukunda ve Modern Hukukta İcâre Akdi-Özellikle Personel İstihdâmı**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi İslamî İlimler Fakültesi, Erzurum, 1982.
- BEDEVİ Vergi, "Kıbrıs Şer'î Mahkeme Sicilleri Üzerinde Araştırmalar", **Milletlerarası Birinci Kıbrıs Tetkikleri Kongresi (14-19 Nisan 1969) Türk Heyeti Tebliğleri**, Ankara, 1971, ss. 139-148.
- BOYNUKALIN Ertuğrul, **İslam Hukukunda Sulh**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1992.
- ÇİÇEK Kemal, **Zimmis (Non-Muslims) of Cyprus in the Sharia Court 1110/39 A.H. / 1698-1726 A.D.**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, The Faculty of Arts of the University of Birmingham, Birmingham, 1992.
- ÇİĞDEM, Recep **The Register of the Law Court of Istanbul 1612-1613: A Legal Analysis**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, University of Manchester the Department of Middle Eastern Studies, Manchester, 2001.
- DEVELLİOĞLU Ferit, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, haz. Aydın Sami Güneyçal, 24. Baskı, Aydın Kitabevi, Ankara, 2007.
- ERDOĞAN Mehmet, **Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü**, Rağbet Yay., İstanbul, 1998.
- ERKAN Nevzat, **18. yy'ın İlk Yarısında Üsküdar'da Müslim-Gayrimüslim İlişkileri-Şeriyye Sicilleri ve Müdevvel Kaynaklar Işığında**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2012.
- GEDİKLİ Fethi, "Şer'iyeye Sicillerinin Hukuk Tarihi Açısından Önemi ve Sicillere Dayalı Araştırmalar", **Dünden Bugüne Osmanlı Araştırmaları-Tespitler-Problemler-Teklifler**, ed. Ali Akyıldız v.dğr., T.D.V. Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi, İstanbul, 2007, ss. 73-96.
- KARATAŞ Ali İhsan, **Mahkeme Sicillerine Göre 18. Yüzyılda Bursa'da Gayrimüslimler**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 2005.

- KASAPOĞLU Mustafa Kemal, “Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti’ndeki Arşiv Merkezleri”, **Osmanlı Coğrafyası Kültürel Arşiv Mirasının Yönetimi ve Tapu Arşivlerinin Rolü Uluslararası Kongresi 21-23 Kasım 2012 Bildiriler**, I-III, Korza Yay., Ankara, 2013, C. III, ss. 927-936.
- MOĞOL Hasan, **Şer’iyye Sicilleri Sözlüğü**, 2. Baskı, Mehter Yayınları, Ankara, 1997.
- SOFUOĞLU Hadi, **İslam Hukukunun Uygulanması Açısından Manisa Şer’iye Sicilleri (1625-1650)**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2010.
- ZEKÂ Mehmet, “Kıbrıs’ın Sivil ve Ağır Ceza Mahkemeleri’nde Osmanlı Devri’nde (1571-1878) Tatbik Edilen Kanunlara ve Bu Mahkemelerin Yapısı ve Tarihçesine Kısa Bir Bakış”, **Milletlerarası Birinci Kıbrıs Tetkikleri Kongresi (14-19 Nisan 1969) Türk Heyeti Tebliğleri**, Ankara, 1971, ss. 175-185.

EKLER

EK 1: 17. VE 18. YÜZYIL KIBRIS ŞER'İYYE SİCİLLERİNDEN ELDE EDİLEN İSTATİSTİKSEL VERİLER

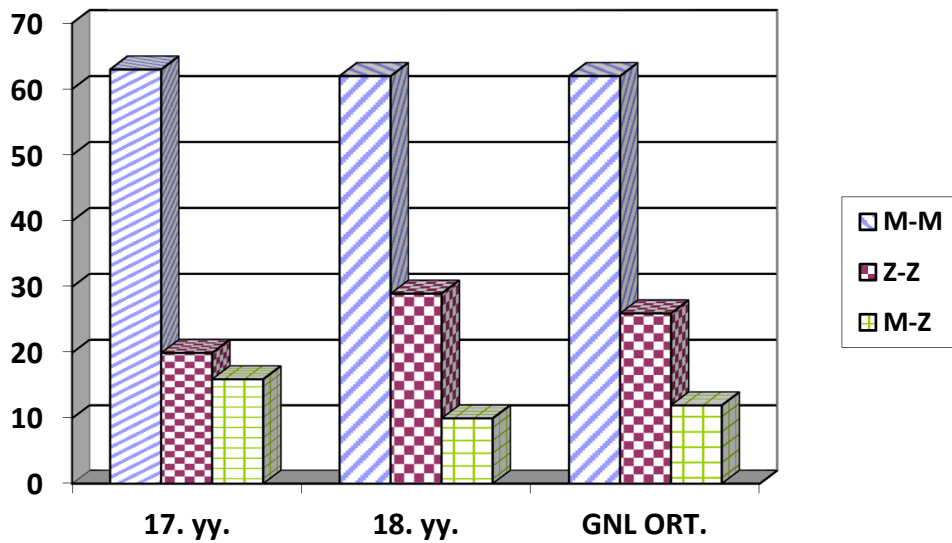
Tablo-1

Kıbrıs Şer'iyeye Sicillerinde Yer Alan İslâm Hukuku ile İlgili Belgelerin Sayı ve Oranları

	M-M	Z-Z	M-Z	
17. yy.	1583	511	410	2504 TOPLAM
18. yy.	3558	1658	569	5785 TOPLAM
toplam	5141	2169	979	8289 TOPLAM
17. yy. %	63%	20%	16%	
18. yy. %	62%	29%	10%	
Genel %	62%	26%	12%	
M-M: Müslüman-Müslüman		Z-Z: Zimmî-Zimmî	M-Z: Müslüman-Zimmî	

Grafik-1

Kıbrıs Şer'iyeye Sicillerinde Yer Alan İslâm Hukuku ile İlgili Belgelerin Gruplara Göre Dağılımı

M-M: Müslüman-Müslüman, Z-Z: Zimmî-Zimmî, M-Z: Müslüman-Zimmî

Tablo-2

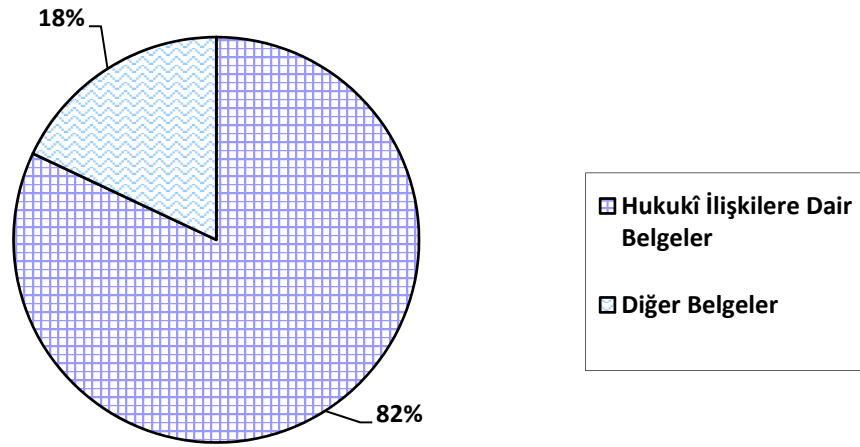
17. ve 18. Yüzyıl Kıbrıs Şer'iyeye Sicil Defterlerindeki Belge Sayıları

1.B	84	*	
2.	183		
3.	1152		
4.	584		
5.	290		
6.	470		
	2763	17. yy. Toplam	
7.	316		
8.	564		
9.	265		
10.	623		
11.	340		
12.	560		
13.	713		
14.	534		
15.	712		
16.	390		
17.	195		
18.	344		
19.	310		
20.	387		
21.	759		
22.	301		
	6997	18. yy. Toplam	
	10076	Genel Toplam	

*Söz konusu defter karma olduğundan 18. yüzyıl sonrasına ait kayıtlar bu rakama dâhil değildir. 18. yy. sonrasına ait kayıtlarla beraber defterdeki toplam belge sayısı 138'e ulaşmaktadır.

İlgili döneme ait 10076 adet belgenin 8289'unu hukukî ilişkilere dair kayıtlar oluşturmakta, bu da yaklaşık %82'ye denk gelmektedir. Aşağıdaki grafik bu dağılımı göstermektedir.

Grafik-2

Tablo-3

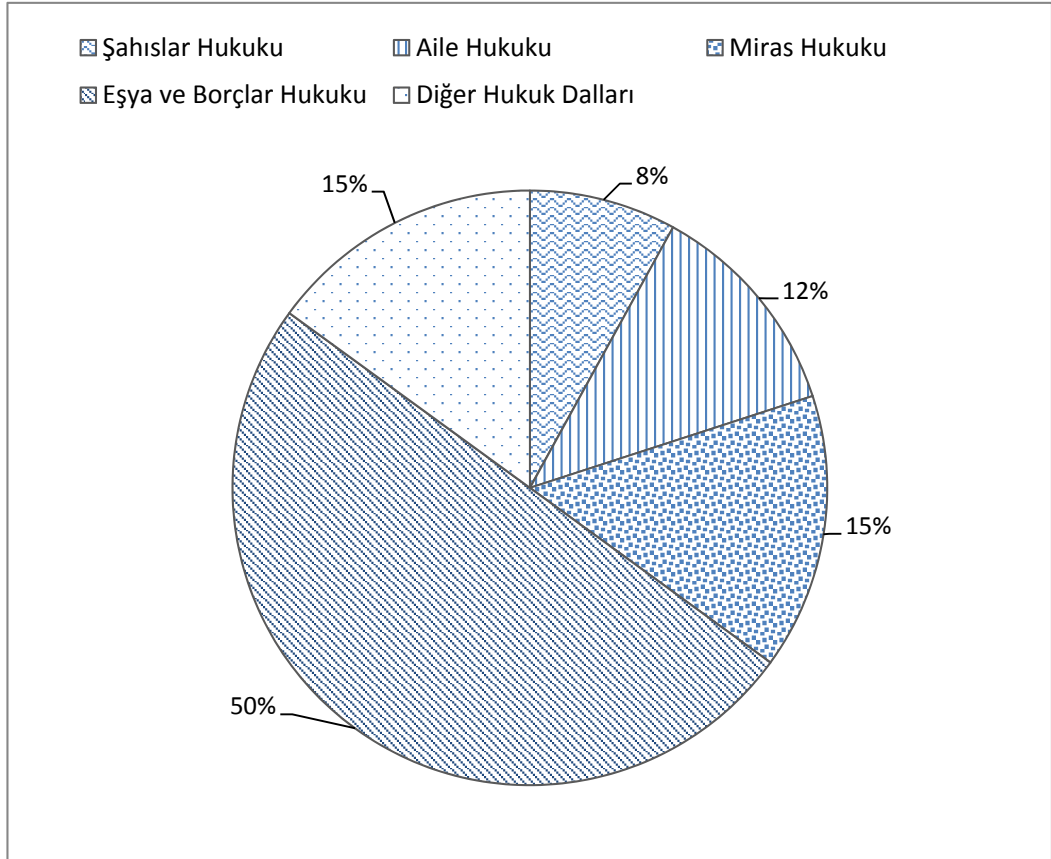
Belgelerin Hukuk Dallarına Göre Sayı ve Oranları

Şahıslar Hukuku	Aile Hukuku	Miras Hukuku	Eşya ve Borçlar Hukuku
99 Z-Z	119 Z-Z	269 Z-Z	1217 Z-Z
534 M-M	821 M-M	986 M-M	2164 M-M
25 M-Z	24 M-Z	22 M-Z	798 M-Z
658 Toplam	964 Toplam	1277 Toplam	4179 Toplam
8289 Hukukî K.	8289 Hukukî K.	8289 Hukukî K.	8289 Hukukî K.
8%	12%	15%	50%

M-M: Müslüman-Müslüman, Z-Z: Zimmî-Zimmî, M-Z: Müslüman-Zimmî

Grafik-3

Belgelerin Hukuk Dallarına Göre Dağılımı

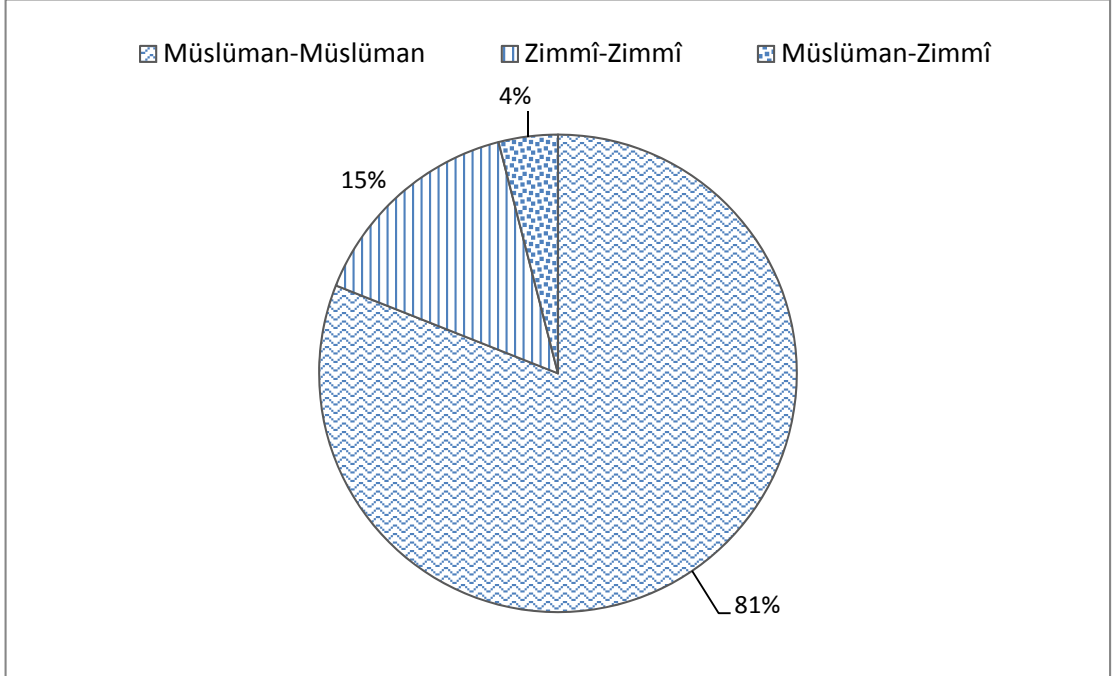
Tablo-4

Şahıslar Hukukuna Dair Belgelerin Sayı ve Oranları

534		99		25	Belge Sayısı
658		658		658	Toplam Belge Sayısı
81%		15%		4%	Oran
M-M		Z-Z		M-Z	
M-M: Müslüman-Müslüman, Z-Z: Zimmî-Zimmî, M-Z: Müslüman-Zimmî					

Grafik-4

Şahıslar Hukukuna Dair Belgelerin Dağılımı

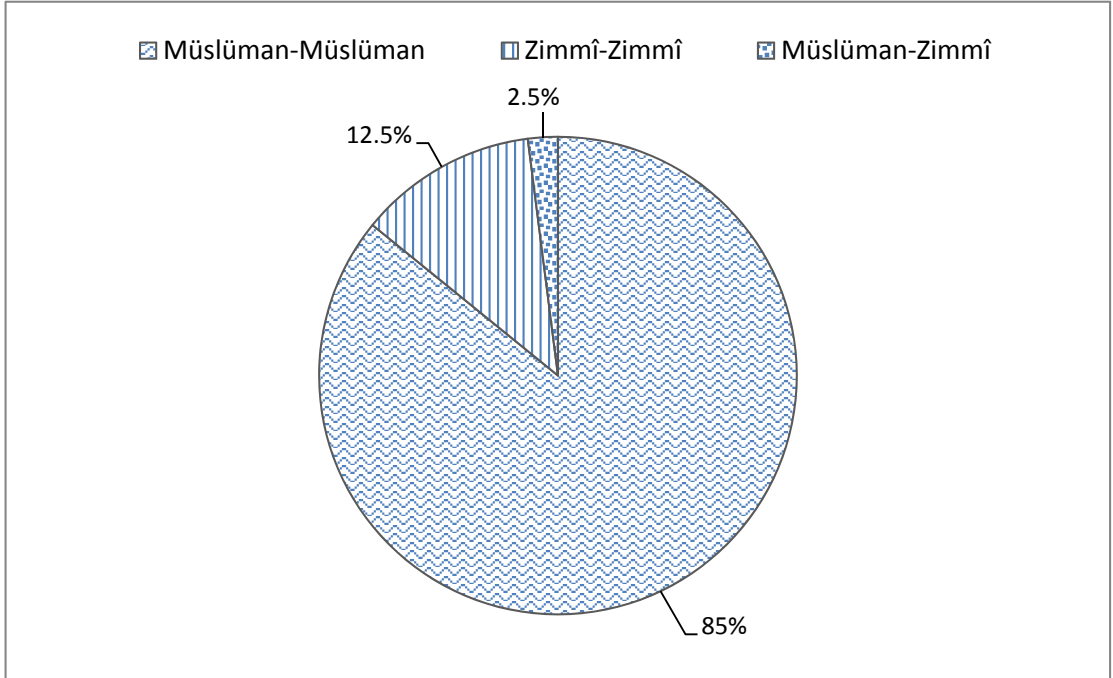
Tablo-5

Aile Hukukuna Dair Belgelerin Sayı ve Oranları

821		119		24	Belge Sayısı
964		964		964	Toplam Belge Sayısı
85%		12.5%		2.5%	Oran
M-M		Z-Z		M-Z	
M-M: Müslüman-Müslüman, Z-Z: Zimmî-Zimmî, M-Z: Müslüman-Zimmî					

Grafik-5

Aile Hukukuna Dair Belgelerin Dağılımı

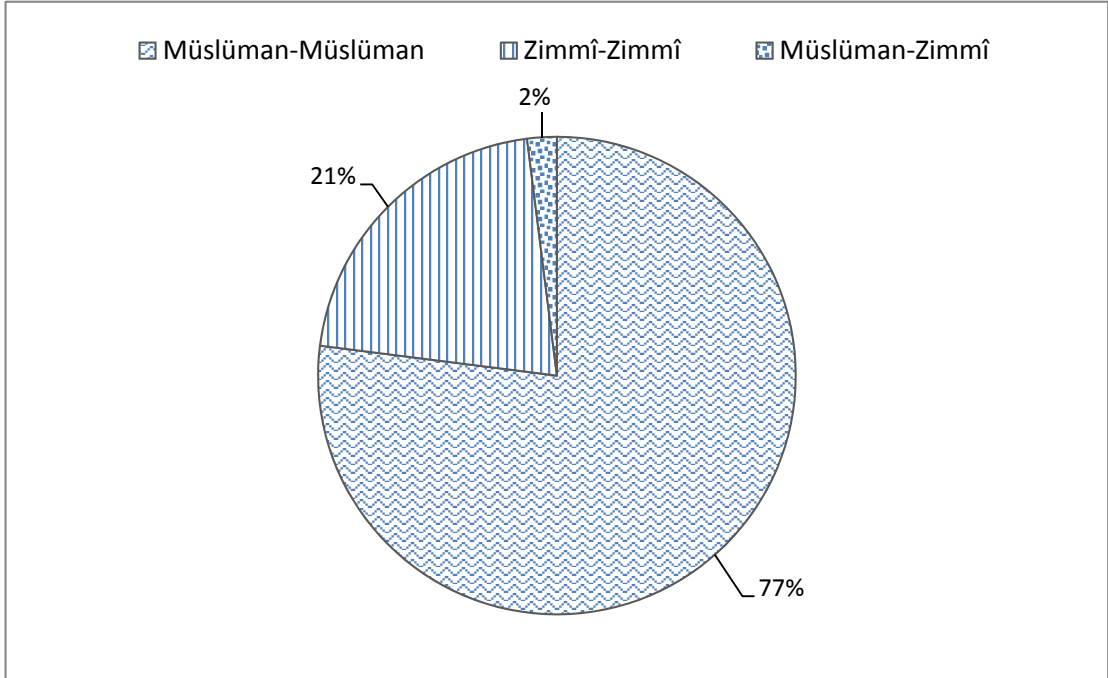
Tablo-6

Miras Hukukuna Dair Belgelerin Sayı ve Oranları

986		269		22	Belge Sayısı
1277		1277		1277	Toplam Belge Sayısı
77%		21%		2%	Oran
M-M		Z-Z		M-Z	
M-M: Müslüman-Müslüman, Z-Z: Zimmî-Zimmî, M-Z: Müslüman-Zimmî					

Grafik-6

Miras Hukukuna Dair Belgelerin Dağılımı

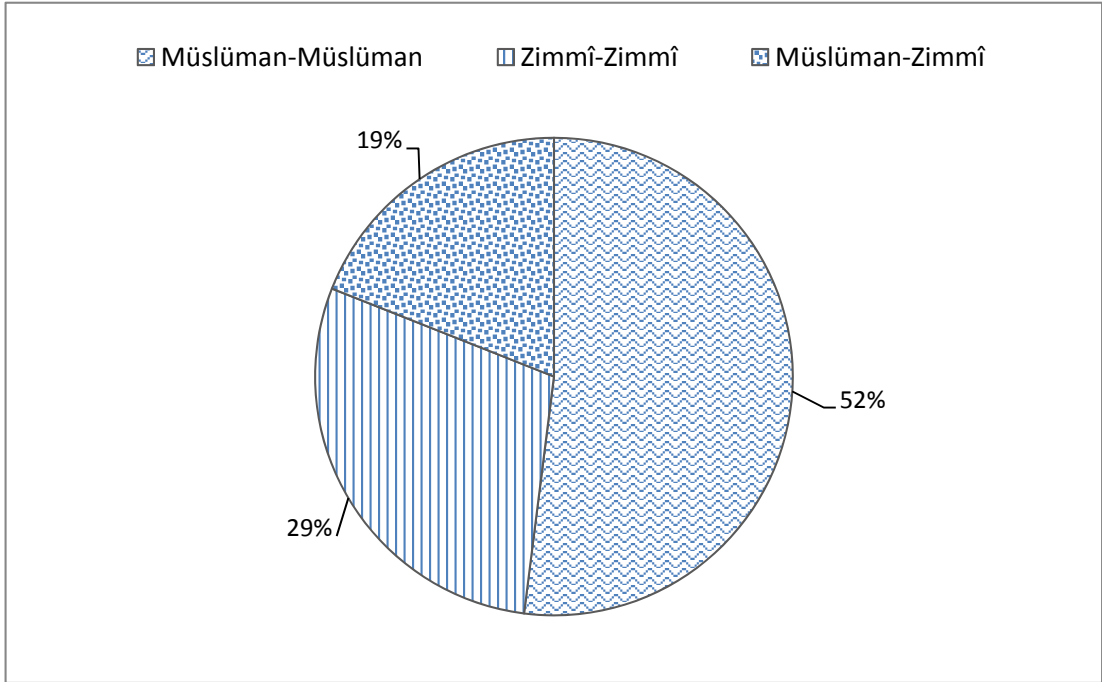
Tablo-7

Eşya ve Borçlar Hukukuna Dair Belgelerin Sayı ve Oranları

2164		1217		798	Belge Sayısı
4179		4179		4179	Toplam Belge Sayısı
52%		29%		19%	Oran
M-M		Z-Z		M-Z	
M-M: Müslüman-Müslüman, Z-Z: Zimmî-Zimmî, M-Z: Müslüman-Zimmî					

Grafik-7

Eşya ve Borçlar Hukukuna Dair Belgelerin Dağılımı

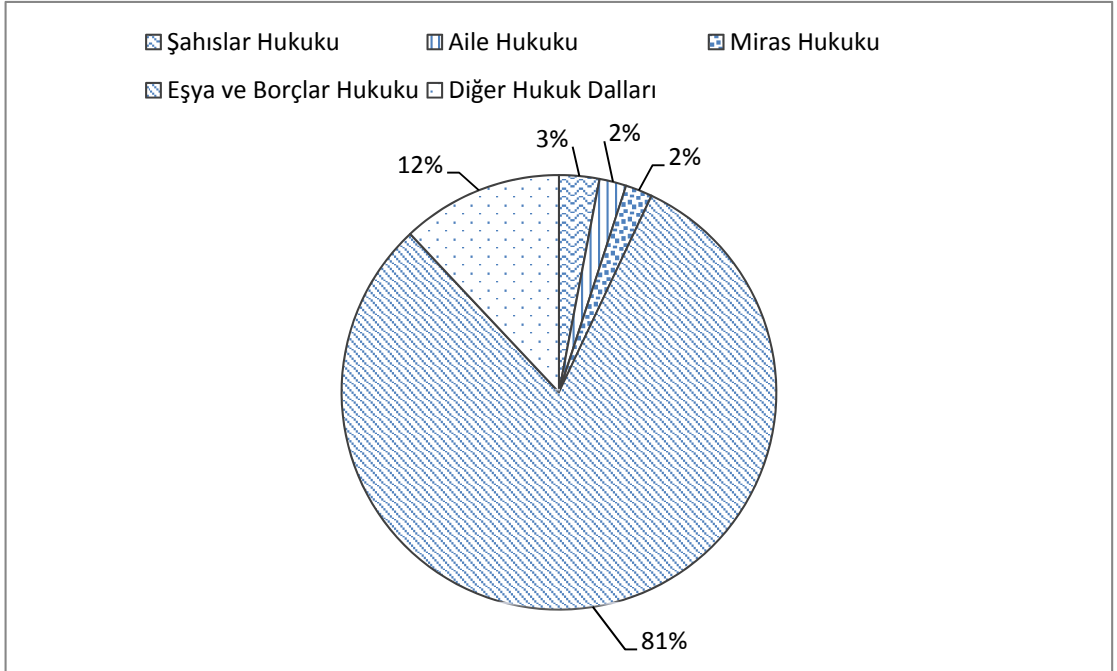
Tablo-8

Müslüman-Zimmî Kayıtlarının Hukuk Dallarına Göre Sayı ve Oranları

ŞAHISLAR HUKUKU	AİLE HUKUKU	EŞYA VE BORÇLAR H.	MİRAS HUKUKU	
15	12	306	5	17. yy.
4%	3%	75%	1%	17. yy.
10	12	492	17	18. yy.
2%	2%	86%	3%	18. yy.
25	24	798	22	genel toplam
3%	2%	81%	2%	genel %

Grafik-8

Müslüman-Zimmî Kayıtlarının Hukuk Dallarına Göre Dağılımı

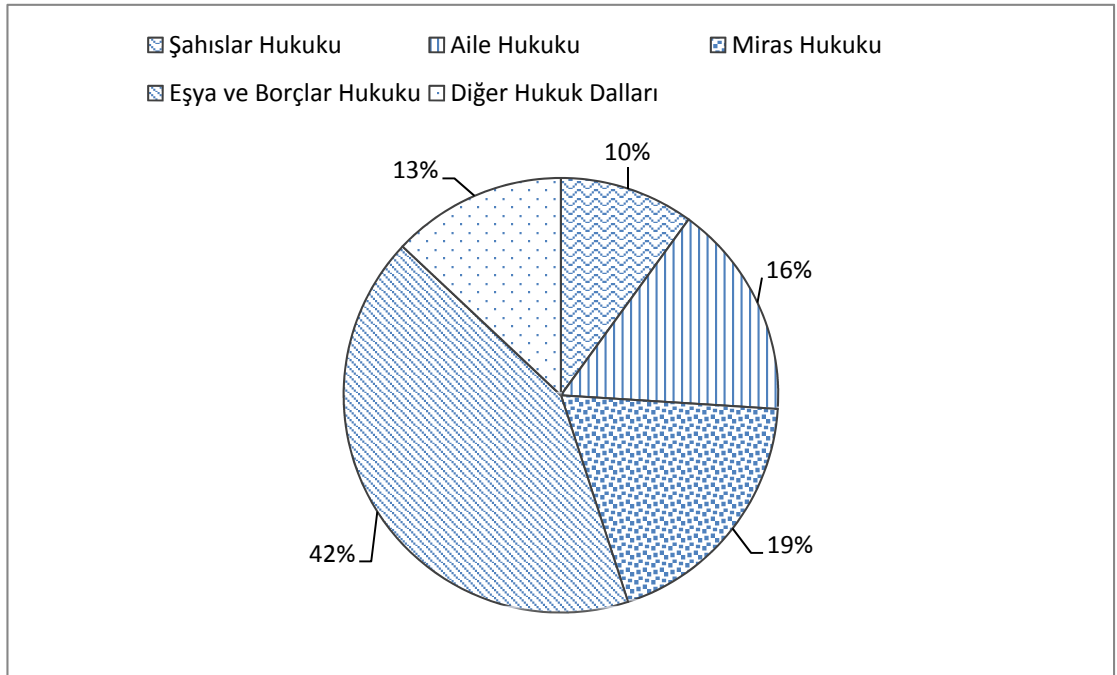
Tablo-9

Müslüman-Müslüman Kayıtlarının Hukuk Dallarına Göre Sayı ve Oranları

ŞAHISLAR HUKUKU	AİLE HUKUKU	MİRAS HUKUKU	EŞYA VE BORÇLAR H.	
534	821	986	2164	M-M Belge Sayısı
5141	5141	5141	5141	M-M Toplam Belge S.
10%	16%	19%	42%	Oran

Grafik-9

Müslüman-Müslüman Kayıtlarının Hukuk Dallarına Göre Dağılımı

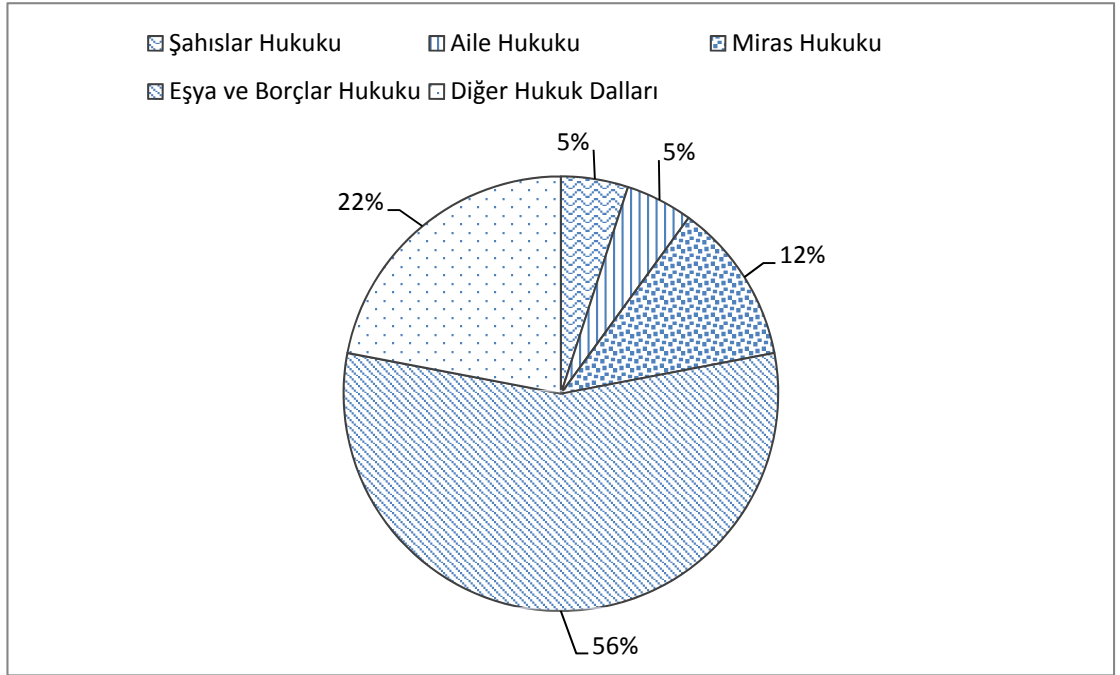
Tablo-10

Zimmî-Zimmî Kayıtlarının Hukuk Dallarına Göre Sayı ve Oranları

ŞAHISLAR HUKUKU	AİLE HUKUKU	MİRAS HUKUKU	EŞYA VE BORÇLAR H.	
99	119	269	1217	Z-Z Belge Sayısı
2169	2169	2169	2169	Z-Z Toplam Belge S.
5%	5%	12%	56%	Oran

Grafik-10

Zimmî-Zimmî Kayıtlarının Hukuk Dallarına Göre Dağılımı

Nafaka Talebi ve Tayini

Belge-1

Medîne-i Lefkoşa mahallâtından Karamanzâde Mahallesi sâkinlerinden iken bundan akdem tecennün eden Basmacı Mecnûn Hacı Ali ibn-i Abdullah nâm kimesnenin bâ hüccet-i şer'iyeye mansûb vasîsi olan sulbî kebîr oğlu Hasan nâm kimesne meclis-i şer' de takrîr-i kelâm idüp vasîsi olduğum babam mezbûr Mecnûn Hacı Ali'nin üzerine nafaka ve kisveleri lâzım olan zevce-i menkûhası Ferah bint-i Abdullah nâm hâtûn ile diğerk zevce-i menkûhası Ancelo bint-i Yorgi nasrâniyyenin ve sulbî sağır oğlu Abdullah ve zenciyyü'l-asl Arab kölesinin nafaka ve kisveye eşedd-i ihtiyâcları olmağla kadr-ı ma'rûf nafaka ve kisve bahâ farz u takdîr olunması bi'l-vesâye matlûbumdur dedikde hâkim-i mevki'-i sadr-ı kitâb tûbâ lehû ve hüsn-i...

me'âb hazretleri dahi bi'l-istişâre mezbûrlar için târîh-i kitâbdan mecnûn-ı mezbûrun mâlından beher yevm mezbûrlar için kırk para nafaka ve kisve bahâ farz u takdîr idüp meblağ-ı mefrûz-ı mezkûru mezbûrlara harc u sarfa ve hîn-i zarûretde istidâneye lede'z-zafer rücû'a vasiyy-i mezbûr oğlu Hasan'a cânib-i şer'den izn verildiği kayd şud.

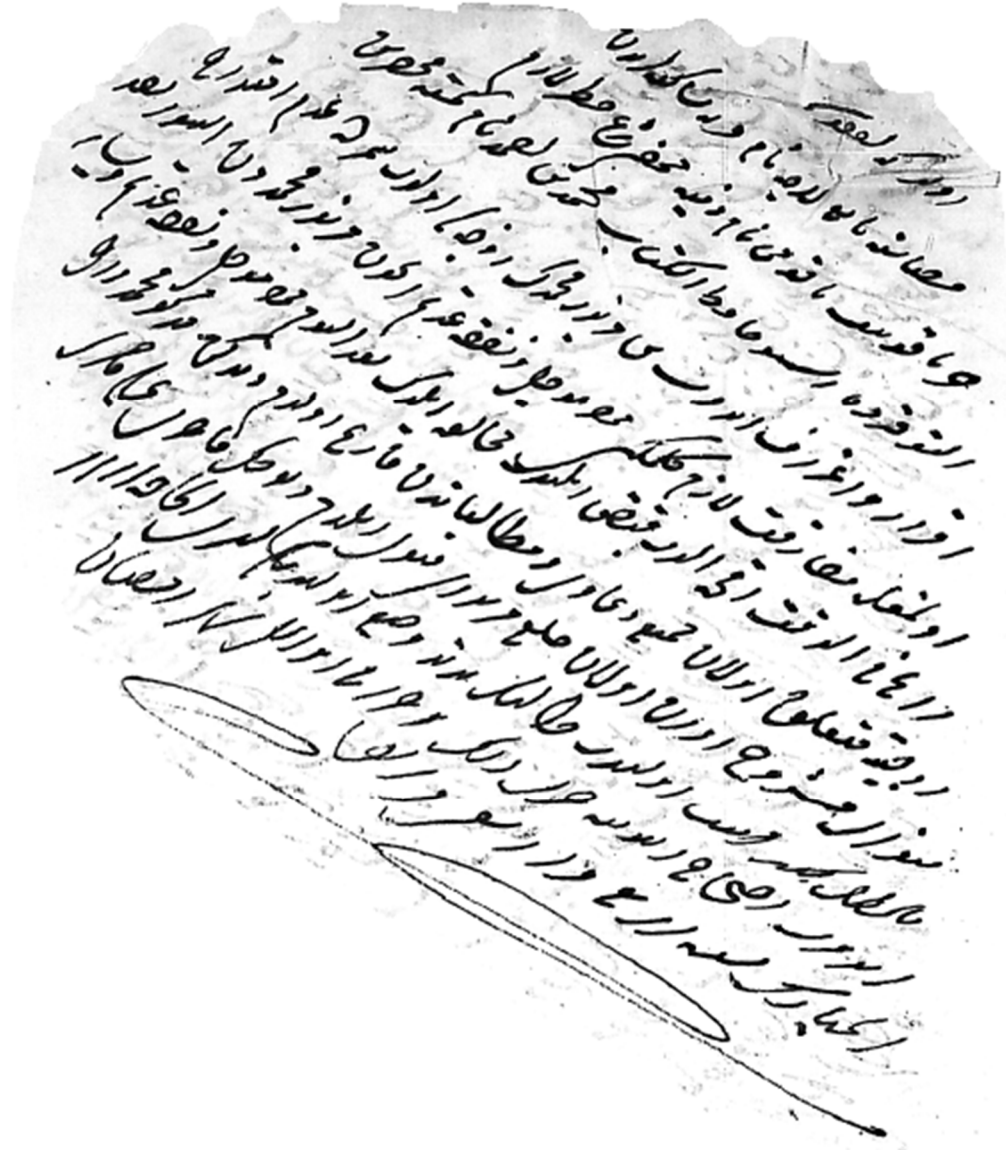
Hurrîre fî gurre-i Cemâziye'l-evvel li-seneti semânîn ve mi'ete ve elf.

Şuhûdü'l-hâl: Sermuhzırân Molla Ali, Bakkâl Mustafa, Osman bin Hasan, Basmacı Mustafa bin Abdullah, el-Hâc Mehmed bin Mustafa, el-Hâc Mustafa bin (?).¹

---

¹ KŞS-19-32/89

اولا لفقده
مصاندة باسمه للقبول
و باقوسب السورما و اكتب
التوقفة السورما و اكتب
افزار و اعرف ابروت
او لمغلة نفاقت لازم
ازمانا الوقت اذ الورد
اربعون فصول اولان
سوزال مستوع اولان
بالطال كسور و سب
اربعون فصول اولان
اربعون فصول اولان

Budur ki; Lefkoşa kazâsına tâbi ' Akaça nâm karye sâkinelerinden Çiryako bint-i Yakomi nâm zimmiye mahfil-i şer'-i hatîr-i lâzımı't-tevkîrde işbu hâfîzu'l-kitâb Mehmed bin Ahmed nâm kimesne mahzarında ikrâr ve i'tirâf idüp ben mezbûr Mehmed'in zevcesi olup beynimizde adem-i imtizâc olmağla mufâratat lâzım gelmeğın mehr-i mü'eccel ve nafaka-i iddetim için mezbûr Mehmed'den altı yüz nakd-i râyic-i fi'l-vakt akçe alup kabz eyleyüp muhâle'a eyledik ba'de'l-yevm mehr-i mü'eccel ve nafaka-i iddetim ve sâ'ir zevciyyete müte'allık olan cemî' de'âvî ve

mutâlebâtдан fâriğ oldum dedikde mezkûr Mehmed dahi minvâl-i meşrûh üzre olan hal'-ı mezbûru kabûl eyledim deyücek mâ cerâ alâ mâ cerâ bi't-taleb ketb ü sebt olunup tâlibin yedine vaz' olundu ki lede'l-hâce ibrâz idüp ihticâc idine cerâ zâlik.³

Belge-4

اولوزم نور فینان قریب کاندین سلیمان بن عبدالله محفل کیم روضه لوزن نام و میده ایلر
اولوب الحاله بنه موروره لوزن نیظلمی هم او عیدر حاله مرادیز اولجده جلد هر و نفقه
ولوزم کیمده مقابله موروره لوزن یه اون قویه وین کیده بخاران و موروب و عجله کنوب
متعلق اولانه ایبار معلوم کیم یلیم ایروب کنوب نیظلمی ایدم سوال اولسون و هر کیم موروره
لوزن وین حاله فرقه قبول ایروب موروره لوزن ایروب کیم حکم ایروب
2 اولوزم موروره لوزن
محمد کیم نور فینان قریب کاندین سلیمان بن عبدالله محفل کیم روضه لوزن نام و میده ایلر
نور فینان قریب کاندین سلیمان بن عبدالله محفل کیم روضه لوزن نام و میده ایلر

Oldur ki; Morfide nâm karye sükkânından Süleyman bin Abdullah mahfil-i şer'a zevcesi Luyiza nâm zimmiye ile hâzırân olup el-hâletü hâzihî mezbûre Luyiza ile muhâle'a murâdımız olmağla cümle mehr ve nafaka ve levâzım-ı şe'iyyesi mukâbelesinde mezbûre Luyiza'ya on koyun ve beş kile buğday verüp ve cümle kendüye müte'allik olan esbâb-ı ma'lûmesin teslim edüp kendüyi tatlık etdim su'âl olunsun dedikde mezbûre Luyiza dahi muhâle'a-i merkûme[y]i kabûl edüp mezbûr Süleyman'ı tasdik edicek sıhhat-i muhâle'aya hükm birle kayd şud.⁴

³ KŞS-4-95/227.

⁴ KŞS-3-48/310.

Şuhûdü'l-hâl: Fahru's-sâdât es-Seyyid Receb, Yûsuf Hoca ibn-i İbrahim, Ali bin Mahmud, İsmail bin Ümmet, Mehmed bin Uğurlu, Yunus bin Muslu, Şaban bin Mahmud, Sadık Bey ibn-i Ali, Mustafa Çelebi Kâtibü'l-hurûf.⁶

Terekenin Tescili

Belge-7

Mahrûse-i Lefkoşa mahallâtından Tribiyodi Mahallesi sâkinlerinden İbrahim bin Ahmed nâm kimesne meclis-i şer'-i hatîr-i lâzımü't-tevkîrde işbu bâ'isü's-sıfır Evraşım veled-i Yerelmo nâm zimmî muvâcehesinde ikrâr ve i'tirâf idüp bundan akdem mahalle-i mezbûrede vâki' bir tarafdan Mustafa Beşe mülkü ve bir tarafdan Hüseyin Ağa mülkü ve tarafeynden tarik-i âmm ile mahdûd ve mümtâz bir bâb tahtânî hâne ve bir mikdâr havluyu müştamil mülk menzilimi mezbûr Evraşım'in babası Yerelmo nâm zimmîye yigirmi beş aded esedî guruşa bâten bey' u teslîm ve kabz-ı semen eylemişidim hâlâ mezbûr Yerelmo mürd olmağın menzil-i mezkûr bihasbe'l-irsi's-şer'î veresesine intikâl eylemişdir keyfe mâ yeşâ'ûn mutasarrıf olsunlar benim kat'â [alâka] ve medhalim yokdur dediklerinde mukırr-ı merkûmun minvâl-i

⁶ KŞS-3-25/159.

muharrer üzre cârî ve sâdır olan ikrârını el-mukarru lehü'l-mezbûr vicâhen tasdik ve şifâhen tahkik edicek mâ hüve'l-vâki ' bi't-taleb ketb olundu.

Fi'l-yevmi'l-hâmis min şehri Ramazâni'l-mübârek li-seneti aşar ve mi'ete ve elf.

Şuhûdü'l-hâl: Abdülkadir bin Ahmed, Kanbili İbrahim, Hüseyin Ağa bin Ahmed, es-Seyyid Mustafa Çelebi, Hüseyin Beşe.⁷

---

⁷ KŞS-6-71/206.

خبره فرسده مدینه لفقوسه فقنارته تابع البسولوف نام قریه ساکنندین انبویاعث السزولویزو
 ولیدیا قونام ذی مجلس سزج خیل لارم البوقمرد مدینه زبور ساکنندین اولوب موسه قسطنطین
 قسطنطینیه تجارت و جری اوزر مسافر ساکره ایکن بوئذ اقدم وفات ایدیه صیبه
 شهبه عبیده نام کسنتک ورائی زوجه تروکه سپه عایشه بنت محمد نام حاتونه وصیفر اوغللری
 مصطفی و رضوانه ایله صیفره قرز زلیخایه محضه اولدیغی شرعا محقق اولدقده صیفره
 زبورونک والد لری و قبل سزهدیه منصوبه وصیه لر و متوفای زبورک نرکه سه واضعه ایله اولان

و بورد عایشه طرفتیه خصوص ایله البیانه وکیل اولدیغی ذاتنه عارفانه اسمیه خلیفه ابره حاجی علی
 و البید مصطفی ابره ابره نام کسنتک لری شهادت لریله محضه صیبه ثابت و نبوت و کالنته حکم اولای
 خاصه ابره صیفره محمد نام کسنتک محضه اوزرینه دهوی و تقوی کلام ایوب متوفای زبور
 حیاتت ابره عبیده ایله عبد الله حال محضه حاله اونه سکره غرض اقراض و تسلیم
 اوله حراست اقراض و قبض و مصارفه صرقله استملاک ایوب قبل الاذانتیه ایکنه وفات
 انکلیه حاله ترکه واقعه سزیه طلب ایدرم شوال اولسون دیکره غیب سوال و انکار مدعور زورده
 مدعایشه صیبه سز طلب اولدقده عدول احوار رجال سلیمندین عثمانیه ابره احمد و احمدیه محمد نام کسنتک
 لاجل الشهادت مجلس سزج حاضر اولوب اثر الاستنباد فی محققه مدعور زور لویز و کندی مالکندین
 متوفای زبور صیفره ایله عبیده ایله عبد الله حال محضه سزج اونه سکره غرض
 اقراض و تسلیم اولدق حراست اقراض و قبض و مصارفه صرقله استملاک ایوب قبل الاذانتیه
 ایکنه وفات ایلدر بیزو خصوصه بوجه اوزر شهادت لری شهادت دخر ایدر صیفره سزج شهادت
 شذعنه ایله کلوزده غیب رعایه شهادت القبول شهادت لری مقبوله اولغونیه بعد التخلیفه سزج
 بوجیبیه بعد حکم مایع بالطلب کتب اولندی فی الیوم الثانی من ذ القعدة الثانی لیه

الحریر و عربیه و مانه و الیوم
 زبور عثمان
 رفیق احمد
 محضه رفیق احمد
 طلوعه مصطفی ابره

Cezîre-i Kıbrıs'da medîne-i Lefkoşa kazâsına tâbi' İbsemelof nâm karye sâkinlerinden işbu bâ'isü's-sifr Luizo veled-i Yakomo nâm zimmi meclis-i şer'-i hatîr-i lâzimü't-tevkîrde medîne-i mezbûr sâkinlerinden olup mahrûse-i Kostantiniyye'de ticâret vechi üzre müsâfîren sâkin iken bundan akdem vefât eden Hüseyin Beşe bin Abdullah nâm kimesnenin verâseti zevce-i metrûkesi Ayşe bint-i Mehmed nâm hâtûna ve sağîr oğulları Mustafa ve Rıdvan ile sağîre kızı Zeliha'ya münhasıra olduğu şer'an mütehakkık oldukdan sonra sağîrûn-ı mezbûrûnun vâlideleri ve kibel-i şer'den mansûbe vasiyyeleri ve müteveffâ-yı mezbûrun terekesine vâzi'atü'l-yed olan mezbûr Ayşe tarafından husûs-ı âti'l-beyânda vekîl olduğu zâtını ârifân İsmail Halîfe ibn-i el-Hâc Ali ve es-Seyyid Mustafa ibn-i İbrahim nâm kimesneler şehâdetleriyle mahzar-ı hasm-ı câhidde sâbit ve sübût-ı vekâletine hükm olunan Haseki İbrahim bin Mehmed nâm kimesne mahzarında üzerine da'vâ ve takrîr-i kelâm idüp müteveffâ-yı mezbûr Hüseyin Beşe ibn-i Abdullah bin Abdullah'a hâl-i sıhhatinde mâlından on sekiz guruş ikrâz ve teslîm ol dahi istikrâz ve kabz ve masârifına sarfla istihlâk idüp kable'l-edâ zimmetinde iken vefât etmeğın hâlâ tereke-i vâfiyyesinden taleb ederim su'âl olunsun dedikde gibbe's-su'âl ve'l-inkâr müdde'î-i mezbûrdan müdde'âsına mübeyyine beyyine taleb olundukda udûl-i ahrâr-ı ricâl-i Müslimînden Osman ibn-i Ahmed ve Ahmed bin Mehmed nâm kimesneler li-ecli's-şehâde meclis-i şer'a hâzırân olup isrû'l-istişhâd fi'l-hakîka müdde'î-i mezbûr Luizo kendi mâlından müteveffâ-yı mezbûr Hüseyin Beşe ibn-i Abdullah ibn-i Abdullah'a hâl-i sıhhatinde bizim huzûrumuzda on sekiz guruş ikrâz ve teslîm ol dahi istikrâz ve kabz ve masârifına sarfla istihlâk idüp kable'l-edâ zimmetinde iken vefât eyledi biz bu husûsa bu vech üzre şâhidleriz şehâdet dahi ederiz deyü her biri edâ-i şehâdet-i şer'îyye eylediklerinde gibbe ri'âyet-i şerâ'iti'l-kabul şehâdetleri makbûle olmağın ba'de't-tahlîfi's-şer'î mücebiyle ba'de'l-hükm mâ vaka'a bi't-taleb ketb olundu.⁸

---

⁸ KŞS-8-15/42.

فی الاصل مدینه علامه در ذمیان محله سر کنگرند اولوب مدینه لفقوشه حاجه جدید مسافرت
 وجه اوزر ساکنانک اوله اراق قاش دیکله عوف سیری اوله قوشه نام ذمینگ وراثت
 زوجه متروکه قلبه بنت السو وصلبیر کبیر اوغلی نبقولو وصفیر اوغلی قوشه وصلبیه قزل مارستان
 وبدوشت وماریه ومارنه به محضه و تصحیح مسئله لر التمش درت سهام اولوب سهام زبورده
 سکن سهام قوشه قلبه به وانه در سهام زبورانه نبقولو و قوشه به وید نشر سهام قوشه مارستان
 وبدوشت وماریه ومارنه به اصابت ایلدیکه شرعا ظاهر وحقوق اولدقده صکره استیفا عت
 زبور نبقولو مجلس شرع خلیفه لازم التوقیر مدینه لفقوشه علامه در جامع جدید مدینه ساکنلرند
 ایلکته بوندن اقدم ولایت اناطولیده ابراهیم ایل سنجاعنده سلنیه نام قوشه مسافرت وجه اوزر
 ساکنان وفات ایلدیه حاجه عبدالله ابراهیم کمال الدین به نبقو نام کنگرنگ محله زبورده ساکنه
 زوجه خلکوشه اولوب وصلبیر صفیر اوغلی ابراهیم واسحق وکون قبل شرع انوردن منصوبه
 و صلیری اولغله متوقار زبورک ترکسته واصفیه ایلد اوله عایشه بنت حاجه حطوفی نام حاتونه
 محضرتده اوزر به دعوی و تقوی کلام ایدوب بابام متوقار زبوراق قاش سیرنگ متوقار زبور
 حاجه عبدالله ذمینه بیده اوله استیفا عت و در سوم تمسک حطوفی یوز اوزر الذر غرض جهت
 قوشده حق اولوب حتی زبور حاجه عبدالله حال صحیفه فده نام کنگرنگ قوشه جهت زبورده ذمینه
 اولقدار غرض دینه اولد یقینه لدر الشهود اقرار و اشهاد ایلدکده صکره دینه زبوری قبل الاستیفا
 ایلکده حق متعاقبات فوت اولغین حالاً زبور حاجه عبدالله ترکستده تصحیح زبور اوزر حلیفه نکرده
 حقه شرعیه طلب ایدرم سوال اولسون دیکده غیب سوال و الانکار حد زبورده عاشره بیله
 طلب اولدقده عدول رجالدیه مدینه لفقوشه ساکنه علی بن یوسف وخلیل ابراهیم حاجه احمد
 نام کنگرنگ لاجل الشهادت مجلس شرعه حاضران اولوب اثر الاستیفا ذمینه الحقیقه متوقار زبور حاجه عبدالله
 حال صحیفه زبوراق قاش سیرنگ جهت زبورده ذمینه قوشه ذمینه اولد یقینه بون
 حضور اقرار و اشهاد ایلدکده صکره دینه زبوری قبل الاستیفا و الاستیفا ایلکده حق متعاقبات اولد
 بز بو خصوصه بوجه اوزر دناهد لدر شهادت ذمینه ایدر زبور ایدر ادا و شهادت شرعیه ایلدکده غیب
 رعایت شرايط القبول شهادتله قبول اولغین حد زبور بعد التخلیف الشرعی حطوفی حجه حجه حکم
 ما وقع بالطلب کتب اولدور ذمینه اليوم السابع من رجب الاصب سنة و عشرين و مائه و ال
 لاهل
 ۱۰۸۵

Fi'l-asl medîne-i Alaiye'de Zimmiyân mahallesi sâkinlerinden olup medîne-i
 Lefkoşa'da Hân-ı Cedîd'de müsâferet vechi üzre sâkinen hâlik olan Aktaş demikle
 ma'rûf Seyri veled-i Kosta nâm zimmînin verâseti zevce-i metrûkesi Kalbine bint-i
 Elso ve sulbî kebîr oğlu Nikolo ve sağîr oğlu Kosta ve sulbiye kızları Maristan ve
 Bedoşa ve Marya ve Marina'ya münhasıra ve tashîh mes'eleleri altmış dört sehmden
 olup sihâm-ı mezbûreden sekiz sehmi merkûme Kalbine'ye ve on dörder sehmi

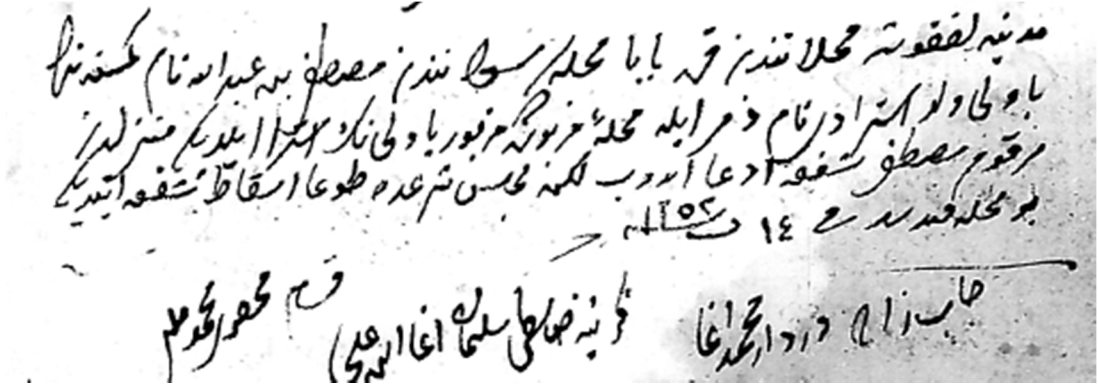
mezbûrân Nikolo ve Kosta'ya ve yedişer sehmi merkûmât Maristan ve Bedoşa ve Marya ve Marina'ya isâbet eylediği şer'an zâhir u mütehakkık oldukdan sonra işbu bâ'isü's-sifr mezbûr Nikolo meclis-i şer'-i hatîr-i lâzimü't-tevkîrde medîne-i Lefkoşa mahallâtından Câmî'-i Cedîd mahallesi sâkinlerinden iken bundan akdem vilâyet-i Anadolu'da İçil sancağında Selendi nâm karyede müsâferet vechi üzre sâkinen vefât eden el-Hâc Abdullah ibn-i Kemaleddin bin Nasuh nâm kimesnenin mahalle-i mezbûrede sâkine zevce-i menkûhası olup ve sulbî sağır oğulları İbrahim ve İshak ve Mehmed'in kibel-i şer'-i enverden mansûbe vasîleri olmağla müteveffâ-yı mezbûrun terekesine vâzî'atü'l-yed olan Ayşe bint-i el-Hâc Mustafa nâm hâtûn mahzarında üzerine da'vâ ve takrîr-i kelâm idüp babam müteveffâ-yı mezbûr Akkaş Seyri'nin müteveffâ-yı mezbûr el-Hâc Abdullah zimmetinde yedimde olan işbu mu'anven ve mersûm temessüğü mantûkunca yüz on altı guruş cihet-i karzdan hakkı olup hattâ mezbûr el-Hâc Abdullah hâl-i sıhhatinde babam hâlik-i merkûma cihet-i mezbûreden zimmetinde ol mikdâr guruş deyni olduğunu lede'ş-şuhûd ikrâr ve işhâd eyledikten sonra deyn-i mezbûru kable'l-îfâ ve'l-istîfâ ikisi dahi müte'âkıben fevt olmağın hâlâ mezbûr el-Hâc Abdullah'ın terekesinden tashîh-i mezbûr üzre meblağ-ı mezkûrdan hisse-i şer'ıyyemi taleb ederim su'âl olunsun dedikde gibbe's-su'âl ve'l-inkâr müdde'î-i mezbûrdan müdde'âsını mübeyyine beyyine taleb olundukda udûl-i ricâlden medîne-i Lefkoşa'da sâkin Ali Beşe bin Yûsuf ve Halil ibn-i el-Hâc Ahmed nâm kimesneler li-ecli'ş-şehâde meclis-i şer'a hâzırân olup isrû'l-istişhâd fi'l-hakîka müteveffâ-yı mezbûr el-Hâc Abdullah hâl-i sıhhatinde mezbûr Akkaş Seyri'ye cihet-i mezbûreden zimmetinde yüz on altı guruş deyni olduğunu bizim huzûrumuzda ikrâr ve işhâd eyledikten sonra deyn-i mezbûru kable'l-îfâ ve'l-istîfâ ikisi dahi müte'âkıben fevt oldu biz bu husûsa bu vech üzre şâhidleriz şehâdet dahi ederiz deyü her biri edâ-i şehâdet-i şer'ıyye eylediklerinde gibbe ri'âyet-i şerâ'iti'l-kabûl şehâdetleri makbûle olmağın müdde'î-i mezbûr ba'de't-tahlîfi'ş-şer'î mücebiyle hükm birle mâ vaka'a bi't-taleb ketb olundu.

*Fi'l-yevmi's-sâbi' min Recebi'l-mürecceb li-seneti sitte ve işrîn ve mi'ete ve elf.*⁹

⁹ KŞS-8-146/494.

Ön Alım Hakkı (Şüf'a)

Belge-10

Medîne-i Lefkoşa mahallâtundan Karababa mahallesi sükkânından Mustafa bin Abdullah nâm kimesnenin Pavli veled-i İstiradi nâm zimmî ile mahalle-i mezbûrede mezbûr Pavli'nin iştirâ eylediği menzilden merkûm Mustafa şüf'a iddi'â idüp lâkin meclis-i şer' de tav'an iskât-ı şüf'a etdiği bu mahalle kayd şud.

Fî 14 B.¹⁰ sene 1152.

Şuhûdü'l-hâl: Câb-zâde Dizdâr Mehmed Ağa, Girinye Zâbiti Süleyman Ağa ibn-i Ali, Kassâm Muhzırı Mehmed Çelebi.¹¹

¹⁰ B: Receb

¹¹ KŞS-15-105/394.

Rehin Akdi

Belge-11

اراضی عثمانی حدود دار
بود که محمد اصفیوه خندان تر سود جمله با ساکنه لرین ببلونه مسا وری بود نام و میه
باعنه الکتب بحر الاقران الحیا اراهم صوبانیا این علی نام کسینه قرضه تا الطوع الفضا
اورا و اعتراف اربوب تاج کتابدن یوز سکن کونه وکن سو جلا قضا اللیشر
ایا عروشه اولقی اوزاره یوز اون ریال عروشه ایما قضا مخلوق الوب فیما لکدر الی
محلہ مر قوده واقعه بطرانه تویانیه و بر طرانه بنو و طرف اوجا طریق عاقله خود و الت
باب تختان و ریاب حوقا سو سو و صونوز صه و وصولو و وصول مستخر اولان ملک سرا
مدری لیه الخلیفه الشریعی مسلح مارا نعت یوز اون ریال عروشه ویم تقابله سعوی الیه
الحیا اراهم صوبانیه رهمن وضع اوزاع وید کده متقوه سر بریکه و کده فرور اوزار
جبار اولان اوزارین المولود الرفع و جاجها جنهاها تصدیقا و تحقیق اعلم ما هم الواسع
کسینه اولور و اولور و اولور و اولور و اولور و اولور و اولور و اولور و اولور و اولور
مجلسه و صیقله و صیقله و صیقله و صیقله و صیقله و صیقله و صیقله و صیقله و صیقله و صیقله
عروشه محمد صیقله

Budur ki; mahmiyye-i Lefkoşa mahallâtından Tribiyodi mahallesi sâkinelerinden Ploşe bint-i Veryoni nâm zimmiye meclis-i şer‘de bâ‘isü’l kitâb fahru’l akrân el-Hâc İbrahim Subaşı ibn-i Ali nâm kimesne mahzarında bi’t tav‘i’s sâf ikrâr u i‘tirâf idü� târîh-i kitâbdan yüz seksen güne değin mü‘eccelen her kantârı ellişer riyâlî guruşa olmak üzere yüz on riyâl guruşa iki kantâr mahlûc alup kabz eylediğimden sonra mahalle-i merkûmede vâki‘ bir taraflı Musa Beşe ve bir taraflı Nito ve taraf-ı âharı tarîk-i âmm ile mahdûd altı bâb tahtânî ve bir bâb fevkânî büyûtu ve sundurmayı ve havluyu ve kuyuyu müştamil olan mülk-i müştêrâ menzilimi ba‘de’t tahliyeti’s şer‘î meblağ-ı mârru’n na’t yüz on riyâl guruş deynim mukâbelesinde mûmâ ileyh el-Hâc İbrahim Subaşı’ya rehn vaz‘ etdim dedikde mukirre-i mezbûrenin vech-i meşrûh üzere cârî olan ikrârın el-mukarru lehü’l merkûm vicâhen ve şifâhen tasdik ve tahkik etmeğın mâ hüve’l vâki‘ ketb olundu cerâ zâlik.

Ve hurrîre fî evâ‘ili Zi’l-ka‘deti’s-şerîfe li-seneti selâse ve erba‘în ve elf.

Şuhûdu'l hâl: Mehmed Halîfe, Receb Bölükbaşı, Mustafa Bey [bin] Mehmed, Mehmed Beşe bin Abdullah, Ramazan Muhzırbaşı, Osman Çukadâr, Hamza Muhzır, Muharrem Muhzır, Hüseyin Muhzır.¹²

Fuzûlînin Akdi

Belge-12

Handwritten Ottoman Turkish text, likely a legal or administrative record. The text is written in a cursive style on aged, slightly stained paper. The document is tilted and contains several lines of text, some of which are partially obscured by the angle. The handwriting is dense and characteristic of the period.

Mahrûse-i Lefkoşa mahallâtından Yahya bey mahallesi sâkinelerinden Marya bint-i Filipo nâm nasrâniyye meclis-i şer'-i hatîr-i lâzîmü't-tevkîrde işbu bâ'isü'l-vesîka el-Hâc Ali bin Ahmed nâm kimesne mahzarında üzerine da'vâ ve takrîr-i

¹² KŞS-4-51/137.

kelâm idüp işbu hâzır-ı bi'l-meclis zevcim Yorgi veled-i Nikolo nâm zimmî mahalle-i mezbûrede vâki' bir taraftan mezbûr el-Hâc Ali mülkü ve bir taraftan Tomazo mülkü ve tarafeynden tarîk-i âmm ile mahdûd ve mümtâz iki tahtânî hâne ve bir sundurma ve bir mikdâr havlu ve bi'r-i mâ'ı ve bir dip dut şecerini müşt Emil mülk menzilimi iznim yoğiken on sekiz guruş semen-i makbûza mezbûr el-Hâc Ali'ye bey' etmeğın hâlâ taleb iderim su'âl olunsun dedikde gıbbe's-su'âl mezbûr Yorgi'den menzil-i mezkûru iştirâ eylediğimde zevcesi merkûme Marya'dan huzûr-ı Müsliminde istîzân eylediğimde bey'-i mezkûru tecvîz eylemişdir deyü def'le mukâbele edicek gıbbe'l-istintâk ve akîbü'l-inkâr mezbûr el-Hâc Ali'den sıdk-ı makâline mutâbık beyyine taleb olundukda udûl-i ricâlden es-Seyyid Mehmed Çelebi bin Mustafa ve Hasan bin Yûsuf nâm kimesneler li-ecli's-şehâde meclis-i şer'a hâzırân olup isrû'l-istişhâdi's-şer'î fi'l-hakîka mezbûr el-Hâc Ali menzil-i mahdûd-ı mezkûru mezbûr Yorgi'den iştirâ eyledikde bizim huzûrumuzda zevcesi müdde'ıye-i merkûme Marya'dan istîzân eyledikde merkûme Marya bey'-i mezkûru tecvîz eyledi biz bu husûsa ve minvâl üzre şâhidleriz şehâdet dahi ederiz deyü her biri edâ-i şehâdet-i şer'ıyye eylediklerinde gıbbe ri'ayet-i şerâ'iti'l-kabul şehâdetleri makbûle olmağın bey'-i mezkûrun sıhhatine ba'de'l-hükm müdde'ıye-i merkûme Marya bî-vech mu'ârazadan men' olunup mâ hüve'l-vâki' bi't-taleb ketb olundu.

Fi'l-yevmi'l-hâmis ve'l-ısrîn min Cemâziye'l-ülâ li-seneti ihdâ aşar ve mi'ete ve elf.

Şuhûdü'l-hâl: Menlâ Mustafa bin Hüseyin, Ramazan bin Hasan, Mustafa bin Mehmed.¹³

---

¹³ KŞS-6-131/398.

*Şuhûdü'l-hâl: Ali Efendi el-Kâdî bi-Limason, Mustafa Efendi Kassâm, Abdi Çelebi Çavuş, ve gayruhum.*¹⁴

Gasp

Belge-14

Cezîre-i Kıbrıs'da medîne-i Lefkoşa mahallâtundan Ayasofya mahallesi sâkinlerinden umdetü'l-emâcid ve'l-a'yân işbu râfî'u'l-vesîka el-Hâc İsmail Ağa bin Ramazan Ağa tarafından vech-i âtî üzere da'vâ ve kabz-ı semene vekîl-i (?) olduğu Süleyman Beğ bin Mahmud ve Ali Beğ bin Mehmed nâm kimesneler şahâdetleriyle şer'an sâbit olan es-Seyyid Ali Çelebi bin Mehmed meclis-i şer'-i hatîr-i lâzimü't-tevkîrde yine medîne-i mezbûreye tâbi' Kaymaklı nâm karye mütemekkinlerinden Zenyo veled-i Mihail nâm zimmîyi ta'yîn olunan mübâşir ma'rifetiyle huzûr-ı şer'a ihzâr ve muvâcehesinde bi'l-vekâle üzerine da'vâ ve takrîr-i kelâm idüp târîh-i kitâbdan iki ay mukaddem yine medîne-i mezbûre nevâhîsinden Değirmenlik nâhiyesine tâbi' Balıkire nâm karyede vâki' çiftlik sürüsünden öyle (öğle) vaktinde mezbûr Zenyo alâmetlü ve nişanlı her biri birer gurus kıymetli kırk re's koyun ve her biri birer zolota kıymetli kırk re's keçi ve her biri birer buçuk gurus kıymetli otuz re's hadım ta'bîr olunur keçi min haysü'l-mecmû' yüz on re's mahlût koyun keçi ve hadımlarını gasb ve kasap tâ'ifesinden mülkümdür deyü bey' ve zebh ve kıymetlerini masârifine sarfla istihlâk eylediği ma'lûmum olmağla taleb eylediğimde vermede te'allül eder su'âl olunup takrîri tahrîr bana teslîme kibel-i şer'den tenbîh olunmak matlûbumdur dedikte gıbbe's-su'âl akîbü'l-inkâr vekîl-i merkûm es-Seyyid Ali Çelebi'den takrîrine mutâbık beyyine taleb olundukda udûl-i ahrâr-ı Nasârâdan olup karye-i mezbûre ahâlîlerinden Pavli veled-i Luizoz ve Yasef veled-i Luka nâm zimmîler li-ecli's-şahâde meclis-i şer'a hâzırân olup eserü'l-istişhâd fi'l-hakîka târîh-i kitâbdan iki ay mukaddem medîne-i mezbûre nevâhîsinden Değirmenlik nâhiyesine tâbi' Balıkire nâm karyede vâki' müvekkil-i mûmâ-ileyh ağa hazretlerinin çiftlik sürüsünden öyle vaktinde alâmetlü ve nişanlı her biri birer gurus kıymetli kırk re's koyun ve her biri birer zolota kıymetli kırk re's keçi ve her biri birer buçuk gurus kıymetli otuz re's hadım ta'bîr olunur keçilerini işbu Zenyo zimmî gasb ve kasap tâ'fesine kendi mülkü

¹⁴ KSS-5-12/30.

olmak zu 'muyla bey' ve kıymetlerini masârifine sarfla istihlâk eyledi biz bu husûsa bu vech üzre şahidleriz ve şahâdet dahî ederiz deyü her biri edâ-i şahâdet-i şer'iyye eylediklerinden sonra ba'de't-ta'dîl ve't-tezkiye şahâdetleri makbûle olmağın şahâdet-i mezkûre mûcibince ba'de'l-hükm zikri mürûr eden yüz on re's mahlût koyun ve keçi ve hadımın ayları kâ'im olmamakla kıymetleri bâlâda tahrîr olunduğu vech üzre zeyl-i rakîmde isimleri mastûr olan bî-garaz kimesnelerden istihbâr olundukda fi'l-vâki' zikr olunan yüz on re's mahlût koyun ve keçi ve hadımların her birine ta'yîn olunduğu üzre kıymetlidir deyü haber vermeleriyle şer'an yevm-i gasbda olan kıymetlerini vekîl-i mezbûr es-Seyyid Ali Çelebi'ye edâ ve teslîme mesfûr Zenyo zimmîye cânib-i şer'den tenbîh olunup mâ hüve'l-vâki' bi't-taleb ketb olundu.¹⁵

Belge-15

Medîne-i Lefkoşa mahallâtından Debbâğhâne mahallesi sâkinlerinden iken bundan akdem fevt olan Nurullah Çorbacı ibn-i Durmuş nâm kimesnenin verâseti sulbî kebîr oğulları Veli Ağa ve gâ'ib-i ani'l-meclis Mustafa Ağa ve sulbiyye kızı Ümmühani'ye münhasıra olduğu şer'an zâhir u mütehakkık olmağın mezbûr Veli Ağa gâ'ib-i mezbûr meblağ-ı âti'z-zikrden hissesini kabza taraf-ı şer'den kayyim nasb u ta'yîn olunup ve merkûme Ümmühani tarafından husûs-ı âti'l-beyâna vekîl-i sâbitü'l-vekâlesi olan es-Seyyid Hacı Mehmed Efendi ibn-i es-Seyyid Ca'fer Efendi ile meclis-i şer'-i hatîr-i lâzîmü't-tevkîrde işbu bâ'isü's-sifr Sava veled-i Mihail nâm

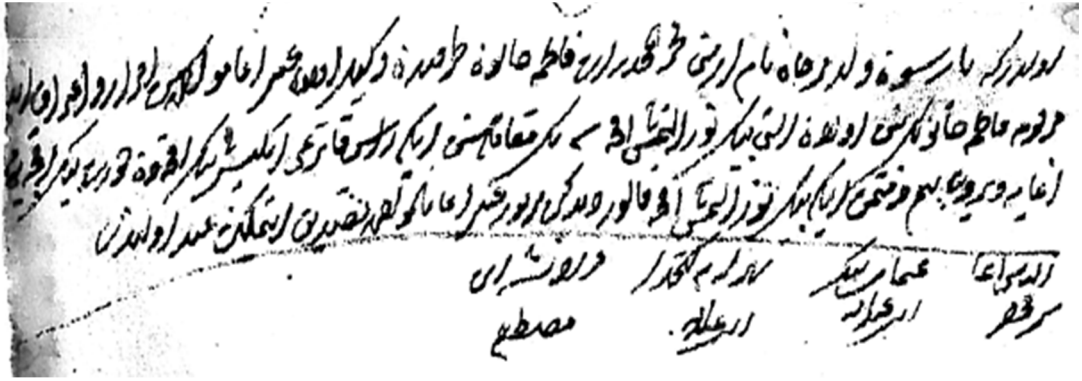
¹⁵ KŞS-11-65/225. Not: Bu belgenin aslı temin edilememiştir.

zimmî muvâcehesinde ikrâr-ı tâm ve takrîr-i kelâm idüp mezbûr Sava mezbûr Nurullah Çorbacı fevt oldukda medîne-i mezbûreye tâbi' Ayayorgi nâm karyede vâki' koyunlarından her biri selâse guruş kıymetli yüz re's koyunlarını gasben ahz ve kendi koyunlarına idhâl ve ilhâk itmeğın taleb ve da'vâ eylediğimizde ba'de'l-ısbât kıymet-i şer'iyeleri olan cem'an otuz üç guruş ile bir selâse guruş üzerine hükm ve ilzâm olunduktan sonra meblağ-ı mezkûr otuz üç guruş ile bir selâse guruşu mezbûr Sava bize edâ vü teslîm ve biz dahi yedinden tamâmen ahz u kabz eyledik. Min ba'd zikr olunan koyun bahâsından mezbûr Sava'nın zimmetinde bir akçe bâkî kalmadı dediklerinde gibbe't-tasdîki's-şer'î mâ vaka'a bi't-taleb ketb olundu.

Fi'l-yevmi's-sâlis min şehri Rebî'u'l-âhir li-seneti selâsîn ve mi'ete ve elf.¹⁶

Îfâ Yerine Edim

Belge-16

Oldur ki; Parson veled-i Mercan nâm Ermeni Fahru'l-muhadderât Fatma Hâtûn tarafından vekîli olan Anber Ağa muvâcehesinde ikrâr u i'tirâf edüp: "Merkûme Fatma Hâtûn'un bende olan altı bin yüz altmış akçesinin mukâbelesinde iki re's katırımı ikişer bin akçeden dört bin akçeyi Anber Ağa'ya verüp benim zimmetim iki bin yüz altmış akçe kaldı" dedikde mezbûr Anber Ağa bi'l-muvâcehe tasdik etmeğın kayd olundu.

Şühûdu'l-hâl: İlyas Ağa Ser-muhzur, Osman Bey ibn-i Abdullah, Mihran Kethüdâ ibn-i Abdullah, Murad Beşe ibn-i Mustafa.¹⁷

¹⁶ KSS-9-54-214.

¹⁷ KSS-3-1/3.

۲۵
 و در آن صفت او در یکم احوال کینه
 سوتی است از عیسی ام کینه محفل شرح نویسم
 لایح التکریمه نفس از خود شرح ندانم سوخا فوط کتاب
 سخط لازاری ولد فلپو نام زنی محضرده بالطبع الصاف اخر از و تقریر کلام
 ایدوب و نور لازاری ایدوب نام زنی است و از او لوب کتاب کینه و از نور لازاری
 اولان معاملات و اخذ و اعطای حاکم کتب بنیم نور لازاری و مندره و از نور لازاری
 بنیم زنده باقی و در هیچی باقی فالکلیوب به بر یک دست از اعام خارج الی الی ابر او اسقاط
 ایدوب در بعد الیوم سیزده و از اولان سلمات و اخذ و اعطای متعلق طرف صدان اصلا و و کلام
 و عور و بر اع صادره او اولان او در اولان سلمات و اخذ و اعطای متعلق طرف صدان اصلا و و کلام
 و بنیم زنده باقی و در هیچی باقی فالکلیوب به بر یک دست از اعام خارج الی الی ابر او اسقاط
 اسلمت ما هو الواج بالطلب کت و کت و عواری العالج المردود
 ابرار از و اب احوال ایدوب اولان او در اولان سلمات و اخذ و اعطای متعلق طرف صدان اصلا و و کلام
 اولان و عور و بر اع صادره او اولان او در اولان سلمات و اخذ و اعطای متعلق طرف صدان اصلا و و کلام
 اسلمت ما هو الواج بالطلب کت و کت و عواری العالج المردود
 ابرار از و اب احوال ایدوب اولان او در اولان سلمات و اخذ و اعطای متعلق طرف صدان اصلا و و کلام

Budur ki; nefsi Evdim ahâlîsinden Musa Beşe ibn-i İsa nâm kimesne mahfil-i şer'i kavîm-i lâzîmü't-tekrîmde nefsi merkûme sükkânından işbu hafz-ı kitâb-ı müstetâb Lazari veled-i Filipo nâm zimmî mahzarında bi't-tav'is-sâf ikrâr ve takrîr-i kelâm idüp mezbûr Lazari ile beynimizde bundan esbak vâki' olup târîh-i kitâba gelince vâki' olan mu'âmelât ve ahz u i'tâyı hesâblaşup ne benim mezbûr Lazari

zimmetinde ve ne mezbûr Lazari'nin benim zimmetimde bir akçe ve bir habbe hakkı bâkî kalmayıp birbirimizin zimmetini ibrâ-i âmm-ı kâtı' u'n-nizâ' ile ibrâ vü iskât eylemişizdir ba'de'l-yevm beynimizde vâki' olan mu'âmelât ve ahz u i'tâyâ müte'allık tarafeynden asâleten ve vekâleten da'vâ vü nizâ' sâdıra olur ise lede'l-hükkâmî'l-kirâm mesmû'a ve makbûle olmaya dedikde mukırr-ı mezbûrun vech-i meşrûh üzre cârî olan ikrârını el-mukarru-lehü'l-merkûm vicâhen ve şifâhen tasdik ve tahkik etmeğın mâ-hüve'l-vâki' bi't-taleb ketb ü sebt olunup tâlibinin yedine vaz' olundu ki lede'l-hâce ibrâz idüp ihticâc idine cerâ zâlik.

Ve hurrîre fî't-târîhi'l-mezbûr.

Şuhûdü'l-hâl: Receb Bey ibn-i İlyas, Osman Efendi, Ahmed Beşe Çukadâr, Ali Bölükbaşı Muhzır, Mehmed Muhzır ve gayruhüm mine'l-huzzâr.¹⁸

---

¹⁸ KŞS-4-85/208.

Mukâyada Satışı (Bey'ü'l-Mukâyada)

Belge-18

دوم (مصلحتی) صاحبان صاحبان
دو کونک متعلقوندا ما یسوزلد با با خوستو د یلو مقام قضائیه کتبوا بعت الکتاب بید
اغا ابو عیسیٰ اعلیٰ خضره یقوت بکلار ایوب عقد آنه الزکر کن صدور نیه و کیم بیده ملک او لوب
ما یه قضائیه نایه استر و بکلون قریب واقعه معلوم الحدود و الجیران بیوت عربین مشتمل منزل
چفتکله بیکه ارب بوزدی و ایکه او کوزوس بر جنت الاثر و چفتکله بیده جیطان اوله کلان تالیه کتبا
او جیوز دونم تارله اربی و بنه زبور مصطفیٰ انانک و کونکله واقعه ایاندر تقویٰ کسینه
قفا: نیه و او ب طرفه طرفه عالم ایله خود و کتبا بید دونم ملوت بیخه و درون سن بر باب بیو ارجا
مع سو بوزم و طویجی مو ایندن م اذن بش کونق جمه کوز یومی ایکه ساعت ماء جا بید
بیکه قریب و چفتکله زبور مغایر کسینه بیلگه غولت و یوروب بیکه دونم صو
بیلگه

۱۷۷
الکیدی مصطفیٰ اعلیٰ خضره اوردو و مقاصد اوردو طرفه ایجاب بیو بابت
سری الیه بیو و سلم و جوهره جیمن قبول ایدرک بعد الیوم با بیخه خود و ملک
و چفتکله زبور زبور مصطفیٰ انانک و ملک مستر ایدر و دیکرک ماء قویا قویا
و بیخه ۱۷۷ و بیخه ۱۱۵
محمد خضر اسکندر خضر
الحاج احمد علی
الحاج عبد الله

Değirmenlik mütemekkinlerinden Yasefi veled-i Papa Hristodolo makâm-ı kazâda işbu bâ'isü'l-kitâb es-Seyyid Mustafa Ağa ibn-i Abdurrahman Ağa mahzarında takrîr-i kelâm idüp akd-i âti'z-zikrin sudûruna değin yedimde mülküm olup Mesarya kazâsına tâbi 'İstironcalu nâm karyede vâki' ma'lûmü'l-hudûd ve'l-cîrân büyût-ı adîdeyi müştamil menzil çiftliği beş kile arpa buğday ve iki öküz ve sâ'ir çift âlâtımı ve çiftlik ile zabt oluna gelen tarla tahmînen üç yüz dönüm

tarlalarını ve yine mezbûr Mustafa Ağa'nın Değirmenlik'de vâki' Ayandironiko mahallesinde bir taraftan Osman Beşe ve üç taraftan tarîk-i âmm ile mahdûd tahmînen yedi dönüm dut bahçesi ve derûnunda bir bâb böcü evi ma'a sundurma ve Topçu hırâyından her on beş günde Cum'a günü yigirmi iki sâ'at mâ'-i cârîsiyle bin beş yüz guruşa ve çiftlik-i mezbûru mukâbelesinde beş yüz guruşa verüp bin guruşu dahi [sh. 127] es-Seyyid Mustafa Ağa'ya takâs ol dahi mukâssa edüp ve beş yüz guruşunu edâ tarafeynden îcâb bey'-i bât-ı sahîh-i şer'î ile bey' u teslîm ve her birimiz kabz [u] kabûl eyledik. Ba'de'l-yevm bağçe-i mahdûd mülk-i müşterâm ve çiftlik-i mezbûr mezbûr Mustafa Ağa'nın mülk-i müşterâsıdır dedikde mâ vaka'a bi't-taleb ketb olundu.

Hurrire fî 17 Zi'l-hicce sene 1153.

Şuhûdü'l-hâl: Mahmud Efendi, İsmail Efendi, Karcı Ahmed, es-Seyyid Mustafa Ağa ibn-i Mehmed Ağa, el-Hâc Ahmed bin Hamza, el-Hâc Abdülğafur Ağa, muhzırûn.¹⁹

---

¹⁹ KŞS-15-126/458.

Şart Muhayyerliği (Hıyârü's-Şart)

Belge-19

روم که اینجور نام قریب و آن سویین سعید نام گفته شد نزد ما سینه قرمه و موزون و نیا این
مار قور و لوزم بختقوی و آن بود استند سطر جام ایدوب چون ارفامه و کای قیتر بازار ایم
زبور و نیتد بر مرکب بیشتر ایمنه اید و کار و انگیزه اید و کون نقد اید بر سر علی
نون رو لنوب اصحاب صا و لقی مراد اید و یک عین انون جواب بازار اید قیتر و کلا
دیو اسکا آنگین بر سر مراد کصون و طوبی که واقع بید طلکرا و لند قره عیال بر سر
قدت علمه انکوم نام گفته کرد ارفامه و کای قیتر اید و کون مشا و آن آنگین با بیکر صرا و اید
صدا انا صدای من صدای من صدای من
چون و اید

Oldur ki; İncir nâm karyeden Musa bin Said nâm kimesne meclis-i şer' de yine karye-i mezbûre zimmülerinden Marko veled-i Françesko nâm zimmî muvâcehesinde bast-ı merâm edüp bugün akşama değin muhayyer bâzâr ile mezbûr zimmîden bir merkeb iştirâ eylemiş idim redd etmek murâd eylediğimde te'allül eder şer'le su'âl olunup ihkâk-ı hak olunmak murâd ederüm dedükde gibbe's su'âl cevab [verüp] bâzârımız muhayyer değildir deyü inkâr etmeğin müdde'î-i mezbûrun sıdk-ı da'vâsına muvâfik beyyine taleb olundukda Ali bin Yûsuf [ve] Mehmed bin Abdülkerim nâm kimesneler akşama değin muhayyer idüğine şehâdet etmeğin bi't taleb kayd olundu.

Şuhûdü'l-hâl: Hasan Ağa, Osman Bey bin Abdullah, Mustafa Beşe çukadâr ve gayruhum.²⁰

²⁰ KŞS-3-140/870.

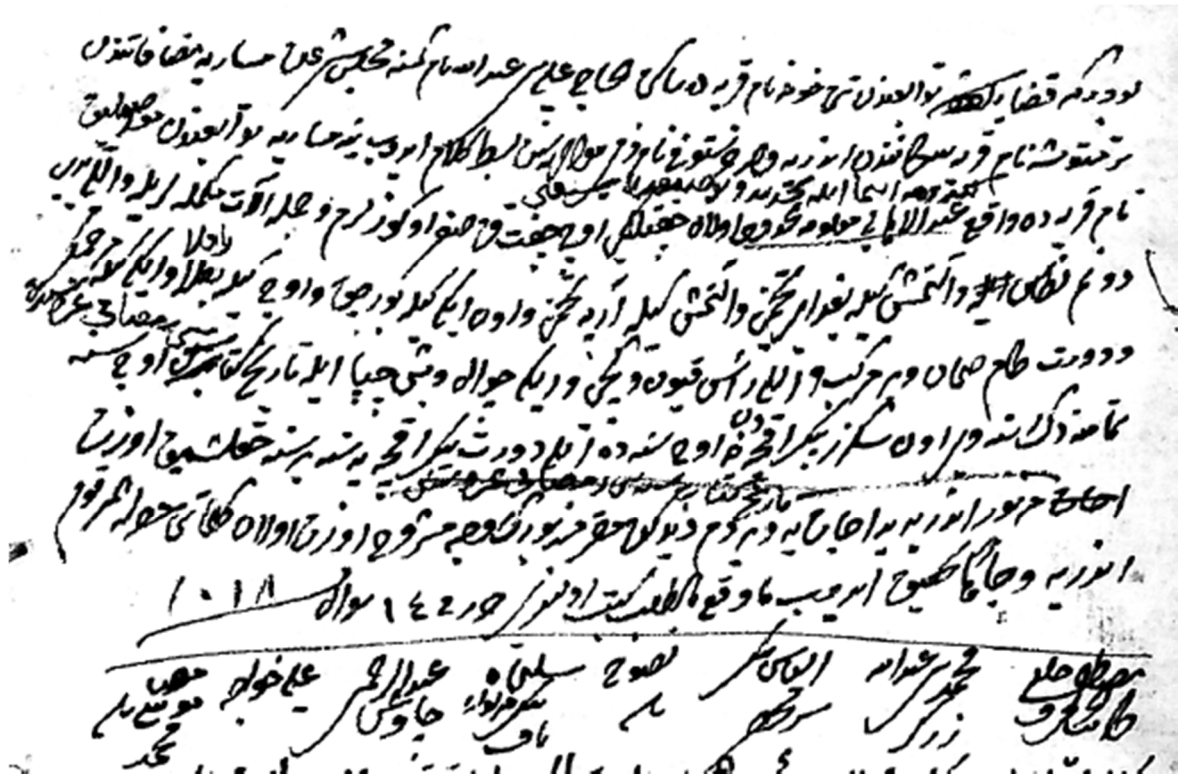
levâhıkıyla mezbûre Mümine Hâtûn'un mülk-i mevhûbesidir. Keyfe mâ teşâ ve tahtâr mutasarrıfı olsun dedikde gibbe't-tasdîki's-şer'î mâ vaka 'a bi't-taleb ketb olundu.

Fi'l-yevmi's-sâlis min Cemâziye'l-âhir li-seneti seb'a ve selâsîn ve mi'ete ve elf.

*Şuhûdü'l-hâl: Hüseyin Ağa bin el-Hâc Receb Ağa, Hasan Ağa bin Mustafa Ağa, Menlâ Mehmed bin Veli Ağa, Mukayyid Ali Efendi, Cebeci Ağası Yûsuf Ağa, Hâce-zâde Menlâ Mustafa, Mü'ezzin Menlâ İbrahim, Muslı bin Rıdvan el-Muhzır.*²²

Kira Akdi (İcâre)

Belge-22

Budur ki; kazâ-i Lefkoşa tevâbi'inden Trahona nâm karyede sâkin el-Hâc Ali bin Abdullah nâm kimesne meclis-i şer'de Mesarye muzâfâtundan Termitoşe nâm karye sükkânından Anderya veled-i Hristofî nâm zimmî muvâcehesinde bast-ı kelâm edüp: "Yine Mesarye tevâbi'inden Musilida nâm karyede vâki' kendüye intimâ ile tahdîd ve tavsîfden müstağnî inde'l-ahâlî ma 'lûmü'l-hudûd olan çiftliğimi on çift kara sığır öküzlerim ve cümle âlât-ı mükemmeleleriyle ve elli yedi dönüm nadas ve altmış

²² KŞS-12-28/109

kile buğday tohumunu ve altmış kile arpa tohumunu ve on iki kile burçak ve üç kile bakla ve iki kile mercimek ve dört dam saman ve bir merkeb ve elli re's koyun ve keçi ve iki çuval ve beş çapa ile târîh-i kitâb senesi Ramazanı gurrelerinden üç sene temâmına dek senevî on sekiz bin akçeden üç senede elli dört bin akçeye sene be sene haklaşmak üzere mezbûr Anderya'ya icâreye verdim" dedikde mukırr-ı mezbûr vech-i meşrûh üzere olan kelâmını mukarrun lehü'l-merkûm Anderya vicâhen tahkîk edüp mâ vaka'a bi't-taleb ketb olundu.

Hurrire fî 14 Şevval li-sene 1018.

Şuhûdü'l-hâl: Mustafa Çelebi Kâtib-i hurûf, Mehmed bin Abdullah Zerger, İlyas Bey Ser-muhzır, Nasuh Beşe, Süleyman Bey Mîrlivâ-i Bağ, Abdurrahman Çavuş, Ali Hoca, Musa Beşe [bin] Mehmed.²³

---

²³ KŞS-3-10/69.

Ayasofya mahallesi sâkinlerinden Ahmed bin Mehmed nâm kimesne meclis-i şer'î hatîr-i lâzîmü't-tevkîrde işbu râfî'atü'l-vesîka Maro bint-i Zorzi nâm nasrâniyenin zevci ve tarafından husûs-ı âti'l-beyânî tasdîka vekîl olduğu nehc-i şer'î üzre sâbit olan Kostanti veled-i Cerkako mahzarında ikrâr-ı tâm ve takrîr-i kelâm idüp mahalle-i mezbûrede vâki' inde'l-ahâlî ve'l-cîrân ma'lûmetü'l-hudûd bir küt'a menzilimi ben diyâr-ı âhârda iken mezbûre Maro nasrâniye fuzûlî zabt eylemiş idi el-hâletü hâzihî menzil-i mezbûru mesfûr Maro'dan taleb ve da'vâ sadedinde olduğumda beynimize muslihûn tavassut idüp es-sulhı seyyidü'l-ahkâm mîsdâkınca beni on guruş üzerine inşâ'-i akd-i sulh eylediklerinde ben dahi sulh-ı mezbûru ba'de'l-kabûl bedel-i sulh olan meblağ-ı mersûm on guruşu mesfûre Maro nasrâniye yedinden tamâmen ahz u kabz idüp zimmetini ibrâ-yı âmm-ı kâtî'u'n nîzâ'la ibrâ' ve ıskât eyledim ba'de'l-yevm husûs-ı mezbûra ve gayra müte'allik vechen mine'l-vücûh ve sebeben mine'l-esbâbi'l-mer'iyye da'vâ ve nîzâ'im yokdur zuhûr dahi ederse mesmû' ve makbûl olunmasun dedikde gibbe't-tasdîki's-şer'î mâ vaka'a bi't-taleb ketb olundu.

Fî 5 min Rebî'ü'l-âhir sene 1145.

*Şuhûdü'l-hâl: Es-Seyyid Mahmud bin Mustafa, Mehmed bin Osman, El-Hâc İbrahim bin Mustafa, Hasan bin Ahmed, Abdullah bin Ahmed, Receb bin Hüseyin.*²⁴

---

²⁴ KŞS-14-76/359.

ÖZGEÇMİŞ

Adı, Soyadı	Ümit GÜLER		
Doğum Yeri ve Yılı	KKTC, 12.10.1986.		
Bildiği Yabancı Diller	İngilizce		İyi
ve Düzeyi	Arapça		İyi
Eğitim Durumu	Başlama - Bitirme Yılı		Kurum Adı
Lise	2000	2003	Yeni Erenköy Lisesi (KKTC)
Lisans	2004	2008	Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Yüksek Lisans	2008	2010	U. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü
Doktora	2010	2015	U.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü
Çalıştığı Kurum (lar)	Başlama - Ayrılma Yılı		Çalışılan Kurumun Adı
1.	2011	2012	Diyanet İşleri Başkanlığı
2.	2012	...	Millî Eğitim Bakanlığı
Katıldığı Proje ve Toplantılar	Mısır’da Sendikacılık ve Din Eğitimi, Arapça Mütercimi, Lefkoşa-2010.		
Çalışmalar:	<p>1) Şah Veliyyullah Dihlevî’nin Hüccetullâhi’l-Bâliğa Adlı Eserindeki Hikmet-i Teşrî Anlayışı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniv. Sos. Bil. Enst., Bursa, 2010.</p> <p>2) 17. ve 18. Yüzyıl Kıbrıs Şer’iyye Sicillerine Göre Müslüman-Zimmî İlişkileri ve İslâm Hukuku Açısından Tahlili, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Uludağ Üniv. Sos. Bil. Enst., Bursa, 2015.</p> <p>3) “Şah Veliyyulah Dihlevî ve Hikmet-i Teşrî”, Bilge Adamlar Dergisi, S. 27, Van, 2011.</p> <p>4) “XVII. ve XVIII. Yüzyıl Kıbrıs Kadı Sicilleri Işığında İslâm Aile Hukuku Açısından Müslüman-Zimmî İlişkileri Üzerine Bir Değerlendirme”, YDÜ İslâm Tetkikleri Merkezi Dergisi, C. I, S. 1, 2015, ss. 59-87.</p>		
İletişim (e-posta):	umidguler@gmail.com		
	Tarih İmza Adı Soyadı		